

83.3
А.83

АСИЛ РАШИДОВ
САФДОШЛАРИ ВА
ЗАМОНДОШЛАРИ
НИГОҲИДА

АСИЛ РАШИДОВ САФДОШЛАРИ ВА ЗАМОНДОШЛАРИ НИГОҲИДА

ГДУ қўлига
Guliston akademik lit.
axborot-resurs markazi

№ 328

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON VA XIZMAT KOR»
2011 KASB-HUNAR
AXBOROT RESURS MARKAZI

KIRISH № 3768

20

GIKA

KAZI

УДК: 821.512.133

ББК 83.3 (5Ў) 6

А 83

Филология фанлари доктори, профессор НЎЪМОН
РАҲИМЖОНОВнинг умумий таҳрири остида

Таҳрир ҳайъати:

Наим КАРИМОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ, Бахтиёр НАЗАРОВ,
Тоҳир ШЕРМУРОДОВ

Тўплаб, нашрга тайёрловчилар:

Сайди УМИРОВ,
Инобат РАШИДОВА

Асил Рашидов сафдошлари ва замондошлари
А 83 **нигоҳида** / тўплаб, нашрга тайёрловчилар: С. Умиров,
И. Рашидова; Н. Раҳимжоновнинг умумий таҳрири
остида; таҳрир ҳайъати: Н. Каримов ва бошқ. — Т.:
«O'zbekiston» НМИУ, 2011. — 232 б.

ISBN 978-9943-01-655-2

Ушбу китобга Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ўқитувчи, Давлат мукофоти лауреати, профессор Асил Рашидовнинг замондошлари ва сафдошлари, шунингдек, марҳум Чингиз Айтматов, Воҳид Зоҳидов, Салоҳиддин Мамажонов сингари аллома устозларнинг дил сўзлари жамланган. Мазкур мақолалар, тақризлар, суҳбатлар турфа гуллар янглиғ ўзига хос таровати, мазмун-моҳияти, шакл-шамойили ва услубу оҳанглари билан нечоғлиқ хилма-хил бўлмасин, уларни ягона ўқилдиз, яъни Чингиз Айтматовнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган ёрқин ижодкор шахс Асил Рашидовнинг кўп қиррали қизғин илмий-ижодий фаолияти бир меҳварга бирлаштириб туради.

УДК: 821.512.133

ББК 83.3 (5Ў) 6

ISBN 978-9943-01-655-2

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2011.

Бу гулшан ичра йўқтур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур қолса яхшилиқ била от.

Алишер Навоий

БОҚИЙ ҚАДРИЯТ

(Муқаддима ўрнида)

Абу Райҳон Беруний «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида ибратли бир нақл келтиради. Унда айтилишича, бир Шарқ донишмандидан одамнинг одамлиги нима билан белгиланади, деб сўрашибди. У: «Одамнинг асли энг кичик икки аъзоси — тили ва дилида аён», деб жавоб берибди. Орадан хийла фурсат ўтгач, «Яна икки танга пули билан кимлиги билинади», деб қўшиб қўйган экан. Илло, тили, дили ва икки танга пули билан одам ўзлигининг зоҳирий ва ботиний тўқислигини ёхуд ноқислигини зоҳир этар экан. Бу — бир халқона ҳикмат.

Мабодо, одамнинг нигоҳи, кўнгил кўзи қай шаклда намоён бўлади, деб сўралгудек бўлса, Асил ака, албатта, сўзда, дея жавоб берса керак.

Дарҳақиқат, тил ҳам, дил ҳам сўзда аён. Дунёқарашлар, онг ва шуурлар, идрок хиллари фикрларга йўғрилган ҳолда сўзлар қиёфасига киради. Ҳар бир ёмби сўз кўнгиллардан сув ичганлиги боис нур мақомига эришади. Шуъла сочиш салоҳиятига эга бўлади.

Сўз, бу — нур. У ёлғиз ёруғликдан иборат эмас. У турфа феъл-атворли одамлар билан ўн саккиз минг олам кўнглидаги, барру баҳрлардаги жамики ранглар, маънолар энагаси. Шу жиҳатдан ёмби сўз ҳамиша нурнинг соҳир салоҳиятини ўзига юқтиришга, юрагига сингдиришга интилиб яшайди. Сўз — янги маънолар алангасини ҳосил қилиб ёнган аснолардагига илоҳий нурнинг шув

ласи дилига инган, кўнгил боғларида куртаклар тугган бўлади.

Сўз — риёни, хиёнатни кўтара олмайди. Сўзга ёлгон, макр аралашса, фигонидан тутун чиқиб кетади. Ҳақ-ҳақиқатнинг кўзларига қум сочилган, эзгуликнинг нигоҳига чўп суқилган, гўзалликнинг қорачиғига тикан санчилган кезларда ёмби сўз адолатнинг замбарак ўқларига айланади.

Жийда гули анор гулидан, гилос гули олма гулидан шакли-ю, ранги билан, барглари-ю, тузилиши ва таровати билан бир-биридан фарқланади; бири иккинчисидан ажралиб туради. Фикрлар ҳам шунга монанд.

Профессор Асил Рашидов талқинида Сўз ҳамиша ана шундай эзгу ва муқаддас маъно канораларига эга. Муборак саксон ёшдан ошиб тўқсонни қоралаб бораётган, юз ёш билан юзлашишга чоғланаётган асноларда ҳам одам ортига қайта-қайта қараб олишга эҳтиёж сезаркан. Не бахтки, не саодатки, Асил ака дунёнинг кўплаб мамлакатларида бўлмаган эса-да, дунёни таниди, одам таниди. Сайёҳликка кўп ҳам рағбат-иштиёқ кўрсатмади. Энг буюк аъмол, бу — кўнгилга сафар, кўнгилларга йўл очиш, кўнгилларни англаш ва тушунтириш, деб билди. Кўнгилларни маърифатли қилишда муаллимлик-мураббийлик масъулиятини миллат манфаати даражасида англади. Миллат, Ватан манфаатлари нуқтаи назаридан кўнгилларга сафар қилди. Бадиий таржималари, монографиялари, рисоалари, адабий-танқидий мақолалари, ярим асрдан бери талабаларга ўқиб келаётган маърузалари эзгу сўз шаклида юракларни забт этди. Эзгу сўз — Олийжаноб Одам ва Олим қалбининг кўзгусига айланди.

Босиб ўтилган умр йўллари, тақдир шамоллари, бошга қиров бўлиб қўнган йиллар сабоқларини эслар экан, қайси маъвога қадами етган, қанчадан-қанча талабалар дил қулфини очган, ўқувчилари дилига йўл топган бўлса, ўзбекнинг асл ўғлони эканлиги бошини кўкка етказди; маънавий-интеллектуал масъулият ҳис-

сини эслатиб турди. Халқимизнинг юксак тафаккур маданиятини, беқиёс маънавий-ақлий бойликларини, мамлакатимизнинг иқболи-ю, истиқболини кўрсатишга, танитишга интилни.

Эзгу сўзнинг ана шундай оламгир салоҳияти бор. Шу боис Одам ҳам, Олам ҳам нурли сўзга бағрини очади. Ёруғ заковат шуълаларини симиради. Зеро, шоир таъкидлаганидек:

Бизлар бир ўткинчи сайёҳлар мисол,
Бизлардан фақат сўз қолгуси ёдгор.

Асил аканинг илм-фандаги заҳматкаш ҳаёти, илмий қарашлари замондошлари, илмий-адабий жамоатчилик томонидан эътироф этилгани боисидан маънавий қобилият дилбандлари деб қабул қилинаётир. Илм боғида ундирган тафаккур дарахтларидир.

Сўз — одамнинг юзи. Ҳар бир олимнинг фикрлаш тарзи-ю, таҳлил йўсини, тадқиқотлари-ю, тафаккур маданияти бир-бирига ўхшамайди. Нафақат олимлару адиблар, санъаткорлару ижодкорлар, умуман, ўзлигига эга бўлган ҳар бир инсон лутфи, сўзлари орқали ўз шахсиятини намоян этади. Сўзлари бағрида яшаб қолади. Асил Рашидовнинг ижоди бунга гувоҳ. Улардан ҳассос олимнинг юрак тафти, кўнгил муҳри, дил изҳори балқиб туради. Улардан Асил аканинг кенг пешонаси ва очиқ кўнгли, ёниқ кўзлари-ю, тиниқ чеҳраси шундоққина кўриниб туради.

Демак, илмий-назарий ғоялар ҳам ҳаётни, инсон умрини янада гўзаллаштиришга йўналтирилган моҳияти билан маънавий қадрият ҳисобланади. Кўзимиз кўрган, нигоҳимиз қамрай билмаган, шууримиз англаб етган ва лекин, илғай олмаган ўн саккиз минг олам сўзлар бағрига сиғади. Бу очунда ёвузликдан, қабоҳатдан, макрдан бўлак ҳамма нарса униб-ўсади, гуллайди, мевалар тугади. Илмий-бадий ғояларнинг гўзаллиги-ю, умрзоқлиги ҳам шунда.

Гўзаллик, аслида, илмий-назарий ғояларнинг ҳам ватанидир. Янги-янги нуқтаи назарлар, муҳокама-мулоҳазалар ана шу ўлканинг саррин шабадалари, маржон кўзли булоқлари, серғулув дарёлари-ю, сокин кўлларидир.

Эзгу амаллар она сути билан чақалоқларнинг вужуд-вужудига сингади. Шу боис Сўзнинг ватани гўзалликдир. Асил аканинг илмий-ижодий фаолияти гўзалликнинг умрини узайтиришга қаратилган. Шу маънода, Сўз шаклини олган илмий ҳақиқатлар ҳам нурнинг жамолидир, беназир қадриятлардир.

*Нўъмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор.*

ЗАМОНДОШЛАРНИНГ
ДИЛ
ИЗҲОРЛАРИ

УЛКАН ДЎСТ ВА ЕТУК ТАРЖИМОН

Таниқли журналист Анвар Жўрабоев билан суҳбатдан.

Мени Асил Рашидовнинг истеъдоди, айниқса, таржимонлиги ҳайрон қолдирди. Асарларим кўп тилларга ўтирилган, аммо ўзбекчаси, айниқса, Асил Рашидов таржима қилган қиссаларим бошқача чиққан, бунга ўша йиллари Ўзбекистондан олган қатор мактубларим гувоҳ. Асил ака ҳар бир қаҳрамоним сиймосини ўзим тасаввур этгандек ошиқча бўёқларсиз очишга интилан ва бунга эриша олган ҳам. Қирғиз халқининг ҳаёти, айниқса, ўқитувчилар, шофёрлар, чўпон-чўлиқларнинг турмуш тарзи ҳақида битган қиссаларим шу қадар ёрқин ўтирилганидан доимо ўзимда йўқ шод бўлиб, таржимонга юрак-юракдан раҳматлар айтардим. Менинг ўзбек адабиётидан, муҳими эса қардош ўзбек китобхонлари қалбидан жой эгаллашимга Асил Рашидовнинг хизматлари беқиёс. Шуни қайта-қайта таъкидламоқчиманки, у, аввало, ҳар бир юмушга ўта масъулият билан ёндашади, қаҳрамонларимнинг тилинигина эмас, балки уларнинг дилини тадқиқ этишга, тўғрироғи эса, юрагини забт этишга уринади, кейин қирғизчани, айниқса, оддий халқ тилини мукамал билади, шу боис ҳам у ўтирган асарлар оригинали билан ҳамоҳангдир. Дастлаб, улар қандай чиқди экан дея саволлар тузиб, Асил Рашидов ўтирган айрим қиссаларимни янада синчиклаб кўриб, таржимоннинг маҳоратига лол қолувдим, бу биринчидан, иккинчидан эса, шу таржима асарларим менга ўзбек тилини чуқурроқ ўрганишда кўмак ҳам берганидан беҳад мамнунман! Асил Рашидов иқтидорли таржимон бўлиб, менинг асарларимни ўзбек китобхонларининг дилига етказиш учун кўп куч сарфлагани учун ҳар гал қувониб жўшардим. Шуниям таъкидламоқчиманки, у киши қирғиз тилини луғатлардангина эмас, ҳаётдан ўрганиб билиб

олган, деган таассурот пайдо бўлади менда, бу эса таржимоннинг масъулияти қанчалар улуғлигини тасдиқлайди.

Мен Асил Рашидовнинг камсўзлиги, самимийлиги ва айниқса, камтарлигини хуш кўраман. Раҳматли акаси Шароф Рашидов ҳақида бўҳтонлар тўқилганида у ҳам қанчалар изтироб чеккани аниқ, лекин ундаги умид, эътиқод заррачаюм синмаганини эшитиб, бундай иродаси кучли одам билан яна бир марта ғурурландим.

Ана шундай адиб ва таржимон дастлаб менинг ижодим билан ўзбек адабиёти ўртасида кўприк ясагани мен учун чексиз қувончдир.

Чингиз АЙТМАТОВ

ДАВР АДИБИ

1960 йил охирлари бўлса керак. Камина шифохонада муолажа олаётган эдим. Китоб ва қоғоз, вақтли матбуот ва радио, ўқиш ва ёзиш одат бўлиб, суяк-суякларигача ўтиб кетган, айниқса, журналист одам қаерда ва қандай аҳволда бўлмасин, бу айтилганларсиз тура олармиди?! Ўшанда ташқи мамлакатлар билан алоқадор мароқли бир журнал («Курьер» бўлса керак. Аслида «Культура и жизнь» журнали (1959 йил, 7-сон, 13-б.) назарда тутилмоқда) қўлимга тушиб қолди. Ундаги анча материалларни катта қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Мутолаа қиларканман, йўлда атроф-теварагини кўздан кечириб кетаётган одам бирдан тамомила ўзгача антиқа бир нарсани кўриб қолгандек ҳайрат ва ҳаяжонга тўла ҳолатга тушдим. Журналда машҳур француз ёзувчиси Луи Арагоннинг у вақтларда машҳур бўлмаган, номи у ер-бу ерда эндигина ҳурмат ила тилга олинаётган қирғиз адиби ва унинг «Жамила» асари ҳақидаги мақоласини ютоқиб ўқий бошладим. Мақола ниҳоятда самимий ва тўлқинланиб ёзилганди; муаллиф маҳоратига, қиссанинг бадиий жозибасига юксак баҳо берилганди. Айтиш мумкинки, асар бадиий мўъжизадек талқин қилинган эди.

Ўзбек юрти билан қўшни, қардош қирғиз халқининг шуҳратини ҳатто Парижгача — Луи Арагонгача таратган ёзувчига ҳавасим келди; жудаям хурсанд бўлдим. Қиссани топтириб, эрталабга қадар мириқиб ўқиб чиқдим.

Таниқли француз сўз санъаткорининг ҳайрати асосли эканлигига тамомила ишонч ҳосил қилдим. Асардан, севинчдан бошим осмонда. Ўша асноларда коинот янада кенг ва сирли, офтоб беҳад ёрқин ва ёқимли кўрингандай бўлди; қушлар қўшиғи-ю, ариқдаги сувлар шилдираши ниҳоятда гўзал туйилди. Шу билан бирга, даволовчи ҳақимлардан бир оз «тотли» сўз ҳам эшитдим; тунни бедор ўтказганим оқибати туфайли бўлса керак...

Бир неча кун шу асар воқеалари, қаҳрамонлар тўқ-нашувлари, тақдири таъсирида завқ-сурур туйиб юрдим; муаллифнинг маҳорати-ю, тақризчининг соф ниятли меҳрибонлигидан бошқа ҳеч нарса бошимга кирмади шекилли, сархуш тортиб юрдим. Ўша туйғулар ҳамон ёдимда...

Китоб мутолааси билан тунни бедор ўтказган кунимнинг индинига ўша вақтда аспирантурада таҳсил олаётган қобилиятли Асил Рашидов кечга яқин биз беморни кўргани — ҳол сўрагани келди. Ҳозир у салмоқли китоблар, ўнлаб мақолалар муаллифидир. Чингиз Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек тилига ўгириб нашр эттирган азаматдир!

Луи Арагон мақоласидан олган таассуротларимни дарҳол унга айтиб бердим; журнални эса унинг қўлига тутқаздим. «Жамила»ни ўзбек тилига албатта ағдариш кераклигини илтимос қилдим. Кўп ўтмай бу илтимос жуда одобли ва истеъдодли адабиётчимиз томонидан дўндириб бажарилди; «Жамила» асари ўзбек халқининг ҳам мулкига айланди.

Бу, қисса жаҳон тилларига қилинган таржималарнинг биринчиси бўлди (албатта, рус тилидан кейин). Ана шу қутлуғ ишга хийла эса-да, ҳисса қўшганим учун тақдирдан мамнун-миннатдорман.

*Воҳид ЗОҲИДОВ,
ЎзР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори.
1978 йил.*

ТАРЖИМОНЛИК БАХТИ

Бундан кўп йиллар муқаддам адабиётшунос Асил Рашидов билан ижод баҳонасида илк бор танишиб, ҳамсуҳбат бўлганман. Асил ака ўша йиллари улуғ украин шоираси Леся Украинка ҳақида бир рисола ёзган бўлиб,

шоиранинг айрим шеърлари таржимасини мендан сўраган эди. Бу ҳам албатта ижодий ҳамкорликка киради.

Асил Рашидовнинг адабиётшунослик илмига оид мақола ва тадқиқотларини ўқиб бораман. Бу гапнинг бир томони. Асил Рашидов китобхонларга айниқса таржимон сифатида кенг танилди. Чингиз Айтматовнинг илк асарлари худди чақмоқ шуълалари янглиғ бутун дунёга тарала бошлаган пайтда уларни биринчи бўлиб ўзбек китобхонига таништирган Асил Рашидов бўлади.

Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек тилига Асил Рашидов ўгирди. Чингиз Айтматов халқимизга ўз она тилимизда танилди. Албатта, мен ҳозир таржимачилик хусусида қандайдир фикрлар билдирмоқчи эмасман. Чингиз оға ўзбекчада тутилмасдан, равон гапирарди. Эслайман, бир кўришганимизда Айтматов мендан: «Менинг асарларим, энг аввало, ўзбек китобхонларига ёққанидан хурсандман. Муҳими, зукко ўзбек халқи асарларимни эътироф этмоқда. Таржимон Асил Рашидовнинг адабий меҳнатини ўзбек адиби сифатида қандай баҳолаган бўлардинг?» деб сўради. Мен: «Безовта бўлманг, Чингиз оға, ўзбекча таржималардан кўнглингиз тўқ бўлсин» деб жавоб қилдим.

80 — улуғ ёш. Менимча одам боласи нимаики кўрса, шу ёшгача кўради. Ундан кейин ҳам, албатта, худо пошшо. Энди саломат юриб, қўлдан қаламни қўймай, эзгуликни ўйлаб, умргузаронлик қилиш бундан буён ҳам Асил акага насиб этсин.

*Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Халқ шоири.
01.10.2009 йил.*

СОКИН ОҚУВЧИ ДАРЁ

Асил Рашидовни мен ўзим учун қирқ йиллик қадрдон, бир-икки кўйлакни ортиқроқ йиртган акахон, талай фазилатлари ўрнак бўлгувлик инсон деб биламан ва кўп қиррали фаолият соҳиби бўлган олим, мударрис, таржимонни дилдан ҳурмат қиламан. Айниқса, атоқли адиб Чингиз Айтматов ижодини ўзбек китобхонларига етка-

Таниқли француз сўз санъаткорининг ҳайрати асосли эканлигига тамомила ишонч ҳосил қилдим. Асардан, севинчдан бошим осмонда. Ўша асноларда коинот янада кенг ва сирли, офтоб беҳад ёрқин ва ёқимли кўрингандай бўлди; қушлар кўшиғи-ю, ариқдаги сувлар шилдираши ниҳоятда гўзал туйилди. Шу билан бирга, даволовчи ҳакимлардан бир оз «тотли» сўз ҳам эшитдим; тунни бедор ўтказганим оқибати туфайли бўлса керак...

Бир неча кун шу асар воқеалари, қаҳрамонлар тўқ-нашувлари, тақдири таъсирида завқ-сурур туйиб юрдим; муаллифнинг маҳорати-ю, тақризчининг соф ниятли меҳрибонлигидан бошқа ҳеч нарса бошимга кирмади шекилли, сархуш тортиб юрдим. Ўша туйғулар ҳамон ёдимда...

Китоб мутолааси билан тунни бедор ўтказган кунимнинг индинига ўша вақтда аспирантурада таҳсил олаётган қобилиятли Асил Рашидов кечга яқин биз беморни кўргани — ҳол сўрагани келди. Ҳозир у салмоқли китоблар, ўнлаб мақолалар муаллифидир. Чингиз Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек тилига ўгириб нашр эттирган азаматдир!

Луи Арагон мақоласидан олган таассуротларимни дарҳол унга айтиб бердим; журнални эса унинг қўлига тутқаздим. «Жамила»ни ўзбек тилига албатта ағдариш кераклигини илтимос қилдим. Кўп ўтмай бу илтимос жуда одобли ва истеъдодли адабиётчимиз томонидан дўндириб бажарилди; «Жамила» асари ўзбек халқининг ҳам мулкига айланди.

Бу, қисса жаҳон тилларига қилинган таржималарнинг биринчиси бўлди (албатта, рус тилидан кейин). Ана шу қутлуғ ишга хийла эса-да, ҳисса қўшганим учун тақдирдан мамнун-миннатдорман.

*Воҳид ЗОҲИДОВ,
ЎзР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори.
1978 йил.*

ТАРЖИМОНЛИК БАХТИ

Бундан кўп йиллар муқаддам адабиётшунос Асил Рашидов билан ижод баҳонасида илк бор танишиб, ҳамсуҳбат бўлганман. Асил ака ўша йиллари улуғ украин шоираси Леся Украинка ҳақида бир рисола ёзган бўлиб,

шоиранинг айрим шеърлари таржимасини мендан сўраган эди. Бу ҳам албатта ижодий ҳамкорликка киради.

Асил Рашидовнинг адабиётшунослик илмига оид мақола ва тадқиқотларини ўқиб бораман. Бу гапнинг бир томони. Асил Рашидов китобхонларга айниқса таржимон сифатида кенг танилди. Чингиз Айтматовнинг илк асарлари худди чақмоқ шуълалари янглиғ бутун дунёга тарала бошлаган пайтда уларни биринчи бўлиб ўзбек китобхонига таништирган Асил Рашидов бўлади.

Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек тилига Асил Рашидов ўгирди. Чингиз Айтматов халқимизга ўз она тилимизда танилди. Албатта, мен ҳозир таржимачилик хусусида қандайдир фикрлар билдирмоқчи эмасман. Чингиз оға ўзбекчада тутилмасдан, равон гапирарди. Эслайман, бир кўришганимизда Айтматов мендан: «Менинг асарларим, энг аввало, ўзбек китобхонларига ёққанидан хурсандман. Муҳими, зукко ўзбек халқи асарларимни эътироф этмоқда. Таржимон Асил Рашидовнинг адабий меҳнатини ўзбек адаби сифатида қандай баҳолаган бўлардинг?» деб сўради. Мен: «Безовта бўлманг, Чингиз оға, ўзбекча таржималардан кўнглингиз тўқ бўлсин» деб жавоб қилдим.

80 — улуғ ёш. Менимча одам боласи нимаики кўрса, шу ёшгача кўради. Ундан кейин ҳам, албатта, худо пошшо. Энди саломат юриб, қўлдан қаламни қўймай, эзгуликни ўйлаб, умргузаронлик қилиш бундан буён ҳам Асил акага насиб этсин.

*Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Халқ шоири.
01.10.2009 йил.*

СОКИН ОҚУВЧИ ДАРЁ

Асил Рашидовни мен ўзим учун қирқ йиллик қадрдон, бир-икки кўйлакни ортиқроқ йиртган акахон, талай фазилатлари ўрнак бўлгувлик инсон деб биламан ва кўп қиррали фаолият соҳиби бўлган олим, мударрис, таржимонни дилдан ҳурмат қиламан. Айниқса, атоқли адиб Чингиз Айтматов ижодини ўзбек китобхонларига етка-

Француз сўз санъаткорининг ҳайрати асосли
жанлигига тамомила ишонч ҳосил қилдим. Асардан,
севинчдан бошим осмонда. Ўша асноларда коинот янада
кенг ва сирли, офтоб беҳад ёрқин ва ёқимли кўрингандай
бўлди; кушлар қўшиғи-ю, ариқдаги сувлар шилдираши
нихоятда гўзал туйилди. Шу билан бирга, даволовчи
ҳақимлардан бир оз «тотли» сўз ҳам эшитдим; тунни бедор
ўтказганим оқибати туфайли бўлса керак...

Бир неча кун шу асар воқеалари, қаҳрамонлар тўқ-
нашувлари, тақдири таъсирида завқ-сурур туйиб юрдим;
муаллифнинг маҳорати-ю, тақризчининг соф ниятли меҳри-
бонлигидан бошқа ҳеч нарса бошимга кирмади шекилли,
сархуш тортиб юрдим. Ўша туйғулар ҳамон ёдимда...

Китоб мутолааси билан тунни бедор ўтказган кунимнинг
индинига ўша вақтда аспирантурада таҳсил олаётган қоби-
лиятли Асил Рашидов кечга яқин биз беморни кўргани —
ҳол сўрагани келди. Ҳозир у салмоқли китоблар, ўнлаб
мақолалар муаллифидир. Чингиз Айтматовнинг деярли барча
асарларини ўзбек тилига ўгириб нашр эттирган азаматдир!
Луи Арагон мақоласидан олган таассуротларимни дарҳол
унга айтиб бердим; журнални эса унинг қўлига тутқаздим.
«Жамила»ни ўзбек тилига албатта ағдариш кераклигини
илтимос қилдим. Кўп ўтмай бу илтимос жуда одобли ва
истеъдодли адабиётчимиз томонидан дўндириб бажарилди;
«Жамила» асари ўзбек халқининг ҳам мулкига айланди.

Бу, қисса жаҳон тилларига қилинган таржималарнинг
биринчиси бўлди (албатта, рус тилидан кейин). Ана шу
қутлуғ ишга хийла эса-да, ҳисса қўшганим учун тақдирдан
мамнун-миннатдорман.

Воҳид ЗОҲИДОВ,
ЎзР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори.
1978 йил.

ТАРЖИМОНЛИК БАХТИ

Бундан кўп йиллар муқаддам адабиётшунос Асил
Рашидов билан ижод баҳонасида илк бор танишиб,
ҳамсуҳбат бўлганман. Асил ака ўша йиллари улуғ украин
оираси Леся Украинка ҳақида бир рисола ёзган бўлиб,

шоиранинг айрим шеърлари таржимасини мендан сўраган эди. Бу ҳам албатта ижодий ҳамкорликка киради.

Асил Рашидовнинг адабиётшунослик илмига оид мақола ва тадқиқотларини ўқиб бораман. Бу гапнинг бир томони. Асил Рашидов китобхонларга айниқса таржимон сифатида кенг танилди. Чингиз Айтматовнинг илк асарлари худди чақмоқ шуълалари янглиғ бутун дунёга тарала бошлаган пайтда уларни биринчи бўлиб ўзбек китобхонига таништирган Асил Рашидов бўлади.

Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек тилига Асил Рашидов ўгирди. Чингиз Айтматов халқимизга ўз она тилимизда танилди. Албатта, мен ҳозир таржимачилик хусусида қандайдир фикрлар билдирмоқчи эмасман. Чингиз оға ўзбекчада тутилмасдан, равон гапирарди. Эслайман, бир кўришганимизда Айтматов мендан: «Менинг асарларим, энг аввало, ўзбек китобхонларига ёққанидан хурсандман. Муҳими, зукко ўзбек халқи асарларимни эътироф этмоқда. Таржимон Асил Рашидовнинг адабий меҳнатини ўзбек адаби сифатида қандай баҳолаган бўлардинг?» деб сўради. Мен: «Безовта бўлманг, Чингиз оға, ўзбекча таржималардан кўнглингиз тўқ бўлсин» деб жавоб қилдим.

80 — улуғ ёш. Менимча одам боласи нимаики кўрса, шу ёшгача кўради. Ундан кейин ҳам, албатта, худо пошшо. Энди саломат юриб, қўлдан қаламни қўймай, эзгуликни ўйлаб, умргузаронлик қилиш бундан буён ҳам Асил акага насиб этсин.

*Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Халқ шоири.
01.10.2009 йил.*

СОКИН ОҚУВЧИ ДАРЁ

Асил Рашидовни мен ўзим учун қирқ йиллик қадрдон, икки кўйлакни ортиқроқ йиртган акахон, талай латлари ўрнак бўлгувлик инсон деб биламан ва кўп али фаолият соҳиби бўлган олим, мударрис, таринни дилдан ҳурмат қиламан. Айниқса, атоқли адиб лз Айтматов ижодини ўзбек китобхонларига етка-

зишда, тарғиб қилишда Асил Рашидовнинг хизматлари катта. Бунга Чингиз оғанинг ўзи ҳам тан берган.

Табиатан камтар ва камгап Асил ака шахматни яхши кўради. Шахмат ўзи индамаслар ўйини. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида биз муҳаррир ва муаллифлар кўп соатларни шахмат устида ўтказардик. Ўшанда мен Асил Рашидовнинг ички дунёсини ҳис қилганман, дил кечинмаларини сезганман.

Бошқа тоифадаги киши учун катта бахт саналиши мумкин бўлган, виқор билан юрса арзийдиган Шароф Рашидовга ука бўлиш рутбаси бу ўта ориятли инсон учун оғир юк эди. Унга кўрсатилган тавозе, илтифотлар малол келиши шундоқ кўриниб турарди. Балки у шунинг учун ҳам шахмат ўйинини севар, ундан ором ва лаззат топарди.

Адабиёт, журналистика соҳаларидаги фаолияти билан Асил Рашидов эллик йил аввал ҳам ўз ўрни ва мавқеига эга бўлган, ҳеч бир суянчиққа эҳтиёжсиз шахс эди.

Дарҳақиқат, Асил Рашидовга ҳам осон бўлган эмас. Бу сокин оқувчи дарё тубида сирли гирдоблар, кўринмас оқимлар бор. Барибир, Асил ака бахтли инсон. Умрининг оппоқ чўққиларини ҳалоллик, мардлик билан забт этаётган кишига ҳавас қилса арзийди. Қадрдонимга узоқ умр, янги ижодий ютуқлар тилайман.

*Эркин ВОҲИДОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Халқ шоири.
05.10.2009 йил.*

ТАРЖИМОНЛИК — ЖЎР ОВОЗЛИК

«Мен Низомийда ўқийман». «Мен Низомийни битирганман». «Мен Низомийда ишлайман»... Бу сўзларни минглаб инсонлар ўн йиллар давомида гурур ва фахр билан такрорлаган ва уларнинг ҳар бири фахрланишга ҳақли. Боиси, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти — ҳозирда Педагогика университети худди Ўрта Осиё Давлат университети — ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети каби энг обрўли, энг нуфузли илм даргоҳи бўлиб келган. Низомий институти ҳақли равишда фақат

Ўзбекистон эмас, бутун Ўрта Осиё минтақасидаги педагог кадрларни тайёрлаш маскани бўлган. Бу даргоҳда не-не алломалар етишиб чиққан! Не-не улуғ олимлар ёшларга сабоқ берган!

Зулфия опа, Саид Аҳмад, Иззат Султон, Шухрат домла, Ҳамид Фулом, Мирмуҳсин, Ҳаким Назир, Пўлат Мўмин, Шукрулло, Туроб Тўла сингари адабиётимиз дарғалари шу масканда илм олган. Фитрат, Мақсуд Шайхзода, Олим Шарафиддинов, Шарифа Абдуллаева, Натан Маллаев, Ҳаким Ҳомидий, Абдулла Бобохонов, Абдурахмон Алимуҳамедов, Убайдулла Салоҳиддинов, Қудрат Аҳмедов, Тўхта Бобоев каби атоқли олимлар мана шу даргоҳда минглаб талабаларга илм сирларини ўргатган.

«Мен Низомийда ишлайман» деб фахрланадиган таниқли олимлардан бири — Асил Рашидов. Бу даргоҳда у эллик йилдан бери фаолият кўрсатади. Эллик йил давомида «Ўзбек адабиёти» кафедрасида меҳнат қилади. Шу йиллар мобайнида олим қатор тадқиқотлар қилди. Минглаб ёшларга бадиий адабиёт, ижод сирларини ўргатди. Кўплаб китоблар ёзди. Бу ҳақда унинг талай ҳамкасблари, шогирдлари ёзишган. Мен Асил Рашидовнинг яна бир жиҳати — таржимонлик фаолияти ҳақида икки оғиз тўхталиб ўтгим келади.

Бир қарашда таржимонлик у қадар мушкул юмуш эмас-дек кўринади. Нима қипти, таржимон она тилини ва таржима қилинаётган китоб тилини яхши билса бўлди-да! Тўғри, фан ёки техникага оид китобларни таржима қилишда икки тилни билиш ва шу соҳанинг мутахассиси бўлиш кифоя. Бироқ шеърӣ ва насрий асарни таржима қилиш учун тил билишнинг ўзи кифоя қилмайди.

Бадиий асарни бир тилдан иккинчи тилга ўтираётган одам асар мазмунинигина эмас, унинг оҳангини, руҳиятини, туйғуларини ҳам таржима қилмоғи керак! Туйғу ва руҳни таржима қилиш эса анчайин мураккаб жараён. Бунинг учун таржимон асар муаллифининг ҳаяжонларини теран ҳис қилиши, ўзида ҳам шоирлик ёки адиблик иқтидоридан озми-кўпми бўлиши шарт! Яъни, таржимон муаллиф билан жўр овоз бўлиб куйлай олмоғи лозим. Тасаввур қилинг. Бир ҳофиз гўзал кўшиқ яратди ва кўшиқ мингларча мухлисларга маъқул бўлди. Бошқа бир одам ҳам шу кўшиқни айтди. Бу ҳофизнинг ҳам Худо юқтирган истеъдоди, овози, ижро маҳорати бўлса-ку, хўп-хўп, на истеъдод, на овоз бўлмаса-ю, ижрога даъво

қилса, зўр бир қўшиқнинг «шўрини қуритади». Бадиий асар таржимаси ҳам шунга ўхшайди. Таржимон ўзи ўгираётган асарни юрак-юракдан ҳис этмоғи, таржимага қалбининг қўрини бағишламоғи лозим.

Ўтган асрда ўзбек китобхони ва томошабинини жаҳон адабиёти, театр ва кино санъати билан ошно қилишга салмоқли ҳисса қўшган Чўлпон, Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Мирзакалон Исмоилий каби атоқли адиб ва шоирларнинг хайрли юмушини кейинги авлодлар ҳам давом эттирдилар. Ўзбек адабиётида профессионал таржимонлик мактаби пайдо бўлди. Одил Шаропов, Ваҳоб Рўзиматов, Шариф Толипов, Мирзиёд Мирзоидов, Қодир Мирмуҳамедов, Ҳасан Тўрабеков, Иброҳим Фафуров, Низом Комилов, Тўлқин Алимов, Маҳкам Маҳмудов, Урфон Отажонов каби таржимонларнинг ижодини мамнуният билан таъкидлаш керак. Бундай етакчи таржимонлар орасида Асил Рашидов фаолияти ҳам алоҳида ажралиб туради.

Асил Рашидов йигирманчи аср адабиёти, айниқса, туркийзабон адабиётнинг энг ёрқин юлдузи Чингиз Айтматовнинг деярли барча асарларини ўзбек китобхонининг мулкига айлантирди. Айтматовга ўхшаш атоқли адиблар ижодини таржима қилиш осон эмас. Бунинг сабаблари кўп. Биринчидан, ўша асарнинг ўзбекчаси чиқмасидан олдин минглаб ўқувчилар уни бошқа тилда (дейлик, рус тилида) ўқиган бўлади ва таржимани беихтиёр солиштиради. Иккинчидан, Айтматов асарлари, бир томондан, инсон қалбини ларзага солувчи дилбар куйга ўхшаса, иккинчи томондан, уларда психологик таҳлил, фалсафа, умуминсоний дард шу қадар кучлики, буларнинг ҳаммасини ифодалаш жуда қийин («Жамила» қиссасининг қирғиз тилидаги номи «Обон» — «Куй» деб аталгани бежиз эмас. «Асрни қаритган кун», «Сомон йўли» асарларининг фалсафаси нақадар теранлигини эсланг). Учинчидан, Айтматов асарларини маълум маънода бирлаштириб турадиган ҳолатлар билан бир қаторда уларни бир-биридан ажратиб турадиган жиҳатлар ҳам оз эмас. Адиб асарларининг ҳар бири БЕТАКРОРдир! Аслида ҳақиқий асар шундай бўлади ҳам. Дейлик, «Жамила» билан «Сомон йўли», «Сарвқомат дилбарим» билан «Асрни қаритган кун» бошқа-бошқа, бетакрор асарлар! Таржимон мана шу жиҳатларнинг ҳаммасини билишигина эмас, теран ҳис қилмоғи керак!

Асил Рашидов бу мушкул вазифани бажарган. Олим ва таржимоннинг «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» деган китоби айнан шу тажрибалар меваси бўлса ажаб эмас. Бу китобда олим Айтматов ижодий оламининг чексиз-чегарасиз қирраларини кўрсатишга ҳаракат қилган.

Асил Рашидов илмий фаолиятдан ташқари Чингиз Айтматов асарларини ўзбекнинг мулкига айлантириш билан ҳам адабиётимизга ўзига хос улуш қўшди.

*Ўтқир ҲОШИМОВ,
Давлат мукофоти лауреати,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси.
03.11.09 йил.*

ИЛМУ ИЖОД ФИДОЙИСИ

Адабиётшунос олим ва зукко таржимон Асил Рашидовни юксакда парвоз қилиб бораётган қушга ўхшатгим келади. Олим ҳам адабиётшуносликда, ҳам таржимонликда фаоллик кўргизиб келаётган зиёли кишилар сирасига киради.

Олимнинг ҳаёт йўлига назар ташласак, унинг дарахт бир жойда кўкаради, деган халқ ҳикматига изчил амал қилганлигини кўрамиз. У 1958 йилдан буён Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг ўзбек адабиёти кафедрасида ўз касбига сидқидилдан садоқат кўрсатиб хизмат қилиб келмоқда. Шунга ҳам эллик йилдан ошибди. 1970 йилда кафедра доценти бўлди. Олимнинг камтаринлиги бунга яраша салоҳияти ва имкони бўлса ҳам, у фақат 1981 йилдагина филология фанлари номзоди даражасига эга бўлиш учун диссертация ёқлади. 2008 йилда эса «Ўзбек адабиёти» кафедрасининг профессори бўлди. Олимнинг илмий-оммабоп асарлари адабиётшунос-лигимизда сезиларли из қолдирди. Унинг «Леся Украинка» (1972), «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» (1980), «Сўнамас юлдузлар» (1981), «Акам ҳақида» (1992), «Эзгуликка бахшида умр» (2001), «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» (2008) ва бошқа китоблари катта изланишлар меваси сифатида дунёга келди.

Олим «Леся Украинка» китобида машҳур украин шоирасининг ҳаёти ва ижодини тадқиқ қилди, Шароф

«Акам ҳақида» китобида Мустақил
«Имизда адолатнинг қарор топаётгани ҳақида
инчаклик билан қалам тебратди, «Эзгуликка бахшида
умр»да қадрдон дўсти, ажойиб таржимашунос олим,
профессор Файбулла Саломов портретига чизгиларни
қоғозга туширди, «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами»
асарида улкан салоҳият соҳибининг бадиий кашфиётларини
таҳлилдан ўтказди...

Кенг ўқувчилар оммаси Асил Рашидовни, албатта,
зукко таржимон сифатида яхши танийдилар. Таржимачилик
олимнинг фаолиятида катта ўрин тутди. У ўз шижоатини,
асосан, улуғ қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг
асарларини ўзбек ўқувчиларига таништиришга бағишлади,
десак муболаға бўлмайди.

1978 йилда Чингиз Айтматов таваллудининг 50
йиллигига бағишлаб, адибнинг ўзбек тилида икки жилдлик
асарлари нашр этиладиган бўлди. Ўшанда мен Фафур Фулом
номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида кўп томлик
нашрлар редакциясида бошлиқ бўлиб ишлардим. Чингиз
Айтматов асарларининг икки жилдлиги жуда чиройли
муқовада ва кўп нусхада нашр этилди. Мазкур нашрда
адибнинг ижодини тўла-тўқис кўрсатадиган барча асарлари
жой олган эди. Ўзбек ўқувчиларига қутлуғ совға бўлган бу
мумтоз сайланманинг чиқишида атоқли таржимон Асил
Рашидовнинг хизматлари катта бўлди. Бунини адабиёт аҳли
ва кенг ўқувчилар оммасининг эътирофи эътиборига
гувоҳман. Хусусан, машҳур адиб Чингиз оға бу ҳақда бундай
деганди: «Бир қанча ўзбек ёзувчиларининг китоблари
қирғиз тилида нашр этилган. Қирғиз ёзувчиларининг
китоблари эса ўзбек китобхонлари жавонида. Шу ўринда,
мен ихлос билан китобларимни ўзбек тилига таржима
қилган дўстларимга, айниқса, адабиётшунос-таржимон
Асил Рашидовга ташаккур айтмоқчиман».

Чингиз оғанинг самимий дил эътирофларини ўқиб, 1996
йилда хорижда юз берган бир воқеа ёдимга тушди. Чингиз
оға билан Ватандан олисларда учрашганимиз ажабтовур
ёқимли туйғулар уйғотарди кишида. Яхши суҳбатларимиз
кейинчалик «Чингиз оға билан мулоқот» номи остида
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида босилиб чиқди.
Хорижда бўлиб ўтган суҳбатларимизда ҳам Чингиз оға ўз
асарларининг ўзбек тилига таржимони Асил Рашидов

ҳақида жуда илиқ миннатдорчилик сўзларини айтган эд-
Ўзининг салоҳияти, қалб қўри билан ҳалол меҳн-
қилган, илму ижод заҳматлари-ю, қувончларидан баҳра
манд бўлган, атоқли адабиётшунос ва таржимон Асил
Рашидов кўпдан-кўп шогирдларга устозлик ҳам қилиб
келмоқда. У қутлуғ саксон ёш арафасида, ўзининг босиб
ўтган йўлига боқиб, мамнунлик ҳиссини туйса, шукро-
налик туйғуларини бошидан кечирса, жуда-жуда яра-
шади.

Муҳаммад АЛИ,
Давлат мукофоти лауреати,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси.
08.07.2009 йил.

МЕҲНАТ ВА ИҚТИДОР

Асил Рашидов ҳақида ёзиш мароқли ҳамда бир қадар...
ир. Бу эзгу, хайрли ва айни чоғда нечукдир маҳзун
йфият уйғотади кишида. Олтмиш ёш бу табаррук сана.
поғонасининг бу палласида ёру биродарлар, устод ва
ирдлар, адабиёт мухлислари номидан уни муборақбод
л биз учун бир шукроналик.
ир ва ҳазин деганимнинг боиси... Буёғини гапириш
микан? Менингча, керак. Ахир, инсон ҳаёти ҳамма
ир зайлда, ҳою ҳавас ва шод-хуррамликда кечмайди-
амзод бошида ҳар хил ишлар бўлади.
ашидов ҳаёти ва ижодининг асосида меҳнат ётади.
тадқиқотининг мавзуи ҳам — меҳнат. У етгита йирик
итоб, юздан зиёд назарий изланиш, адабий-танқидий
р, тақризлар муаллифи. Булардан ташқари, Чингиз
Александр Бек, Мирзабек Дуйсенов, Бовуржон
ли, Ма Фин ва бошқа ёзувчилар йжодидан ўндан
қисса ва ҳикояларни ўзбек тилига ўгирган. Агар
номидаги Тошкент педагогика олийгоҳидаги
мураббийлик ва илмий изланувчанликни ҳам
часи олим ва адибнинг ўлири жуда маҳсулдор.
дан дарак беради. Ўзининг кўп тармоқли
г ҳар бир соҳасида қилган ишларни алоҳида
са ҳам, бир умумийлик
ISTON DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI KIRISH 123/68
OT RESURS MARKAZI
№ 29

Мен Асилжон билан роса ўттиз йиллик дўст, ҳамкору ҳамдастман. Бу ҳамкорлигимизни жаҳон адабиётининг пешқадам зуллисонайн намояндаси, туркийзабон адабиётининг фахри бўлган Чингиз Айтматов ижоди янада тоблади, чиниқтирди.

А. Рашидов Чингиз Айтматовнинг ўн тўртта асарини рус ва қирғиз тилларидан ўзбекчага ўгирди. Булар: «Жамила»дан «Оқ кема»гача, «Соҳил ёқалаб чопаетган Олапар»дан «Асрни қаритган кун»гача бўлган нодир асарлардир.

«Асрни қаритган кун» таржимаси қалб ёлқини билан ўтирилди. Умуман, ўзбек халқи Чингиз Айтматов ижодини А.Рашидов таржималарида таниди. Бу катта гап. Тўғри, таржималарининг барчаси ҳам бир хил савияда бўлмаслиги мумкин. Зотан, бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас-да. Бу асарлар ўзининг асл нусхасида ҳам, умуман бирдек кучли бўлса-да, бир текис эмас. Бу ҳам табиий. («Оқ ёмғир» билан «Жамила», «Рақиблар» билан «Алвидо, Гулсари!» бир нарса эмас, албатта).

Ч. Айтматовнинг ижоди асардан-асарга ғоявий-бадиий ва услубий жиҳатдан теранлашиб, тобора мураккаблашиб боради. Тасвир ва талқинда ихчамликдан қамровдорликка, соддаликдан теранликка қараб ўсиш жараёни эса таржимон олдиға ҳар гал шунга мувофиқ янги-янги муаммоларни ечишни кўндаланг қилиб қўяди.

Қизиғи шундаки, ўзбек таржимони ҳар гал буюк адибнинг навбатдаги янги китобини ўгираётганида, «бу охиргиси, Чингиз жуда мураккаблашиб борапти», деб оғринади. Аммо ҳар гал яна ўзини таржима қилишдан тиёлмайди. Чунки Чингиз Айтматовнинг ижоди баайни тун қўйнидан балқиб чиққан қуёш, чақмоқтош бағридан ёриб чиққан чечакдек жилваланиб, одамларнинг қалбига ва онг-шуурига нур, илиқлик, янги умид бағишлайди.

Ч.Айтматовни таржима қилиш Асил Рашидов учун тақдир ва қисмат, бамисоли ўзига хос «таъбирнома», «ойнаи жаҳон» эди. Адибнинг асарлари кўзгусида афсона шаклида намоён бўлаётган ҳаёт ва ҳаёт бўлиб кўринаётган саробни, ўзи, муҳити, атрофидаги одамлар, ўтмишда, ҳозир ҳамда узоқ ва яқин келажакда содир бўладиган воқеаларни ҳам кўраётгандек бўларди.

«Асрни қаритган кун»да узоқ ўтмишда ва бизнинг авримизда жавлон ураётган манқуртлар (Жўломон ва

Собитжон, лейтенант Тансиқбоев...) ҳақидаги афсона ва машғум ҳаёт манзараларининг бақамти қўйилиши асарнинг энг кучли бобларидир.

«От кимники? Минганники. Тўн кимники? Кийганники» деган нақл бор. Ер-чи? Ер кимники? Ер ости ва Ер усти бойликлари, конлар, денгизлар, ўрмонлар, даладашт, сахро, зироат майдонларининг эгаси ким?

Ким бўларди? Ўша замин у замон ичра тарихан яшаб келган халқ-да! Ер халқни едириб-ичираётган, кийдираётган деҳқонники.

Чингиз Айтматовнинг ижобий қаҳрамонлари аста-секин китобий гаплардан фориг бўлиб, аччиқ ҳаёт ҳақиқатига дуч келар эканлар, бундай хулоса чиқаришга шошилмадилар.

Романда воқеалар Қозоғистоннинг хилватгоҳ бир бекати, Сариўзак даштида бўлиб ўтади.

Асар бутун умри меҳнатда ўтган, қўли қадоқ, елкаси яғир бўлган, ҳалол, асл меҳнаткаш инсон Казангапни дафн этиш тараддуллари тасвири билан бошланиб, фожиа устига фожиа билан тугайди.

Қабристон муқаддас жой. Айниқса, Сариўзак қозоқлари наздида. Найман онанинг ёвуз жангжунлар томонидан манқурт қилинган ўз ўғли Жўломон қўлида ҳалок бўлиши ҳақидаги даҳшатли ривоятга нисбат бериладиган Она Байит қабристони. Бироқ марҳумларнинг абадий оромгоҳи ҳисобланмиш бу жой «ёпиқ» деб эълон қилинган ва у ерда ўрнашган космодром ҳарбийлари учун «махсус зона»га айлантирилган. Қисқаси, Она Байитдан марҳумлар маҳрум этилган! Шундай қилиб, маҳаллий аҳоли — Сариўзак қозоқлари бийдай далада жойлашган ўзларининг кафтдек муқаддас ерига бош суқиб киролмайди.

Фожианинг авж пардаси шундаки, азал-азалдан бирор ўликни «гўрга сиғмаганидан» ўз уйига қайтариб олиб келинганини кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган.

Нима қилиш керак?

Таҳқирланган мотам аҳли Бўронли бекатига қайтишда, йўл-йўлакай Малақумдичоп деган жойда, жарлик тепасидан гўр қазиб, Казангапни ўша ерга кўмиб қайтадилар. Ўлганнинг устига тепган бўлади.

«Замин нақадар поёнсиз, сенга эса бир парча ер шу ердан насиб этган экан... — деб изтироб чекади марҳумни

лаҳадга қўяётиб Эдигей Бўрон. — ...Инсонга буюрганининг қанчалик кўп ва қанчалик озлигига қаранг!»

Тақдирнинг ўйинига тонг қоласиз: шундай покиза инсон Казангапнинг ўғли, аллақайси «катта идора»лардан бирида мансабдор шахс бўлиб турган Собитжон — гирт манкурт. Эдигей Собитжондан Она Байит қабристонини унинг ўз қонуний эгаси — овулдошларига қайтариб беришда ёрдам кўрсатишни илтижо қилганида, у шундай деб жавоб беради:

«— ...Менинг оилам, ишим, бола-чақаларим бор. Нимага энди шамолга қарши чоптиришим керак? Бу ердан қилинган битта қўнғироқ туфайли орқамга бир тепиб ишдан ҳайдасинларми?..

— ...Орқамга бир тепиб ишдан ҳайдасинларми, дедингми?! Бундан чиқди, сен фақат орқанг учун яшаб юрган экансан-да!

— Сен нима деб ўйлагандинг! Бу сенга осон! Ким бўпсан? Ҳеч ким. Бизлар эса орқамиз учун яшаймиз. Оғзимизга ширинроқ луқма тушсин, деб шундай яшаймиз.

— Э, ҳа! Илгарилари бош учун эъзозлашарди, бундан чиқди, энди орқаларинг учун эъзозлашар экан-да».

Ўтар инсон яхши, ёмони,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур, —

деб ёзган эди бир ҳассос шоир.

Одамлар борки, йилнинг тўрт фаслига қараб ўзгаради. Жисмларнинг хоссаси ўзи шундай эмасми: иссиқдан — кенгаяди, совуқдан — тораяди... Тўрт фаслда ҳам: масъудлик дамларида, омад юришганда, бирон амал-мартаба текканида ёхуд бошга оғир кулфат тушганда, таҳқир ва бўҳтонларга мубтало бўлганида ҳам ўз инсоний қиёфасини бирдек сақлаб қоладиганларни асл инсон деса бўлади.

Дўстимиз Асил Рашидовни биз шундай фазилатли киши деб биламиз.

*Ғайбулла САЛОМОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
1989 йил, 29 декабрь.*

МЕН БИЛГАН АСИЛЖОН

Азиз касбдошим, ўта камтарин, моҳир журналист, зукко олим, саксонбой укамиз Асил Рашидов ҳақидаги «Зиёбахш умр саҳифалари» китобини ўқиб чиқдим. Ажаб тугал мазмун-мундарижали, мукаммал асар бўлибди. Арзийди, ҳа. Асилжон Рашидовнинг олимлар, журналистлар доирасида ўзининг эътиборли, салмоқли ўрни бор. Унинг ижодига, илмий тадқиқотларига қараб, ўқиб, уқиб, ўйлаб қоласиз, бир одамга шунчалик гоёвий юкни кўтариб юриш оғирлик қилиб қолмасмикан деб.

Асил Рашидовнинг таги-тахти мустаҳкам, бақувват, унинг илдизлари чинор илдизларидек она заминга чуқур кириб кетган. Мен унинг акаси ҳурматли Саҳоб Рашидов билан ҳам ака-укадай қадрдон дўст эдик. Катта акалари, ҳурматли, эл севган, ардоқлаган отахонимиз Шароф Рашидов бўлсалар барчамизнинг устозимиз, катта ёзувчи, журналист, давлат арбоби эдилар. Биз ул улуғ, камтарин зот олдида бош эгамиз, илоҳо жойлари жаннатда бўлсин. Қани энди бир мўъжиза рўй берса-ю, Шароф Рашидов ҳаётга қайтиб келиб, ҳозирги озод, мустақил, истиқболи порлоқ, ўзлигини англаб олган Ўзбекистонимизни бир кўрсалар эди.

Асилжон Рашидовни «Ўзбекистон овози» газетасида ишлаган кезларидан бери биламан. Бу олийжаноб йигит, ўта ҳаракатчан, иқтидорли журналист сифатида газета даргоҳида етакчи қаламкашлардан бири эди. Унинг республикамиз ҳаётининг долзарб масалалари бўйича ёки илмий-маданий мавзулардаги мақолалари газетхонлар томонидан эътибор, эътироф билан қабул қилинар, баъзан ўша долзарб мақолалари бўйича юқори ташкилотларнинг қарорлари чиққан вақтлар ҳам моҳир журналистнинг республикамиз иқтисодиёти, маданияти, мафкура соҳасида битган мақола-чиқишлари газетанинг «адабий ўқишлари» (летучка)да юқори баҳо олар, ёш қаламкашларга ўрнак қилиб кўрсатиларди. «Ўзбекистон овози» жамоасининг ўша вақтда бирга ишлаётган қаламкашлари гоҳо-гоҳо бир пиёла чой устида ўтириб суҳбат қурган чоғимизда газетанинг ўша вақтлардаги энг олийжаноб, ижодкор муҳаррири Шароф Рашидовни, укалари Асил Рашидовни ибратли сўзлар, яхши хотиралар билан эсга олардилар.

Ҳаёт ўтиб кетди; у иншо дафтари эмаски, қайта оққа кўчириб ёзсанг. Ҳар йили баҳор қайтиб келади, аммо умр баҳори қайтмайди, дерлар. Қадрдонимиз Асилжон Рашидовнинг юрагида ҳамиша ёшлик, баҳор кайфияти барқ уриб туради.

Юрагида ишқи бор одамнинг имони бут бўлур, дейди бобокалонларимиз. Ҳа, Асил Рашидов қалбида пок, мусатфо туйгулар қат-қат. Шу боис фикри ҳамиша уйғоқ, руҳи тетик ва соғлом.

Саксон баҳорини қаршилаган азиз укамиз, қаламкаш дўстимиз Асил Рашидовни табаррук ёши билан муборакбод этаман, кейинги илмий-адабий ишларида зафар тилайман.

*Мақсуд ҚОРИЕВ,
ёзувчи, Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими.
05.05.2010 йил.*

БУНЁДКОР МЕҲНАТ ТАРҒИБОТЧИСИ

Асил Рашидовни ярим асрдан бери биламан. Унинг илмий ишлари, мақолалари, ижодий-педагогик фаолиятини кузатиб келаман. Шу даврда у шогирдликдан устозлик даражасига кўтарилди. Асил Рашидов солиҳ устоз, иқтидорли олимдир. Зукко олимлигини тасдиқловчи кўплаб далиллар келтиришимиз мумкин. Ижодий меҳнат жараёнлари залворли ва кенг қамровли кечди. «Инсон ва меҳнат мадҳи», «Герой — человек труда», «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири», «Сўнмас юлдузлар», «Чиниқиш мактаби» каби монографиялар, рисоалар шулар жумласидандир. Асил Рашидов яна кўплаб асарларни таржима қилиб, ўзбек халқининг маънавий мулкига айлантирди. Бу борада, Чингиз Айтматовнинг ўнлаб қиссаларини таъкидлаш жоиз. Яна «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографияси фақат олимнинггина эмас, балки ўзбек адабиётшунослигининг катта ютуғидир.

Адабиётшунослар, танқидчилар орасида шамолнинг оқимига қараб ўзгариб тусланадиганлари учраб туради. Асил Рашидовнинг эса имони бут, эътиқоди мустаҳкам, ўз фикрида қатъий турадиган ҳақиқий инсон — олимдир.

Мана, эллик йилдан ортиқроқ давр мобайнида қанча сувлар оқиб ўтди, не-не ўзгаришлар бўлди. Лекин Асил Рашидов ҳар доим ҳаққоний позицияда туриб фикр юритди, ҳаёт олдинга сурган масалалар ва муаммоларга пешвоз чиқиб уларни ҳаққоний ёритди. Унинг ўттиз йил олдин ёзган иккита жиддий тадқиқотини тилга олайлик, уларга бўлган муносабатни аниқлайлик.

Асил Рашидовнинг «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» ва «Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони» китоблари бири-бирига яқин, бири иккинчисини тўлдиради, бойитади, ўзбек адабиётида инсон фаолияти ва меҳнатининг тасвири ҳақида кенг маълумот беради. Бизни кийинтирган, тўйдирган, ҳаётимизни гўзал ва маъноли, завқли қилаётганлар ана шу меҳнат аҳлидир. Жамиятда улар яратган мўъжизаларни санаб, охирига етказиб бўлмайди.

Меҳнат мавзусини ишлашда танқидчиларимиз ва адабиётшуносларимиз анчагина ишлар қилишди. Лекин қиссаларда акс этган меҳнат кишиларининг бадиий образларини кенг таҳлил қиладиган, бу борада ижодий изланишларни чуқур ёритиб берадиган монографиялар деярли йўқ эди. Илмимиздаги ана шу кемтикликни тўлдиришда ва бойитишда Асил Рашидов китобларининг ўрни салмоқлидир. Асил Рашидов бу масъулиятли мавзуда узоқ вақт илмий изланишлар олиб борди; уларнинг илк самараларини қатор мақолалар ва тақризларида атрофлича тадқиқ этди. Унинг узлуксиз ижодий меҳнати самараси иккала китобда ўзининг муваффақиятли якунини топди. Бу монографиялар назарий савияси жиҳатидан А.Рашидов ижодида ва илмий фаолиятида алоҳида ўрин эгаллайди.

А. Рашидов меҳнатни куйловчи ўтмиш меросимизни талқин қилар экан, унинг қайси жиҳатлари ўзбек қиссаларини яратиш жараёнида қўл келганлиги-ю, чекланганлигига эътиборни жалб этади, бу кемтикликни тўлдиришда Ҳамза, А. Қодирий, С. Айний, Файратий, Ф. Ғулом, Ойбек, Ҳ. Олимжон, А. Қаҳҳор каби янги давр ёзувчиларининг катта хизматларини алоҳида таъкидлаб кўрсатади. Меҳнат кишисининг образини яратишдек масъулиятли вазифани ўташда урушдан кейин адабиётга кириб келган адибларнинг қўшган янгиликлари-ю, йўл қўйган нуқсонлари тўғри позициядан туриб баҳоланади; ҳар бир адибнинг ўзига хос хусусиятларига жиддий аҳамият берилади.

Олимнинг нигоҳи кенг ва синчков. У фақат ўзбек қиссачилигида эмас, балки қардош халқлар адабиёти, айниқса, рус адабиётида шу даврда яратилган қиссаларга мувожаат этади. Ўтиборлиси шундаки, олим бой фактик материаллар асосида улардаги етакчи омилларни илғаб, умумлаштириб, назарий хулосага келади. Таҳлилда илмийликка, назарий умумлашмаларнинг ишонарли чиқишига муваффақ бўлади. Мазкур қиссаларнинг муштарак томонлари, ўзига хос хислатларини ҳаққоний кўрсатишга эришади. Олим айрим асарлардаги камчиликларни ҳаспўшлаб ўтирмай, рўйирост айтади. Яъни, баъзи ёзувчиларимиз ижодида муҳим замонавий воқеаларни ва замондошларимиз образини сунъийлаштириб кўрсатиш, реал воқеликни типик образлар орқали бадиий акс эттириш ўрнига оддий хабар бериш, эҳтироссиз ҳикоя қилиш, сюжет паришонлиги, ҳаётдаги ижобий ва салбий кучлар ўртасидаги муносабатни нотўғри кўрсатиш, жамиятнинг етакчи тенденцияларини ёрқин кўра билмаслик каби нуқсонлар борлигини конкрет мисоллар билан исботлайди.

Унинг кейинги йилларда ёзилган «Ҳозирги ўзбек адабиёти фанидан курс ишлари мавзулари» (1994, иккинчи нашри — 2007) асарини кузатсак, маърузаларини тингласак, илгариги фикрларини янада кенгайтириб, бойитиб борганлигининг гувоҳи бўламиз.

Асил Рашидовнинг дадиллигини тасдиқловчи яна бир мисол унинг «Акам ҳақида» деб номланган, юрак қони, дарди-изтироби билан ҳаққоний ёзилган рисоласидир. «Мен акамнинг укаси бўлганим учун эмас, балки оқни оқ, қорани қора деб тарбияланганимдан ўзим билган гапларни айтмоқчиман», — дея таъкидлайди рисола бошида. Акаси вафотидан кейин у киши ҳақида урчиб кетган паст-баланд фикрлар, кўпинча бир-бирига зид қарашларга муносабат билдириб, «Шароф Рашидовнинг пок номини тиклаган бир инсон — Президентимиз Ислом ака олдида таъзим қиламан», — деб ёзади.

Ҳар қандай шароитда ҳам ўз нуқтаи назарини қатъий ёқлаш, фикрларида собит туриш Асил Рашидов характерининг туб моҳиятини белгилайди.

Асил Рашидовнинг яна бир фазилати — байналмилаллигидир. Илмий китобларида, талабаларга ярим асрдан бери қиб келаётган маърузаларида дўстлик-қардошлик ғоялари,

бошқа халқлар адабиёти ва санъатига чексиз ҳурмат-эҳтиром туйғулари барқ уриб туради. Украин шоираси Леся Украинка ижодини таҳлил қилиш баробарида асарлари билан ўзбек китобхонларини таништиради. Айниқса, Чингиз Айтматовнинг ижодини ёритишда, асарларини таржима қилишда Асил Рашидовнинг байналмилал қиёфаси ёрқин намоён бўлиб турибди. Бу баҳога М. Дуйсеновнинг «Имтиҳон» қиссасини ўзбекчага ўгирганини ҳам қўшиш адолатдандир. Ушбу силсилага яна улуғ адиб Садриддин Айний ижодига бағишланган тадқиқотни қўшиш лозим. Эътиборли жиҳатлардан яна бири шундаки, у ёш журналист сифатида қўлига қалам олиши билан фаолиятини чет эл адабиётини ёритишдан бошлаган. «Америка тараққийпарвар адабиётида негрлар ҳаётининг акс эттирилиши» мақоласини ўқиб, ҳайрон қоласан киши. Тўла маънодаги байналмилаллик бўлса, шунчалик бўлади-да.

Асил Рашидов тадқиқотлари, бадиий таржималари, адабий фаолияти мустақиллик мафкурасига тўла хизмат қилиб, китобхонларни адолатга, ҳақиқатга, Ватанга содиқ бўлишга чорлайди.

*Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
02.07.2009 йил.*

ИЖОДКОРНИНГ ҚЎШ ҚАНОТИ

Ўзбекистонда Чингиз Айтматов ижодини чуқур биладиган, унинг барча асарларини ўқиган китобхонлар, ёзувчилар, мунаққидлар оз эмас. Бироқ, ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, бу улуғ адиб асарларини, қаҳрамонларини улардаги бор гўзалликлари ва назокатлари билан, ҳатто баъзан алоҳида-алоҳида жумлалар замиридаги ўзига хосликлар билан Ўзбекистонда Асил Рашидов даражасида теран биладиган адабиётчи, адабиёт ихлосманди кам топилса керак.

Бунинг сабаби бор, албатта. Биринчидан, Асил Рашидов деярли ярим асрдан буён Чингиз Айтматов ижодининг салмоқли қисмини ўзбек тилига ўгириб келаётган таржимон. Иккинчидан, у ана шу муддат мобайнида адиб асарларини

таржима қилиш билангина кифояланиб қолмай, улар ҳақида қатор адабий-танқидий мақолалар, рисола, китоб, адабий портретлар эълон қилди. Боз устига, Асил Рашидов ярим асрдан буён республикамиздаги етакчи олий ўқув юртларидан бирида адабиёт фанидан муаллимлик қилиб келар экан, минг-минглаб талабаларга бу улкан адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида атрофлича маълумот берди, навқирон қалбларни бу сеҳрли ижод дунёсининг сир-асрорлари билан ошно этди.

Узоқ йиллик жиддий изланишлар натижаси ўлароқ майдонга келган «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» номли мақолалар тўплами Ўзбекистонда наинки бу буюк адиб ижодини тадқиқ этишда, балки қардош халқлар адабиётини ўрганиш борасидаги ХХІ аср ўзбек адабиёт-шунослиги эришган жиддий ютуқлардан бири бўлди. «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» юқорида эътироф этилган уч йўналишдаги ижодий меҳнати ҳосиласидир. Таржимадек машаққатли, синчков ижодий меҳнат мутаржимни Чингиз Айтматов бадиий дунёсининг сир-синоатлари дунёсига олиб кирди. Адиб асарларини мунаққид сифатида таҳлил ва талқин этиш эса ёзувчи маҳоратининг сирларини очиш, бу маҳоратга асос бўлган омилларни аниқлаш, кўрсатиш имкониятини яратди. Ч. Айтматов асарлари, қаҳрамонлари, ғояларини бу қўшқанот воситаси орқали идрок этиш натижасида чиқарилган хулосаларни бўлажак адабиёт мутахассислари назаридан ўтказиб, ҳаётга жорий этиш — уларни қалбларга ва тафаккурларга етказиш, сингдириш яна бир масъулиятли вазифалардан бири эдики, Асил Рашидов узоқ йиллик қизғин меҳнати туфайли бу вазифани амалга оширишга муваффақ бўлди.

Гап шундаки, мазкур монография, ундаги «Жамила», «Сарвқомат дилбарим», «Юзма-юз», «Биринчи муаллим», «Оқ кема», «Сомон йўли», «Алвидо, Гулсари!», «Асрни қаритган кун» ва ёзувчининг сўнгги романлари ҳақидаги мулоҳазалардан ташкил топган яхлит тадқиқот муаллифнинг аввалги йилларда яратилган мақолалари, тақризларининг, шунчаки, такрорий йиғиндисидангина иборат эмас.

Муаллиф Ч. Айтматов асарлари ҳақидаги ярим аср мобайнидаги кузатишларини қайта-қайта изчил назардан ўтказди, таҳлил ва талқинни янги давр — Истиқлол даври мезон ва талаблари асосида янада бойитади ва чуқур-

лаштиради. Натижада, Чингиз Айтматов ижоди ҳақида янги асрнинг яхлит равишдаги янги тадқиқоти майдонга келади. Ўзбек тилшунослиги, танқидчилигида Ч. Айтматов ижоди турли йўналишдаги мақолалар, тақризлар ҳамда адиб ижодидаги айрим муаммоларга бағишланган П. Мирза-аҳмедованикига ўхшаш тадқиқотларни ҳисобга олмаганда, ёзувчи ижоди атрофлича, серқамров ўрганилган монография йўқ ҳисоби эди. А. Рашидовнинг «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» китоби ўзбек адабиётшунослигида қирғиз адабининг ижоди яхлит, сермиқёс қамраб олинган дастлабки монография сифатида ҳам қимматлидир. Танқидчи бутун монография давомида, ҳатто ёзувчининг мураккаб тизимли, композицияли асарлари, мураккаб руҳий дунёли қаҳрамонлари ҳақида эмин-эркин фикр юритади. Унинг ўзбекона самимий, содда, лекин чуқур ва теран фикрлаши асар поэтикасини, унинг бадииятини, санъаткор маҳоратини, қаҳрамондаги ўзига хосликларни очиб беради.

Кичик бир мисол. Жамиланинг эри бўлатуриб, ундан воз кечишини тасвирлаш ёзувчи учун осон иш эмас. Оилавий тотувликни муқаддас билган, ноўрин қўйди-чиқдилар деярли бўлмаган қирғиз миллий анъаналарини ёриб чиққан қаҳрамон хатти-ҳаракатини далиллай билиш ёзувчидан беқиёс маҳорат талаб этади. Айни вақтда, ёзувчи маҳоратининг бу йўналишидаги назокатларини англаш, тўғри белгилаш, кўрсатиш, талқин этиш, танқидчидан билимдонликдан ташқари, ёзувчилик сир-асрорларини нозик илғай билиш санъатини тақозо этади. «Жамила» асаридаги қаҳрамонлар хатти-ҳаракати мотивировкасини кузатишдаги мулоҳаза, хулосалар сизнинг ҳам дилингизни ёритаётгандай бўлади.

Танқидчи Чингиз Айтматов маҳорати сирларини очиш учун унинг қаҳрамонлари характерини таҳлил қилиш билангина чекланмайди. Баъзан у асарда кўзга кўп ҳам кўринавермовчи, лекин асар жозибасида катта ўрин тутувчи руҳга алоҳида эътибор беради. Хусусан, «Жамила»нинг мўъжизасини таъминлаган фазилатлардан бири — унинг «ўзига хос дилрабо ички оҳанги»дир деган фикрга тўла қўшиламыз.

«Жамила»да ўз вақтида айрим танқидчилар кўп ҳам эътибор бермаган бир образ бор. Бу Сеит образидир. 12–13 ёшлар атрофидаги Сеит Жамиланинг қайин иниси. Эҳтимол

унинг прототипи болаликдаги адибнинг ўзи бўлса, ажаб эмас... Зеро, адибга бу асардаги қаҳрамонларнинг прототиплари борми? деб савол берилганида: «улар реал, жонли кишилар, мен улар билан колхозда бирга яшаб, бирга ишлаганман», деб жавоб бериши бежиз бўлмаса керак. Ёдингизда бўлса, Сеит, ҳатто болалик муҳаббати билан Жамилани севиб ҳам қолган. Асардаги барча воқеа-ҳодисалар шу болакай тилидан олиб борилади. «Жамила»ни ўқишли қилган, унинг муваффақиятини таъминлашда алоҳида ўрни бор, матнда деярли сезилмагандай, аслида эса ниҳоятда зарур персонажнинг ғояси сифатида иштирок этувчи куч шу — Сеитдир. А. Рашидов «Жамила»га бағишлаган мақолаларида қиссадаги бошқа етакчи қаҳрамонлардан ташқари Сеит образи таҳлиliga ҳам алоҳида аҳамият берди.

«Жамила» ҳақида жаҳон миқёсида рус, қозоқ, қирғиз танқидчилигида кўп ёзилган. Шу ёзилганларга бирор янги фикр қўшиш осон эмаслиги аён, албатта. Унга, айниқса, севги, муҳаббат ҳақида жаҳон адабиётидаги янги асар деб берилган таъриф барчага маълум. А. Рашидов ҳам баҳоли қудрат бу борада ўз фикрини айтишга ҳаракат қилди. «Бу фақат ошиқнинг маъшуқага ёки маъшуканинг ошиққа бўлган шахсий туйғуларининггина эмас, балки инсоннинг инсонга, она диёрга, азиз юртга, жонажон халқига бўлган қизгин ва чексиз муҳаббатининг ҳам ёрқин ифодасидир».

Бундай лавҳаларни ўқиб, таржима ҳам ҳеч муболағасиз аслиятдагидек — ижодий иш эканига ишонч ҳосил қилади киши.

«Жамила» ўзбек тилида салкам ўн марта нашр этилди. Бу — таржима адабиётидаги камёб ҳодиса санала олади. Бу — бир жиҳатдан, ўзбек китобхонининг қирғиз адибига ихлосини, меҳр-муҳаббатини, иккинчи жиҳатдан, асарнинг куч-қудратини кўрсатса, учинчидан, таржимадаги маҳорат қуввати ҳақида ҳам далолат беради. Бўш таржима қилинган асар салкам ўн марта қайта нашр этилмаслиги эса, ўз-ўзидан аён. Шу маънода, қирғиз адиби асарларининг халқимиз бағрига сингиб кетишида муаллифнинг юксак маҳорати қатига сингишган таржимон Асил Рашидовнинг хизматлари оз эмас.

Жиманинг матн аслиятига мос келиши муҳим, Бироқ ҳамма гап шундаки, таржимада бор иш фақат

шу билангина ҳал бўлмайди. Таржимада асар руҳининг, муаллиф руҳиятининг ҳам аслиятдагига мос келиши ниҳоятда муҳимдир. Чингиз Айтматов ижоди билан шуғулланувчилар яхши биладилар: у алоҳида ургу билан бир фикрни таъкидлашни яхши кўрар эди. «Мен толстойча донишмандликни, шолоховча драматизмни, чеховча инсонпарварликни яхши кўраман ва уларни назокат билан идрок этишни севаман», дер эди.

Асил Рашидовнинг Чингиз Айтматов асарлари таржимасидаги маҳорати ва муваффақияти ўгирилган матнининг аслиятга мос келишигина эмас, худди ана шу — юқорида эътироф этилган — ёзувчи ижодий ва руҳий оламидан асар бағрига сингиб ўтувчи уйғунликни тўғри ва теран ҳис этишда ҳамда уларга ўзбекона ҳаёт бахш эта олишидадир.

А. Рашидов Ч. Айтматов асарларидаги «ички оҳангдорлик», мусиқавийлик орқали эришилган гўзалликни мақолаларида алоҳида таъкидлайдигина эмас, ўз таржималарида шунга имкони борича эришишга ҳаракат қилади. Бунга сиз Илёс, Асал, Жамила, Дониёр, Тўлғаной, Мўмин бува, Авдий Каллистратов, Гурам Жухадзе каби ўнлаб қаҳрамонларнинг руҳий дунёсида кечаётган талотумли ҳолатлар таржимасини ўқиб ишонч ҳосил қилишингиз мумкин.

Чунончи, «Байдамтол соҳилларида» ҳикояси қаҳрамонларидан бири Нурбек шундай дейди: «Қўриқ ерга қўрқоқларнинг кераги йўқ!». Бу миттигина жумлани ўн киши ўн хил ўгириши мумкин. Лекин ушбу таржима қаҳрамоннинг шу ҳолатдаги руҳиятига ниҳоятда мос. Жумла, наинки оҳангдор, наинки мусиқавий, ҳатто, шеърый мисрадек жарангдор. Ундаги аллитерация ҳатто Сиз китобхон қалбига ҳам кўчиб ўтганини сезмай қоламиз.

Ёки «Юзма-юз» таржимасидаги мана бу жумлага эътибор беринг: «Қаттиқ уйқуга чўмган тун фақат станциядан поездлар нари-бери ўтгандагина ёруғдан кўзи қамашгандек сесканиб кетарди-да, яна ўша заҳотиёқ атрофни зулмат қопларди».

Яхши шеър ёки шеърый парчадаги гўзалликни теранроқ ҳис этиш ва идрок қилиш учун уни бир мартагина ўқиш озлик қилганидек, ушбу жумла ва унинг маъно-моҳиятидаги реалияни ҳамда уларни суратлантириб бераётган

таржимадаги гўзалликни ҳис этиш учун жумла ўзини бир эмас, бир неча марта ўқишга чорлайди ва бу чорлов кўнглингизга гўзаллик ҳадя эта олади:

Яна бир мисол. «Оқ кема» қиссаси қаҳрамони — Бола Сантошдаги носоғлом муҳитдан қочиб қутулмоқчи, «яхши» бир тадбир ҳам ўйлаб топган: у балиқ қиёфасига кириб, узоқларга сузиб кетиш ниятида. Журналда ўқиймиз: «Мальчик ушёл в свой воображаемый мир». Бу жумла: «Бола ўз хаёл дарёсига чўмган эди» деб ағдарилган. Таржимада Боланинг сувга чўмиш нияти билан «хаёл дарёсига чўмиши» жуда мос келган! Бамисоли бир ўқ билан икки қуён урилган.

Аслият бағрига таржимада бу қадар тиниқ ва аниқ кириб бора билиш ва ҳатто ўғирик матнни маълум даражада бойитиш Асил Рашидовнинг Чингиз Айтматов ижодида бағишланган илмий мақолаларида янада қўл келади.

Энди Асил аканинг «Юзма-юз» ҳақидаги илмий кузатишларига назар ташлайлик. Маълумки, асар қаҳрамони Исмоил урушга бормай, қочиб, пастқам жойда — ғорда яшириниб ётади. «У яширинган кечада теракларнинг япроқлари аввалги тунларга нисбатан буткул тўкилиб чиқди», деб ёзади ёзувчи. Оддий китобхон бу ҳолат тасвирини шунчаки ўқиб, ўтиб кетавериши мумкин. Лекин танқидчи-таржимон мазкур тасвир замиридан ўзига хос бир маъно чақади. «Демак, Исмоилнинг ишидан кишиларгина эмас, балки бутун борлиқ — она тупроқ ҳам, табиат ҳам норози. Қоратоғ дараси ҳам, ундаги тераклар ҳам Исмоилнинг қилмишини ҳазм қилолмайди. ... Исмоилнинг бундай хатти-ҳаракати, она Ватан қақирғини бажо келтирмай, «ҳар кимнинг жони ўзига ширин» қабилида фронтдан қочиб юриши жамият учунгина эмас, табиат учун ҳам кўнгилсиз ҳолат» эканлиги таъкидланади.

Ч.Айтматов ижодини тадқиқ этишда А.Рашидовга хос бўлган хусусиятлардан бири — адиб асарларидаги фалсафий қатламни очишга ҳаракат қилишдан иборатдир. Бу ҳол, айниқса, «Қиёмат» романига доир мушоҳадаларда ёрқин кўринади. Танқидчи хулосасига кўра бу асар замирида Достоевский реализмига тааллуқли ижодий йўсин, яъни мансабдорлар ва амалдорлар, ҳокимиятни бошқараётганлар томонидан «хўрланган ва ҳақоратланган», «инсонлик қадр-қиммати оёқости қилинган «кичик» одамларни ҳимоя қилиш» ётади. Роман матнини ўқиганингизда шундай фикр-

лар мавжуд эканлигини дарҳол англаб олиш қийин кечади. Бироқ асарни синчиклаб ўқиш асносида ҳамда ўқиб бўлгач, уни идрокингиздан, ҳис-туйғуларингиз гирдобидан, тахай-юлингиз талотумларидан қайта ўтказар экансиз, қаҳрамонлар тақдири ва қисматига ўзингиз сезмаган равишда ҳамдард бўлиб қоласиз ва танқидчининг юқорида айтган фикрлари тўғри эканига иқдор бўла борасиз.

А. Рашидов Михаил Булгаковнинг «Уста ва Маргарита» ҳамда Чингиз Айтматовнинг «Қиёмат» асарларидаги Исо Масиҳ образларини таҳлил этар экан, уларни қиёслайди, улардаги муштараклик ва ўзига хосликларни кўрсатади, қирғиз адиби асаридаги Исо Масиҳ ва Понтий Пилат образлари талқини уни бошқа бир, янада жиддий хулосага олиб келади. Юқоридаги образларда танқидчи фикрича, техника тараққиёти билан боғлиқ ҳолда тобора мураккаблашиб бораётган замонамизда имон билан имонсизлик, маънавий қашшоқлик билан эътиқод ўртасидаги кураш каби муаммоларнинг янада глобаллашиб бораётганидан ташвишланишдек чуқур инсоний фарқ мужассамлаштирилган.

Ўзбек танқидчилигида Чингиз Айтматов ижодига доир шу вақтгача энг кам фикр-мулоҳаза юритилган асарлар «Кассандра тамғаси» ҳамда «Қулаётган тоғлар» («Мангу қайлиқ») романларидир. Биринчиси, ниҳоятда мураккаб тизимли фалсафий роман бўлгани туфайлимикин, яратилганига салкам ўн беш йил бўлган эса-да, айрим мақола ва мулоҳазаларни ҳисобга олмаганда, ўзбек танқидчилигида у ҳақда ҳозиргача атрофлича фикр юритилгани йўқ. Ўзбек тилида бамисоли қўшиқдек жаранглаган — Иброҳим Фафуров томонидан юксак маҳорат билан ўгирилган «Қулаётган тоғлар» асари қўлимизга текканига бир-икки йил бўлди, холос.

Танқидчи Асил Рашидов бу асарлар ҳақида ўзининг фикр-мулоҳазаларини айтди. «Кассандра тамғаси» — тузилиши, қурилиши, образлар тизими, мажозийлик хусусиятлари ҳамда фалсафий моҳиятига кўра ниҳоятда мураккаб роман. Бу жиҳатлари билан у «Уста ва Маргарита»дан ўтса ўтадики, қолишмайди.

«Инсоният учун охирзамон бўлишининг бош сабабчиси инсоннинг ўзидир. «Кассандра тамғаси» орқали мен шунга ишора қилмоқчи бўлдим. Кассандрадаги тамға инсониятни

таржимадаги гўзалликни ҳис этиш учун жумла ўзини бир эмас, бир неча марта ўқишга чорлайди ва бу чорлов кўнглингизга гўзаллик ҳадя эта олади:

Яна бир мисол. «Оқ кема» қиссаси қаҳрамони — Бола Сантошдаги носоғлом муҳитдан қочиб қутулмоқчи, «яхши» бир тадбир ҳам ўйлаб топган: у балиқ қиёфасига кириб, узоқларга сузиб кетиш ниятида. Журналда ўқиймиз: «Мальчик ушёл в свой воображаемый мир». Бу жумла: «Бола ўз хаёл дарёсига чўмган эди» деб ағдарилган. Таржимада Боланинг сувга чўмиш нияти билан «хаёл дарёсига чўмиши» жуда мос келган! Бамисоли бир ўқ билан икки қуён урилган.

Аслият бағрига таржимада бу қадар тиниқ ва аниқ кириб бора билиш ва ҳатто ўғирик матнни маълум даражада бойитиш Асил Рашидовнинг Чингиз Айтматов ижодига бағишланган илмий мақолаларида янада қўл келади.

Энди Асил аканинг «Юзма-юз» ҳақидаги илмий кузатишларига назар ташлайлик. Маълумки, асар қаҳрамони Исмоил урушга бормай, қочиб, пастқам жойда — горда яшириниб ётади. «У яширинган кечада теракларнинг япроқлари аввалги тунларга нисбатан буткул тўкилиб чиқди», деб ёзади ёзувчи. Оддий китобхон бу ҳолат тасвирини шунчаки ўқиб, ўтиб кетавериши мумкин. Лекин танқидчи-таржимон мазкур тасвир замиридан ўзига хос бир маъно чақади. «Демак, Исмоилнинг ишидан кишиларгина эмас, балки бутун борлиқ — она тупроқ ҳам, табиат ҳам норози. Қоратоғ дараси ҳам, ундаги тераклар ҳам Исмоилнинг қилмишини ҳазм қилолмайди. ... Исмоилнинг бундай хатти-ҳаракати, она Ватан чақириғини бажо келтирмай, «ҳар кимнинг жони ўзига ширин» қабилида фронтдан қочиб юриши жамият учунгина эмас, табиат учун ҳам кўнгилсиз ҳолат» эканлиги таъкидланади.

Ч.Айтматов ижодини тадқиқ этишда А.Рашидовга хос бўлган хусусиятлардан бири — адиб асарларидаги фалсафий қатламни очишга ҳаракат қилишдан иборатдир. Бу ҳол, айниқса, «Қиёмат» романига доир мушоҳадаларда ёрқин кўринади. Танқидчи хулосасига кўра бу асар замирида Достоевский реализмига тааллуқли ижодий йўсин, яъни мансабдорлар ва амалдорлар, ҳокимиятни бошқараётганлар томонидан «хўрланган ва ҳақоратланган», «инсонлик қадр-қиммати оёқости қилинган «кичик» одамларни ҳимоя қилиш» ётади. Роман матнини ўқиганингизда шундай фикр-

лар мавжуд эканлигини дарҳол англаб олиш қийин кечади. Бироқ асарни синчиклаб ўқиш асносида ҳамда ўқиб бўлгач, уни идрокингиздан, ҳис-туйғуларингиз гирдобидан, тахайюлингиз талотумларидан қайта ўтказар экансиз, қаҳрамонлар тақдири ва қисматига ўзингиз сезмаган равишда ҳамдард бўлиб қоласиз ва танқидчининг юқорида айтган фикрлари тўғри эканига иқрор бўла борасиз.

А. Рашидов Михаил Булгаковнинг «Уста ва Маргарита» ҳамда Чингиз Айтматовнинг «Қиёмат» асарларидаги Исо Масиҳ образларини таҳлил этар экан, уларни қиёслайди, улардаги муштараклик ва ўзига хосликларни кўрсатади, қирғиз адиби асаридаги Исо Масиҳ ва Понтий Пилат образлари талқини уни бошқа бир, янада жиддий хулосага олиб келади. Юқоридаги образларда танқидчи фикрича, техника тараққиёти билан боғлиқ ҳолда тобора мураккаблашиб бораётган замонамизда имон билан имонсизлик, маънавий қашшоқлик билан эътиқод ўртасидаги кураш каби муаммоларнинг янада глобллашиб бораётганидан ташвишланишдек чуқур инсоний фарқ мужассамлаштирилган.

Ўзбек танқидчилигида Чингиз Айтматов ижодига доир шу вақтгача энг кам фикр-мулоҳаза юритилган асарлар «Кассандра тамғаси» ҳамда «Қулаётган тоғлар» («Мангу қайлиқ») романларидир. Биринчиси, ниҳоятда мураккаб тизимли фалсафий роман бўлгани туфайлимикин, яратилганига салкам ўн беш йил бўлган эса-да, айрим мақола ва мулоҳазаларни ҳисобга олмаганда, ўзбек танқидчилигида у ҳақда ҳозиргача атрофлича фикр юритилгани йўқ. Ўзбек тилида бамисоли қўшиқдек жаранглаган — Иброҳим Фафуров томонидан юксак маҳорат билан ўгирилган «Қулаётган тоғлар» асари қўлимизга текканига бир-икки йил бўлди, холос.

Танқидчи Асил Рашидов бу асарлар ҳақида ўзининг фикр-мулоҳазаларини айтди. «Кассандра тамғаси» — тузилиши, қурилиши, образлар тизими, мажозийлик хусусиятлари ҳамда фалсафий моҳиятига кўра ниҳоятда мураккаб роман. Бу жиҳатлари билан у «Уста ва Маргарита»дан ўтса ўтадики, қолишмайди.

«Инсоният учун охирзамон бўлишининг бош сабабчиси инсоннинг ўзидир. «Кассандра тамғаси» орқали мен шунга ишора қилмоқчи бўлдим. Кассандрадаги тамға инсониятни

огоҳликка чорлашидир», деган эди адибнинг ўзи суҳбатларидан бирида.

Танқидчи асарни талқин этар экан, эътиборимизни унинг замиридаги ана шу фалсафага қаратади. Адиб бу асарида, деб ёзади у, «Ер куррасида бутун инсониятга таҳдид солаётган» глобал салбий ҳодисаларни кескин қоралайди, «бутун инсониятни бундай даҳшатли фалокатлардан огоҳлантиради».

«Қулаётган тоғлар» («Мангу қайлиқ») романи буюк адибнинг бамисоли «Оққуш қўшиғи» бўлди.

Қулаётган тоғлар — бу асар матнида акс этган — қирғиз диёрида қадимдан виқор билан қад кўтарган тоғ чўққиларининг қулашигина эмас, айнаи вақтда, адиб талқинларига жо бўлган — не-не асрлардан буён давом этиб келаётган инсонпарвар қирғиз удумларининг барбод бўлаётганига, не-не замонлар давомида шаклланиб, қарор топиб келаётган идеалларнинг қулашига, бозор иқтисоди шароитлари туфайли инсон маънавиятидаги не-не беқиёс гўзалликларнинг вайрон бўлаётганига ишорадир. Танқидчи эътироф этишича, адиб «Қулаётган тоғлар»да ана шундай «оламшумул офатлар ташвишини» қаламга олади ва ҳозирги, келгуси авлодларни улардан огоҳ этаётгандек бўлади.

Биз Асил Рашидовнинг буюк қирғиз адиби Чингиз Айтматов ижоди билан алоқадор таржимонлик ва танқидчилик фаолияти ҳақида қисқача фикр юритдик. Унинг ижоди, фаолияти фақат бу йўналиш билангина чекланмайди. Олим ўзбек адабиётининг қатор долзарб масалалари: ҳозирги адабий жараён, адабий алоқалар ва таржима муаммолари хусусидаги мақола, рисола ва тадқиқотлар муаллифи ҳамдир.

Айтишларича, ижодкорнинг қўш қаноти бўлар экан: бири туғма истеъдоди бўлса, иккинчиси фидойилиги. Шу қанотлар бут бўлса, ижодкорнинг парвози баланд бўлаверар экан. Асил ака, йўлингиз ҳамиша ойдин бўлсин.

*Бахтиёр НАЗАРОВ,
ЎзР ФА академиги.
12.12.2010 йил.*

АСИЛ МУАЛЛИМ — ТАРЖИМОН ВА ТАДҚИҚОТЧИ

Таниқли адабиётшунос олим, ижодкор таржимон Асил Рашидов эллик йилдан бери Чингиз Айтматов ҳаёти, ижодиётини ўрганиш билан шуғулланади. Уни ҳақли равишда Асил муаллим деб алқашади, ҳақли равишда Айтматовнинг ўзбек таржимони деб билишади. Шу билан бирга у Айтматов асарларининг ўзбек китобхонларига муҳаббатли тарғиботчиси.

Асил Рашидов бободехқон Рашид Халилов ва кайвони она Қўйсиной Халилова хонадониди дунёга келган олти алп ўғлоннинг бири. Рашид отанинг касб-кор эъзозланадиган, эзгулик, инсонга яхшилик улуғланадиган ва бу қатъий аъмол, расм-русум, яшаш тарзига айланган хонадонидан улуғ ёзувчи, давлат арбоблари, алломалар, ташкилотчилар, халқ етакчилари, муаллимлар, йирик-йирик шахслар етишиб чиқишди. Улар халқни дунёнинг очиқ уфқларига олиб чиқишга интилишди. Асил Рашидов олти аҳил, чинакам алпона оға-инилар ичида елкама-елка мададкор бўлиб униб-ўсди, муаллимлик, журналистлик касб-корини танлади, катта малака, билимлар эгаси бўлиб вояга етди. Ҳаётининг энг асл вақтларини машҳур педагогика университетининг муаллимлигига бағишлади, Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Тўхта Бобоевларга сафдошлик, салафлик қилди. Асил муаллим деган шарафли ном қозонди. Академик Воҳид Зоҳидов раҳбарлигида илмий тадқиқотлар олиб борди, бир қанча монографик китоблар ёзди ва нашр қилдирди.

Асил Рашидов ўтган асрнинг эллагинчи йиллари ўрталарида Миллий университет таҳсилини тугаллаб, мустақил ҳаёт, меҳнат жабҳаларига қадам қўйган кезлар адабиёт осмонида янги бир юлдуз барқ уриб уфқдан кўтарилди.

1958 йилда ёш қирғиз адиби Чингиз Айтматовнинг кетма-кет «Юзма-юз», «Жамила» деган қиссалари Москванинг машҳур «Октябрь», «Новый мир» журналларида босилиб чиқди. Ёшликнинг тенгсиз завқ-шавқи билан ёзилган, бир нафасда, тин олмай, ютоқиб ўқиладиган бу мўъжаз етук санъат асарлари дарҳол Александр Твардовский, Мухтор Аvezов, Луи Арагон, Шостакович каби буюк санъаткорларнинг назарига тушди. Фавқулодда ёрқин

тарихий ҳодисалар ҳалқа-ҳалқа бўлиб юзага чиқиб, дунё бўйлаб ажойиб-ғаройиб шов-шувларга сабаб бўла бошлади. Дунёга танилган француз адиби Луи Арагон «Жамила»ни француз тилига таржима қилди ва ўша пайтда 200 минг нусхада чоп этиладиган «Юманите» газетасида сонма-сон чиқиб турди. Луи Арагон «Жамила»ни дунё адабиёти тарихидаги энг гўзал севги қиссаси деб атади. Шундан эътиборан қирғиз адиби номи ва асарларининг жаҳон сарҳадлари оша мислсиз ғолибона юриши бошланди. Чингиз Айтматов шу пайтгача дунё адабиётида мисли кўрилмаган мўъжизавий илҳом билан 60-йилларда «Сарвқомат дилбарим», «Бўтакўз», «Биринчи муаллим», «Сомон йўли», «Алвидо, Гулсари!» сингари дунё адабиёт ихлосмандларини қаттиқ тўлқинлантирган, ҳаяжонлар уммонига ташлаган асарларини яна ўша буюк талант эгасига хос тарзда бир зум кетини ўзмай бирма-бир тақдим этди. Жаҳон бўйлаб Айтматов баҳслари ва Айтматов таржималари бошланиб кетди.

Биринчи бўлиб Асил Рашидов Айтматовнинг илк қиссаларини ўзбек тилига таржима қилди. Ўзбек китобхони Садриддин Айний, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Мухтор Аvezов, Берди Кербобоев, Ойбек, Фафур Фуломларни қандай муҳаббат билан қабул қилган, ўқиган, ўз маънавий-эстетик мулкига айлантирган бўлса, Айтматовнинг илк қиссалари ва ундан кейин кўкка кўтарилган ёрқин юлдуз туркумларини шундай муҳаббат, завқ-шавқ билан қабул қилди, ўқиди ва ҳеч айрилмас гўзаллик мулкига айлантирди. Бунда Асил Рашидов таржималарининг табиий шоироналиги, экспрессив-ҳаяжонли интонацияси, туркиёна халқчил муқобилларга бойлиги ўз ўрнига эга бўлди. Таржима бу — бошдан охир тушуниш ва талқин санъати. Асил Рашидов ўз таржималарида тушуниш ва талқин санъатини яхши эгаллаганлигини, бадиий ифодавийликда буюк адиб услубига тўла эш-йўлдошлик қилолганини кўрсатди. Албатта, Чингиз Айтматовнинг янгидан-янги асарлари дунёга кела бориши билан унинг яна янги таржимонлари ҳам сафга турди. Лекин уларнинг ҳаммаси Асил Рашидов таржималари ичида қайнаб, унинг тажрибаларидан ибрат олди, ўрганди, десак ҳақиқатга хилоф бўлмайди.

Асил муаллимнинг таржимонлик маҳорати, синчковлиги, изчиллиги, изланувчанлиги айниқса, «Оқ кема»

ва «Асрни қаритган кун» романларини ўзбекчалаштиришда ёрқин тарзда намоён бўлди. Унинг сўз излашдаги эволюциясини тасаввур қилиш учун оддий бир-икки мисолга эътибор беринг: «Тополёк мой в красной косынке» қиссасининг номи биринчи ўзбекча нашрида «Қизил дуррачали сарвқоматим» эди; иккинчи нашрида у «Қизил дуррали сарвқоматим» бўлди, асарнинг учинчи ва кейинги нашрларида «Сарвқомат дилбарим» деб ўзгарди. Асар шу ном билан шуҳрат топди, худди «Ўткан кунлар» деган ном каби бутунлай ўзлашиб кетди. Ёки «И дольше века длится день» («Буранный полустанок») номининг эволюциясини кузатинг: «Асрга тенг кун» — «Асрга татигулик кун» — «Асрни қаритган кун»... «Инжили шариф» манбаларида учровчи бу бағирдор ибора «Асрни қаритган кун» деб ўзбекча қўним топиб, мағизли, маъноли, пурҳикмат образли иборага айланди.

Асил муаллим Чингиз Айтматов асарларини ўзбек тилига таржима қилиш билан чекланмай, уларни кенг китобхонлар ўртасида қарийб эллик йилдан буён муҳаббат ва изчиллик билан тарғиб-ташвиқ қилиб келади. Ўзбек ўқувчисини Чингиз Айтматов асарларининг бадиий-эстетик оламига, мураккаб мундарижасига, характерлар яратиш санъатига, давр ва инсон тақдирларининг динамикаси, ҳаётий муаммолар ва ғоялар дунёсига олиб киради, кейинги эллик йилликда вужудга келган айтматовшуносликда авжи бир зум тўхтамаган ва пилиги пасаймаган ранг-баранг баҳсларга тўхталади, уларга ўз муносабатини билдиради. Баҳслардаги нозик қирраларга ўзбек ўқувчисининг эътиборини тортади.

Асил муаллимнинг Чингиз Айтматов асарларига таҳлиллари ва ўзига хос содда, ишонарли талқинлари китобхонни адибга яқинлаштиради, муҳаббат уйғотади, бу асарларни қайта-қайта ўқишга чорлайди.

Асил муаллим ўқувчисини илҳомлантиради, ҳаётий, маънавий сабоқлар, хулосалар чиқаришига кўмаклашади. Ахир адабий таҳлил ва талқиндан кузатиладиган бош мақсад ҳам шу эмасми?!

Эллигинчи йиллар охири ва олтмишинчи йилларда Чингиз Айтматов, Василь Биков, Грант Матевосян, Акром Айлисли, Анор, Валентин Распутин, Олес Гончар, Владимир Дудинцев, Владимир Тендряков, Виктор Астафьев,

Михаил Белов, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов асарлари тирик уриб турган юраги, дардли, безовта, ҳақиқатгўй мадҳияси билан бадиий ва ижтимоий-бадиий фикрни янги мислсиз уфқларга олиб чиқди. Адабиётшунослик адабий танқидни ҳам янги талқин чўққиларини эгаллашга даъват этди. Унинг янги сифат, мазмундорлик, таъсирчанлик даражасига кўтарилишига йўл очди. Бу, айниқса, ўша адибларнинг асарлари устида бўлган жўшқин, теран, эҳтиросли баҳс-мунозараларда жуда ёрқин кўзга ташланди.

Асил муаллимнинг Чингиз Айтматов асарларига таҳлил ва талқинлари 60-йиллардаги гўзал, ақлли, фикрга бой баҳсларнинг нафаси ва шабадаларига ҳамоҳангдир. Улардан ўша даврга хос илғор ёндашувларни уқиб олиш қийин эмас.

Ўзбекистонда айтматовшунослик ўз ўрни, ўз овозига эга. Ғайбулла Саломов, П.Мирзааҳмедова, Асил Рашидовнинг малакали, ишонарли, жонли тадқиқотлари Чингиз Айтматовнинг шарқона, ўзбекона англамлари каби тушунилади, қабул қилинади.

Табиийки, улар Чингиз Айтматовни билиш, севиш, ўрганишда сўнгги нуқта эмас. Чингиз Айтматовни ўрганиш янги замонларда янги, ҳали очилмаган, кашф этилмаган сарҳадларга чиқади. Зеро, улуғ адиб Чингиз Айтматов асарлари талқинларда туганмас кашфиётларни давом эттиришга туганмас имконлар тортиқ қилаверади. Бизни Чингиз Айтматов ижодий мактаби бағрига олиб кирган бу китоб ўз маърифати билан қимматли.

Йирик ишларга туғилган одамлар бўлади. Асил муаллим шундай ижодкорлардан бири. Бунинг исботи — унинг китоблари, шу жумладан, «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографиясидир.

*Иброҳим ҒАҒУРОВ,
Давлат мукофотлари лауреати,
ёзувчи, таржимон,
филология фанлари номзоди, доцент.*

САМИМИЙ ИНСОН

Ўтган асрнинг 50-йиллари бошларида ҳозирги Ўзбекистон Миллий университетининг филология факультетида илк бор журналистика гуруҳи ташкил этилган. Ўша йилларда журналистикага қизиқиш ғоят катта бўлганлиги сабабли бу соҳа сирларини эгаллаш ва малакали журналист бўлиш орзуси билан яшаган ёшлар ҳадсиз-ҳисобсиз эди. Улар орасида Маҳмуд Яҳёев, Жонрид Абдуллахонов, Собит Тоиров, Расул Раҳмонов, Тоҳир Пидаев, Воҳид Абдуллаев, Тўлаган Нажмиддинов сингари талабалар бор бўлиб, улар факультет ҳаётида ҳам, матбуот саҳифаларида ҳам фаоллик кўрсатганлар. Шунинг учун қуйи курсларнинг талабалари уларга ҳурмат ва ҳавас билан қарашган. Шу истеъдодли ёш журналистлар орасида яна бир йигит бизнинг эътиборимизни тортган. У ўша йилларда ижтимоий ҳаётнинг турли пиллапоялари оша шиддат билан кўтарилиб бораётган Шароф Рашидовнинг укаси Асил Рашидов эди. Биз, улардан бир курс қуйида таҳсил олаётган ёшлар, кимсан Шароф Рашидовнинг туғишган укаси бўлган бу йигитнинг бениҳоя камтар ва камсуқум бўлганлиги, республиканинг биринчи раҳбарига яқинлигини ҳеч бир ҳолатда эслатмайдиган, ҳатто шуни ўзи ҳам «унутган» бу йигитга айрича ҳурмат билан қарар эдик. Аммо, барибир, унинг Шароф Рашидовга биродар эканлиги бизнинг у билан ака-ука бўлиб кетишимизга ўша йилларда монелик қилган.

Шу психологик ҳолат Аканинг қарийб сўнгги йилларига қадар давом этди. Лекин биз Асил Рашидовнинг ҳозирги «Ўзбекистон овози» газетаси таҳририятидаги фаолиятини диққат билан кузатар, сўнгга унинг Низомий номидаги педагогика институтидаги илмий-педагогик ҳаётидан бохабар бўлиб турар ва унинг бу ҳар икки муассасада эришган, эришаётган ютуқларидан мамнун бўлар эдик. Агар кўнглимдаги бор гапни айтсам, унинг — ёши кундан-кунга, йилдан-йилга улғайиб бораётган, энг муҳими, Катта даргоҳга мансуб йигитнинг кичикроқ бўлса-да, бирор раҳбар лавозимга кўтарилмагани (албатта, Акаси туфайли) мени ҳайрон қолдирарди. Кейин билсам, амал ва шухрат ёғдуларига маҳлиёлик касали уни мутлақо четлаб ўтган, қолаверса, Ака ҳам унинг камтарона ҳаёт кечиришининг тарафдори экан.

Асил Рашидов ана шу икки «омил» туфайли шу пайтгача на шахсий машинага эга, на бирор мартабага. Бу, бугун кимгадир оддий ҳолат, яна кимгадир ғайритабиий бўлиб туюлиши мумкин. Аммо буни ким қандай тушунишидан қатъи назар, худди шу ҳол Асил Рашидовнинг ким ва қандай инсон эканлигини кўрсатиб туради.

Асил Рашидов ижодий ва илмий-педагогик фаолиятини асосан Педагогика университетига бағишлади. У 1961 йили мазкур ўқув даргоҳида аспирантурани тугатган кундан бошлаб шу вақтгача, яъни қарийб ярим аср давомида бўлажак филологларга ўзбек адабиётидан маъруза ўқиб, уларнинг Инсон ва Мутахассис сифатида шаклланишига ҳисса қўшиб келди. Шу ярим аср мобайнида ўзбек тили ва адабиёти факультетини ўн минглаб талаба битирган бўлса, Асил Рашидов уларга устозлик қилган. Шунча шогирд тайёрлаш ҳар қандай устознинг орзуси ва катта бахтидир. Асил Рашидов — ана шу бахтга муяссар бўлган камёб устозлардан бири.

Педагогик фаолият Асил Рашидов ҳаётининг маъно ва моҳиятини қанчалик ташкил этган бўлмасин, унинг ёрдўстлар билан учрашувларида шу мавзуда сўз очганини, талабаларда илмга бўлган эътиборнинг сусайиб ёхуд кучайиб бораётганидан эзилгани, ташвишлангани ёхуд хурсанд бўлганини эслолмайман. У институтда домла, ёрдўстлари даврасида дўст, оиласи бағрида эса ота мақомидан четга чиқмай яшашни афзал кўрадиган инсон. Бу ҳам Асил Рашидов шахсиятининг муҳим қирраси бўлса ажаб эмас.

Шубҳасиз, камина Асил ака билан ҳамкасб бўлганлигим туфайли унинг қандай адабиётшунос олим ва педагог эканлигини яхши биламан. Биз бундан бир неча йил аввал тез-тез учрашиб, адабиёт ҳақида, адабий жараёнда рўй бераётган ўзгаришлар ҳақида кўп ва ҳўб суҳбатлашар эдик. Шунда бизнинг қарашларимиздаги муштаракликнинг, XX асрда яшаб ижод қилган ўзбек адабиётининг Беҳбудий ва Ҳамза, Абдулла Қодирий ва Садриддин Айний, Ойбек ва Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон ва Абдулла Қаҳҳор сингари улкан намояндалари ва уларнинг асарларига бўлган муносабатимиздаги яқинликнинг мавжудлиги ўртамизда дўстлик алоқаларининг ўрнатилиши ва авж олишига сабаб бўлди.

Ҳозир адабиётшуносларнинг ўрта авлоди ўртасида ҳам, кенжа авлоди ўртасида ҳам шундай кишилар топиладики,

улар юқорида муборак номлари тилга олинган адибларнинг қандай тарихий даврда ва қандай мафкуравий шароитда яшаганликларини эътиборга олмай, қўнгилларида асраб юрган маломат тошларини отиб, завқ-шавқ оладилар. Агар шўро даврида яшаган ёзувчилар ижоди улар гази билан ўлчанса, адабиётимизнинг XX асрдек «олтин асри» қарийб Саҳрои Кабирдек яланғочланиб қолади. Адабиётга меҳр билан, унга таъсир кўрсатувчи омилларни назардан қочирмай ёндашиш адабиётшуноснинг маърифатли, имонли инсон эканлигини англатади. Асил Рашидов — шундай маърифатли ва имонли адабиётшунослардан бири. У, айрим домлаларга ўхшаб, талабаларга маъруза ўқиганда у ёки бу ёзувчилар бошига маломат тошини отмайди. Модомики, у ёки бу адиб олий ўқув юртларининг адабиёт фани дастуридан жой олган экан, домла талабада шу адибга ва унинг ижодига нисбатан аввало ҳурмат туйғусини тарбиялаши, энг муҳим асарларини бадиий-эстетик таҳлил қилиб бериши лозим бўлади. Бу оддий ҳақиқат. Аммо афсуски, ҳозир оддий ҳақиқатларни ҳам билмайдиган, билса-да назар-писанд қилмайдиган домлалар оз бўлса-да, учраб туради. Асил Рашидов шундай кимсаларни жинидан ёмон кўради, ёмон кўрибгина қолмай, уларга доим зарба бериб ҳам келади. Агар шу масала нуқтаи назаридан Асил Рашидовнинг педагогик фаолиятига қарайдиган бўлсак, унинг принципал, ҳалол, билимдон, журъаткор олим сифатидаги образи кўз олдимизда яққол гавдаланади.

Асил Рашидов матбуотда, бошқа ҳамкасбларига қараганда, нисбатан оз кўринади. У педагогик фаолиятидан ортган вақтини мутолаага бағишлаб, ҳар бир ёзувчининг ҳаёти ва ижодини, унинг дастурдан ўрин олган ва олмаган асарларини чуқур ўрганишга катта эътибор беради. Агар унинг «Сўнмас юлдузлар» адабий-танқидий мақолалар тўпламига назар ташласак, бу тўпламдаги ҳар бир мақола бир неча йиллар давомида узум шаробидек пишиб етилганини кўрамиз. У адабий материални юзаки ўрганиб, бир кечада бир мақолани тахт қилиб қўядиган учарлардан эмас. Унда бояги фазилатлардан ташқари яна бир фазилат борки, бу — ундаги масъулият туйғусидир.

Менимча, Асил Рашидовнинг ижодий ҳаётидаги энг муҳим воқеалардан бири XX аср жаҳон адабиётининг буюк намояндаларидан бири Чингиз Айтматов билан учрашиши,

унинг бетакрор ижодий оламига кириши, шу оламдаги ғоявий бойлик ва бадиий гўзалликдан бутун ҳаёти давомида баҳраманд бўлиб яшашидир. Агар янглишмасам, Асил Рашидовни рус ва қардош ёзувчиларнинг асарларини ўқиш ва ўзбек тилига таржима қилишга бўлган майли акаси Шароф Рашидов томонидан рағбатлантирилган. Шароф Рашидов таржима жараёнида адабиётшуноснинг бошқа миллий адабиётлар ҳақидаги тасаввури бойибгина қолмай, айна пайтда қалами ҳам чархланиши, қолаверса, бадиий маданиятимиз хазинаси яна бир янги асар билан бойиши ҳам мумкинлигини яхши билган, бинобарин, шу туфайли унинг улуғ ёзувчи Чингиз Айтматов билан яқинлашишига ёрдам берган.

Асил Рашидов Чингиз Айтматов асарларидан аввал ҳам, кейин ҳам қирғиз ёзувчилари Тўхтапўлот Абдумўминов, Мирзабек Дуйсинов, рус ёзувчиси Александр Бек, хитой ёзувчиси Ма Фин асарларини ўзбек тилига таржима қилиб, муайян ижодий малака ҳосил қилди. Аммо Чингиз Айтматов асарлари таржимаси унинг илмий ва ижодий ҳаётини бутунлай ўзгартириб юборди. У Ўрта Осиёнинг адабий оламини ёриб чиқиб, бошқа қитъалар ва мамлакатларни ҳам ўзининг беназир истеъдоди, Шарқ ва Ғарб маданияти синтезлашган бадиий тафаккури билан мафтун этган, жаҳон адабиётида «Чингиз Айтматов мактаби»ни яратган адиб асарларини таржима қилишга бутунлай бошқа бир ҳолатда киришди. У таржима қилинажак ҳар қайси асарни бир неча марта синчковлик билан ўқиб, агар бу асарнинг қирғиз тилидаги нусхаси мавжуд бўлса, у билан ҳам яхши танишиб, адабиётшунос ва таржимашунос дўстлари билан фикрлашиб, шундай қаттиқ ишладики, ҳатто Чингиз Айтматовнинг бир сўзи, бир ибораси устида кунлаб изланганини биламан. Буюк адибнинг қайси бир романини шу тарзда туржима қилиб тугатганидан сўнг, Асил Рашидов марҳум таржимашунос олим Ғайбулла Саломов билан бир неча ҳафта мобайнида жуда қаттиқ ишлади. Ғайбулла Саломов нафақат билимдон, камтар ва принципиал олим, балки таржима назарияси ва амалиётидан яхши хабардор киши сифатида ҳам Ч. Айтматов асарлари таржималарининг пухта бўлишида Асил Рашидовга яқиндан ёрдам берди. Улар бу жараёнда шундай баҳслашиб кетишар эдики, бу баҳс давомида кўпинча қўлдан-қўлга ўтган улоқ, ниҳоят, Асил Рашидовнинг қўлида қоларди.

Бугун Асил Рашидовга бағишланган мақолаларнинг бирида муаллиф унинг Айтматов қаламига мансуб «Жамила», «Сарвқомат дилбарим», «Юзма-юз», «Оқ кема», «Сомон йўли», «Алвидо, Гулсари!» қиссаларини ўзбек тилига таржима қилган, деб ёзиши мумкин. Аммо шу жумланинг тор, чекланган томони шундаки, Асил Рашидовнинг бир умрлик меҳнати ана шу биргина жумлада мужассамланиб қолади. Ҳолбуки, бу асарларни таржима қилишга кетган меҳнат билан, балки кичикроқ бир тоғни кўпориб ташлаш мумкиндир...

Чингиз Айтматов бизнинг кўз ўнгимизда ўз қисса ва романлари билан нафақат Ўрта Осиё халқлари адабиёти, балки жаҳон адабиётининг мавқеини муайян даражада кўтариб юборди. Балки унинг илк қиссаларининг ўзиёқ «соцреализм» адабиёти қафасини тилкалаб ташлади. Айни пайтда жаҳон адабиётига янги бадиий тафаккур шабадаларини олиб кирди.

Асил Рашидов ана шу улкан адабий воқеани адабиёт-шунос олим сифатида кузатиб, яқинда «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» деган капитал асарини яратди. Афсуски, давримизнинг шиддаткор оқими кўпчиликка бу асарга жамланган адабий-танқидий мақолалар билан бевосита танишиш имконини берганича йўқ. Бу китоб Айтматов асарлари таржимонининг оддий кузатишлари ва адиб асарларидан олган таассуротларидан иборатгина эмас. Унда Чингиз Айтматов феноменини тушуниш ва кўрсатишга қаратилган улуг бир интилиш жилва бериб туради. Мазкур асарнинг қиммати худди шунда.

...Ўтган йилнинг 1 январь кунини Асил Рашидовнинг туғилганига 80 йил тўлди. Биз замондошлари бўлган Ойбек ва Ғафур Ғулом сингари адиблар пайғамбар ёшларида бу дунё билан видолашганлар. Ҳамза ва Чўлпонлар эса бор-йўғи қирқ йил умр кўришган. Шунинг учун ҳам биз «80 йил» деганда кўз илғамайдиган масофани кўз олдимизга келтирардик. Ҳолбуки, агар замон денгизи қалқиб турмаса, ҳар бир инсоннинг кемаси ер ости сувларини четлаб ўтиб, 80—90 йиллик манзилларга етиб бориши ҳеч гап эмас экан. Аммо энг ажабланарлиси шундаки, Асил Рашидов 80 ёшга кирган ва 80 ни ҳатлаб 90 билан тўқнашиш учун кетаётган кишига асло ўхшамайди. У ҳали ҳам шамшод қоматли, ўткир нигоҳли, тийран фикрли, сочларига қиров қўнса-

да, бундан ярим аср аввал кўрганим йигитдан қарийб фарқ қилмайдиган инсон. Уни кўрган одам яна қанчадан-қанча талабаларга устозлик, қанчадан-қанча ёзувчиларнинг асарларига таржимонлик, қанчадан-қанча китоблар ва мақолаларга муаллифлик, қанчадан-қанча набира ва эвараларига эса боболик қилажигига, албатта, ишонади. Бизнинг умид ва ишончларимизни ҳеч қачон оқламай қолмаган бу ажойиб, самимий, беғубор инсон бу сафар ҳам ўз ҳаётий ақидасига содиқ бўлиб қолади.

*Наим КАРИМОВ,
филология фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Республикаси фан арбоби,
Беруний номидаги Давлат мукофоти лауреати.
25.7.2010 йил.*

ЁРҚИН ИСТЕЪДОД ТАДҚИҚОТЧИСИ

Асил аканинг қарийб олтмиш йиллик илмий-адабий ва педагогик фаолияти билан яқиндан танишар экансиз, адабиётшунос олим, адиб, мунаққид, мударрис, мутаржим — бунча касб-кор бир киши учун кўплик қилмайдими, деган саволга бир эмас, кўплаб ҳаётий ва асосли жавоблар топишингиз табиий.

Аввало, А. Рашидов — айтматовшунос олим, атоқли ва ардоқли адиб Чингиз Айтматовнинг моҳир таржимони ва тарғиботчисидир. У Ч. Айтматовнинг барча севиб мутолаа қиладиган маълум ва машҳур асарларини ўзбек тилига ўгирган моҳир таржимон сифатида ўз ўрнига эга.

XX асрнинг 50-йилларида адабиёт майдонига кириб келган, ўзининг ғоят гўзал ва сермазмун асарлари билан миллионлаб мухлисларнинг қалбига тез йўл топа олган, ҳатто жаҳонга машҳур сўз сеҳргарларининг таҳсинига сазовор бўлган буюк истеъдод соҳиби Чингиз Айтматов ўз умри ва ижод йўли давомида нафақат туркий халқлар, балки бутун дунё халқлари китобхонларининг ардоқли ёзувчисига, асримизнинг буюк сиймосига айланди. Унинг асарлари жаҳон адабиёти хазинасига қўшилган нодир жавоҳирлардан бўлиб қолди.

Президентимиз И. Каримов «Атоқли адиб, мутафаккир, жамоат ва сиёсат арбоби Чингиз Айтматов воқеликни адабий образларда ёрқин акс эттириб, ҳис-туйғуларимиз ва кечинмаларимизга теран таъсир ўтказиб, ўз асарлари билан жаҳон адабиёти хазинасига улкан ҳисса қўшган адибдир. У ўзининг бутун ҳаёти ва ижоди билан халқлар дўстлиги ва ҳамжиҳатлиги, маданиятларнинг бир-бирини ўзаро бойитиши ҳамда маънавий қадриятларининг ривожланиши учун курашиб келди», дея ёзувчи ижодига улғувор баҳо беради. Чингиз Айтматовнинг халқлар биродарлигини мустаҳкамлаш йўлидаги хизматлари юксак баҳоланиб, ҳукуматимиз уни 1997 йили «Дўстлик» ордени, 1998 йилда эса «Буюк хизматлари учун» ордени билан тақдирлади.

Чингиз Айтматов икки тилда — қирғиз ва рус тилларида ижод қилган билингвист ёзувчилардан эди. Кўп асарларини, жумладан, илк қиссаси — «Жамила»ни, адабий-танқидий, публицистик мақолаларини рус тилида ёзганлиги, айримларини она тилига ўзи ўтиргани маълум. Таниқли таржимашунос олим, марҳум Файбулла Саломов топиб ёзганидек, «Чингиз Айтматов «икки тил аро» таржима қилади, яъни қирғиз ва рус тиллари аро «тўғри» ва «тескари» ўтиради». (Бўлғуси адиб талабалик чоғларида «Полк ўғли», «Оқ қайин» каби асарларни ўз билгича қирғизчага ўтириб, нашриётга олиб боргани, улар мазкур асарлар аллақачон таржима қилиниб, китоб бўлиб чиққанини айтишгач, роса алам қилгани, лекин бу машқлар беиз кетмагани, ижод билан янада қаттиқ шуғулланганини кейинчалик эслайди.)

Халқимиз Чингиз Айтматов ижодини, даставвал, Асил Рашидов таржималарида таниди. Асил ака Чингиз Айтматовнинг биринчи ва доимий таржимонидир. Файбулла Саломов ёзганидек: «Ч.Айтматовни таржима қилиш Асил Рашидов учун тақдир ва қисмат, бамисоли ўзига хос «таъбирнома», «ойнаи жаҳон» эди».

Асил Рашидов таржималари, мутахассислар муносиб баҳолаганидек, ўзининг табиий шоироналиги, ҳаяжонли оҳанги, халқчил муқобилларга бойлиги билан ажралиб туради. Таржимон аслиятни тушуниш ва талқин этиш санъатини яхши эгаллаганини, Чингиз Айтматов услубига хос муҳим қирраларни нозиклик билан англаб олганини намойён этди. Унинг таржимонлик маҳорати, синчковлиги,

изчиллиги, изланувчанлиги йилдан-йилга, асардан-асарга юксалиб борди.

Айниқса, А. Рашидов қаламига мансуб «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографияси ўзбек айтматовшунослигининг жиддий ютуғи бўлди. Монография Ч. Айтматовнинг жаҳоншумул бадиий мактаби хусусидаги кўп йиллик изланишлар мажмуаси бўлиб, муаллиф XX аср адабиётининг буюк намояндаси ҳақидаги ярим аср мобайнида олиб борган кузатишларини қайта-қайта изчил назардан ўтказди, таҳлил ва талқинни янги давр — Истиқлол даври мезон ва талаблари асосида янада бойитади ва чуқурлаштиради. Натижада Ч. Айтматов ижоди ҳақида янги асрнинг яхлит равишдаги янги тадқиқоти майдонга келади.

Китобда таржимон ўзининг илмий-ижодий йўли ҳақида камтарона тўхталиб, асосан Ч. Айтматов услубига хос хусусиятлар ва уларни таржимада аниқ акс эттириш борасидаги тажрибалари, таржимон масъулияти ҳақида кўпроқ фикр юритади. Муаллифнинг ана шу теран таҳлиллари ва ишонарли талқинлари китобхонда Айтматовга муҳаббат уйғотади, унинг асарларини қайта-қайта ўқишга чорлайди.

Аслида ҳам, Ч. Айтматовнинг ҳар бир асари ўз буюк фалсафаси, воқеаларнинг шиддаткорлиги, бадиий тасвир воситаларининг ранг-баранглиги, тилининг соддалиги, мусиқий оҳанги ва ажиб жозибаси билан онг-шууримизни, қалбимизни беихтиёр ром қилиб олади. Энг асосийси, А. Рашидов бир ўринда қайд этганидек: «Инсон тақдири, ҳаётининг мазмуни, одамнинг одамга эътиқоди, меҳр-муҳаббати, юксак садоқати, кишиларнинг тўғри йўлдан, гоҳ эса адашиб, қоқиниб, сўқмоқлардан бўлса ҳам, инсониятнинг порлоқ келажаги йўлида фақат олдинга интилиши Айтматов асарларининг лейтмотивини ташкил этади».

Академик Бахтиёр Назаров Асил Рашидовнинг олимлик, муаллимлик, мутаржимлик соҳаларидаги уч йўналишни эътироф этиб, «Таржимадек машаққатли, синчков ижодий меҳнат мутаржимни Чингиз Айтматов бадиий дунёсининг сир-синоатлари ичига олиб кирди», деб ёзганди.

А. Рашидов илк бор 1958 йили «Жамила» қиссасини таржима қилган бўлса, «Чингиз Айтматовнинг бадиий

олами» монографиясини 2008 йилда нашр эттирди. Бошқача айтганда, Асил ака эллик йилдан буён Ч. Айтматов ҳаёти ва ижодини ўрганиш билан шуғулланади. Бу борада бир қатор адабий-танқидий мақолалар, тақризлар, суҳбатлар, адабий портретлар эълон қилган. У адабиёт муаллими, педагог сифатида ҳам юртимиз олий ўқув юртларида таҳсил оладиган минглаб талабаларни адибнинг сеҳрли ижод оламига ошно этди.

Кези келганда, Ч. Айтматов дунё бўйича асарлари энг кўп чоп этилган ёзувчилардан эканини таъкидлаш жоиз. ЮНЕСКО маълумотларига кўра, у асарлари энг кўп ўқиладиган адиблар орасида Вильям Шекспир ва Лев Толстойдан кейин учинчи ўринда туради. XXI аср арафасида адибнинг китоблари жаҳоннинг 168 мамлакатада 165 тилга таржима қилиниб, 830 марта жами 67,2 миллион нусхада чоп этилгани аниқланган эди. Мазкур халқаро ташкилотнинг кейинги маълумотларига қараганда эса Ч. Айтматов асарлари ҳозирги кунгача 180 га яқин тилларга таржима қилинган ва 80 миллион нусхада нашр этилган. Кўриниб турибдики, бу рақамлар изчил ортиб бормоқда.

Тақдир тақозоси билан Францияда юртимизнинг фавқулодда ва мухтор элчиси вазифасида ишлаган кезларимда у ерда Ч. Айтматов ижодига қизиқиш жуда кучли эканлигининг гувоҳи бўлганман. Маркази Парижда жойлашган ЮНЕСКОнинг «Чингиз Айтматов мукофоти»ни таъсис этгани, бир қанча ижодкорлар тақдирлангани бунинг яққол далилидир. Умуман, кўпгина мамлакатларда Ч. Айтматовни ўз ёзувчимиз деб ҳисоблашлари унинг истеъдодига берилган юксак баҳодир.

Ҳа, халқимиз Ч. Айтматовнинг ажойиб ва ўлмас ижодини юксак қадрлайди, мангу барҳаёт номи ва руҳини ҳамиша эъзозлайди. Президентимиз Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, «Чингиз Айтматов ўзбек халқига ҳамиша дўсту қадрдон эди». Чингиз оға ўз ҳаёти давомида юртимизга кўп бор келган ва адабий анжуманлар, кинофестиваллар, китобхонлар конференцияларида қатнашган. Адибнинг ана шундай анжуманларда янграган Ўзбекистон ва ўзбек халқининг бой маданияти, кўҳна тарихи, ўзбек адабиётининг равнақи ҳақидаги самимият, ҳаяжон ва қардошлиқ меҳри билан суғорилган сўзлари ҳамон ёдимизда. Айниқса, халқимиз бошига «ўзбеклар иши», Ўш воқеалари билан

боғлиқ бўхтонлар ёғдирилган қалтис пайтларда ҳам Ч. Айтматов ўзининг холис ва ўктам овози билан бизга ҳамдард ва ҳамнафас бўлгани хотирамизда абадий муҳрланиб қолган.

Ўзбек адабиётшунослигида Чингиз Айтматов ижодини чуқур биладиган, унинг барча асарларини ўқиган китобхонлар, ёзувчилар, мунаққидлар бисёр. Улуғ ёзувчи асарларини А. Рашидов, О. Ёқубов, Ф. Саломов, Б. Назаров, П. Мирзааҳмедова, И. Фафуров, С. Қораев, Шукрулло, М. Шарафутдинова, О. Файзуллаев, С. Шермуҳамедов, Қ. Хоназаров каби олим ва таржимонлар, шоир ва ёзувчилар, чуқур биладиган, таржима қиладиган, тадқиқ этадиган зиёлилар кўп эканлиги билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

А. Рашидовнинг яна бир ибратли жиҳати — у том маънодаги мураббий, хизмат кўрсатган ўқитувчи, халқ таълими аълочиси, таълим фидойисидир. Бу фикрларимизни Асил аканинг ярим асрдан кўпроқ вақт мобайнида битта олий таълим даргоҳида — Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Ҳозирги ўзбек адабиёти» кафедрасида ҳормай-толмай ишлаб келаётгани ҳам шундоққина тасдиқлаб турибди.

Таълим ва илм бобида А. Рашидовнинг тийнатиға хос хусусиятлар ҳақида сўз борганда, албатта, у кишининг фаолиятидаги қамровдорликка лол қолмасликнинг иложи йўқ. Юқорида айтганимиздек, Асил ака бир пайтнинг ўзида атоқли адабиётшунос олим (Ч. Айтматовдан ташқари С. Айний, Ҳ. Олимжон, Л. Украинкага бағишланган теран тадқиқотларини, адабиёт, таржима муаммоларига бағишланган мақола, суҳбатларини яна бир бор эслайлик), ҳассос адиб, холис мунаққид, тажрибали журналист, меҳрибон мударрис, моҳир мутаржим, куюнчак устоз, маслаҳатгўй инсон каби кўплаб сифату фазилатлар соҳибидир. Энг муҳими, у кишининг кўп қиррали фаолиятида ана шу жиҳатлар мушоҳадакорлик, яъни кенг ва чуқур таҳлил ҳамда тадқиқ эта билиш қобилияти, шунингдек, юксак маънавий-интеллектуал маданият ва салоҳият билан ўзаро ажиб бир уйғунлик касб этган.

*Акмал САИДОВ,
юримдик фанлар доктори, профессор.
16.02.2010 йил.*

ЗАҲМАТКАШ СУЛОЛА ФАРЗАНДИ

Гап таниқли адабиётшунос олим, моҳир таржимон, журналист, мураббий, қолаверса, садоқатли дўст Асил Рашидов ҳақида борар экан, аввало, унинг инсоний фазилатлари, одамийлиги хусусида айтишни хоҳлардим. Бинобарин, у ўз исми-жисмига монанд Асил Рашидов мақомида ҳурмат-эъзозга муносиб. Унинг ижтимоий шажаравий келиб чиқиши ҳақида ўйлаганда, отаси бободеҳқон, миришкор соҳибкор, оилавий жабҳаси эса эътиборли-обрўли, жамиятга ва халққа манфаат келтирган аҳил ишбилармон, меҳнаткаш ва заҳматкаш сулолани ташкил этади.

Зеро, дунёда касб-хунар кўп. Аммо, ҳар бирининг ўзига яраша феъл-атвори, ахлоқи, фазилати бўлганидек, ҳеч бир хунар аҳлининг ахлоқи бободеҳқончалик ёки бунёдкор-миришкор деҳқончалик озодабахш, покдомон маънавият силсиласида ёрқин намоён бўлмаса керак. Сабаби, деҳқон ҳеч қачон ўз ерини, экин-тикинини, халқини, қолаверса, ўзини алдамаган ва алдамайди. Мана шу деҳқонга хос феъли кенгчилик, бағри бутунлик, ҳалоллик ахлоқи уни ҳамиша мўл-кўлчиликка, миришкорликка, қисқаси, фаровонлик сари етаклайди. Борди-ю, деҳқон бирон марта ўз экинини вақтида суғормаса, чопигини ўтаб, ўт-ўланлардан тозаламаса, ўзини ва ўзгаларни, ерни, экинни алдаган бўлади. Демакки, ҳосилга, фаровонликка путур етади. Унинг бутун орзу-умидлари поймол бўлиб, тўйи ҳам, уйи ҳам, ғазинаси — чўнтаги ҳам бўш қолади, ғалвир сувдан қуруқ чиқади.

Асрлар давомида шаклланган ана шу деҳқон ахлоқи унинг жамиятдаги, ҳаётдаги обрў-эътиборига, нуфузига хизмат қилади. Дарҳақиқат, биз кимлигимиздан қатъи назар, вазир ёки нозирмизми, муаллим-мураббий ёки ҳакаммизми, ҳокиммизми, бизни кийинтирадиган, тўйдирадиган ана шу покдомон бободеҳқон, заҳматкаш миришкор боғбон ҳисобланади. Шундай эса-да, у ҳеч қачон ҳеч қаерда мақтанмайди, чиранмайди, бонг урмайди. Бир елкасида кетмон, бир елкасида имон билан яшаб, халқимиз маънавияти — ахлоқий маданиятига, моддий фаровонлигига сидқидилдан хизмат қилиб келмоқда.

Кўринадики, Асил Рашидовнинг ҳам асл инсонлиги, асл одамий хислат-фазилатлари, асл ижодкорлиги ана шу илдизнинг, ўзаннинг бақувватлиги, покдомонлиги ва озодабахшлиги билан белгиланади. Деҳқон ахлоқи оиланинг, жамиятнинг ҳам маънавий қиёфасини талқин этади. Деҳқон, боғбон фарзандлари ўқитувчи, муҳандис ёки доктор-шифокор ва ҳоказо касб эгалари зумрасига келиб қўшилади. Уларнинг илдизи жамиятнинг устқурмаси ҳисобланади. Зеро, деҳқон ва боғбонда тамагарчилик бўлмайди. Лафз поклиги билан меҳнатнинг ҳалоллиги маънавий-ахлоқий маданиятининг нечоғлиқ баландлигини асослайди.

Асил Рашидовнинг маънавий-интеллектуал маданияти деҳқон фалсафасидан униб-ўсганлиги, камол топганлиги боис у миришкорликка йўғрилган, тўкинлик ва тўқисликка қаратилган, маъмур-бунёдкорликка йўналтирилган. Илк адабий-танқидий мақоласидан эътиборан куни кеча чоп этилган, илмий-адабий жамоатчилик томонидан хушнудлик билан кутиб олинган «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографиясигача ана шу нурпош фазилатлар балқиб туради.

Кейинги йиллар ўзбек адабиётшунослик илмининг ўзига хос хусусиятларидан бири, бу — адабий жараён тўғрисида, йирик сўз санъаткорларининг ҳаёти ва ижодий фаолиятига, бадиий маҳорат, истиқлол даври бадиий-эстетик тафаккурининг тараққиёт тенденциялари, жанрлар ва услублар хилма-хиллиги, ижодий метод, қаҳрамон, анъана ва воририйлик сингари долзарб масалалар хусусида теран монографик тадқиқотларнинг кучайганидир. Бу ҳол, бевосита, биографик методнинг чуқурлашгани билан характерланади. Лекин бадиий асарларнинг яратилиши тарихи адиблар шахсияти, дунёқараши, ижодий методи билан вобаста тадқиқ этилаётгани файзиёб моҳият касб этмоқда. «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографияси ҳозирги адабиётшунослигимизда жиддий сифат ўзгаришлари жараёни кечаётганлигидан далолат беради. Бу — бир. Иккинчидан, Асил Рашидовнинг илмдаги янги сўзи сифатида ҳам қимматлидир. Учинчидан, нафақат бадиий асарлар, шунингдек, адабий-танқидий, илмий асарлар ҳам даврнинг ижтимоий-эстетик савиясини белгилашда, миллатнинг маънавий-интеллектуал камолида ғоят муҳим ўрин тути-

шидан далолат беради. Асил Рашидовнинг адабий таржималари, илмий тадқиқотлари миллат ва жамият юмушларига камарбасталиги билан мустаҳкам ўз ўрнига, салмоқли аҳамиятига эга.

Чингиз Айтматовнинг повестлари мумтоз бадиият намуналари сифатида жаҳон цивилизациясида бадиий-эстетик тафаккурнинг кўркам саҳифаси бўлиб қолди. Адиб асарларининг фалсафий-ижтимоий, бадиий-эстетик аҳамияти тўғрисида қирғиз, рус, ўзбек ва умуман, жаҳон адабиётшунослигида эътиборли, жиддий тадқиқотлар яратилди. Асил Рашидовнинг мазкур монографияси адиб бадииятининг тарбиявий-маърифий аҳамиятига, сўз эстетикасига қаратилганлиги билан ажралиб туради. Шу нарсани таъкидлаш жоизки, Чингиз Айтматов ижоди мисолида бадиий сўзнинг маърифий-эстетик хусусиятлари Асил Рашидов нигоҳида чуқур мазмун касб этган. Шахс ва жамият, маънавият, инсон ва табиат, боқийлик ва онийлик сингари азалий ва абадий масалаларни ижтимоий-фалсафий йўналишда бадиий ёритган Чингиз Айтматов асарлари ҳассос таржимон ва тадқиқотчи Асил Рашидов тимсолида халқимизнинг маънавий-интеллектуал мулки бўлиб қолди.

Денгиз тўлқинлари, уммон пўртаналари маҳвкор, чўнг кемаларни юзага келтиргани мисоли улкан сўз санъаткорларининг бетакрор бадиияти ҳам давр долғаларини акс эттирган илмий асарларни елкасига кўтарар экан. Асил Рашидов ижоди бир елкасида бадиий таржималари, иккинчи елкасида тадқиқотлари билан илмимизда нуфузли ўрин эгаллаган.

*Собир МИРВАЛИЕВ,
Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, профессор.
19.07.2010 йил.*

СЎЗ МЕҲРИ, СЎЗ СЕҲРИ

Асил аканинг атоқли адабиётшунос олимлик, таржимонлик, мураббийлик, юксак инсонийлик хислат-хусусиятлари ҳақида ёзишга тутинар эканмиз, гапни у киши ишлаётган олий ўқув масканида бўлган бир воқеадан

бошлашга жазм этдим. Хизмат фаолияти ва илмий қизиқишлар тақозосига кўра, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Ҳозирги ўзбек адабиёти» кафедрасининг бир нечта йиғилишларида қатнашишга тўғри келарди. Диссертациялар муҳокамасига бағишланган кафедра йиғилишларини зукко олима, сўз санъатининг нозик билимдони, профессор Марғуба Мирқосимова бошқариб борарди. «XX аср охирлари ўзбек лирикасининг тил хусусиятлари» мавзuidaги номзодлик диссертацияси муҳокамасида биринчи бўлиб профессор Асил Рашидовга сўз берилди.

Асил аканинг мулоҳаза-муҳокамаларидан бадий-эстетик тафаккур маданиятини, сўз санъатини нечоғлиқ теран билишлиги, шеърни ва умуман, бадий асарни ҳис этишдаги заргарона эстетик савияси балқиб турарди. Илмий тадқиқотнинг ютуқларини ҳам, камчиликларини ҳам диссертантнинг шахсияти, сажия-салоҳияти, назарий тайёргарлиги билан боғлиқ равишда ифодалаганлиги Асил аканинг маънавий-интеллектуал маданияти бағоят юксаклигидан далолат беради.

«Ёш изланувчан аспирант бўладими, таниқли олимми, ҳаммаси шахсиятдан бошланади, ҳамма нарса кишининг маънавий-ахлоқий маданиятига бориб боғланади. Қандай бадий асарни севиши, мутолаа учун танлашидан тортиб, таҳлил ва тадқиқ этишигача, барча-барчасидан кишининг кўнгли, билим-савияси, салоҳияти, онги даражаси шундоққина билиниб туради, ўзлигини кўз-кўз этади. Шу маънода, олимнинг шахслик даражаси бош мезон. Мазкур диссертация ёш олиманинг илмдаги дастлабки қадами эсада, ўзига хос мустақил нуқтаи назари унга катта ҳурмат-эътибор уйғотади. Келгусида ҳам оригинал, бетакрор илмий асарлар яратишига асос беради, ишонч уйғотади», — деган эди Асил ака ўшанда.

Асил аканинг шахсиятини безаб келаётган бир сўзли ва ростгўйлик, олийжаноблик, гўзал хулқ-атвор ва камтарлик, кенг ва чуқур тафаккур-мушоҳадakorлик каби фазилатлар улкан оимлик сажияси билан омихталашиб, бир шахс табиатида мужассамлашган. Ёш олима диссертацияси муҳокамаси мисолида Асил аканинг табиатидаги ана шу ҳавас қилгулик гўзал инсонийлик шуъласидан бир чимдим баҳраманд бўлган эдик ўшанда.

Асил аканинг беқиёс одамийлик фазилатларига яна бир мисол. Чунончи, Асил ака шахмат ўйинининг ашаддий мухлиси, фидойиси. Очигини айтганда, шахмат шинавандалари орасида камтарлари кам бўлади. Шахмат ўйини бошланмасданок рақибига нисбатан ҳавойи лутфга берилиш одатий бир ҳол ҳисобланади. «Чап қўлим билан ўйнаб ютаман», «Ўнг кўзимни беркитиб ўйнайман», «Ҳамирдек қориб, чучвара қилиб тугиб ташлайман», «Сизни ютиш — бир қултум сувни ютишдек гап» ва ҳ.к. Асил аканинг камтарона табиати учун бундай «кўтаринкилик» буткул ёт, рақибига нисбатан катта иззат-ҳурмат, юксак одоб ва эҳтиром Асил ака шахсиятини гулга ўраган, кўркам файзли инсонийлик хислатларидир.

Бизни бир-биримизга яқинлаштирган, қадрдонлаштирган, фикрдош-ҳамсуҳбат қилган нарса ҳам, аввало, бадиий адабиётга муҳаббат бўлса, иккинчиси, шахмат шинавандалигидир. Асил аканинг фикри-зикрини маҳв этган, кўнглини боғлаган ана шу икки омил доимо бир-бирини тўлдириб, бири иккинчисини тақозо этиб келади. Илмий тадқиқотлардан толиққан кезлари фикрий изланишларини шахмат тахтасида давом эттиришни хуш кўради. Шахмат доналари билан гаплашавериб, обдон «тўйгач», муккасидан илмга шўнғиб кетади.

— Нўмонжон, келмайсизми, бир қўл китобни ўқиймиз, — дейди Асил ака. — Ўзиям, зўридан олиб қўйганман, оқлар ва қоралар.

Асил ака «шахмат ўйнайлик» дейишдан кўра «китобини ўқиймиз», «бир қўл ўқишга нима етсин», дейишни маъқул кўради. «Ўйин» сўзи иқига ўтиришмайди. Ҳаётда, одамлар орасида турфа хил найранглар, ўйинлар кўплиги боисидан бўлса керак.

Асил ака камгап, лекин ниҳоятда серфикр, мушоҳадакор. Шахматга берилиб кетганлигидан узоқ вақт «чурқ» этиб огиз очмайди. Ўйлай-ўйлай ўзига маъқул йўл топса, донани ўша катакка олиб бориб қўяди. Кейин, хийла хотиржам бўлгандек ён-верига қараб олади. «Ия, чой ҳам совиб қолибди-ку. Қани, чойдан ичинг», дейди. Бир-икки хўплагач, хаёли яна шахматга қайтади:

— Ушлаганни эмас, ўйлаганни юриш...

Энг муҳими, Асил ака шахсиятидаги юксак одамийлик маснади илмий-педагогик фаолияти-ю, теран тадқиқот-

ларига, ҳассос мунаққидлигу бадий таржималарига бирдек қўр бағишлаб, руҳини юксакларга кўтариб келмоқда.

«... Менга ихлос қилиб, китобларимни ўзбек тилига таржима қилган дўстларимга, айниқса, адабиётшунос, таржимон Асил Рашидовга ташаккур айтмоқчиман. Чунки, менинг «Оқ кема», «Жамила», «Алвидо, Гулсари!» каби бир неча повестларимни Асилжон ўзбекчага худди мен қирғиз тилида ёзгандай жарангли таржима қила олди. Мана, шунинг ўзи ҳам дўстликнинг куч-қудратидир». Ушбу дил сўзлари Чингиз Айтматовга мансуб. Бунга ҳам салкам ярим аср бўлибди.

Асил ака билан Чингиз оғанинг ижодий дўстлиги йиллар оша мустаҳкамланди; олтин ҳалқаларга айланди. Чингиз оғанинг роман ва қиссалари Асил ака таржимасида ўзбек китобхонининг кўнгил беағи, маънавий мулки бўлиб қолди.

Чингиз Айтматов XX аср жаҳон адабиётининг фавқулодда нодир ҳодисаси. Қиёс қилайлик: агар Лев Толстой ва Достоевский XIX аср рус адабиётини француз, немис, инглиз адабиётлари силсиласида жаҳон миқёсида қанчалар баландликка кўтарган бўлса, Чингиз Айтматов ҳам XX асрнинг иккинчи ярми туркий халқлар адабиётининг мавқеини шу қадар юксакликка, жаҳон миқёсига олиб чиқди. Оламгир шуҳрати ва доврўғини таъминлади. Агар, Мигел Анхел Астуриас, Алехо Карпентьер, Мануэл Рохес, Габриэл Гарсиа Маркес, Октавио Паса, Карлос Фуэнтес, Хулио Кортасар ва ҳ.к. адиблар номи билан Лотин Америкаси адабиёти жаҳон маънавий маданиятида пешволикка эришган бўлса, туркий халқлар адабиёти ҳам ўз навбатида Абдулла Қодирий, Ойбек, Мухтор Аvezов, Нозим Ҳикмат, Яшар Камол, Рашод Нурий, Чингиз Айтматов, Мухтор Шаханов, Ўлжас Сулаймон, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи номи билан боғлиқликда XXI аср жаҳон адабиётининг бадий-эстетик тафаккури устувор тамойилларини белгилаб берса не ажаб. Зеро, уларнинг муборак асарлари жаҳон миқёсида бўйи ердан осмон қадар чизиладиган инсон портретини турки-гўй хислат-фазилатлар билан бойитиб келмоқда. Чингиз оғанинг асарлари ана шу хусусиятларга бўёқдорлик, ранг-торлик бағишламоқда. Ўша жаҳоний инсон XXI асрда кийча тўқис сўзласа не ажаб.

Зеро, юқорида саналган улуғларимиз ижоди нафақат ўз асри, шу билан баробар келгуси асрлар авлодларининг ҳам маънавий-интеллектуал маданиятини камол топтиришга хизмат қилади.

Асил аканинг таржимон ва тадқиқотчи сифатидаги катта хизмати ва маҳорати ҳам шундаки, оламгир Чингиз оға асарларининг ҳиссий таровати ва фикрий қудратини сақлаган ҳолда ўзбек ўқувчисининг кўнглига кўчира олган. Асил ака Чингиз оға билан даврдош, суҳбатдош, тенгқур бўлганлиги билангина эмас, яна етук таржимон бўлганлиги билан бахти бутун. Бугунги кунда Чингиз оға асарлари жаҳоннинг 180 га яқин тилларида 80 миллиондан зиёд нусхаларда ўқилмоқда, ардоқланмоқда. Ушбу силсилада Асил аканинг таржималари ҳам муносиб ўрин тутди.

Агар, Асил Рашидовнинг илмий-ижодий фаолиятига назар ташлайдиган бўлсак, улар мазкур йўналишларда яхлит кўзга ташланади: биринчидан, бадиий таржима амалиёти ва назарияси масалалари («Ҳаёт — адабиёт — таржима», «Ёрқин истеъдод», «Санъаткор олами», «Ҳаётдай сертўлқин», «Севги гимни»дан «Оқ кема»гача» сингари ўнлаб тадқиқотлари). Иккинчидан, бадиий адабиётда инсон концепцияси ва санъаткор бадиияти. Бу борада «Сўнмас юлдузлар» мажмуаси қиёфасини белгилаган «Аллома санъаткор» (Садриддин Айний), «Леся Украинка», «Чингиз Айтматов», «Ҳамид Олимжон — она Ватан куйчиси» адабий портретларини алоҳида таъкидлаш жоиз. Учинчидан, санъаткор эстетикаси ва қаҳрамоннинг маънавий-ахлоқий олами. Ушбу йўналишда «Меҳнат кишиси — бош қаҳрамон», «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири», «Инсон ва меҳнат мадҳи», «Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони» каби тадқиқотлари айрича аҳамиятга эга.

Асил аканинг ўнга яқин монографиялари, рисоалари, мажмуалари, юздан ортиқ илмий-назарий, муаммоли, оммабоп мақолаларини бирлаштириб турувчи яхлит бир асос бор. Бу — инсондаги инсонийлик хислат-фазилатларининг маъно қирраларини кўриш, тушуниш ҳамда кўрсатиш. Зеро, Асил аканинг ўзи ҳам табиятан ўта дилкаш ва самимий, заҳматкаш ва дилбар инсон. Шахсиятидаги мазкур хусусиятлар ижодкор-олим сифатидаги изланишларида ҳам зухур топганлигини кузатиш мумкин. Хусусан, Асил ака ҳар бир асардан, аввало, бадиий адабиётнинг

гуманистик — инсонпарварлик мазмун-моҳиятини излайди; топади ва ўзига хос йўсинда жўшиб ифодалашга интилади.

Асил ака учун бадиий адабиёт — чинакам сўз санъати. Унда адолат, эзгулик ва гўзаллик яхлит уйғунликда мужас-самлашган. Сўз санъати — бу ижтимоий ҳақиқатнинг бадиий тасдиғи. Ҳаёт ҳақиқати эса, сўз шаклига кирган, қудратли кучга эга бўлган ёруғ, уваланмас гўзаллик.

Ҳеч бир миллий маданият ўзининг тор қобикларига ўралиб, биқик ҳолда ривожланган эмас, ривожланмайди ҳам. Чингиз Айтматов бадиий тафаккури Шарқ ва Ғарбнинг бешигида камол топди. Тадқиқотчи Чингиз Айтматов яратган бадиият мактабининг хусусиятлари ҳақида сўз юритади. «Катта» ва «кичик» миллатлар бўлганидек, улкан ва ушоқ адабиётлар ҳам бўлади. Лекин, миллатни бадиий адабиёт оламига танитади. Гарчи, маънавий маданиятнинг ижтимоий-эстетик салмоғи тош-тарозига қўйиб тортилмаган, ҳақлари қулочкашлаб ўлчанмаган бўлса-да, унинг салмоғи адиблар ва шоирларнинг ижоди, асарлари, комилликка етакловчи ҳиссий-ақлий таъсир кучи билан, салоҳияти билан белгиланади.

Асил аканинг бадиий таржималари, мақола, тадқиқот, портрет, суҳбатлари сўз санъатини, адабиётнинг ижтимоий-эстетик аҳамиятини нечоғлиқ чуқур англаганидан далолат беради. Адабиёт — бу санъаткор туйган ва қўнғилимизда ишонч-этиқод уйғотадиган, воқеликнинг ҳақиқатга, гўзалликка айланган бир бўлаги. Алангали парчаси. Ва ушбу жараёнда санъаткор бадиий диди ва эстетик савиясининг юксаклиги, юрагидаги ёлқиннинг ҳарорат даражаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу нарса, адиб абадиятининг таъсирини белгиловчи бош омил, деб билади.

Асил ака ижодий изланишлардан асло толиқмайди. «Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Падаркуш» фожиасида илм-маърифат ғояларининг ифодаланиши», «Чўлпон шеърляти», «Ойгул ва Бахтиёр» достони ва уни халқ эртаги «Маликаи Ҳуснобод» билан қиёсий ўрганиш», «Ҳамза — истиқлол куйчиси» тадқиқотлари юзасидан изланишлари ниҳоясига етди. Янги, салмоқли монографияси илмий-адабий жамоатчиликда эътироф, ҳурмат-эътибор қозонди.

Асил ака бадиий адабиётнинг толмас ва туганмас куч-удрати, яна унинг тарих ярата олишдек сеҳрли сало-

ҳиятида намоён бўлади, деб билади. Кечаги кун ҳам бугун учун ўтмиш. Олис мозийда кечган воқеа-ҳодисалару, куни кеча бўлиб ўтган, зинҳор ортга қайтмас дақиқаларни, дамларни гўзал ва таъсирчан шаклларда кўз ўнгимизда гавдалантиради. Сеҳрли сўз санъатининг мўъжизакорлиги шундаки, у инсоннинг ички дунёсига дахлдор фаолиятига бадий ҳайкал қўяди. Инсоннинг буюклиги-ю тубанлиги, олийжаноблиги-ю номардлиги, дарёларни тескари оқиша олишдек мислсиз қудрати-ю, капалакдек имконсиз ожизлиги, бир қўли билан ақл бовар қилмас мўъжизалар бунёд этса, иккинчи қўли билан хароб қилиши, бир сўз билан айтганда, заковат ва нотавонликда тенгсиз хилқат эканлигини бадий тасдиқлайди.

Шу маънода, сўзнинг сеҳрли кучи — тизгинсиз вақтнинг шафқатсиз одимларини, сонияларни бир зумгина эса-да, тўхтата олади. Олис мозийда кечган тақдирларни, қисматларни бугунги кун юмушларига камарбаста эттира билади. Асил ака сўзнинг ана шу сеҳрли салоҳиятини ғоят эъзозлайди. Кўнгилларга беадад таъсир кўрсатиш лаёқатини ниҳоятда қадрлайди. Алалхусус, Сўз — бу маънавий нонимиз. У нондек азиз ва мукаррамдир.

Оламга, одамга, Сўзга меҳр ҳам нонга ўхшайди. У ҳар биримизга ҳар куни керак.

*Нўмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
10.10.2010.*

УМР БОРКИ, УМРЛАРДАН ЗИЁДА

Бадий диди шаклланган муҳиб Чингиз Айтматов асарларини бир бошидан мутолаа қилиб чиққан бўлса, аввалига ҳар бир асари ҳақида ҳукм чиқаради, сўнгроқ барча беназир битиклари тўғрисидаги ўз хулосаларини ўзича якунлайди. Бу фикримиз албатта нисбийлигича қолаверади. Чунки қайта мутолаа жараёнида жаҳоний мезонларда баҳоланадиган буюк асарларнинг ноёб фазилатларини пайқаб қоласиз, ўша кенгликлараро янги уфқларни кашф қиласиз. Ҳар гал адиб асарларидан сабоқ олганимда, муаллиф — дунё қиссачилиги ва романчилигини муайян

бир алфозда янгилади, деб айта оламан. Чингиз Айтматов ўзининг адабий ақоидига содиқ қолгани учун бунга муваффақ бўлгандир. Ўша адабий ақоидга кўра, шўравий реализмнинг қафасдек тор исканжасидан чиқиб кетиш зарурияти туғилган эди. Шундай бўлди ҳам: У — миллийликни халқаро мазмун билан бойитиб, адабий қаҳрамонлар туйғуларини умумбашарий дунёқарашлар билан муштарак этди. Пировардида бир қирғизнинг тийнатиغا хос маънавий олами сайёрамизнинг исталган ҳудудидаги ўзга бир миллат вакили учун бегона бўлмай, балки ўша ажнабий халқнинг ўз замондошига эврилиб қолаверди.

Шунинг учун ҳам, айниқса, турк дунёсида ардоқли саналган адибимизни сайёравий тафаккурга эга эди, десак бу асосли бўлгани учун ҳам эриш туюлмайдди. Ҳа, у ўз асридан анча илгарилаб кетган эди. Бир вақтлар ён дафтаримга шундай бир калимани битиб қўйган эканман: «Жамила»дан «Кассандра»гача бўлган йўл қирғиз овулини Сомон йўлига туташтирди».

Бу ўй-хаёлларимга заҳматкаш олим ва моҳир мутаржим Асил Рашидовнинг «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» адабий китоби билан танишиб чиққанимдан кейин янада собит қолдим. Боиси шундаки, қилни қирқ ёриб эмас, балки қирқ бир бора ёриб ўта синчковлик билан ёзилган тадқиқот менинг машҳур адиб ҳақидаги бунгача бўлган фикрларимни қайта бор теранлаштириб юборди. Бу бежиз эмас, албатта. Гап шундаки, Асил ака таҳлил жабҳасини олим ва китобхон сифатидагина эмас, айтиб чоғда олим ва мутаржим мақомида ҳам тадқиқ этади. Тўғри-да, асарни ўзга тилдан ўз тилига ўгираётган таржимон неча-неча тонгларни бедор бўлиб орттиради ва неча бор воқеалар силсиласида гоҳ шавққа тўлиб, гоҳ изтироб чекиб, гоҳ қалбини умидбахш туйғуларга йўғириб яшайди. Таржиманинг завқли машаққатини чеккан мутаржим-адиб сўзнинг ранг тусини, бўю тароватини, маза-матрасини ўз идрокида туяди ва сўз дурларига заргардек жило бермагунча кўнгли таскин топмайди. Демак, ўз бадиий таржимаси устида мушоҳада юритиб тадқиқот олиб борган олимнинг тажриба мактаби ўзгачадир. Беихтиёр дилимдан шундай фикр ўтади. Умрининг эллик йилдан ортиқроғини Чингиз Айтматов асарлари таржимасига ва уларнинг адабий таҳлилига бағишлаган ўтнинг асаларига қиёс қилгулик меҳнати ўзига хос бир

мактаб мақомига эга бўлса ажаб эмас. Хусусан, ёш таржимон ва тадқиқотчилар Асил Рашидовнинг ибрат бўлгулик тажрибахонасидан маҳорат сирларини ўрганиши мумкин. Бунинг учун, даставвал, уларнинг истеъдодли мунаққид олимлар Сайди Умиров ва Бойбўта Дўстқораевнинг биродаримиз Асил Рашидов ҳақидаги «Зиёбахш умр саҳифалари» китобини ўқиб чиқишларига тўғри келади. Зотан, биз тилга олган асар бундан кейин битилажак Асил Рашидов феноменига доир тадқиқотларнинг ибтидоси бўлиб қолади. Чингиз аканинг «Жамила» қиссаси дунё юзини кўрган заҳотиёқ бу дурдонанинг овозаси бутун олам бўйлаб яшиндек тарқалган эди. Ўшанда мен Самарқанд давлат дорилфунунининг бўсағасига эндигина қадам қўйган кезларим эди. Ўзимга ўхшаган катта-кичик муҳибларнинг ҳайратига гувоҳ бўлганман. Эшитганим бор, икки-уч мухлис орасида кечган баҳс жуда қизиқ бўлиб, мени ҳам хавотирга солиб қўйганди. Мухлисларнинг андишаси мана бундай эди: «Ёш адибнинг ўзига қийин бўлибди-ёв. Шундай мукамал асардан кейин энди нима қилади. Бу юксак довондан қай тариқа ошиб ўтади. Қўлига қалам олиб янги асар битмоққа юраги дов берармикан...»

Шаҳар истироҳат боғининг бир гўшасида қулоғимга чалинган ўша гурунждан кейин узоқ вақт турфа ўй-хаёлларга берилиб юрдим. «Наҳотки, — дердим ўзимга-ўзим, — наҳотки шундай буюк истеъдод бундан ҳам авло асар бита олмаса...» Бундай фаразлар ҳамма даврларда учраши мумкинлиги эндиликда бизга яхши аён. Абдулла Қодирийнинг замондошлари ҳам «Ўткан кунлар» романига эталон асар деб қарашган. Айтишларича, ўзи буни инкор қилган экан. Ундан мухлислар, янги романини чоп этмоққа шошилмаётгани боисини сўрашганда, адиб, бундай жавоб қилибди: «Янги битилган рўмонимдин кейин «Ўткан кунлар»ни мутолаа қилмай қолишларидан қўрқамен» («Канизак» ёки «Ҳарам қизи» деб номланган ва бизгача етиб келмаган асари ҳақида гап борганини тахмин қиламиз).

Билишимча, Асил ака «Жамила»ни ўқиб бундай андишага бормаган. Дастлаб, акаси Шароф Рашидовнинг, сўнгроқ академик Воҳид Зоҳидовнинг хоҳиш-иродаси билан завқ-шавққа тўлиб асарни ўзбек тилига ўгиради ва ана шундай мисли йўқ асардан кейин ҳам адибдан ғаройиб қисса

ёки романлар битишини интиқиб кута бошлайди. Менингча, машхур фаранг адиби Луи Арагоннинг қиссага берган муносиб баҳоси мутаржим адиб Асил Рашидовни бағоят тўлқинлантириб юборади. Қиссани таржима қилган француз адиби бу ҳақда фахр билан мана бундай сатрларни битган эди: «Жамила»ни ўқидим-у, ногаҳон «Вертер» ҳам, «Береника» ҳам, «Антоний ва Клеопатра» ҳам, «Манон Леско» ҳам, «Доминика» — ҳамма-ҳаммаси, «Ромео ва Жульетта» ҳам, «Паоло ва Франческа» ҳам, «Эрнани ва донья Соль» ҳам кўзимга илинмай қолди... Чунки мен жаҳонда энг гўзал севги қиссаси — «Жамила»ни ўқиган эдим».

Дарҳақиқат Чингиз Айтматов йиллар ўтиб битила бошлаган талай қисса ва романларида улғайишнинг пилла-пояларидан тобора юксалиб борди. Шуниси борки, даҳоликнинг барча салоҳияти биргина асарда бутун кўлами билан ўз тажассумини топа олмайди. Шу боис адиб маҳоратининг тадрижини биз бошқа ёрқин, бетакрор асарларида яққол кўришимиз мумкин. Муаллиф истеъдодининг олмос қирралари жилосини ўта сезгирлик билан илғаб олган олим асарлар таҳлилида иншо этади. Инжа санъатга хос нозикликларни баъзан тадқиқотчи ўзининг ички ҳис-туйғусига кўра идрок қилиб, теран хулосалар чиқаради.

Ўйлайманки, закий адабиётшунос ва моҳир мутаржим Асил Рашидов Чингиз Айтматов бадиий оламини кашф этишда бундан кейин ҳам давом этади. Боиси шундаки, жаҳон адабиётининг фавқулудда феномени бўлмиш даҳо адиб ижоди тадқиқотчиларни янги уфқлар очишга даъват этаверади. Кимлардир «Соҳил ёқалаб чопаетган олапар» қиссасини макони ва замони мавҳум, деб даъво қилганди. Тадқиқотчимиз эса ушбу қиссани ёзувчи ижодидаги янги йўналиш деб баҳолаганди. Бугун баъзилар эса қиссани Эрнест Хемингуэйнинг «Чол ва денгиз» ва Ричард Бахнинг «Оқ чарлоқ» қиссаларига тенглаштирмоқдалар. Балки эртага қиссани бир ривоятнинг замонавий-фалсафий талқини деб қарайдиганлар ҳам топилиб қолар. Ҳа, башариятнинг абадий мулкига айланиб қолган Чингиз оға асарларининг рамзий ишораларини ва маҳорат сир-асрорини бундан кейин ҳам замонлар оша тафаккур кўзи ила идрок этаверади.

Мен ўзини унутиб, заҳматдан ҳаловат топадиган инсонлар тоифасига Озод Шарафиддиновни, Файбулла ас-

Саломни, Асил Рашидовни, Иброҳим Фафуровни, Жамол Камолни, Турсуной Содиқовани ва Маҳкам Маҳмудовни аллақачон киритиб қўйганман. Миллатимиз маданияти, равнақи йўлида жонбозлик кўрсатаётган бундай замондошларимизни — ибрат мактабининг мударрислари деб атагим келади. Одатда, бундай зариф зотлар ўз маънавий дунёларини маънавий жавҳарлари билан безайдилар.

Хуллас, сўзимни Асил ака Рашидовга аталган ҳазилнамо бир бағишлов ҳикматим билан мухтасар қилмоқчиман: Осмондов ва ўктам тоғларнинг боши қордан аримайди. Азиз бошини баланд кўтариб юрган зотни ҳам Табиат қор билан сийлайди.

*Мурод ХИДИР,
ёзувчи.
18.07.2010 йил.*

МУТАРЖИМ, МУНАҚҚИД, МУДАРРИС

ТошДУ (ҳозирги Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети) журналистика факультети эллик йилдан бери республикамиз оммавий ахборот воситалари учун малакали кадрлар тайёрлаб беради. Ўрта Осиё ҳудудида шу соҳа бўйича ягона факультет бўлганлиги боис қатор йиллар мобайнида унда қўшни Тожикистон, Туркманистон, Қирғизистон, Жанубий Қозоғистон ёшлари ҳам таълим олиб кетишганини, кейинчалик таниқли ижодкорлар бўлиб етишганини кўпчилик билади.

«Бу даргоҳнинг илк талабалари кимлар бўлган экан?» — деган савол кўпчиликни, айниқса, ёш қаламкашларни қизиқтирса керак. Университет филология факультети бағрида журналистика бўлими 1949 йили очилиб, уни 1954 йили 28 йигит-қиз битириб чиққан. Ана шу илк дипломли журналистлардан Исмоил Сулаймонов, Расул Раҳмонов, Жонрид Абдуллахонов, Собит Тоиров, Тўлаган Нажмидинов, Тоҳир Пидаев, Воҳид Абдуллаев ва бошқаларнинг номи ҳамкасбларимизга яхши таниш.

Илк журналистларимиз қадри, ҳурмати, ардоғи бўлакча. Улар ҳақида матбуотда кўп мақолалар чиққан, радиоэшиттиришлар, телекўрсатувлар ташкил этилган,

уларни турли учрашувларга, суҳбатларга тез-тез таклиф этиб туришади.

Мўътабар илк қалдирғочлардан бири — Асил Рашидовдир. Асил Рашидов деганда кўз ўнгимизда моҳир журналист ва таржимон, таниқли адабиётшунос ва мунаққид, тажрибали мударрис, Давлат мукофоти совриндори, Республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи, олий ва ўрта махсус таълим фидойиси, камтарин инсон, садоқатли дўст гавдаланади.

Ижодкорлар борки, бир соҳанинг бошини тутиб, бу борада катта марраларга етади, ютуқларни қўлга киритади. Яна бир бошқа ижодкорлар борки, бир неча соҳаларда бирдек фаолият олиб боради ва барида салмоқли самараларга эришади. Асил Рашидов ана шундай кўп қиррали истеъдод соҳиби. Касб-корининг бари сўзга дахлдор; бир-бирини бойитади, тўлдиради, тақозо этади.

Асил ака, аввало, журналист. Ярим асрдирки, матбуот юзини кўрган уч юздан ортиқ катта-кичик мақола, суҳбат, тақризлар муаллифи. Тез-тез эфир ва экран орқали чиқишлар ҳам қилади; отахон газеталардан бирида беш йил фаолият кўрсатди, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг кўп нусхали газетасига йигирма икки йил узлуксиз муҳаррирлик қилди, матбуот билан ҳамон алоқани узмайди.

Авваллари камина ҳам, бошқалар сингари, Шароф Рашидовдек журналист, ёзувчи, арбобнинг укаси, албатта, журналист бўлишни ихтиёр қилган, янги очилган мутахассисликни танлаган-да, деб ўйлардим. Яқинда суҳбатимиздан маълум бўлдики, бундай эмас экан. «Отамиз миришкор деҳқон ўтганлар, — ҳикоя қилди Асил ака. — Биз, фарзандларини меҳнатга қаттиқ ўргатганлар. Мен ҳам ерга меҳр қўйгандим, боғдорчиликни яхши кўрардим, ёш бўлсам-да, қай мевали дарахтни бошқасига пайванд қилсам дарҳол тутиб кетарди. Ўқитувчиларим, уйдагилар «сендан дуруст агроном, биолог чиқадиган кўринади, шунга ўқи» — дейишарди. САГУ «биофак»ига ўқишга кирганман. Ҳам-курсларим кейинчалик яхши мутахассис, зоолог олим, муаллимлар бўлиб етишишди. Лекин мени кунора микроскопдан кўз узмай, микроблару чувалчанг, бақаларни кузатиб ўтириш ҳеч тортмади-да. Ахири уйдагиларга айтдим:

Яхши ўқиш экану, лекин менинг кўнглимга ўтирмаяпти».

Ярим йилдан кейин журналистика бўлимига ўтдим. Матбуотга азалдан қизиқардим, у вақтлар телевизор йўқ, радио кам, бир нечтагина газета, журнал чиқарди. «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози»)ни қўлдан қўймай ўқиб, янгиликлардан хабардор бўлиб борардик».

Асил Рашидов ўқишни битириши билан севимли «Қизил Ўзбекистон» газетасига ишга борди. У талабалик кезлари амалиётни шу даргоҳда ўтаган эди. Иброҳим Раҳим бошлиқ таниқли журналистлар уни ўз сафларига олишди. Бирин-кетин катта-кичик материаллари, таржималари чиқа бошлади. Кўп ўтмай тарғибот-ташвиқот бўлимига мудир этиб тайинланди. Икки юздан ортиқ ижтимоий фанлар кафедралари ходимларини ҳамкорликка жалб этишда бошқош бўлди. Ўзи «Қардошлик», «Дўстлик куйлари», «Дўстлик байроғи остида», «Америка прогрессив адабиётида негрлар ҳаётининг акс эттирилиши», «Буюк халқ қудрати», «Янги давр, янги кишилар образи» каби йирик, салмоқли, ўша давр мафкураси руҳи остида ёзилган мақолаларни эълон қилди, яхши баҳолар, мукофотларга сазовор бўлди.

Отахон газета кўплар қатори Асил Рашидовнинг ҳам кўз очиб кўрган ижодий даргоҳи. Шу муқаддас маскан унга ҳаёт фалсафасидан, инсонийликдан сабоқ берди. Аввал адабий ходим, сўнгра бўлим мудир бўлиб ишларкан, жойларга тез-тез чиқиб турар, ишчилар, деҳқонлар, зиёлилар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, редакцияга бир дунё таклиф-мулоҳазалар, ижодий режалар билан келарди.

Асил Рашидовнинг мақола, суҳбатларида адабиёт, санъат муаммолари алоҳида ўрин эгаллайди. Ёш ижодкор билимини кенгайтириш, чуқурлаштиришга эҳтиёж, зарурат сезади. 1958 йили Низомий номидаги давлат педагогика институти (ҳозирги университет) аспирантурасига киради, академик Воҳид Зоҳидовга шогирд тушади.

Асил Рашидов устози академик Воҳид Зоҳидовнинг даъвати билан «Жамила»ни таржима қилди-ю, Чингиз Айтматов асарларининг биринчи ва доимий таржимонига айланди. Донгдор ёзувчи асарларига хос теран фалсафий маъно, эҳтирос, публицистик руҳ мутаржимни тамомила ўзига ром этди, ижодининг бир умр мафтуни қилиб қўйди.

Таржима, айниқса, бадий таржима, баъзи бировлар енгил-елпи ўйлаганидек, керакли луғатлар билан «қуролланиб», енг шимариб, «шариллатиб» ўгириб кетавериш

эмас (айрим чаққон «таржимон»ларнинг хом-хатала, ғўр ўгирмалари ҳам чиққанини биламиз), балки кенг билим, чўнг меҳнат, сабр-бардош талаб қиладиган машаққатли иш. Нуктадон мутаржим Мирзакалон Исмоилийнинг ибораси билан айтганда, бу — икки олам юки.

Аспирантурага киргани, адабиёт, ижод соҳасидаги билимини кенгайтиришга, жаҳон халқлари адабиёти билан жиддий шуғулланишга бел боғлагани айни муддао бўлган экан. Таржима жараёнида Асил ака Чингиз оғанинг ижодхонасига, қирғиз адабиёти оламига чуқурроқ кириб борди, адибнинг бадиий, публицистик асарларини, у ҳақдаги ўнлаб катта-кичик тадқиқотларни синчиклаб, «шимиб» ўқиб, уқиб, бетакрор маҳорати, нозик нуқталарини илғаб борди, ўзи ҳам «Олатов куйчиси», «Севги гимнидан «Оқ кема»гача», «Ёрқин истеъдод», «Ўзбек адабиётининг катта дўсти» каби салмоқли мақолалар ҳамда «Чингиз Айтматов» номли ижодий қиёфанома (портрет) ёзди.

Айтматов битта, айтматовшунослар кўп. Аксар адабиётшунослар ўзини бу машҳур аллома ижодига дахлдор, алоқадор сезгиси келади. Лекин ўзбек китобхонини Чингиз Айтматов ижоди билан илк бор таништирган ва муттасил таништириб борган киши Асил Рашидов бўлади.

Адабиётшунос, мударрис, мақоланавис Асил Рашидов ижодий фаолиятига хос фазилатлардан бири — қамровдорлик. Асил ака қирқ йилдан бери талабаларга қардош халқлар адабиёти фанидан сабоқ бериб келади. Олимнинг Леся Украинка, Садриддин Айний, Мухтор Авезов, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Чингиз Айтматов ҳақидаги тадқиқотлари жамоатчиликка яхши таниш. Адабиётлар дўстлиги, ҳамкорлиги — халқлар, мамлакатлар дўстлиги, ҳамкорлигини боғлаб турадиган, тил, дил кўприги — бу ғоя муаллиф тадқиқотлари, маърузалари, кўплаб китоблари мағиз-мағизига сингиб кетган.

Асил Рашидовнинг ижодий фаолияти, китоб-тадқиқотлари ҳақида шу пайтга қадар қарийб юзга яқин мақола, тақризлар ёзилган, инсоний фазилатлари ҳақида дўстлари Исмоил Сулаймонов, Файбулла Саломов, Тўхта Бобоев ва бошқалар самимий, эҳтиросли ҳикоялар битишган.

Асил Рашидов доврўқсиз, дабдабасиз олтмишга кирганини ва бу сана деярли сезилмай ўтганини эслаймиз.

Худди шундай доврүқсиз, дабдабасиз етмишга кирдилар. Ва бу санани янги ижодий режалар, тадқиқотлар, севимли талабаларига мароқли маърузалар, шахмат тахтасида «даҳанаки жанг»лар билан кутиб олдилар. Инсон учун бундан ортиқ бахт борми?

*Сайди УМИРОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.
(«Ўзбекистон матбуоти», 2000 йил, 3-сон.)*

КАМОЛОТ САРИ

Кимки ўз халқи ҳамда Ватанини ёниқ қалб билан севса, инсоният идеалининг қарор топишини дардли соғинч билан орзу этса, бор куч-қудрати билан унга ёрдам берса, ўз она халқи ва бутун инсоният таҳсинига сазовор бўлади. Айни шу нуқта жаҳондаги барча сўз санъаткорларини бирлаштирувчи оҳанрабо майдонига айланади.

Айни шу нуқтада, устоз Миртемир сўзлари билан айтганда «асарлари оғир ва ёйиқ, лекин теран ва азамат бир дарёдек, оқиши жим, салмоқли, тагида олам-олам куч ва хазина ётган» Садриддин Айний, ҳаёти ва ижоди инсон иродаси ва қудрати тимсоли бўлмиш Леся Украинка, ўзбек маданиятининг йирик арбоби, оташин ватанпарвар шоир Ҳамид Олимжон, замонамизнинг оламшумул адиби Чингиз Айтматов «Сўнмас юлдузлар» китобида учрашдилар.

Зукко олим ва санъаткор таржимон Асил Рашидовнинг мазкур «Сўнмас юлдузлар» китоби пафосини ана шу учрашув тайинлайди. Леся Украинка ижоди китобда миллий озодлик учун кураш жарчиси сифатида талқин этилса, Садриддин Айний янги ҳаёт куйчиси, Чингиз Айтматов энг янги замонамиз руҳий олами ҳокими, ниҳоят, Ҳамид Олимжон меҳнат, бунёдкорлик тарғиботчиси сифатида тадқиқ этиладилар. Ўрни келганда айтиш керакки, олим фаолиятида меҳнат мавзуининг бадий талқини алоҳида ўрин тутди. Бинобарин, адабиётшунослигимизда унинг услуби ижтимоий таҳлилга мойилдир. Мунаққиднинг «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» китобида, айниқса, бу хусусият равшан кўринади.

Асил Рашидов тадқиқ кўлами кенг адабиётшунос. Мазкур монографияда у Садриддин Айний ва Ҳамид Олимжон, Леся Украинка ва Чингиз Айтматов ижодларини бирлаштириб турган нуқталарни топиб, таҳлил этади. Шу туфайли улар сиймоси, аввало, ўз миллий, қолаверса, жаҳон адабиётига қўшган бебаҳо ҳиссалари билан кўз ўнгимизда гавдаланади.

С. Айний ҳаёти ва ижод йўли хусусида сўз кетар экан, биринчи навбатда, ижодкорнинг баркамол образлар яратишдаги маҳорати тилга олинади. Ҳаёт ҳодисаларини тасвирлашдаги реалистик принциплар Одина, Раҳимдод, Гулсум, Дохунда, Қори Ишкамба образлари таҳлили орқали очиб берилади.

Шунингдек, китобда «Одина» қиссасининг ўзбек адабиётшунослигида биринчи марта бу қадар батафсил ва чуқур илмий таҳлил этилиши ҳам айнийшуносликка қўшилган муҳим ҳиссадир.

Ниҳоят, Айний ижодий принциплари борасида сўз кетар экан, китобда унинг қардош халқлар адабиёти бой тажрибаси билан узвий боғлиқ ҳолда текширилишини алоҳида таъкидлаш лозим. Устод С.Айнийнинг реалистик насри бутун Шарққа мактаб вазифасини ўтади. Чунончи, мунаққид бу ҳолни ҳам тадқиқ марказидан қочирмайди. Шу тариқа, Садриддин Айний ижоди китобда ҳар томонлама ва мукаммал таҳлил этилади.

Олим Садриддин Айний ижодини жаҳон адабиёти доирасида ўрганган экан, бу фазилат Леся Украинка, Ҳамид Олимжон, Чингиз Айтматов ижодига бағишланган мақолаларга ҳам хосдир.

Ҳаёт ва эрк куйчиси Леся Украинка ўз асарларида украин халқини миллий озодлик курашига чақирди. Шоира устозлари Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Шевченко ижодий анъаналари байроғини баланд кўтарди. Буюк замондоши Иван Франкодан мадад ва маслаҳатлар олди.

Украин халқининг оташбардор қизи ижодий фаолияти ҳақидаги мақола хрестоматик-оммавий характердан теран тадқиқот доиралари томон тадрижий ривожланиб боради. Бу салмоқли мақола ўзида мужассам этган ана шу ҳар иккала жиҳати билан ҳам ўзбек ўқувчиси учун мароқлидир. Энг муҳими, мунаққид шоира ижоди эволюциясини ғарбда ҳам илмий ҳолислик билан, масалага тўғри

ёндаша олади: «Унинг асарларида, — деб ёзади мунаққид, — инсон юрагидаги кўз илғамас кайфиятлар, ғусса ва шодлик, висол ва ҳижрон, улуғвор табиатнинг нозик таассуротлари чизилади... Лекин у ҳар қандай ҳолда ҳам, тор интим кайфиятлар қобиғида қолиб кетмади. Унинг лирик шеърларидаги қаҳрамон ижтимоий ақидали, курашчан, чуқур ақл-идрок соҳибасидир. Унинг сатрлари орасида баҳодир бир юрак уриб туради».

Буюк оташин ватанпарвар шоир Ҳамид Олимжон ижоди Асил Рашидов учун қондош ва жондош мавзу эканлиги сир эмас. Аммо бу гал у мавзунинг тамом янги қиррасига қўл уради. Тўғрироғи, шоир ижодида меҳнат мавзуининг ишланишини алоҳида тадқиқ объектига айлантиради. Маълумки, шу пайтгача Ҳамид Олимжон ижодига оид битилган том-том китобларда, у «шодлик ва бахт куйчиси», «ватанпарвар шоир» ёхуд «дўстлик куйчиси» сифатида талқин этилиб келинди. Натижада, қуюшқондагидек, бир «тилсим» доира ҳосил бўлиб, мунаққидларимиз ҳамма вақт ҳам мавзу моҳиятига теран кириб боравермайдилар. Мазкур китобга киритилган мақола худди ана шу жиҳати билан, яъни тадқиқ мавзунинг янгилаши, ўзбек шоирининг бунёдкорлик куйчиси сифатида ютуқларини ўрганиши билан ҳам алоҳида диққатга моликдир.

Чингиз Айтматовнинг илк бор жаҳоний парвоз олган «Жамила» қиссасидан тортиб, бошқа гўзал асарларини ўзбек китобхони Асил Рашидов таржимасида ўқиш бахтига мушарраф бўлди ва бу хайрли ижодий ҳамкорлик икки дўст (ёзувчи ва таржимон, қирғиз ва ўзбек) ўртасида ҳали узлуксиз давом этаверади. Энг муҳими, таржимон Чингиз Айтматов поэтикасини, сўз ҳассослигини ўзбек ўқувчисига заргарона етказди. «Тил бу чаманнинг очилган лоласи бўлса, сўз дурлари унга қўнган шабнамлардир», дейди ҳазрат Навоий. Бинобарин, Чингиз Айтматов ва унинг ўзбек таржимони таърифида биз ҳазрат Навоийдан ошириб бирор сўз айтолмаймиз.

Чингиз Айтматов билан узлуксиз ижодий мулоқотларда бўлган таржимон ва олим мазкур китобида адиб асарларини асосли равишда ижтимоий-психологик таҳлил объектига айлантиради. Таржима жараёнида қузатган энг нозик нуқталарини илмий заррабиндан ўтказди.

Чингиз Айтматов қаламига мансуб дастлабки ҳикояларидан («Оқ ёмғир», «Қизил олма») тортиб, энг кейинги қиссаларигача, қаҳрамонлар қалбидан сизиб ўтган ўтли чизик — долзарб замонавийликни, яъни бугунги кун кишининг дам сайин янгича тараққиёт билан тўқнаш келаётган руҳий олами кечинмалари тадқиқини олим изчиллик билан давом эттиради. Энди мунаққид ижодида ижтимоий таҳлил билан психологик таҳлил омукталашиб кетади. Тавсиф ўрнини талқин ва теран бадиий-илмий таҳлил тобора кўпроқ эгаллай боради. Бу ҳол олим камолотидан дарак беради.

* * *

Ҳурматли китобхон, сиз ҳозиргина ўқиган мақола А. Рашидовнинг «Сўнмас юлдузлар» китобига ёзилган сўзбоши эди. Мана, юқоридаги мулоҳазаларимизга ана-мана дегунча қарийб ўттиз йил бўлибди. Яна ушбу мулоҳазаларимизни давом эттириб шуларни айтиш мумкинки, таниқли адабиётшунос олим, моҳир таржимон Асил Рашидов ҳақида сўз кетганда Чингиз Айтматовнинг «Биринчи муаллим» қиссаси якунидаги ушбу сатрлар хаёлимга келади:

«Тоғларда шундай чашмалар бўладики, янги йўл очилса, бу чашмаларга элтадиган сўқмоқ йўллар эсдан чиқиб кетади, сувсаганда йўлдан бурилиб борадиган йўловчилар тобора камаяди, шу билан бу чашмаларни ялпиз ёки наъматак босиб кетади. Кейин бора-бора йўловчилар кўзига кўринмай ҳам қолади. Бундай чашмалар онда-сонда биронтанинг эсида қолиб, жазирама иссиқ кунларда ташнасини қондириш учун йўлдан бурилиб чашма бошига борса борар. Йўловчи келади-ю, ўт босиб кетган чашмани қидириб топади. Гиёҳларни авайлаб очади-ю, ҳайратидан «ох!» деб юборади: аллақачонлардан буён ҳеч ким лойқалатмаган, муздек булоқ сувининг тиниқлиги ва чуқурлигини кўриб ҳайратда қолади, булоқда у ўзини ҳам, қуёшни ҳам, осмонни ҳам, тоғ-тошларни ҳам кўради... Кўради-ю, шундай жойларни билмаслик гуноҳ, ёр-биродарларни ҳам бундан хабардор қилиш керак, деб кўнглидан ўтказиб қўяди. Шундай деб ўйлайди-ю, янаги сафаргача ўзи ҳам эсидан чиқариб қўяди.

Баъзан ҳаётда ҳам шундай бўларкан, шунинг учун ҳам бунинг оти ҳаёт бўлса керак».

Назаримда Асил Рашидов сингари бағри кенг, самимий инсонлар ҳаётининг қайси бир жиҳатлари ана шу лойқаланмаган чашманинг зилол сувини эслатади.

Мен бу ўхшатишни чин дилдан, Асил акани, унинг руҳий-маънавий оламини бир оз билганим учун айтаётirman.

Мен Асил ака билан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг «Ўзбек адабиёти» кафедрасида ўн йилга яқин бирга ишладим. Жуда кўп сафарларда бирга бўлдик. Оиласини ҳам яхши биламан. Куни кечагидек эслайман. Ҳар гал Асил аканинг уйларига борганимда Шарвон кеннойи очик чехра билан кутиб олар, мазали таомлар билан сийлар эди. Унинг «Пирматжон, узоқлашиб кетманг, тез-тез келиб туринг» деган самимий сўзлари ҳали-ҳали қулоқларим остидан кетмайди. Ҳамиша самимий, хафа бўлиш нималигини билмайдиган бу ажойиб инсон фожеий қисмат туфайли шаҳид бўлди. Илоҳим, Аллоҳ уни ўз раҳматига олган бўлсин.

Асил Рашидовнинг олимлиги ва таржимонлик фаолияти ҳақида кўп ва ҳўп ёзилган. Аммо унинг инсоний фазилатлари — беғуборлиги, самимийлиги, ҳалоллиги, адолатпарварлиги, очиклиги, ҳаммабоплиги, зар-зевар, данғиллама уйлар, машиналар кетидан қувмаслиги жуда кам учрайдиган нодир инсонларга хос хусусиятлардир. Асил ака ўз шогирдларига, талабаларга сирли, сеҳрли олам бўлган бадиий адабиёт илмининг қонун-қоидаларини ўргатиш билан бирга, уларга самимий, ростгўй, масъулиятли бўлишни, яъни сўзига амал қилишни ўргатади. Баъзи ёшларда учрайдиган дангасалик, бепарволик, билмаганини билдим деб гапириш, аҳд қилиб бажармаслик, яъни масъулиятсизлик каби одатларини аямай танқид қилади.

1987 йил. Январь ойининг бошлари... Таниқли қирғиз адиби, қадрдон дўстим Қазат Ақматовнинг таклифи билан ёзувчилар уюшмасининг пленумида қатнашиш учун Бишкекка сафар қилдим. Йигиннинг эртаси куни икки дўст узун-қисқа бўлиб, Чингиз Айтматовнинг дала ҳовлисига бордик.

Чингиз оға мен билан ҳол-аҳвол сўрашар экан, гап орасида Асил аканинг соғлиги, ижодий фаолияти, фарзанд-

лари билан қизиқди. Сўзининг сўнггида «Асил тоза йигит. Унинг сингари фидойи инсонлар ҳаётда кам учрайди», деди. Дунё таниган адибнинг эътирофини тинглар эканман, Асил акадек инсон билан ака-ука, устоз-шогирд тутинганимдан фахрланиб кетдим.

Мен узоқ йиллар давомида у кишининг қариндош-уруғлари, ёр-дўстларига кўрсатган меҳр-оқибатларининг гувоҳи бўлганман. Асил ака ҳамиша ва ҳар қандай шароитда ўзининг инсофи ва диёнатини йўқотмай, бегубор, самимий олим ва баркамол инсонлигича қолди.

Муҳтарам Асил ака, Сизни табаррук саксон ёшингиз билан дилдан муборақбод этар эканман, сизга ҳамиша сиҳат-саломатлик тилаб меҳнатда яна янги зафарлар кучишингизга тилакдошман.

*Пирмат ШЕРМУҲАМЕДОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
20.02.2010.*

ТАНИҚЛИ АДИБ, КАМТАРИН ИНСОН

Бадиий таржима қадим-қадимдан халқлар, миллатларни ўзаро таништирган, адабий алоқа, ўзаро маънавий баҳрамандликни юзага келтирувчи восита сифатида ривожланиб келган. Шу боис адабиётимиз тарихига назар ташласак, барча замонларда ҳам таржимага эътибор баланд бўлгани, истеъдодли таржимонлар меҳнати юксак қадрланиб келганини кўрамиз. Таржима — жаҳон халқларининг диди ва дилини ўзаро улайдиган, юракларини туташтирадиган «олтин кўприк»; шу асосда таржима маънавий бойликларни кўпайтиришнинг, китобхонларнинг бадиий адабиёт, тафаккур меваларига бўлган эҳтиёжларини муттасил қондириб туришнинг, онгимиз ва шууримиз, тушунча ва тасаввурларимиз, завқу таъбимизни тарбиялайдиган восита. Шу билан бирга, таржима орқали ўзаро таъсир, ижодий ҳамкорлик юз беради, жаҳон адабиёти тараққиётига сабаб бўлади, миллий тилларнинг бойибириши, ҳар бир халқнинг бадиий ижодкорлик салоҳияти, қониятини рўёбга чиқаришга туртки беради. Бу эса, еъдодли адиб таржимонлар меҳнати туфайли ҳосил

бўладиган жараёндин. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, таржимон меҳнати алоҳида қадрланиши кераклиги ўз-ўзидан маълумдир.

Бизда бу соҳада ном қозонган, адабиётимиз хазина-сини тўлдиришга ҳисса қўшган адибларимиз анча. Айниқса, XX асрнинг иккинчи ярмида бадиий таржима ҳам сон, ҳам сифат жиҳатдан ривожланганини қайд этиш лозим. Ҳам оригинал, ҳам таржимачилик соҳасида ном қозонган Абдулла Қодирий, Усмон Носир, Чўлпон, Ҳамид Олим-жон, Фафур Фулом, Мақсуд Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Зулфия, Асқад Мухтор, Мирзакалон Исмои-лий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Жамол Камоллар билан бирга Сотиболди Йўлдошев, Йўлдош Шамшаров, Кибриё Қаҳҳорова, Зумрад, Холида Аҳророва, Қодир Мирмуҳамедов, Ваҳоб Рўзиметов, Шоислом Шомуҳаме-дов, Озод Шарафиддинов, Иброҳим Фафуров сингари профессионал таржимонлар фаолияти ғоят самарали бўлди. Ана шу силсилада истеъдодли таржимон Асил Рашидовнинг номи ҳам бор.

Шуни қайд этиш ўринлики, ҳар бир даврнинг ўз ёзувчиси, шоири, демак, ўз адабиёти бўлганидай, ўз тар-жимонлари, шунингдек, таржима адабиёти ҳам бўлган. Таржима адабиёти тараққиётида профессионал таржи-монларнинг роли катта. Улар орасида бадиий таржимани чинакам ижод, санъат деб билиб, ўзининг қобилиятини шу йўлда сарфлаб, халққа астойдил хизмат қилишга бел боғлаган, юрагида ватанпарварлик туйғуси жўш урган етук сиймолар бор. Шундай жонкуяр, маҳоратли, сермахсул таржимонларимиздан бири — Асил Рашидовдир. У ўтган асрнинг 60—70-йилларида таржимон сифатида танила бошлади. Ва энг муҳими, унинг номи XX асрнинг буюк ёзувчиси, туркий халқларнинг ифтихори Чингиз Айтматов номи билан баробар шуҳрат қозонди. Чунки Асил ака, асосан, ана шу буюк адиб асарларини ўзбек тилига таржима қилиш билан шуғулланиб келди. Чингиз Айтматов рус тилида ижод қилган қирғиз адаби бўлса-да, унинг асар-ларини бутун дунё севиб ўқийди. Ҳозир ҳам у дунёнинг машҳур адиблари қаторида эъзозланади. Бизнинг авлод бу беназир сўз санъаткорининг «Жамила», «Алвидо, Гул-сари!», «Соҳил бўйлаб чопаётган олапар» каби қатор қиссалари, романларининг қанчалик шов-шувга сабаб

бўлгани, ўқувчилар қалбини ларзага келтирганлигига гувоҳдир. Чингиз Айтматов гарчи рус тилида ёзса ҳам, аммо бутун борлиғи, руҳияти билан қирғиз эди, қирғиз халқи ҳаёти, ўзи кўрган, севган одамларнинг характери, ботиний оламини ёритарди. Қирғиз ҳаёти қадимий кўчманчи, аммо қалби инсоний ҳароратга тўла, танти, ростгўй, меҳнатсевар одамлар. Ҳар бир тасвирий лавҳа, ҳар бир сўзда бу сезилиб туради. Асил Рашидов Ч. Айтматовга хос ана шу услуб, тил бойлиги, тасвирлар ранг-баранглигини ўзбек тилида моҳирона қайта яратади. Ч.Айтматов тасвиридаги ғоялар замонани жунбушга келтирди, карахт, қотиб қолган онглари уйғотди, инсонга, унинг ҳаёти, тақдирига янгича кўз билан қарашга ундади. Ана шу руҳ Асил Рашидов таржималари орқали Ўзбекистонга ҳам ёйилди, қалбларга малҳам бўлди, бардамлаштирди, ўйлашга, янгича фикрлашга туртки берди.

А. Рашидов Ч. Айтматовнинг кўплаб асарларини ўзбек тилига таржима қилди. Буларнинг ҳар бири адабий ҳаётимизда катта воқеа бўлган, ҳар бири ҳақида бир нечтадан тақриз ва тадқиқотлар яратилган. Айниқса, «Асрни қаритган кун» романида тасвирланган воқеалар тафаккуримизни ёритиши, ўзимизни бир карра таҳлил этиб, Олам ва Одамга янгича нигоҳ билан қарашимизга сабаб бўлди. Бу асар ҳозир ҳам ўз қийматини сақлаб келмоқда. Шу асар орқали «манқурт», «манқуртчилик» ибораси тилимизда ўрнашиб қолди; бу касаллик нимадан пайдо бўлиши ва қандай ҳалокатли оқибатларга олиб келаётганлигини ҳозир ҳам кўриб турибмиз. Таниқли таржима-шунос олимимиз Файбулла Саломов мазкур роман таржимаси (у «Асрга татиғулик кун» деб ҳам номланган)га бағишлаб каттагина мақола ёзган эдилар. Ушбу мақолада, жумладан, шундай сўзлар бор: «Ч. Айтматовни таржима қилиш А. Рашидов учун тақдир ва қисмат, бамисоли ўзига хос «таъбирнома», «ойнаи жаҳон» эди. Адибнинг асарлари кўзгусида афсона шаклида намоён бўлаётган ҳаёт ва ҳаёт бўлиб кўринаётган саробни, ўзи, муҳити, атрофидаги одамлар, ўтмишда, ҳозир ҳамда узоқ ва яқин келажакда содир бўладиган воқеаларни ҳам кўраётгандай бўласиз».

Ч. Айтматовнинг ҳар бир асари — бир бадиий олам, ҳида услуб ва ижодий ният ҳосиласи. Айниқса, роман-та адиб донишманд мутафаккир сифатида қалам

тебратиб, умумбашарий дардлар, муаммоларни ўртага ташлади, жаҳон аҳлига мурожаат этиб, ҳушёрликка даъват этди. Шу боис унинг асарлари бизга қадрли, маънавий ҳаётимизга мазмун киритаётган, уни бойитаётган асарлар бўлиб турибдики, бунда заҳматкаш таржимонимиз Асил ака Рашидовнинг кўп йиллик меҳнати, меҳру муҳаббати ҳам ўз мевасини берган.

Асил Рашидовни кўп йиллардан бери танийман, унинг вазмин, дона-дона гапиришлари, ижод аҳлига ҳурмати илмий ишлари, назарий китобларида ҳам ўз аксини топган.

Унинг «Эзгуликка бахшида умр», «Асрга тенгдош мактаб», «Акам ҳақида», «Чиниқиш мактаби», «Сўнмас юлдузлар» номли асарларида меҳнаткаш халқ вакиллари, давлат арбобларининг ҳаёт йўли, намунали ишлари, хислат ва хусусиятлари ёритилган бўлса, «Инсон ва меҳнат мадҳи», «Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони», «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» номли тадқиқотларида адабиётимизнинг етакчи жанрларидан бири — қиссачилик тараққиёти, унда меҳнат кишисининг тимсоли инъикоси таҳлил этилган. Асил ака ўзи меҳнатдан, яратишдан ҳузурланадиган одам бўлгани учун мақола ва тадқиқотларида ҳам меҳнаткаш кишиларнинг бахтиёр қиёфасини очишга интилади. Бу инсоннинг яна бир фазилати дўстларга, дўстликка садоқати, муҳаббатидир. Камина Асил Рашидов билан устозим Файбулла Саломов орасидаги самимий муносабат, ижодий ҳамкорликни кўриб, кўп ибрат олганман. Улар бир-бирларининг ютуғидан қувониш билан бирга, нуқсону камчиликларини рўй-роост айтиб, танбеҳ берар, беғараз, бетама муносабатни қадрлардилар.

У эллик йилдан кўпроқ вақт давомида Низомий номидаги педагогика университетида талабаларга дарс беради. Бу ҳазилакам гап эмас. Бу — ўз касбига чексиз бир муҳаббатнинг натижаси. Минг-минглаб талабалар... бўлғуси муаллимлар, тарбиячилар, олимлар, адиблар, жамоат ва давлат арбоблари... Шуларга устоз бўлиш, адабиёт сиру асрори, инсонийлик илмидан таълим бериш. Бунинг шукуҳи, завқини туйиш, мазмунли умрга шукроналар айтиш бахтига, дўстлар, мухлислар эътирофига сазовор бўлиш саодати билан яшаш.

Асил ака, умрингиз бундан-да зиёда бўлсин, сиҳат-саломатликда яшанг, ижодингизга барака, бахтингизга кўз тегмасин!

*Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
08.06.2010 йил.*

БАДИЙ ТАРЖИМА БАДИЙ ИЖОДДИР

1963 йил баҳоридаги бир воқеани сира унутмайман. Ўшанда қиш қаҳрли келиб, қор айрим жойларда одамни кўмгудек ёққанди. Олис кўралардан ем-хашак тугагани ҳақида хабарлар кела бошлади. Чорвадор учун бундан ортиқ ташвиш борми? Қиш қаҳратонида совлиқлар очликка чидамайди. Эртага бир кори ҳол юз берса, чўпоннинг гирибонидан олишади. Ўлган, бола ташлаган кўйларни шахсий кўйлари ҳисобидан ундириб олишади.

Бир куни мактаб ҳовлисида таниш кўйчивонлардан бирини учратиб қолдим. Мени излаб юрган экан. Тенгдошмиз, саккизинчи синфгача бирга ўқиганмиз. Отаси қазо қилганидан кейин, ўқишни ташлаб, чўпонлик қила бошлаган.

Саломлашганимиз биланоқ собиқ синфдошим гинахонликни бошлаб юборди:

— Сен бу ёқда мухбирман деб гердайтиб юравер, бизлар Қоратоғда адойи тамом бўлай дедик. Ем-хашак тугул тиш кавлагич ҳам қолмади, оғайни. Кўйлар эрта-индин қирила бошлайди. Ферма мудирининг биз билан иши йўқ. Кўпчиликнинг номидан келдим, дўсим (дўстим демоқчи, қирғизча), бориб аҳволни кўр, айбдорларни газетага уриб чиқ...

Гапни чўзмай, чўпонларга озиқ-овқат ташийдиган юк машинасида Қоратоққа боришга кўндим. Мухбирманми, мухбирман. Кўлимда ҳужжатим борми, бор. Бориб кўришим керак, ёзишим керак...

Баҳорнинг алдоқчи илиғига ишониб енгил кийиниб ўлган эканман, совуқ шабада усти очик юк машинасида данимни жунжиктириб юборди. Лекин чор-атрофнинг

гўзалиги, ҳамроҳларим менга алоҳида эътибор беришадиганидан завқланиб, совуқни сезмай, бўлажак фестивалимни қандай бошласам экан, деб ўйлаб боришман. Чинини Айтматовга тақдид қилиб, мана бундай десам-чи:

— «Ўртоқ, ўртоқ ферма мудирин! Сиз ҳозир иссиқ уйингизда қалин кўрпачалар устида ётти бешбармоқни паққос тушириб, аччиқ кўк чойдан ичиб, ёнбошлаб ётган бўлсангиз керак. Худди шу пайтда Қоратогдаги кўраларда бечора чўпонлар, сақмончилар совуқдан ич-эглариини со, дийдираб, чаккадан шалаббо бўлиб кетган афтодаҳол уйларида болаларига бир парча қуруқ ер топа олмай туришганини, кўрада эса совлиқлар кўзилаб, силтаси қуриган таналарини кўтара олмай, ерга таппа-таппа ташлаётганларини тасаввур қиласизми?...»

Хуллас, ёзилажак танқидий мақоламни ўйлаб, бошқаларга нисбатан ўзимни дадил тутиб бораяпман. Аммо совуқдан енгил қалтираётганимни яшириб бўлмайди.

Манзилга етай деганимизда ёмғир шаррос қуя бошлади. Бу ҳам етмаганидек, машина кечувнинг ўртасига борганида бир-икки «па-пах, па-пах» қилди-ю, ўчди. Бошқа юргизиб бўлмади. Шофёр йигит зарда билан кабина эшигини шарақлатиб ёпар экан:

— Ҳе, падарига лаънат, шу шатоқ машинани мингандан эшак арава минган минг марта яхши, дея баралла сўкина кетди...

Ҳаммамиз худди шундай ҳақоратомуз сўзлар айтилишини кутиб тургандай пастга сакраб тушиб, машинанинг орқа кузовига елкамизни кўйиб, олдинга қараб ниқтай бошладик. Аллақанча уриниб, сувда шалаббо бўлиб, кечувдан ўтиб олдик. Бошқаларни билмадимиз, менинг қорним очиб, ичакларим чулдирай бошлади.

Ниҳоят, чўпон-чўлиқлар, сақмончилар яшайдиган ярим хароба тошқўра-ю, беш-олтита ўтовдан иборат «шаҳарча»га етиб келдик. Бизни ҳеч ким кутиб олмади, ким келди, деб эътибор беришгани ҳам йўқ. Ақсинча, чўпонлардан бири бисотидаги бор ҳақоратли сўзларини ишлатиб, ферма мудирига ташланиб қолди:

— Ҳе, сени ўша фалон-писмадон, шляпангни қийшайтириб юравер. Буёқда кўйлар қирилиб ётаверсин. Ана қара! Эртага райкомда ўзинг жавоб берасан. Ҳозир таёғимни отаману кетаман. Бир кунгина боқиб кўр-чи, нима кунинг-

ни кўраркинсан. Бир кечага чидасанг, отимни бошқа қўяман, билдингми.

— Ҳой Ўрозқул, жинни-пинни бўлдингми, — деди мудир бизнинг олдимизда хижолат бўлиб, — ўтовингга одам келди, итдай қопганинг нимаси?

— Ҳа, жинниман, одамгарчиликдан чиқиб кетганман, — бўш келмади Ўрозқул, — менинг ўрнимда сен бўлганингда аллақачон ақлдан озган бўлардинг, аллақачон!!! Ёзда олдингга неча марта бордим, ҳой мудир, ёгин-сочинга қолмай, қўрани таъмирлайлик, томини янгилайлик, деб айтдим, ялдиндим. Бор-йўғи элликта шипир сўрадим. Уйимга эмас, мана шу падар лаънат қўрага! Ана дединг, мана дединг, ёш болани алдагандай лақиллатдинг. Мана оқибати. Меҳмон олиб келган бўлсанг, марҳамат, ичкарига кир, киринглар меҳмонлар, аҳволимизни кўринглар...

Эски, қорайиб кетган аравашироқ атрофни беҳолгина ёритиб турибди. Сал нарироқда болалар ухлашмоқда, бири қўйиб бири йўталади. Биттасининг иситмаси анча баланд чоғи, алаҳсираб бир нималар дейди, аммо унга деярли ҳеч ким эътибор қилмайди. Онаси ҳар замон-ҳар замонда кириб хабар олади, усти очилиб қолган бўлса, ёпади ва яна ташқарига чиқиб кетади.

Тонг машаққат билан отди. Уфқнинг оқариши шунақа кийин кечдики, назаримда тун қоронғулиги бир эмас, бир неча кечага чўзилгандай бўлди.

Эрталаб нонушта ҳам қилмай ҳамма яна ўзини қўрага урди. Совуқ кечагидан кучайган. Иккита совлиқнинг жонсиз танаси ерда чўзилиб ётибди. Тонггача янги туғилган қўзичоқлардан тўртгаси нобуд бўлибди. Мудирнинг айтишича, бу — сақмончиларнинг айби. Агар улар уйқусирамай, қўзичоқларни оналарига вақтида эмизишганда, бундай бўлмасди...

Чингиз Айтматовнинг «Алвидо, Гулсари!» қиссасидаги қўйчивон Танабойнинг изтироблари боисми, ўқувчилик йилларим содир бўлган бу воқеа хотирамга маҳкам ўрнашиб қолган. Эсласангиз, асарда қўйчивонларнинг ташвишли ҳаёти ўта таъсирчан тасвирланган: «Баҳор... тўсатдан тунда ёмғир, туман ва қор билан кириб келди.

Ёмғирпўш кийиб, фонус кўтариб олган кишилар саросимада. Танабой оёғи куйган товукдай типирчилаб қолди. Катта этиклари билан қоронғуликда гўнг шилта-

ларини кечиб юарди. Ёмғирпўшнинг этаклари яраланган куш қанотидек шапилларди. У ўзича хириллаб сўкинар, одамларга бақирарди:

— Тезроқ мисрангни бер! Белкурак қани? Гўнгни буёққа ағдаринглар! Сувни тўсинглар!

Ҳеч бўлмаганда қўйхонага оқиб кираётган сувни четга буриб юбориш керак эди. Музлаб ётган ерни чопиб, ариқ қазишди.

— Фонусни тут! Бу ёқни ёрит! Нега қараб турибсан?

...Қор аралаш ёмғир ёғарди. Уни ҳеч қандай куч билан тўхтатиб бўлмасди. Танабой бир вақт ўтовга қараб югурди. Чироқни ёқди. Бу ерда ҳам ҳамма ёқдан чакка ўтаётган эди. Бироқ қўйхонадагидек эмасди. Болалари ухлашарди, уларнинг кўрпаси ҳам ҳўл бўлиб қолганди. Танабой болаларини кўрпа-тўшаги билан ўраб кўтариб олди-да, бир бурчакка ётқизди. У ўтов ичида янги туғилган кўзичоқлар учун жой ҳозирламоқда эди...».

Ҳар гал машҳур адибнинг шу асарини варақлаганимда, Танабойнинг болалари каби кўзичоқларни ҳам асраб-авайлагани тасвирланган шу саҳифаларга кўзим тушади-ю, ўзимча ўйлаб қоламан — ўшанда, ёш мухбир сифатида Қоратоққа бориб, шалаббо бўлиб кетган ўтовда тунаб қолганимизда, ичимизда мабодо Чингиз Айтматов йўқмиди? Балким, у биздан аввалроқ бориб, чўпон бечораларнинг аҳволини зимдан кузатиб тургандир, белкуракни кўлига олиб, кўра ичига оқиб келаётган шилта сувни жарлик томонга буриб юборишга ҳаракат қилгандир. Кўрпаси жиққа ҳўл бўлган чўпон болаларини ўтовнинг қуруқроқ жойига балким ёзувчининг ўзи олгандир? Қўйчивон йигитнинг ферма мудирига жаҳл қилганини ўз кўзи билан кўриб, қулоғи билан эшитгандир? Ахир, бу эпизодни бу қадар ҳаётий, жонли қилиб тасвирлаш учун биргина ёзувчилик маҳорати камлик қилади-ку...

Кейинроқ бу улуг ёзувчининг матбуотда эълон қилинган кўплаб мақолаларини ўқиб чиқдим, уларнинг айримларини ўзимча ўзбек тилига таржима қилдим ҳам. Аммо, гарчи қирғиз тилига бирмунча тишим ўтса ва тушунсам ҳам, бу ишни кўп машаққат билан уддаладим. Газета мақоласининг йўриғи бошқа, аммо ўзига хос услубда маҳорат билан ёзилган бадиий асарларни бир тилдан иккинчи тилга ўгириш нақадар оғир иш эканлигини ўшанда англаб

етганман. Ва яна тушунганим — Чингиз Айтматовнинг «Юзма-юз», «Жамила», «Сарвқомат дилбарим» қиссаларини, «Алвидо, Гулсари!» повестини Асил Рашидов жуда катта маҳорат билан, қандай ишга қўл ураётганини билиб, англаб, матн руҳи ва мазмунини тушуниб, қирғиз ҳаётини, тоғликларнинг турмуши ва фикрлаш тарзини аниқ ҳис этиб, қанчадан-қанча луғатларни ёнига қўйиб, эринмай варақлаб, муқобил сўз ва ибораларни қидириб топиб ўзбекчалаштирган экан.

Чингиз Айтматов асарларини ўзбекчалаштиришда, менинг назаримда, иккита муҳим ҳолат мавжуд. Биринчиси, асар воқеалари биздан жуда узоқда эмас, шундоққина ёнимизда, тоғлари тоғларимизга, боғлари боғларимизга, яйловлари яйловларимизга тутшиб кетган қирғиз диёрида кечади. Жамила, Дониёр, Танабой, Тўлғаной, Алиман, Саида, Мўмин чол ва, ҳатто, Ўрозкул, Абубакирлар ҳам биз учун у қадар нотаниш одамлар эмас. Иккинчиси, буниси энди жуда муҳим, Чингиз Айтматовнинг ҳар бир асари бир мамлакат китобхонлари даражасида эмас, дунё адабиёти даражасида баҳс-мунозараларга сабаб бўлади. Уларга баҳо беришда номдор адабиётшунослар ҳам иккига бўлинишган — бир томон адибнинг асардан-асарга юксалиб бораётган маҳоратини тан олса, иккинчи томон бунинг тамомила аксини айтади. Таржимон бу икки ҳолатни сўзсиз ҳисобга олиши, таржима тушунарли бўлиши билан бирга ишонарли бўлишини ҳам таъминлаши керак.

Устоз Ғайбулла ас-Салом дорилфунунда бизга сабоқ берганларида таржимачилик санъатининг жуда кўп нозик, кўз илғамас, аммо китобхон дарҳол сезадиган, бир неча йиллик оғир, узлуксиз меҳнатни ўқувчи олдида қадрсизлантириб қўядиган жиҳатларини эринмай тушунтирганлар. Ғайбулла устоз ва Асил ака яқин дўст эдилар. Уларнинг «Ҳаёт — Адабиёт — Таржима» суҳбатини ўқиб, Асил ака ҳар бир сўз, ҳар бир ибора устида нечоғлиқ диққат билан ишлаганига, луғатлар ёрдамида қирғиз тилини деярли ўрганганига амин бўлдим. Бусиз «улғайтиб» (улғайтириб), «менинг ўйимча» (ўйлашимча), «айтарим» (айтмоқчи бўлганим), «қоқбош», «сақмончи», «қалп» (ёлғон), «сўйлаб» (сўзлаб), «чўнг» (катта) каби сўзларнинг матн контекстидаги вазифасини ўзбек китобхонига бус-бутун етказиш қийин бўларди.

«Алвидо, Гулсари!» қиссасидан олинган мана бу парчага эътибор беринг: «Ў, бу қўзилатиш палласининг уйқусиз тунлари! Оёқ остингда бижғиб кетган гўнг ботқоғи, тепангдан эса ёмғир қуйиб турарди. Қўтонда тинимсиз шамол изғиб, дам ўтмай фонусни ўчирарди. Танабой янги туғилган қўзичоқларни босиб олмаслик учун пайпасланиб, қоқилиб-суриниб, эмаклаб бориб, фонусни топиб ёқар ва унинг ёруғида ўзининг гўнг ва қонга беланиб, қоп-қора бўлиб шишиб кетган қўллари кўрар эди».

Мана шу кичик парчани оригинал руҳидан узоқлашмай, аниқ-тиниқ таржима қилиш учун таржимон, энг аввало, қўзилатиш палласи нималигини, қаровсиз қўтонда изғиётган шамолни тасаввур қилиши керак. «Танабой янги туғилган қўзичоқларни босиб олмаслик учун...» деган жумладаги «босиб» сўзи бир қарашда ўринсиз туюлади, аммо ҳамма гап мана шу биргина сўзда! Қоронғида бирор бир буюмни босиб олиш мумкин. Аммо қўзилатиш палласи шундайки, она совлиқлар қўтоннинг дуч келган жойида туғади. Сақмончилар қоронғида, ғира-ширада уларни авайлаб кўтариб олиб, онасини топиб, вақтида эмиздиришлари керак. «...пайпасланиб, қоқилиб-суриниб» сўзлари ҳам жуда ўрнига тушган, айниқса «суриниб» сўзи. «Қоқилиб-суқилиб» дейилса, маъно бузилади.

Шу жумладаги «гўнг ва қонга беланиб» деган сўзларни ўқиган бирорта тажрибасиз муҳаррир қон қаердан келиб қолди, дея «қонга» сўзини қисқартириб ташлаши ҳеч гап эмас. Бундай қилинса, муаллиф тасвирлаётган ҳолат тасвири бутунлай хиралашади. Янги туғилган қўзичоқларни ердан кўтариб олиб, онасига эмиздираётган ёш йигитчаларнинг қўли, табиийки, қонга беланади.

Бундай таъсирчан, аниқ, қўйма ва ишонарли ифода-ларни Асил Рашидов қаламига мансуб таржималарнинг деярли ҳар саҳифасида учратиш мумкин. Шундай жумлалар, диалоглар, Айтматовга хос кириш сўзлари, хитоблар, монологлар борки, уларни таржимон ўзбек китобхонига аслиятдаги каби ҳароратли ва таъсирчан тарзда етказа олган.

Баъзан «Истеъдодлилар оригинал асарлар ёзишади, мундайроқлар эса уларни таржима қилишади» қабилидаги иддаоларни ҳам эшитишга тўғри келади. XX асрнинг буюк қалам соҳибларидан бири бўлмиш Чингиз Айтматовнинг икки истеъдодли таржимони — Асил Рашидов ва Иброҳим

Фафуров бу борадаги баҳс-мунозараларга узил-кесил нуқта қўйишди, десам муболаға бўлмайди. Уларнинг заҳматли меҳнатлари боис, биз Чингиз Айтматовнинг бадиий, эстетик оламига жуда чуқур кириб бордик ва у биз учун туғишганимиздай қадрдон бўлиб қолди. Бундан-да муҳими, китоблари ўзбек тилида пешма-пеш чиқиб турганидан завқланган Чингиз оға умрининг сўнгги дамларигача Ўзбекистонга, ўзбек халқига алоҳида меҳр билан қаради, мустақиллик йилларида эришган ютуқларимиздан худди биз каби ифтихор туйди.

*Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ,
таниқли журналист.
14.06.2010 йил.*

ҲАЙРАТГА СОЛГАН ЧЎҚҚИЛАР

Чингиз Айтматовнинг мухлисларидан бўлганим учун уни ўзбек китобхонларига таништирган йирик мутаржим Асил оғанинг ўшлик шогирдларидан бири қатори устоз таржималарини мунтазам ўқиб келганман. Тақдир тақозосига кўра, эллик йилдан буён ўзбек ва қирғиз адабиётлари аталмиш икки улкан наҳрдан сув ичиб, ҳар икки тилда нашр этилган энг сара асарларни қиёслаб ўқиб бориш менинг учун одатга айланган. Ч. Айтматов асарларидан Асил оға амалга оширган таржималарнинг сифати ҳақида аллома Ғ. Саломов домладан токи С. Умировгача бўлган олимларимиз гапларнинг индаллосини айтишган.

Мен Чингиз Айтматов ижоди билан боғлиқ ўзбек китобхонларига унча маълум бўлмаган, фақат қардош Қирғизистонда кечган, ўзим гувоҳ бўлган баъзи бир воқеалар тўғрисида тўхталиб ўтмоқчиман. Ўзбекистонда камолга етиб, давлат арбоби даражасига кўтарилган, ҳатто А.П. Чеховнинг бир неча ҳикояларини ўзбек тилига ўгирган, қирғиз ўғлони Исоқ Раззоқовнинг Қирғизистон ҳукуматига раҳбар бўлиб бориши, шу даврда Ч. Айтматовнинг адабиётга кириб келиши, бетакрор шоир Миртемир муаллимнинг «Манас» эпосини таржима қилиши ўзига хос эврилишларга сабаб бўлди.

Ҳар икки республикада ўтган адабиёт байрамлари туфайли Зулфия, Миртемир, Асқад Мухтор, Пиримқул Ҳодировларнинг асарлари Т. Бойзоқов, А. Комилов,

А. Тўқтасартов, С. Жусуев, М. Каримов, Ж. Мамитовлар томонидан қирғиз тилига ағдарилди. Орадан кўп ўтмай, «Манас» эпосининг биринчи жилди, Т. Қосимбековнинг «Синган қилич» романи, Ж. Мавлонов, С. Эралиев, С. Жусуев каби қирғиз ёзувчиларининг асарлари, шеърӣ тўпламлари ўзбек китобхонларига тақдим этилди.

Айниқса, туркий адабиётимизнинг улкан адиби Чингиз Айтматовнинг ижодига бўлган қизиқиш даврининг эҳтиёжига айланди. Бу соҳада Асил оға халқ дostonларида куйланган паҳлавонларга хос меҳнат қилди. Чингиз Айтматовнинг қатор роман ва қиссаларини Марказий Осиёда биринчи бўлиб, пешма-пеш қойиллатиб ўғирди.

2008 йилнинг баҳори эди. Кадрдоним, профессор Қозоқбой Йўлдошев: — Турсунбой ака, қирғиз адабиётидан ўттиздан ортиқ адабий асарларни таржима қилгансиз. «Қирғизистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби»сиз, Манас ордени билан тақдирлашган. Башарти, сир бўлмаса, Чингиз оғадан бирорта ҳикоя таржима қилганмисиз? — деб сўраб қолди.

— «Қизил олма», «Байдамтол соҳилларида» деб номланган ҳикояларини ўзим учун, тажриба тариқасида ағдарганман. Улар бир оз ғариб бўлганлиги учун ҳеч қайга тавсия қилмаганман. Сабаби, «Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйгани яхши». Набижон Боқий билан Ёқубжон Хўжамбердиевлар таржимасида нашр этилган «Чўққида қолган овчининг оҳи-зори»ни Чингиз Айтматовнинг илтимосига биноан аслиятга қиёслаб, М. Шохонов шеърларидаги сакталикларга аниқликлар киритиб, ўша китобга муҳаррирлик қилганман.

Қозоқбой одатига кўра, мурутини сийпаб, «Гулистон» журналининг навбатдаги сонини совға қиларкан, — Иброҳим Ғафуровнинг «Таржима маҳорати»га бағишланган зўр суҳбати чиқибди, унда Сиз ҳақингизда яхши гаплар бор, — деди.

Асил оғанинг таржималаридан ўта таъсирланиб юрган кезларим эди. 1984 йилнинг куз ойларида Ч.Айтматовнинг «Асрга татиғулик кун» романи қирғиз тилида босилиб чиқди. Шу китобдан биттасини Асил акага почта орқали жўнатдим. 1985 йилнинг 28 мартда у кишидан қўйидаги мактубни олдим.

«Ассалому алайкум, ҳурматли дўстим Турсунбой!

Ушбу икки энлик мактубни олиб, таажжублан-маслигингизни сўрайман. Менга Ч.Айтматовнинг «Асрга татиғулик кун» романини юборган эдингиз, кеч бўлса-да, катта раҳматимни айтмоқчиман. Дўстим, шу асарнинг таржимаси тугай деб қолди. Агар лозим кўрилса, асарнинг бешинчи боби билан бир танишиб чиқсаларингиз. Унда уруш воқеалари ва урушнинг оғир оқибатлари тасвирланади. Маъқул кўрсангиз шу бобни юборишим мумкин.

Саломатлик тилаб:

А. Рашидов».

Мен жавоб хатимда Асил ака лозим топган бобларни жўнатиб юборишларини илтимос қилдим. Орадан кўп ўтмай, романнинг ваъда қилинган қисмидан айрим боблар қўлимга тегди. Уни имкон қадар қирғизча вариантига қиёслаб, овулларнинг аталиши, жой номлари ва исмларни таққослаб, устозга йўллашдан олдин, ундан бир нусха кўчиртириб Ўш вилояти газетасида ёритдик. Шу аснода Асил оға билан хатлашиб, кейинчалик у кишига ука, дўст бўлиб қолдим.

Одатда, кўпкари пайтида номдор улоқчиларнинг гашига тегиш учун чўбир ва қирчанғи уловларга миниб олган баъзи шоввозлар атайлаб ёнбош қилиб боришади. Таниқли қирғиз ёзувчиси, дўстим Қуват Жусубалиевнинг «Эргаш улоқчи» деб номланган ҳикоясида ана шундайларнинг ғайирлиги рўйи-рост очиб берилган. Аслида таржима ўзига хос мусобақа. Лекин қўлдан келмаган ишга бурун суққандан кўра, мазкур жабҳанинг жафокашларига тан бериб, хайрихоҳ бўлган маъқулроқ. Етук олим, соҳир таржимон Иброҳим Ғафуровнинг «Гулистон» журналидаги «Таржима маҳорати»га бағишланган мақоласидан қуйидаги парчани нокамтарлик бўлса ҳам келтириб ўтмоқчиман: «Ч. Айтматовнинг «Кунда» романини ўгиргани юрагим бетламай юрган кунларда Ўшдан Турсунбой Адашбоев мазкур асарнинг қирғиз тилидаги нусхасини ва ўша романдан бир бобни ўзбек тилига таржима қилиб менга омад тилаган эди. Қирғизчасини ўқигач, тилларимиз нақадар яқинлигидан руҳланиб ишга киришиб кетдим» (2004 йил, 5-сон).

Китобхонлар Чингиз Айтматовнинг давлат арбоби, халқ шоиби, элчи, жаҳон миқёсида ўтган бир қатор форумлар-

нинг ташаббускори бўлганлигини жуда яхши билишади. У турфа хил жамоат ишлари билан ўта банд бўлганлиги сабабли, «Алвидо, Гулсари!»дан тортиб қолган барча асарларини рус тилида ёзишга мажбур бўлган. Адабий жамоатчилик орасида Ч. Айтматовнинг кейинги роман ва қиссаларини ким қирғизчалаштирган, деган савол туғилади. Уларни Чингиз оғанинг илтимосига биноан иқтидорли адиб, овулдоши Ашим Жақипбеков қирғиз тилига ўгирган. Чунки, у услуб жиҳатдан муаллифга жуда яқин эди. Машҳур қирғиз рассоми Абдусалом Абдурахмон ўғлининг Ч. Айтматов ижодига бағишланган туркум карикатураларидан бирида Тошчайнар Чингиз оғадан дастхат сўраб этагига ёпишади. Шунда адиб, — дастхатни Ашим Жақипбековдан оласан, — деб жавоб қайтади.

«Кассандра тамғаси»нинг қирғизча вариантини эсатаниқли ёзувчи ва мутаржим Мирзаян Тўламишев маромига етказди. Дўстим Мирзаян каминага қуйидаги дастхат билан ўша китобни тортиқ қилганди:

Азиз дўстим Турсунбойга!
Тошкент — Бишкек орасида,
Эринмасдан қатнаган.
Доғ туширмай дўстликка,
Оқибатни сақлаган.
Ўзбек-қирғиз урфини,
Қадрлаган-ёқлаган.
Турсунбойнинг товонидан
Фақат олов чатнаган...

МИРЗАЯН

Бишкек, 12.04.97.

«Дўстлик» меҳмонхонаси.

Ўзбек ва қирғиз адабий дўстлигига валломат шоир Миртемир билан Ч.Айтматов катта ҳисса қўшишган. Шу дўстликни мустаҳкамлашда улкан олим ва мутаржим Асил Рашидовнинг ҳам катта ҳиссаси бор. Шухрат, Туроб Тўла, Одил Ёқубов, Худойберди Тўхтабоев, Эркин Воҳидов, Ўткир Ҳошимовларнинг Ўзган, Ўш, Жалолобод каби шаҳарлардаги учрашувлари, Аравон, Навқат ва Қорасув туманларига қилган сафарлари, ижодий мулоқотлар жанубий Қирғизистонда адабий муҳитни кучайтирди.

деб номланган яна бир китобни ўқиб кўришим учун лутфан тақдим қилди. Китобни ўқиб чиқиб тагин бир хулосага келдим: аслида, моҳир таржимонлик илдизи нуктадон олимликда экан! Асил Рашидов китобини ўқиганда буюк адибнинг бетакрор ижодий оламига янгича нигоҳ билан қараш бахтига муяссар бўласан. Китоб муаллифи Чингиз Айтматовнинг ўзбек тилига таржима қилинган жамики асарларини — тил, тасвир, таҳлил, ифода ва бошқа жиҳатларини, айтиш мумкинки, таркибий таҳлил (структурал анализ) қилади. Кузатишларини аниқ далиллар билан деталлаштирган ҳолда атрофлича асослайди. Китоб мутолааси асносида ўзимча яна бир хулоса чиқардим: олимнинг ўттиз йилча муқаддам ҳимоя қилган, улуф адибимиз Одил Ёқубов қизгин қўллаб-қувватлаган «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» мавзуидаги номзодлик диссертацияси, аслида, «айтматовшунос» сифатидаги илмий фаолиятни бошлаш олдидан кўрилган ўзига хос жиддий тайёргарлик экан. Зотан, Чингиз Айтматовнинг «Сомон йўли», «Алвидо, Гулсари!», «Бўронли бекат» сингари шоҳ асарларини меҳнат тасвирига тасаввур этиб бўлмайди. Уларда бу оламни обод-фаровон, нурли-чароғон этиб турган — меҳнат одамларининг нурли қиёфалари санъаткорона тасвирланади.

Ёзувчи Шароф Рашидовнинг «Бўрондан кучли», «Қудратли тўлқин» номли публицистик романларида, агар ҳукмрон мафкура тақозо этган сохта кўтаринкилигу ясама пафосни назардан соқит қилсак, китобхонга «юқтирилган» бош ҳаётбахш ғоя, бу — яратувчи меҳнатдир, бунёдкорлик фаолиятидир. Дастлаб, Ойбекнинг «Қутлуғ қон» асарида қойилмақом қаламга олинган, кейинчалик Шароф Рашидов, Иброҳим Раҳим, Асқад Мухтор, Пиримқул Қодиров ва бошқа адибларнинг, айниқса, Одил Ёқубовнинг «Эр бошига иш тушса», «Диёнат», «Оққушлар, оппоқ қушлар» романларида шарафланган меҳнатсевар инсоннинг дардидунёси, айтиш мумкинки, Чингиз Айтматов ижодида жаҳон маънавияти юксакликларига олиб чиқилди. Дастлаб ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири мавзуида иш бошлаган Асил Рашидов айтматовшунос олим сифатида даҳо адиб ижодидаги бош хусусиятни ғоят нозик илғайди. Ўқувчи кўз ўнгида баайни сеп қилиб ёзиб, аён кўрсата олади. «Чингиз Айтматов асарларининг ўзбек тилига таржимони» деган

шарафли масъулият баробарида «ўзбек халқининг етакчи айтматовшунос олими» рутбасига муносиб тарзда иш кўради.

Асил Рашидовнинг айтматовшунослиги, комил ишонч билан айтиш мумкинки, адабиётшунослигимиз илмига қўшилган ёрқин саҳифалардандир. Етакчи навоийшунос, бобуршунос, қодирийшунос, чўлпоншунос, ойбекшунос бўлишдек, пешқадам айтматовшунос олимлик ҳам шарафлидир!

Халқимизнинг «Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин» деган ҳикматли гапи бор. Бетакрор адибимиз Ўлмас Умарбековнинг «Одам бўлиш қийин» номли гўзал романи шу халқона қиёс асосига қурилган. Ҳолбуки, олим бўлишнинг ўзи ҳам игна билан қудуқ қазишдек, чўкич билан тоғни қўпоришдек ўта оғир иш. Илм-фан заҳматларига бардош бериб, асил олимлик бахти камдан-кам одамларга муяссар бўлади; у ҳамиша одамийликни ўзига дастуриламал деб билган асил инсонларгагина насиб этгусидир.

Замон талотўпларида аҳдига собитлик, қатъият, садоқат, матонат ва бошқа фазилатлар анчагина ноёб бўлиб бораётир? Асил Рашидовнинг, айниқса, «Акам ҳақида» рисоласида ёрқин ифодаланган акага эҳтиром, заҳматкаш таржимашунос олим Ғайбулла ас-Салом ҳақидаги хотира китобида зуҳур кўрсатган жонажон дўстга ва дўстликка садоқат, бошқа қатор асарларида акс этган ҳамкасбга ҳурмат, укага меҳр каби олийжаноб, эзгу фазилатлар ҳақида узоқ ёзиш мумкин. Бу ўринда биргина акага эҳтиром туйғуси хусусида мушоҳада юритсак.

Афсуски, биз Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор каби улуғларимиз, ҳатто Саид Аҳмад билан Асқад Мухтор, Одил Ёқубов билан Пиримқул Қодиров, Ўлмас Умарбеков билан Шукур Холмирзаевдек ўз замондошларимизнинг ҳам ака-укалари бор-йўқлигини, улар ўртасидаги муносабатлар қандай кечганини яхши билмаймиз. Буёғини олиб қарасангиз, буюк Алишер Навоий билан укаси Дарвишали муносабатлари навоийшунослигимиздаги энг кам ўрганилган, аниқроғи, қарийб ўрганилмаган жиҳатлардан. Ҳар қалай, номдор акага муносиб ука бўлиш, ҳар қандай шароитда укалик эҳтиромини дилда сақлаш ва қаловини топиб ифодалаш, назаримда, Асил Рашидовдек асл ука-

гагина муяссар бўлди! Ҳабибулла Қодирийнинг «Отам ҳақида» китобини дастлаб ўқиганимда «Мана, отага муносиб ўғил — асл отаўғил!» деган ҳаяжонли фикр дилимдан кечган эди. Асил Рашидов қаламига мансуб «Акам ҳақида» рисоласи мутолаасидан сўнг «Бор экансиз-ку, Асил ака, асл уканинг ишини қилибсиз!» дея хитоб қилдим ўзимча.

Ўзининг саксон йиллик ҳаёти ва ярим асрлик ижодий-илмий фаолиятини олийжаноблик шиори остида кечирган Асил Рашидов асл таржимон ва олим, умуман, асл инсон сифатида том маънодаги АСЛЛИКнинг ўзига хос тимсоли бўлиб келдилар ва шундай бўлиб қолишларига ҳамиша тилакдошман.

ОТАУЛИ,

ёзувчи.

1–2 август, 2009 йил.

КЎНГИЛ ҲИКМАТИ

Асил Рашидов ким: адабиётшунос олимми, таржимонми? Ёки журналист ва мураббийми? Асил ака шуларнинг ҳаммаси. У кишининг олимлик, муаллимлик фаолияти ҳақида қанча кўп сўзланса, таржимонлиги хусусида янада узоқроқ баҳс юритиш мумкин. Асил Рашидов мақтовга муҳтож эмас. Лекин унинг Шаҳси ва фикр ҳаёти ҳар қандай мақтовдан баланд туришини албатта таъкидлаш зарур деб ўйлайман.

Бизнинг оиламизда олим ва ёзувчига алоҳида эҳтиром бўлган. Болаликдаёқ мен уларни фавқулудда бир ҳислат, ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган фазилат соҳиби деб билганман. Ақлимни таниб китоб ўқишга киришиб кетгач, олиму адибларни идеал одам сифатида тасаввур эта бошладим. Чинакам шижоат соҳиби, ҳақгўй, қадр-қимматини жуда юксак тутадиган кишилар ким? Юрт, миллат, ҳақиқат дардидан бошқасини тан олмайдиган, бошига қилич келганда ҳам маслак ва эътиқодидан чекинмайдиган бутун Шахслар кимлар? Мен ҳеч иккиланмасдан илм ва ижод аҳли дердим.

Бу — менинг ўсмирлик хаёлларим, ёшликдаги чалғишларим эди. Ҳаётни тўғрироқ мушоҳада қилишга киришган чоғларимни ҳали-ҳамон эслайман. Ўшанда нечундир дилда

исмсиз гусса, кундан-кунга узлатга ундовчи бир ёлғизлик қад ростлай бошлаган. Чингиз Айтматовнинг «Оқ кема»сидаги болакайга ўхшаб ўксик нигоҳ ила атроф-муҳитга қараганларим, казо-казо кимсаларнинг чиройли, баланд-парвоз, бироқ мағзи бўм-бўш гапларидан тамоман безган кунларим ва ҳолатларимни асло унутолмайман. Ўзим сезиб-сезмай мен китоб одамига айлана бошлагандим. Севимли адиб ва шоирларим кўп эди. Аммо улар орасида энг яхши кўрганим, китобларига чин дилдан ишонадиганларимдан бири Чингиз Айтматов эди. Вақт ўтган сайин Ч. Айтматовнинг маънавий-руҳий қиёфасини мен Асил Рашидовсиз тасаввур этолмайдиган бўлгандим. Чунки Айтматов оламига бизни олиб кирган, бу бетимсол дунёнинг гўзалликларига ошуфта айлаган Шахс Асил Рашидов эди.

Қисса ва романларида Чингиз Айтматов инсон кўнглидаги шунақа нафис ҳис-туйғу, руҳониятидаги нозик ҳолатларни тасвирлаб берганки, буни таърифу тавсифга сигдириш душвор. Лекин менинг кўнглимда шуларнинг барини ўзбекчада ифодалай билган таржимоннинг ўзи қанақа одам, деган бир қизиқиш бор эди.

Дарвоқе, Тошкент менга кўпдан-кўп нарсаларга бошқача қараш, уларни ўзгача бир моҳиятда қабул қилишни ўргатди. Аксарият ёзувчи, олим, шоир, санъаткорларнинг гапи бошқа, амали бошқа, қилган ишлари билан маънавий-ахлоқий қиёфалари орасида фарқ катталигини айнан шу шаҳарда англадим.

Етмишинчи йилларнинг бошларида Асил акани кўриб, узоқроқдан бўлса ҳамки, кузата бошлаганимдан сўнг у кишига меҳрим ортди. Асил Рашидовнинг менга энг мақбул хусусияти фавқулодда сокинлиги, уни кўрганда бир қиёфада, бошқа биров билан юзлашганда яна бир қиёфада турланавермаслиги эди.

Шундай олим ва ижодкорлар борки, беш-ўн одам йиғилган жойга йўргалаб бормаса, мажлис ва анжуманларда ўзини бундоқ кўрсатмаса томоғидан овқат ўтмайди. Нақадар майда, ҳавойи улар. «Тилнинг ҳаёси сукут» деганларидек, Асил аканинг тили ҳам, дили ҳам теран бир сукутга мойил. Илм ва ижод ҳуда-беҳуда чоп-чопни ёқтирмайди. Шу боисдан Асил Рашидов меҳнатининг завқини тўдачиликдан доимо юқори кўя билганки, шахсан мен бунга ҳавас ила қараганман.

Маънавий ҳаловатга эришган киши, ҳар хил йўллар билан жамиятдан келадиган ҳар турли пасткашлик, қўполлик ва андишасизликлардан руҳини асраб-авайлашни ҳам яхши билади. Ва бундай кишиларнинг кўнгил ҳикматиға ҳар қанча ҳавас ила қараса — арзийди. Асил Рашидов атоқли олим, улкан таржимон, донишманд мураббий сифатида ана шундай ҳикмат ва ҳиммат соҳибидур.

*Иброҳим ҲАҚҚУЛ,
филология фанлари доктори, профессор.
28.01.2010 йил.*

ЧИНГИЗ ТОҒИГА ЯҚИНЛАШИБ...

Тоғнинг ҳайбати маълум масофада билинади. Бироқ ўша масофа ўрнини аниқлаш, ракурс назарини белгилаш ҳар бир адиб учун, ҳар бир олим учун, борингки, миллат учун осон кечмаган. Турк дунёси ўзининг Маҳмуд Кошғарий ва Юсуф Хос Ҳожиб, Хожа Аҳмад Яссавий ва Юнус Эмра, Насимий ва Фузулий, Навоий ва Бобур, Махтумқули ва Абай каби улкан тоғ чўққиларига эга. Улар қаторида XX аср насри дарғалари — Абдулла Қодирий ва Мухтор Авезов, Чўлпон ва Мағжон Жумабой, Ойбек ва Абдулла Қаҳҳор, Чингиз Айтматов ва Ўлжас Сулаймоновни эсга оламиз. Бироқ улар орасида энг сўнгги тилга олганларимизни ғайри тилда нашъу намо топганларини ҳам унутмаймиз. Боиси она тилида бадиий сўз айтишдан қисинганидан эмас, балки ўзларининг имкон даражасидан келиб чиқиб, катта парвозга чоғланганидан деб биламиз. Шунинг учун ҳам қирғиз ёки ўша пайтда оғиз тўлдириб айтиш урф бўлган умумиттифоқ миқёсидан туркий дунё ва умумжаҳон адабиёти сари қадам ташлаганининг ўзи катта парвоз эмасми?

Аслида бир миллат бўлатуриб, ўзини элатнинг номи билан аташ лозим кўрилган кезларда, ўз она тили қолиб, ғайри тилда ёзиш машқини олган адибларнинг анча шуҳрат топгани аниқ. Бироқ «миллат» сўзини хавфсираб айтган кезларимизда ҳам, Чингиз Айтматов ижодини «ўрис оғалар» адабиёти қаторида санаганимизда ҳам унинг нг миллатсевар адиб эканини пайқаганмиз, ўз овули,

юрти, ҳатто саҳро ва тоғлари ҳақида куйлаганда ҳам унинг «фирт ўзбекча» қилиб тасвирлаганини ҳис этганмиз. Адибни ўзимизга яқин олиб, Чингиз оға деб айтишимизнинг боиси ҳам шунда. Фақат вақт ва масофа яқинлигидан эмас, қалб ва руҳ уйғунлигидан шундай калимага журъат қилганмиз. Бу каби маконий ва замоний ўлчамлардан ташқари бизни Чингиз Айтматов феноменига боғлаб турувчи бошқа воситалар борми? Бўлса улар нималарда кўринади?

Кейинроқ эсимизни таниб, адабиётнинг танитув ва коммуникатив воситаларини чуқурроқ англай олганимизда эса таржимоннинг маҳоратига, унинг муаллифникидан кам бўлмаган ижодий заҳматига таҳсин ўқиймиз. Бунинг боиси таржимон нафақат тил билиши, балки ўз миллатининг дилини билиши, унинг дидига мос асарларни топиб, ўз тилида тасвирлаб бериши жоизлигини англаймиз. Ва англамларимизни бир илмий андозаларга сола борган сари биз XX аср дунёсида Чингиз Айтматов феномени деган ҳодисага яқинлашиб қолаётганимизни ҳис этамиз, бунинг учун таржимон — тадқиқотчидан миннатдор бўлишимиз лозимлигини ҳам унутмаймиз. Чунки таржимон фақат тил таржимони эмас, балки дил таржимони бўлганда ҳам у тадқиқотчига айланмаса, унинг дилидан ўтган ҳар бир сўз оҳорини йўқота боради. Энг даҳо санъаткор асарини ҳам жўнлаштириб, қўшинининг гапига айлантириб қўяди. Шунинг учун ҳам асарлари ўзбекча янграган Чингиз Айтматовнинг Ўзбекистондаги муваффақиятларидан бири унинг асарларининг тадқиқотчи мутахассиснинг ижодий нигоҳи билан ўзбекчалашганида деб биламан.

Шу ҳолни адибнинг ўнлаб қисса ва ҳикояларида эмас, биргина «Оқ кема»дай содда ва залворли, «Асрни қаритган кун» каби сир-синаотга бой асарларини ўзбек китобхонининг ўз асарига айланиши бевосита Асил Рашидов қаламининг қувватидан деб биламиз. Таржима жараёнида мутаржимнинг кўпроқ ўз объектига олимона ёндашгани, Мўмин чол ва Бола, Эдигей ва Қазангап дунёсини ҳис қилдириш учун уни ўзи чуқурроқ ҳис қилиши лозимлигини англаб таржима этганини тан ола борамиз. Адабиёт мутахассислари «Оқ кема»ни асар таркибидаги мифик ҳодисалар талқинидан келиб чиқиб романтик ижод тури сифатида баҳолаганлар. Ҳолбуки, асар замирида, Боланинг

нигоҳи ва қисматида ҳаёт шафқатсизлиги, унга инсон қалбининг кўникиши каби даҳшатли ҳақиқат борлигини тушунамиз. Адиб Ўрозқулни «иш устида» кўрсатяпти: «Маст Ўрозқулнинг болтаси нишонга бориб тегмасди, бу эса баттар унинг жаҳлини чиқарарди. Калла гўла устидан думалаб тушди. Шунда Ўрозқул уни ердаёқ чопа бошлади. Калла сирғалиб кетаверар, Ўрозқул болта кўтарганча унинг орқасидан чошиб борарди... Калла аллақачон лой ва тупроққа беланган бўлса ҳам, кўз қорачиғи мусаффолигича боқиб турарди, афтидан, у ўзини ўлимга маҳкум этган шу ёруғ жаҳонга тилсиз, унсиз ҳайратда қолиб, ҳамон боқиб тургандек эди... Болтанинг тиғи кўзга кўндаланг келиб текканда Бола сесканиб кетиб қичқириб юборди. Очилиб қолган кўз чаноғидан қоп-қора қуюқ суюқлик оқиб тушди. Кўз сўнди. «Мен бундан зўрроқ каллаларни майдалай оламан! Бундан бошқа шохларни ҳам суғуриб ола биламан!» деб жавабаси тутиб бўкирарди Ўрозқул гуноҳсиз калладан нафратланганча...» Бунинг баробарида ўқувчи ҳам Ўрозқулдан нафратланади. Мана бу тасвирнинг ўзи Ўрозқулнинг жирканч башарасини кўрсатиш учун етарли ҳужжат. Муаллиф Бола нигоҳи билан: «У ярамас, паст одам. Бу ерда унинг кераги йўқ. Усиз ҳам яшай оламиз», дейди. Ва қўшиб қўяди ўз тилидан: «Ўрозқулдек кишини аллақачон дарёга ташлаш пайти келганлигини ҳеч ким пайқамайди». Бу сўзлар мафкуранинг пичоғи ёғ устида бўлган 70-йилларнинг бошида муаллифнинг хулосаси. Мутаржим мана шу тасвир ва хулосаларни ўзбекона бериш билан чекланмайди. Энди унинг ёнидан тадқиқотчи адабиётшунос жой олиб, бу жонли тасвирни шарҳлашга ўтади: «Аммо манфур ва мурдор Ўрозқулларни йўқотиш осон эмас, чунки унга ўхшаган ёвузлар гўзал қалбли одамлар устидан ҳукмрон. Улар яхшиларни оёқости қиладилар, масхаралайдилар, чунки софдил эзгу ниятли мўминчолларнинг ҳали курашга қобилиятсизлигини яхши биладилар. Ч. Айтматов мўминчолларнинг мўминлигини, сусткашлигини алам билан тасвирлайди, тобелик психологиясини фош этади, китобхон кўнглида «мўминликка» қарши нафрат уйғотади».

Таржимон ва тадқиқотчи ҳамкорлигининг самараси китобхон учун наф келтиради, санъат асарини ҳис қилишга ундайди, қалбидан кечирган ҳисларини таҳлил қилиш

учун йўл топади. Шукрки, адабиётимиз бахтига Асил Рашидов каби таржимон-тадқиқотчилар бор ва улар талайгина.

*Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари доктори, профессор.
02.05.2009 йил.*

АСИЛ ОҒА ТЎҒРИСИДАГИ ЎЙЛАРИМ

Гарчи, адабиётга қизиққан, унинг атрофида бўлиб турадиган баланд-паст гаплардан бир қадар хабардор киши бўлсам-да, мен Асил акани яқин-яқингача шахсан танимасдим. Албатта, у кишининг Чингиз Айтматовдан қилган таржималарини кўплар қатори ўқигандим. Айниқса, ўзим яхши кўрадиган «Оқ кема»даги болани ўзбекча ўйлатган, ўзбекча сўйлатган моҳир таржимонга қойил қолардим. У кишининг ўзбек насрида меҳнат тасвири борасидаги чиқишларини ҳам қолдирмай ўқиб борардим. Айтишларича, Асил ака баъзи одамлар каби олдинга ўтишга интилиб, ҳамманинг кўзига ташланаверишдан кўра, кўнгил эркига, туйғулари майлига мувофиқ яшашни ёқтирган. Шундан бўлса керак, номзодлик диссертациясини ҳам анча кечикиб ёқлаган. Ҳолбуки, ундаги имконият айримларда бўлса, номзодлик ва докторлик диссертациясини олдин ёқлаб, кейин китоб ёзиши ҳам мумкин эди.

Бундан икки-уч йил олдин таътил кунларининг бирида сирдарёлик Нормамат деган жиддий олим ва пухта шахматчи оғайним кўнғироқ қилиб. Анқабой ака Чинободда дам олаётганини айтди ва имкони бўлса, бир кўриб келишни таклиф қилди. Бундай таклифга йўқ деб бўлмайди, албатта.

Тушга яқин санаторийга бордик. Анқабой акани чойхонадан топдик. У киши ёлғиз эмас, ёнида узун бўйли, тик қоматли, ёшлигида қорувли бўлгани билиниб турадиган, очиқ юзли бир киши бор экан. Кўлимни қаттиқ сиқиб кўришди. Орқасидан: «Бақувватсиз», — деб қўйди. Аслида бу гапни мен айтишим керак эди. Лекин катта ёшдаги нотаниш одамга бирор нарсa демадим.

Анқабой ака, танийди деб ўйлаган бўлса керак ёки сирдарёча такаллуфи сабаб, бизни бир-биримиз билан таништирмади ҳам. Бунинг устига, улар шахмат суришадиган экан. Анқабой аканинг шахматдаги ҳолати яхши бўлмай қолганда: «Асилжон, Асилжон», — деб мурожаат қилишидан ва Гулистон университетида бирга ишлаган йилларимизда Рашидовлар хонадони борасидаги гапларини эслаб, Асил Рашидов домла шу киши бўлсалар керак, деб тахмин қилдим.

Чойхоначига ош буюрилди. Ниҳоят, шахмат ҳам тугади. Ҳозир натижа қандай бўлганини айтиб ўтирмайман, бировнинг кўнглини оламан деб, бошқани хафа қилиш яхшимас. Кечга қадар шахматсиз давом этган тасодифий суҳбат давомида мен Асил ака ҳақида маълум тасаввурга эга бўлдим. Суҳбатимиз адабиёт соҳасида юз бераётган янгиликлар, чиқаётган янги асарлар, уларга муносабат, бадиий адабиётнинг савияси, адабиёттанувчиликнинг сусткашлиги борасида кетди. У киши одамга синагандай, тик қараса-да, аммо суҳбатдошини авайлаб сўзлашадиган киши сифатида таассурот қолдирди. Домла менинг «Ёниқ сўз» китобим ҳақида илиқ сўзлар айтиб, уни тополмаётганини билдирди. Асил аканинг китобни астойдил сўраётганига ишонмасам-да, одоб юзасидан: «Излаб юрманг, ўзим обориб бераман», — деб қўйдим.

Тақдир тақозоси билан таътилдан кейин Асил ака ишлайдиган кафедра мудири, серғайрат олима, профессор Марғуба Мирқосимова мени ўриндошликка ишга таклиф қилиб қолди ва шу баҳона домла билан тез-тез кўришиб турадиган бўлди. Китоб тўғрисидаги гапи чин экан, яна бир эслатгани, келтириб бердим ва бу ҳол домла ҳеч қачон беҳудага, шунчаки гапирмайдиган одамлар сирасидан экан, деган тўхтамга келишимга асос бўлди.

Ҳар замонда бўлса ҳам кўришиб туришим асносида мен Асил аканинг интизом ва тартибга қатъий риоя қиладиган одамлигини кашф этдим. Филолог олимларнинг аксарияти, кўпчилик ижодкорлар каби, интизомга бепарвороқ бўлади. Асил ака дарс ёки йиғилишларга ҳамиша вақтидан олдинроқ келиб турар, бошқалардан ҳам шуни талаб қиларкан. Одатда, талабалар катта ёшли домлаларни лақиллатишга, турли-туман ва кўпинча тўқилган сабаблар билан уларни ийдириб, осонроқ баҳо олишга интилишади ва аксар ҳолатларда бунга эришишади

ҳам. Асил домланинг олдиға курс иши ёки битирув ишини кўтариб келган талабаларнинг ҳимояға чиқаётган диссертантлардай жиддий билан турганларини неча бор кузатганман. Талабалар ҳаммага қувлик қилсалар-да, аммо Асил акаға ҳеч қандай «номер» кўрсата олмасликларини билганларидан, у киши берган топшириқларни сидқидилдан бажаришади. Домланинг ўзи ҳеч қачон осон йўлдан юрмагани каби бошқаларнинг ҳам бундай қилишиға йўл қўймаган.

Менға Асил акадаги бу хислат шунчаки қаттиққўлликдан эмас, балки гўзалликни нозик ҳис этган одамға хос тартиб-интизомға ҳаддан ташқари ўчликдан бўлиб туюлади. Чунки чинакам гўзаллик улўф уйғунликдан иборатдир, уйғунлик эса ҳамиша мунтазамлик ва тартибда намоён бўлади. Тартиб ва уйғунликка бунчалар берилган одамлар кўпинча фардликка мойил ёхуд маҳкум бўлишади. Мен Асил домланинг устиға гард юқтирмай юриш-туриши, ўқув анжомлари ва ўтирган жойини ҳаддан ташқари тоза тутишиға қараб бу кишининг ана шундай нозиктаъб инсонлардан эканлиғиға қатъий ишонч ҳосил қилдим. Эркакларнинг ивирсиқроқ бўлиши, уларнинг ортидан кимдир йиғиштириб юриши одатдаги ҳол ҳисобланади. Лекин мен яхши билган эркаклардан таниқли шоир Турсунбой Адашбоев ўта йиғинчоқ ва тартибли экани билан кишини ҳайратға солса, маиший турмушини билмасам-да, Асил акада ҳам шунға ўхшаш хусусият мавжуд экан.

Асил Рашидовнинг таржимачилиғи ўзига хос бир соҳа. У ўзбек сўзининг гўзаллигини тўла ҳис этади. Шунинг учун ҳам ўғирмаларида сўзларни куйлатиб, сайратиб юборади. Мен «Оқ кема» асаридаги боланинг широлжинлар ёки ранг-баранг қайроқ тошчалар билан муносабати тасвирининг ўзбекча ифодасини тилимиз имкониятининг яққол намоён бўлган ўринлари, деб ўйлайман.

Асил аканинг Ч.Айтматов асарларини ўгириш бора-сидаги ютуқлари замирида сўзға муҳаббат ва уни билишдан ташқари, ёзувчининг туйғуларига эшлик ҳам ётибди. Буни домланинг Файбулла Салом билан қилган суҳбатида адиб асарларидаги «Ғиж-ғиж фалсафа, фикр, рамзий образлар, қайноқ ҳис-туйғулар, мусиқавийлик, манзарадорлик... Бунинг устиға, мураккаб синтаксис, нотаниш, янги луғатлар, ғайриодатий сўз бирикмалари» борлиғи ҳақидаги таъкидларидан ёки «Яхши ёзувчи ҳамма гапни айтиб қўймаслиғи керак» тарзидаги иқроридан билиш мумкин.

Сўзимнинг охирида Асил оғамга узоқ ва мазмунли умр тилайман, чунки ўзингиз ҳар доим айтганингиздек: «Бақув-ватсиз!»

*Қозоқбой ЙЎЛДОШ,
педагогика фанлари доктори, профессор.
01.11.2009 йил.*

ИҚТИДОРЛИ ИЖОДКОР ВА МЕҲРИБОН МУРАББИЙ

Дарахт бир жойда кўкаради, дейди халқимиз. Асил Рашидовни бир жойда кўкарган катта бир чинорга ўхшатаман. Педагогика университетини битирган аксарият талабалар Асил Рашидовни ўз устозим деб миннатдорчилик билан тилга олади. Устозлик фақат билим бериш эмас, билимни аспирант ҳам бериши мумкин, ўша ерлик бошқа одам ҳам бериши мумкин. Чин устоз билим бериш билан бирга ёшларга ахлоқий ва маънавий тарбия ҳам беради. Асил Рашидов ана шу тоифадаги устозлардан, деб биламан. У ҳақиқий таълим ва тарбияни ўзида мужассамлаштирган инсон. Мен Асил Рашидовдаги қатъиятни, интизомни, ниҳоятда покизаликни, талабанинг ҳақиқа хиёнат қилмаслик, унга бор билимини беришини яхши қадрлайман. Асил Рашидов Ўзбекистон Миллий университетини тугатган. Бу киши Озод Шарафиддинов билан, Лазиз Қаюмовлар билан жуда кўп мулоқотда бўлган. Асил ака Миллий университетга келса, худди ўз уйида, курсдошлари ичида юргандек бўлади. Мен педагогика университетидида дарс бериб, бир нарсга қатъий ишонч ҳосил қилдимки, Асил Рашидовнинг обрўси жуда катта. У киши ўзининг қалб амри билан шу талабалар ўқиши зарур бўлган дурдоналарни, яъни улар билмаслиги мумкин бўлмаган ноёб асарларни бел боғлаб таржима қилишга киришди. Хусусан, XX асрнинг иккинчи ярмида бизнинг талабаларимиз Чингиз Айтматовнинг ижодини билмаслиги мумкин эмас эди. Чунки Чингиз Айтматов нафақат қирғиз ва рус тилида ёзган ўлмас асарлари билан танилибгина қолмай, балки у жаҳон адабиётида шуҳрат қозонган эди. Унинг «Жамила» асарини Луи Арагон таржима қилди ва бутун дунёга танитди. Айни

шу кезларда «Жамила»ни Асил ака маромига етказиб ўзбек тилига ағдарди. Асил Рашидов Чингиз Айтматовнинг кўп қиссаларини, айниқса, «Асрга татиғулик кун» романини шундай таржима қилдики, ҳозир бизнинг ўзбек китобхони бу романни ўзимизнинг «Ўткан кунлар», «Кеча ва кундуз», «Қутлуғ қон», «Сароб»лар қаторида ҳурмат билан тилга олиб қўлдан қўймай севиб ўқимоқда. Чунки Чингиз Айтматов халқимиз онгида-шуурида янги бир олам очди. Ўша манқуртлик илдизини рўйирост очиб ташлади. Одамлар ўз ватани тарихини, миллатини, ота-боболарининг буюк маърифати ва маънавиятини унутаёзган, манқуртлашган, қул аҳволига тушган эди. Чингиз Айтматов: «Сен фалончининг ўғлисан, ўз авлодингни унутма», деган гапни жуда чиройли, ўрнига қўйиб айтди. Чингиз Айтматов ижодининг илдизлари халқ фольклори булоқларидан сув ичган. Чингиз Айтматов «Алпомиш»ни ўқиганми-ўқимаганми, билмадим, лекин асар руҳида Алпомиш руҳи бор. Манаснинг руҳи бор. Айтматов мана шулар асосида униб чиққан ажойиб адибдир. Ва Асил Рашидов Чингиз Айтматовни ўргана-ўргана, кенг қамровли асар яратди: «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами». Бу асар узоқ яшайди. Тадқиқотчи Чингиз Айтматов ижоди, асарлари моҳиятини кўрсатиб берган.

Биз 60-йилларда адабий танқид соҳасига Асил ака билан бирга кириб келганмиз. У пайтда қисса деган гап йўқ эди, повесть дер эдик. Ўшанда, Асил ака, мен, Очил Тоғаев, Собир Мирвалиевлар, қисса деб атасак қандай бўларкан, деб маслаҳатлашдик. Шу-шу орадан бирмунча вақт ўтиб адабиётимизда повесть атамаси билан бирга қисса атамаси ҳам (таомилга киритилиб) қўллана бошлади.

Мен Асил Рашидовни фикри тўлишган балоғат ёши — 80 ёшга тўлгани билан қизгин табриклайман. Асил аканинг имкониятлари катта. У киши ҳали талабаларимизга ҳам, зиёлиларимизга ҳам жуда кўп гапларни айтишига, тадқиқоту таржимачилик соҳасида янги зафарларни қўлга киритишига ишончимиз комил. Мен у кишига соғлиқ-саломатлик, ижодий баркамоллик тилайман.

*Абдуғафур РАСУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, профессор.
26.12.2009 йил.*

МУШТАРАК ЖАБҲАЛАР

Янглишмасам, 1967 йилнинг апрель ойи эди. Кунлардан бирида Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтининг илмий котиби Босим Сойимов чақириб, шундай деди:

— Хужжатларингизни кўриб чиқдик, камчилиги йўқ экан, икки кун ичида автореферат чиқариб келсангиз, шу йил ҳимоя қиласиз. Бўлмаса номзодлик диссертациян-гизнинг ҳимояси бир йил орқага сурилади, — деди.

Хангу манг бўлиб қолдим. Устозимга ҳам учрамасдан, тўғри институтга келдим. Кафедрада Асил ака Рашидов ўтирган экан. Воқеани баён этдим. Бир оз ўйланиб турди-да:

— Керакли хужжатлар билан автореферат қўлёзмасини олиб келинг, эртага эрталаб соат тўққизда Бирлашган нашриёт олдида кўришайлик, — деди.

Кўнглим жилла ёришди. Эртаси куни барча керакли қоғозларни жамлаб айтилган манзилга борсам, Асил ака мендан олдин келиб, кутиб турган экан. Хижолат тортиб саломлашдим; биргаликда нашриёт биносининг учинчи қаватига — бош директор Аким Борисович Мазор хонасига кўтарилдик. Директор бизни самимий кутиб олди. Асилжон акани кўп эъозлади. Чунки у киши олдин шу даргоҳда — редакцияда ишлаганди-да! Қисқа суҳбатдан сўнг:

— Бу йигит Ҳамиджон, менинг қадрдон укам, бирга ишлаймиз. Эртагача диссертациясининг авторефератини чиқариши лозим экан, шуни иложи борми? — деди.

— Албатта, иложини топамиз, — деди-да, директор стол четидаги тугмани босди.

— Лаббай, Аким Борисович, — деб ўша вақтдаги кор-хонанинг ёш инженери Ислон Шоғуломов эшикдан кириб келди.

— Асил ака ҳамкасби билан бизга ишлари тушиб келибди, мана бу авторефератни эртага чиқазиш керак экан. Қўлёзмани эртага соат ўн иккига тайёрлаб бера ола-мизми? — дедилар. У киши, «хўб бўлади» деди-да, папкани олиб чиқиб кетди.

Ҳақиқатан эртаси куни белгиланган вақтда директор ҳузурига борсам стол устида ўроғлик авторефератлар турарди. Ўша сониядаги шодлигимни таърифлашга сўз топа олмайман.

Ўта нуктасанж олим, қаттиққўл ва ҳалол муаллим, атоқли таржимон Асил Рашидов билан ўтган асрнинг етмишинчи йилларидан бери ака-укадайман. Серқирра ижодкорнинг педагогик, илмий ҳамда таржимонлик фаолиятини муттасил кузатиб келаман. Ундан ҳар жиҳатдан ибрат олиб юраман, ўзимга илм-маърифат юқтираман.

Бошқа мураббий-устозлардан Асил муаллимнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ўта ҳалол, пок, интизомли. Ҳамиша барчага бирдай яхшилик қилишни истайдиган, ўз касбини ҳурмат қиладиган фидойи инсон. Ҳар бир дарсга масъулият билан астойдил тайёргарлик кўриши, мавзуни кенг қамровли тарзда билиши, фикрда изчилликка риоя қилиши, маъруза матнисиз дарсга кирмаслиги кишини ҳайратга солади.

Мустақиллик йиллари таълимдаги узвийликни таъминлаш жараёнларига жиддий эътибор беришдан келиб чиқиб, педагоглардан фан дастурлари асосида ҳар бир мавзу бўйича маъруза матни яратиш талаб қилина бошланди. Доцент Асил Рашидов бу масалани фаолиятининг илк даврларидаёқ амалга ошириб қўйган эди. Муаллимнинг бисотига назар солсангиз, ҳозирги замон ўзбек адабиётининг шаклланиш босқичларидан тортиб шоир-ёзувчиларнинг ҳаёт йўли, ижтимоий фаолияти, адабий мероси ҳақида аниқ режалар билан маъруза матнлари ёзиб қўйилганлигига гувоҳ бўласиз. Агар ўша таҳлилу маълумотларга бой саҳифаларни бир кўздан кечириб, енгил таҳрир қилинса, қўлланма ҳолига келади-қолади. Дарҳақиқат, фидойи устоз Асил Рашидов педагог сифатида ўз касбига виждонан муносабатда бўладиган, талабаларга жиддий билим бериш йўлида эринмай меҳнат қилиб келаётган заковатли мураббий.

Ўз ижодини журналистликдан бошлаган А.Рашидов педагогик фаолиятини илмий-услубий ишлар билан узвий боғлаб олиб бораётган олимларимиздан ҳисобланади. Унинг Леся Украинка, Ҳамид Олимжон, Садриддин Айний, ҳозирги ўзбек қиссалари ҳақидаги тадқиқотлари илмий-адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинганди. Бундан ташқари, доцент Асил Рашидов бир неча услубий мақолалар ёзди, қўлланмалар яратди.

Асил Рашидовни нуктадон олим, жонфидо мураббий сифатида қанчалик яқиндан билсам, нозикбин толмас мутаржим сифатида ҳам ҳар бир асарини мутолаа қилиб

келаман. Муайян таржимадан у ёки бу саҳифани қизил сиёҳ билан бир неча бор қайта таҳрир қилинганлигини кузатганман. Баъзи лавҳалар ҳафталаб қайта-қайта кўриларди. Чунки ҳар бир асарнинг ўзбекча жаранглашида Асил Рашидовнинг «Жигар қонидан бир қатрасин кам этиб» (Саъдий) боргани яққол сезилиб туради.

Таржималарни кузатган китобхон мутаржим асл матндаги қирғиз халқининг турмуш тарзи, касб-кори, ҳикмат, имо-ишораларининг ўзбекона ифодаланишига муяссар бўлганига ишонч ҳосил қилади. Манзаралар чизгиси, қаҳрамонлар портрети, руҳий дунёси тасвирлари ҳам аслият моҳиятига ғоят мутаносиб.

Қувонарлиси шундаки, Асил Рашидов ана шу таржималарни яратиш жараёнида ёзувчининг ижодий оламига кириб борди; уларни яхлит идрок этди; Чингиз Айтматов ижоди бўйича рус, қозоқ, қирғиз тилларида яратилган тадқиқотларни ўрганди. Ана шу риёзат пилла-пояларида айтматовшунос бўлиб етишди. Адиб ижоди, санъаткорлик маҳорати хусусида қатор илмий-назарий мақолалар ёзиб, нуфузли журналлару тўпламларда эълон қилди, кенг илмий-адабий жамоатчилик эътирофига сазовор бўлди. Кўп йиллик кузатишлар, тунни тонгга улаб чекилган бетиним меҳнатлар ҳосиласи сифатида «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографияси юзага келди. Ушбу китоб ўзбек айтматовшунослигининг янги босқичи, янги зафари дегим келади. Зеро, тадқиқотнинг муқаддима ва хотимасидан ташқари ўн беш фаслида адиб ижодининг деярли барча жиҳатлари нисбатан тугал таҳлил қилинган. Хусусан, ўқувчи адибнинг босиб ўтган машаққатли турмуш йўллари, бадиий ижод майдонига кириб келиш онлари ҳақида мукаммал билимга эга бўлади, адиб асарларининг яратилиш тарихи, уларга туртки бўлган омиллар билан танишади. Энг муҳими, тадқиқотда изчил таҳлиллар давомида Чингиз Айтматовнинг ҳикоядан қиссага, қисса-гўйликдан романнависликкача санъаткор сифатида ўсиб, улғайиши — такомил жараёнлари мароқли ёритиб берилган.

Зукко адабиётшунос, ўта синчков мунаққид Асил Рашидов Чингиз Айтматов бадиий маҳоратининг рангин қирраларини теран таҳлиллар орқали асосли кўрсатишга заффақ бўлган.

Қадрдон Асил ака ижодининг педагоглик, олимлик ҳамда мутаржимлик жабҳаларини узвий бирлаштириб, эл назарида юрганлиги билан чин дилдан қувонаман, қутлайман. Яратгандан бардавом соғлиқ тилайман.

*Ҳамиджон ҲОМИДИЙ,
филология фанлари доктори, профессор.
18.11.2009 йил.*

БОШ АЪМОЛИ — ҲАҚИҚАТ

Мутафаккир Лютер: «Афлотун — дўстим, Сукрот ҳам дўстим, лекин ҳақиқатни афзал кўраман» деган экан.

Асил аканинг илмий-ижодий фаолиятини кузатган одам алломалар эътиқоди бош аъмол эканлигини дарров англайди. Мен у киши билан бир кафедрада қарийб 20 йил бирга ишлаб, бунинг гувоҳи бўлганман. У ҳақиқат олдида дўсти у ёқда турсин, отасини ҳам аямайди. Унинг табиатини билган одамлар агар илтимосида ҳақиқатга жиндай монелик бўлса, олдида бормади. Чунки биладик, бундай ишга ҳеч қачон «хўп» демайди. Башарти унинг феълини билмаган одам ҳақиқатга зид иш тутса, қаттиқ дакки ейди, изза қилинади ёки илтимоси бажарилмайди.

Маълумки, олий ўқув юртида талабаларнинг баҳоси юзасидан илтимослар кўп бўлади. Бу борада ҳам Асил ака талаба кимга тегишли бўлишидан қатъи назар, ҳақиқий баҳосини қўяди. Чунки унинг учун ҳақиқат завоқ топмаслиги керак. Агар талаба болалик аёл бўлгани ёки касаллиги туфайли дарсга қатнаша олмаса, имтиҳонда Асил аканинг талаби даражасида жавоб бермаса, уни кафедрада тузилган комиссия ихтиёрига топширади-да, ўзи унга иштирок этмайди. Унинг бу хусусияти илмий ишларида ҳам ўз ифодасини топган.

Олим ижодининг кўлами кенг. У украин ва қардош халқлар адабиёти вакиллари, яъни Садриддин Айний, Леся Украинка ижоди юзасидан фундаментал тадқиқотлар яратган. Хусусан, Садриддин Айний ижодини жаҳон адабиёти доирасида тадқиқ этар экан, адибнинг ўзига хослигини ҳар бир жанр мисолида ёритади. Адиб ҳаёти ва ижодининг узвий боғлиқлигини кўрсатиш

асосида ҳаққонийликнинг ҳаётий илдири қаерда эканлигини очиб беради. «Айний амирликнинг даҳшатли зулмини ўз кўзи билан кўриб, хор-зорликда яшаган, ярим оч-яланғоч меҳнаткаш халқ аянчли турмушининг тирик гувоҳи бўлди», деб ёзади олим. «Машҳур қиссанавис», «Реализм йўлидан», «Илк дадил қадам», «Нур қидириб» фаслларида эса адибнинг ҳикоя ва қиссаларидаги Одина, Раҳимдод, Гулсум, Дохунда, Қори Ишкамба каби образлар мисолида давр ва тузум манзараларини ичдан ёритиб беради. Оқибатда адиб асарларининг моҳияти яққол кўзга ташланади.

«Леся Украинка» адабий портретида олим ёзади: «Леся Украинканинг асарлари ғоявий-бадиий жиҳатдан етуклиги, ўз даврининг долзарб масалаларини бевосита кўтариб чиқиб, тўғри ҳал қилиб берганлиги, такрорланмас ёрқин характерларга бойлиги, етук реализм ва инқилобий романтизм, жозибадорлиги ва жўшқинлиги, эркпарварлиги ва гуманизм руҳида чуқур суғорилганлиги билан характерланади, киши қалбини ўзига мафтун этади, тўлқинлантиради». Бу назарий фикр шоирнинг шеърлари, поэмалари, драмалари таҳлили жараёнида асосланади ва шундай эканлигига кишини ишонтиради. Бу билан олим шоира асарларидаги билқувва ва некбинлик руҳи билан ўзбек халқини ошно қилади; ватан туйғусини ўқувчи қалбига сингдиради. Асил Рашидовнинг илмий ишлари ичида меҳнат мавзуси ва Чингиз Айтматов ижоди тадқиқ қилинган монографиялари алоҳида ўрин тутди. «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» асари сўз бошисида академик Салоҳиддин Мамажонов тадқиқотга юқори баҳо берган эди.

Асил Рашидовнинг яна бир салмоқли иши «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографиясидир. Асарда ёзувчининг ҳикоя, қисса, романларига тўхталган; ижодининг етакчи бадиий-эстетик йўналиши — Инсонни англаш, севиш, улуғлаш, руҳий дунёсини очиб бериш орқали ўзини кашф қилишини инкишоф этган. Шунингдек, Чингиз Айтматовнинг Қ. Бобулов, К. Асаналиев, Г. Ломидзе ва бошқа тадқиқотчилари ишларига тўхталган, уларга муносабат билдирган. Бу эса олим фикрларининг салмоғини оширган, асосли эканлигини таъинлаган.

Инсон ахлоқи, эътиқоди энг қалтис вазиятда, ҳаёти хавф остида қолган пайтда ҳам инсонлигини сақлаб қолганида кўринади. Чингиз Айтматов бу ҳақиқатни ўз асарларида асосли ва ишонарли бадиий акс эттирган. Айниқса, «Юзма-юз» қиссасида мазкур хусусиятлар ўзининг кўркем тажассумини топган. Монографиянинг «Ҳаёт билан юзма-юз» бўлимида ушбу ҳақиқат қисса қаҳрамонлари — Исмоил, Саида тимсолида илмий-назарий жиҳатдан равшан ёритилган. Исмоил урушдан қочиб келгач, Саида табиий истак-майл, миллий менталитет, оилавий бурч таъсирида эрининг қилмишини оқлайди, унга ғамхўрлик қилади. Лекин Исмоил хатти-ҳаракатидаги ҳайвоний аломатлар Саиданинг ақл-идрокини чархлайди, фаолиятга ундайди. Эри урушда ҳалок бўлиб, бир этак болалари билан бева қолган Тўтиойнинг сигирини ўғирлаб сўйгач, ақл-идроки жунбушга келган Саида ҳақ-адолат йўлини тутиб эрини адолат қўлига топширади. Бу борада Асил Рашидов ёзади: «Бу адолат ва ҳақсизликнинг юзма-юз келиши эди. Ҳаётий тажрибалардан маълумки, адолат ва ҳақсизлик рўбарў келганда адолат олдида ҳақсизлик асло бардош бера олмаган, ҳар вақт мағлуб бўлган. Асар ҳаётий конфликт асосига қурилган ва хотима ҳам муваффақиятли чиққан. Саида бошчилигида адолат кучлари Исмоил бошлиқ ҳақсизлик кучларини мағлубиятга учратади». Бу хулоса ҳақиқат асосига қурилгани боис унга қўшиламиз.

Асил Рашидов асарга ёндашишда ўз йўли, услубига эга. У дастлаб асарга сингдирилган гоёни белгилаб олади, кейин воқеалар тасвири ва қаҳрамонлари фаолиятида инкишоф этишини кузатади. Тадқиқотчи ёзади: «Жамила» қиссасида гўзаллик ва озодликка чанқоқ, янги, ҳаётбахш орзуларга мўл давр руҳи, янги ҳаёт қураётган кишиларнинг жўшқин фаолияти, пок ва қайноқ севгиси, янгиликнинг эскилик устидан тантанаси санъаткорона чизилган. Асар ўзининг ҳаққонийлиги, ёрқинлиги, нафосати билан кишини мафтун этади. Муаллиф қиссада қаҳрамонларнинг бевосита маънавий дунёсига, ахлоқий қиёфасига мурожаат қилади ва уларнинг ўзаро муносабатларини, ижтимоий фаолиятини, шахсий турмушини, қалб интилишини тасвир этади». Бу фикр «Жаҳонда энг гўзал севги қиссаси» қисмида амалда ўз исботини топган.

Чингиз Айтматовнинг ҳар бир асари инсонликдан, юксак ахлоқийликдан сабоқ беради. Ҳаёт ҳақиқатидан маълумки, инсон мақсадларининг амалга ошиши, бахти-ю бахтсизлиги ўз хатти-ҳаракати, қилмишларига боғлиқ. «Сарвқомат дилбарим» қиссаси замирида шу масала ётади. Монографиянинг «Насрда битилган дoston ёхуд йўқотилган севги» бўлимида шу ҳақиқат очиб берилади. Ёзувчи Илёс образида инсоннинг ҳаётдаги ўрни, тўғри йўли фақат меҳнат орқали эришган самаралари, ташаббускорлиги билан восил бўлмаслиги, инсоний ахлоқ, севганига садоқат асосий ўринда бўлиши лозим деган ғоясини тўғри англаган; буни қаҳрамонлар ҳаёти ҳамда мураккаб қалб зиддиятлари орқали акс эттирилганлигини ишонарли кўрсата олган. Чингиз Айтматов қаҳрамонлари киши қалбида нақшланиб қолади. Улар зоҳирий кўринишлари билан эмас, балки инсоний хатти-ҳаракатлари, олам ва одам моҳиятини теран ҳис қилишлари, катта қалб ҳамда иродага эгаллиги, фалсафий фикрлашлари билан киши қалбини забт этади. Оқибатда дунёқараши, ҳаёт тарзи бутунлай ўзгаради. Камол («Бўтакўз»), Дуйшэн («Биринчи муаллим»), Тўлғаной («Сомон йўли») каби қаҳрамонлар шундай хусусиятга эга. Қаҳрамонларнинг бу хусусиятлари «Замондошларимизнинг маънавий гўзаллиги», «Чашма сувидек мусаффо», «Камолот сари» номли бўлимларда чуқур таҳлил қилинади. Тадқиқотчининг «Айтматов Тўлғаной образи орқали чуқур фалсафий хулосага келади. У она Ер (она Ватан) билан суҳбатида ўзи ҳақида эмас, балки тарих, жамият, одамлар ва уруш ҳақида сўзлайди» деган фикри ҳар жиҳатдан тўғри хулосадир.

Монографияда адиб ижодий эволюциясининг кўрсатилиши катта илмий қимматга эга. Чунки унда ёзувчи маҳорати очиб берилган. Ҳақиқатан ҳам, тадқиқотчи ёзганидек, бу ҳол асардан-асарга ўтган сари мукаммаллашган. Бу мавзуларнинг янгилиги, долзарблиги, ғоянинг фалсафийлиги кучайгандагина эмас, инсон руҳининг теран очирилиши, қаҳрамонининг бетакрор индивид сифатида гавдаланишида кўринади. Танабой («Алвидо, Гулсари!»), Мўмин чол, Бола, Кулибек («Оқ кема»)лар шу типдаги қаҳрамонлардир. Улар тимсолида давр, жамият ва унинг қиллатлари, шунингдек, инсоний қусурлар — фосиқлик, нофиқлик, шафқатсизлик бўй кўрсатади. Бу хатти-

ҳаракатлар мақсад сари йўналтирилади. Китобнинг «Садоят мадҳи», «Оқ кеманинг ойдин йўли» қисмида мазкур фикрлар янада кенг кўламда ёритилган.

Муаллиф «Инсон меҳнат-ла буюқдир» бўлимида «Асрни қаритган кун» («Бўронли бекат») романи таҳлил қилинган. Қазангап, Эдигей Бўрон, Абутолиб Қуттибоев образларида виждонли, эътиқодли, диёнатли одамлар қиёфаси ўз ифодасини топса, Собитжон, Тансиқбоевлар хатти-ҳаракати, гап-сўзи, тутган ишларида мунофиқ, ўз эътиқоди, қарашларига эга бўлмаган кишиларнинг типини яратилган. Шунингдек, шўролар даврида ҳар бир миллат ўз ҳуқуқини ва ерига эга бўлмаганлигини катта журъат билан акс эттирилган. Яқинлари Қазангапни ўзи васият қилган Она Байит қабристонига қўя олмайдилар. Бу борада Асил Рашидов ёзади: «Шундай қилиб, бутун ҳаётини эзгуликка бағишлаган ҳалол ва покиза инсон Қазангап учун бу дунё-ю, у дунёнинг бағри торлик қилади. Натижада сўнгги манзил — табаррук қабристонларидан маҳрум этилиб, таҳқирланган мотам аҳли Қазангапни поёнсиз Сариўзак даштининг қоқ ўртасидаги Малақумдичоп жарлигини тепасига кўмиб қайтадилар». Бўлимда манқуртлик моҳиятини кенг очиб берилганлигини унинг назарий кўламини янада оширган. Китобнинг «Огоҳликка даъват» қисмида «Қиёмат», «Кассандра тамғаси» («Охирзамон нишонлари»). «Қулаётган тоғлар (Мангу қайлик)» романлари таҳлил қилинган. Уларнинг воқеалари замирига сингдирилган муаллиф ғояси тўғри ёритилган. Шунинг ҳам айтиш керакки, мазкур романлар адибнинг қиссалари сингари янада кенгроқ кўламда таҳлил этилганда нур устига аъло нур бўлар эди.

«Адабий дўстлигимиз — абадий дўстлигимиз» бўлимининг янги фактларга бойлигини, Чингиз Айтматовнинг халқлар биродарлигини мустаҳкамлаш йўлидаги улкан хизматларини очиб берилганлигини билан қимматлидир.

Монографияда Чингиз Айтматов асарларига сингдирилган ғоялар ўзининг амалий-назарий ифодасини тўла топган. Уни ўқиган одам адиб бадий олами моҳиятини тереин англайди. Оқибатда ўқувчи олам ва одамнинг ўзича идрок этади, ўзгача нигоҳ билан қараб тереин ҳаққни чиқаради. Монографиянинг аҳамияти ҳам шунда.

Инсоннинг ўз ҳаётининг фаолиятида ҳаминча ҳаққни тарафда бўлиши дунёда адолатнинг таътибини таъмин

лашга қўшган катта ҳиссасидир. Бундай кишилар ҳаётда заво­ л кўрмайди. Асил аканинг 80 ёшида ҳам бардам- бақувват адл юришининг сири шундадир.

*Ҳакимжон КАРИМОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
10.10.2009 йил.*

УМР ДАФТАРИН БЕЗАГАН АДИБ

Осмонўпар Нурота тоғ тизмаларига туташиб кетган Молгузар тоғлари этагида гўзал ва серфайз Жиззах шаҳри қад ростлаган. Бу кўҳна шаҳри азимдан қанчадан-қанча алломалар, шоиру адиблар, давлат арбоблари етишиб чиққан. Улар ўзбек халқининг шуҳратини, доврўғини таратган. Ўзбек адабиёти ва маданиятининг буюк сиймоси, оташин ватанпарвар шоир Ҳамид Олимжон, йирик давлат ва жамоат арбоби, адиб Шароф Рашидов, Назир Сафаров, Сарвар Азимов, Қодир Имомов, Шукур Саъдулла, Насрулло Охундий, Орифжон Икромов, Полвон Азизовлар ана шундай улуғ зотлардир. Асил Рашидов ҳам мана шу муҳит фарзанди, мана шу тарихий силсиланинг узвий ҳалқаси, десак муболаға бўлмайди.

Асил Рашидов 1930 йил 1 январда Жиззах вилоятининг Жиззах туманига қарашли Ҳамроқул Носиров номидаги жамоа хўжалигида етти пушти деҳқон ўтган, суяги меҳнатда қотган Рашид ота Халилов билан оқу қорани яхши таниган, юксак маданиятли, хушмуомалали Қўйсинай ая Халилова-лар оиласида таваллуд топади. Ота-она фарзандига эзгу ниятлар билан Аслиддин деб исм қўяди. Асил Наримонов номли етти йиллик мактабни муваффақиятли битиргач, 1946—1949 йилларда Ҳамид Олимжон номидаги педагогика билим юртида таҳсил кўради. У билим юртида ўқиш билан бирга талабалар касаба уюшмаси раиси сифатида жамоат ишларида фаол қатнашади.

Асил Рашидов 1949—1954 йилларда Ўрта Осиё Давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетининг журналистика бўлимида сабоқ олади. Талабалик йилларидаёқ «Америка прогрессив адабиётида негрлар ҳаёти-

нинг акс эттирилиши», «Жорж Санд» каби илк мақолалари матбуотда эълон қилинади.

1954 йили ўқишни битиргач, севимли газетаси «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») таҳририятида ишлайди. Шу йилларда фаол журналист, сермахсул адабий танқидчи сифатида шаклланади. Газета бўлажак олимнинг ижодий парвози учун катта ҳаёт, маҳорат мактаби бўлади. Худди шу йилларда унинг украин халқининг буюк санъаткорлари Т. Шевченко, И. Франко, Л. Украинка, М. Коцюбинскийларнинг ижодий фаолиятига бағишланган туркум мақолалари матбуотда босилиб чиқади.

Адабий-илмий изланиш ёш ижодкорни аспирантурага етаклайди. 1958—1961 йилларда у Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институти аспирантурасида ўқишни давом эттиради. 1963 йилдан эса «Ҳозирги ўзбек адабиёти» кафедрасининг катта ўқитувчиси сифатида иш бошлайди. 1978 йилдан доцентлик лавозимига ўтади. 1981 йилда академик Воҳид Зоҳидов раҳбарлигида номзодлик диссертациясини муваффақиятли ёқлайди.

Асил Рашидов институтда ҳам севган касб-кори, журналистлик фаолиятини қизғин давом эттиради. Институтнинг (ҳозирги университетнинг) кўп ададли «Совет педагоги» (ҳозирги «Маърифат йўлида») газетасига 22 йил муҳаррирлик қилади. Газета ўз даврида ғоявий, бадиий юксаклиги ва жозибадорлиги билан талабаларда катта қизиқиш уйғотган.

Профессор Асил Рашидов ўтган асрнинг 70—80-йилларида таниқли адабиётшунос олим ва таржимон сифатида танилган бўлса, ХХI асрнинг биринчи ўн йилликларида эл-юртда ўз обрў-эътибори билан танилиб келаётган устозлардан ҳисобланади.

«Бирни кўриб фикр қил, мингни кўриб шукр қил» нақлининг ҳаётийлигига кўплаб арбоблар, таниқли «юлдуз»лар, олимлар ҳаёти мисол бўлиши мумкин. Адабиётшунос олим, мураббий Асил Рашидов сиймосида фикр қиларлик, шукр қиларлик жиҳатлар бисёр. Мен устозни 1981 йилда Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институти «Ўзбек адабиёти» кафедраси лаборанти сифатида иш бошлаган кезларимда яқиндан кўриб танишдим. Бу йилларда у бир неча монография, илмий рисоалар чоп этган таниқли олим сифатида қизғин ижодий иш олиб борарди.

Тасаввуримча ўзини катта олиши керак бўлган одамнинг оддий лаборант билан салом-алик қилиб сўрашиши мени ҳайрон қолдирган, домлага кўнглимда меҳр уйғотган эди. Йиллар ўтиб, 2006 йилда тақдир тақозоси билан «Ҳозирги ўзбек адабиёти» кафедрасига мудир сифатида ишга таклиф қилиндим ва яна салкам беш йил устоз билан бир жамоада сафдош, касбдош бўлиб ишлаш насиб этди. Биз ҳамиша домладан ибрат олишга ҳаракат қиламиз. Ибратга лойиқ жиҳатлари шундаки, профессор Асил Рашидов ўзи тўғри деб билган сўзни айтишдан чўчимаydi, ўз ҳақиқатини исботлашга кучини аямаydi. Ҳатто ёши улуғ домлаларга ҳам ўринли танбеҳ беради, ёлғонни зинҳор ҳазм қила олмаydi. Фикр қиладиган жиҳати эса домланинг ибратга айланган умри, ҳаёт йўли, илмий-ижодий фаолиятидир.

Саксон баҳорни қарши олган домла айтилган вазифани масъулият билан, сидқидилдан бажаради, ваъдада қатъий туриб, берган сўзларининг устидан чиқади, учрашувга белгиланган фурсатдан ўн дақиқа олдин келиб, ўн дақиқа ортиқча кутади, кечиккан одам албатта дашном ейди, «қора дафтар»га тушади. Шукр қилиб, ҳавас қиладиган жиҳати эса устознинг улуғ ёшда қаддини адил тутиб, қатъий интизом билан фаол ишлаб келаётгани, мустаҳкам ирода-сидир.

Педагоглик машаққатли, аммо шарафли касб. Бу соҳа Асил Рашидов ҳаётида етакчи ўрин тутди. Аслида у туғма педагог. Мана, ярим асрдан ортиқроқ давр мобайнида Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг «Ҳозирги ўзбек адабиёти» кафедрасида «Ҳозирги ўзбек адабиёти тарихи», «Миллий уйғониш ва истиқлол даври ўзбек адабиёти»дан маърузалар ўқиб, амалий машғулотлар олиб бормоқда.

Устоз талабаларнинг курс, битирув малакавий ишларига илмий раҳбарлик қилиб, ҳар бир машғулотига пухта тайёр-гарлик кўради. Шунинг учун ҳам унинг нафақат очиқ дарслари, балки ҳар бир дарс машғулотлари сермазмун ва қизиқарли ўтади.

А. Рашидов фаолиятида айниқса бадиий таржимачилик салмоқли ўрин тутди. Хусусан, Чингиз Айтматовнинг илк ҳикояларидан тортиб деярли сўнгги йирик асарларигача Асил Рашидов таржимасида ўқидик. Бунинг катта жасорат ва бемалол айтиш мумкин. Айни пайтда, унинг қардош

халқлар адабиётини, маънавий ҳаётини ўзбек элига сингдириши, дўстлик алоқалари янада илдиз отишига, палак ёзишига хизмат қилиши шубҳасиздир.

А.Рашидов ижодий фаолиятига хос муҳим фазилатлардан бири байналмилалчилик руҳи билан суғорилганлигидир. Унинг турли миллат ёзувчилари ижодига бағишланган тадқиқотлари-ю, таржималарида, ҳатто узоқ йиллар давомида талабаларга ўқиб келаётган маърузаларида байналмилал қиёфаси яққол намоён этилган. Шу маънода А.Рашидовни халқлар дўстлиги жарчиси, деб бемалол айта оламиз. Хуллас, унинг кенг қамровли фаолиятининг ҳар бир соҳасида қилинган ишларни алоҳида олиб қаралганда ҳам бир умрга татигулик. Тўғри, у бу ютуқларга осонликча эришмади, албатта. У нимагаки етишган бўлса, фақат ва фақат тинимсиз меҳнати, заковати, заҳматкашлиги туфайли эришди.

Асил Рашидовнинг серқирра илмий-ижодий ва педагогик фаолияти ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланиб келинмоқда. У киши «Ўзбекистон Республикаси халқ маорифи аълочиси», «Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ўқитувчи», «Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати», «Меҳнат фахрийси», «Шухрат» медали, «1941—1945 йиллардаги урушда фашизм устидан қозонилган ғалабанинг 50 йиллиги» юбилей медали, «Олий ва ўрта махсус таълим фидойиси» ва яна бир қатор мукофотлар билан тақдирланган. У ҳозирги кунда ҳар маҳалдагидек руҳан тетик, жисман бақувват, катта илмий-ижодий режалар, сермазмун педагогик изланишлар оғушида яшаб, ижод чаманзорларидан нафис гулдасталар тузиб, нуроний чехрасида илиқ табассум билан жамоадошларидан ўз обрў-эътиборига лойиқ иззат-икром кўрмоқда.

Бутун ҳаётини, қалб қўри-ю, истеъдодини элу юртига бахшида этган устоз-профессор Асил Рашидовга соғлик-саломатлик, узоқ умр, янги ижодий ютуқлар тилаб қоламиз.

*Марғуба МИРҚОСИМОВА,
педагогика фанлари доктори, профессор.
20.11.2010 йил.*

СЎЗ ЭЪЗОЗИ

Одатда, бирор киши ҳақида сўз кетганда, табиийки, ҳар ким ўз ўлчови, нуқтаи назари, шахсий муносабатидан келиб чиқиб фикр юритади. Инсон шахсияти, касб-кори, жамиятда ва жамоада тутган мавқеи билан боғлиқ бу мулоҳазаларнинг турлича бўлиши шубҳасиз. Лекин уларни бирлаштириб турадиган бир нуқта бор. Бу барча мулоҳазаларнинг охир-оқибат инсон маънавиятига келиб тақалишидир. Шу боис бўлса керак, Асил Рашидов ҳақида сўз айтмоқчи бўлган адабиётшунос олимлар кўпроқ домланинг илмий салоҳияти, таржимашунослар мутаржимлик маҳорати, матбуотчилар журналистика соҳасидаги, тарбияшунослар таълим-тарбия борасидаги хизматларига алоҳида тўхталсалар-да, барча фикр-мулоҳазалар марказида у кишининг сўз заргари сифатидаги маънавий-руҳий олами туради.

Эрамиздан олдинги асрларда яшаб ўтган Аристотелнинг машҳур «Метафизика» асари: «Бани башарият табиатан билимга интилиб яшайди» деган гапи билан бошланади.

Бизнингча, А.Рашидовнинг кўп қиррали ижодкор сифатида шаклланиши заминида ҳам дунёни англашга бўлган интилувчанлиги-ю, ҳақиқатга садоқати, яна ҳам тўғрироғи, ҳақиқатни ҳар қандай шахсий манфаатдорликдан устун кўриши-ю, принципиаллиги туради.

Талабаларнинг у кишидан ўзларининг энг азиз устозларидек фақат илм-фан юзасидангина эмас, турли-туман ҳаётий муаммоларга доир маслаҳат сўраб туришлари, ҳатто университетни қачонлардир тугатиб кетган ёки исм-шарифи аллақачон ҳаёлдан кўтарилган, ўғил-қизи ёхуд набирасини йўқлаб республиканинг олис бурчакларидан пойтахтга ташриф буюрган собиқ шоғирдларнинг домлани излаб келишлари ҳам шу туфайли бўлса ажаб эмас.

Домла нутқида бот-бот тилга олинадиган «узун гапнинг қисқаси» ибораси тилга, ундаги ҳар бир сўзнинг товланиши, маъно хусусияти, ўз ўрнида ишлатилишига фаол муносабат ҳамда бу борада исрофгарчиликка заррача ўрин қолдирилмаслигининг ёрқин далилидир.

Тилнинг ҳаётий жараёнларни ифодалашдаги имконияти ва тафаккур маҳсули сифатида доимий ўсиш-ўзгаришда бўлиши сўз санъати аталмиш сеҳрли дунёга алоқадор ҳар

қандай ижодкордан адабий тил хазинаси устида изчил ва мунтазам шуғулланишни тақозо этади.

Дарҳақиқат, А.Рашидов дастлаб журналист сифатида ҳаёт ва жамият тараққиёти муаммоларини ёритишда адабий тил хазинасидан қай даражада ўринли ва унумли фойдаланган бўлса, бадиий ижодга оид изланишлари — ўзбек адабиётининг теран томирлари, хусусан, қисса-чиликнинг шаклланиш тарихи, ривожланиш тамойиллари бўйича яратган тадқиқотларида ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини илмий таҳлиллар, аниқ далил-исботлар билан асослаш орқали китобхонни чуқур мушоҳада юритишга, ишонтиришга, кўтарилган муаммо юзасидан тегишли хулосалар чиқаришга йўналтирилиши жиҳатидан алоҳида ажралиб туради.

Устознинг таржимон сифатида Чингиз Айтматов асарларини ўзбек китобхонларининг маданий мулкига айлантириши ва шу билан чекланиб қолмай «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» номли кенг кўламли монографиясида машҳур адибнинг туркий адабиёт шукуҳини юксак поғоналарга кўтариш йўлидаги хизматларини илмий асослаши, мураббий сифатида узоқ йиллардан буён талабаларга ҳозирги ўзбек адабиёти, миллий уйғониш даври адабиёти фанларидан сабоқ бериб келиши миллий маданиятимиз ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётганидан далолатдир.

Олимнинг Леся Украинка, Садриддин Айний, Ҳамид Олимжон, Шароф Рашидов, Ғайбулла Саломов ижодий портретларида ҳам устоз шахсиятига хос етакчи хусусиятлар — камтарлик ва камсуқумлик, қаттиққўллик ва талабчанлик, ижод лаззатидан ҳузурланиш ва сўзни эъзозлаш ёрқин сезилади.

Сайди Умиров, Бойбўта Дўстқораевларнинг «Зиёбахш умр саҳифалари» номли зиёли суратига чизгиларда А.Рашидов қаламига мансуб «Ақам ҳақида» рисоласининг ўзбек публицистикасининг ёрқин намуналаридан бири тарзида юқори баҳоланиши бежиз эмас.

«... бутун рисола дардли, изтиробли, армон-ўкинчли, публицистик чўғи, «қон босими» баланд, — деб ёзади муаллифлар. — ...«Қон босими»нинг баландлиги носоғломлик аломати эмас, аксинча, ички қувват, руҳий туғён белгиси. Сўзлар бамисоли кўзи очилай деб турган булоқни, энди очилай деб турган фавворани эслатади».

СЎЗ ЭЪЗОЗИ

Одатда, бирор киши ҳақида сўз кетганда, табиийки, ҳар ким ўз ўлчови, нуқтаи назари, шахсий муносабатидан келиб чиқиб фикр юритади. Инсон шахсияти, касб-кори, жамиятда ва жамоада тутган мавқеи билан боғлиқ бу мулоҳазаларнинг турлича бўлиши шубҳасиз. Лекин уларни бирлаштириб турадиган бир нуқта бор. Бу барча мулоҳазаларнинг охир-оқибат инсон маънавиятига келиб тақалишидир. Шу боис бўлса керак, Асил Рашидов ҳақида сўз айтмоқчи бўлган адабиётшунос олимлар кўпроқ домланинг илмий салоҳияти, таржимашунослар мутаржимлик маҳорати, матбуотчилар журналистика соҳасидаги, тарбияшунослар таълим-тарбия борасидаги хизматларига алоҳида тўхталсалар-да, барча фикр-мулоҳазалар марказида у кишининг сўз заргари сифатидаги маънавий-руҳий олами туради.

Эрамиздан олдинги асрларда яшаб ўтган Аристотелнинг машҳур «Метафизика» асари: «Бани башарият табиатан билимга интилиб яшайди» деган гапи билан бошланади.

Бизнингча, А.Рашидовнинг кўп қиррали ижодкор сифатида шаклланиши заминида ҳам дунёни англашга бўлган интилувчанлиги-ю, ҳақиқатга садоқати, яна ҳам тўғрироғи, ҳақиқатни ҳар қандай шахсий манфаатдорликдан устун кўриши-ю, принципиаллиги туради.

Талабаларнинг у кишидан ўзларининг энг азиз устозларидек фақат илм-фан юзасидангина эмас, турли-туман ҳаётий муаммоларга доир маслаҳат сўраб туришлари, ҳатто университетни қачонлардир тугатиб кетган ёки исм-шарифи аллақачон ҳаёлдан кўтарилган, ўғил-қизи ёхуд набирасини йўқлаб республиканинг олис бурчакларидан пойтахтга ташриф буюрган собиқ шогирдларнинг домлани излаб келишлари ҳам шу туфайли бўлса ажаб эмас.

Домла нутқида бот-бот тилга олинадиган «узун гапнинг қисқаси» ибораси тилга, ундаги ҳар бир сўзнинг товланиши, маъно хусусияти, ўз ўрнида ишлатилишига фаол муносабат ҳамда бу борада исрофгарчиликка заррача ўрин қолдирилмаслигининг ёрқин далилидир.

Тилнинг ҳаётий жараёнларни ифодалашдаги имконияти ақкур маҳсули сифатида доимий ўсиш-ўзгаришда сўз санъати аталмиш сеҳрли дунёга алоқадор ҳар

қандай ижодкордан адабий тил хазинаси устида изчил ва мунтазам шуғулланишни тақозо этади.

Дарҳақиқат, А.Рашидов дастлаб журналист сифатида ҳаёт ва жамият тараққиёти муаммоларини ёритишда адабий тил хазинасидан қай даражада ўринли ва унумли фойдаланган бўлса, бадиий ижодга оид изланишлари — ўзбек адабиётининг теран томирлари, хусусан, қисса-чиликнинг шаклланиш тарихи, ривожланиш тамойиллари бўйича яратган тадқиқотларида ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини илмий таҳлиллар, аниқ далил-исботлар билан асослаш орқали китобхонни чуқур мушоҳада юритишга, ишонтаришга, кўтарилган муаммо юзасидан тегишли хулосалар чиқаришга йўналтирилиши жиҳатидан алоҳида ажралиб туради.

Устознинг таржимон сифатида Чингиз Айтматов асарларини ўзбек китобхонларининг маданий мулкига айлантириши ва шу билан чекланиб қолмай «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» номли кенг кўламли монографиясида машҳур адибнинг туркий адабиёт шукуҳини юксак поғоналарга кўтариш йўлидаги хизматларини илмий асослаши, мураббий сифатида узоқ йиллардан буён талабаларга ҳозирги ўзбек адабиёти, миллий уйғониш даври адабиёти фанларидан сабоқ бериб келиши миллий маданиятимиз ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётганидан далолатдир.

Олимнинг Леся Украинка, Садриддин Айний, Ҳамид Олимжон, Шароф Рашидов, Ғайбулла Саломов ижодий портретларида ҳам устоз шахсиятига ҳос етакчи хусусиятлар — камтарлик ва камсуқумлик, қаттиққўллик ва талабчанлик, ижод лаззатидан ҳузурланиш ва сўзни эъзозлаш ёрқин сезилади.

Сайди Умиров, Бойбўта Дўстқораевларнинг «Зиёбахш умр саҳифалари» номли зиёли суратига чизгиларда А.Рашидов қаламига мансуб «Акам ҳақида» рисоласининг ўзбек публицистикасининг ёрқин намуналаридан бири тарзида юқори баҳоланиши бежиз эмас.

«... бутун рисола дардли, изтиробли, армон-ўкинчли, публицистик чўғи, «қон босими» баланд, — деб ёзади муаллифлар. — ...«Қон босими»нинг баландлиги носоғломлик аломати эмас, аксинча, ички қувват, руҳий туғён белгиси. Сўзлар бамисоли кўзи очилай деб турган булоқни, энди очилай деб турган фавворани эслатади».

Муаллифларнинг Асил Рашидов «Акам ҳақида» рисола-сини юрак қони билан, эҳтирос, изтироб, армон билан, куйиниб, койиниб битган, деган эътирофлари замирида ҳам аслида домланинг бадий сўз шукуҳини қалбдан ҳис этиб ижод қилишига ишорадир.

С.Умиров ва Б.Дўстқораевлар «Зиёбахш умр саҳифалари» портретида Давлат мукофоти совриндори, Республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи, профессор Асил Рашидовнинг таниқли адабиётшунос ва зукко мунаққид, олий ва ўрта таълим фидойиси сифатидаги фаолиятини уч муҳим омилга — журналистик фаолияти, олий ўқув юртида адабиётдан дарс бериши, бадий адабиёт таржимаси билан шуғулланишига боғлаб талқин этишадики, «узун гапнинг қисқаси», бунга қўшилмоқ керак.

*Сафо МАТЧОНОВ,
педагогика фанлари доктори, профессор.
07.10.2010 йил.*

УСТОЗЛИКНИНГ ФАЗЛИ ВА РИЁЗАТИ

Инсон ўзига юқтирилган эзгу хислат-фазилатларни тараққий топтирмаса, бир умр бардавом қила олмаса, ҳаётнинг турфа тўсиқларидан асраб ўтолмаса, бундай сифатлар миннатли зоҳир бўлса, у мўрт, оний, зўраки амал, фойдаси фақат ўзига кўзланган риё. Инсон ботинига маҳкам жо бўлган фазлларгина доимо такомил йўлидан боради. Ва қандай зулму тўғоноқ юзланмасин, собит фазллар ўз ўзанидан адашмайди.

Синовларга дучор қилинмас қалб йўқ. Синов нега айнан қалбларга қаратилган? Негаки, у — инсон таркибида бош, етакчи аъзо, ҳам зоҳирий, ҳам ботиний жон. Ботинийси — нуроний, латиф, билувчан. Соҳибининг инсонлик даражотини таъмин этувчи манба. Хаёлоту мулоқот, хулқ-атвору ҳаракат, илму ижод, майллар — ҳеч бир амал четда қолмай — ҳаммаси қалбга доир.

Инсоният бардавом экан, ҳар катта-кичикнинг зиммасида устозлик, шогирдлик бор. Бу мажбурият ичра ҳам алоллик-ноҳалоллик, баҳралик-бебаҳралик, миннатлик-миннатсизлик, расолик-норасолик бор. Муайян

муддатлар замондош бўлиб, устозлар қадрига етиш ва улар нуфузини етарли билмай, армонда қолишлар ҳам, улар ибратларини умрбод баланд тутиб, ўз яшаш тарзига мазмун бағишлаш ҳам бор.

Бугун устозлар нисбатида ёши улуғ салафлар силсиласига мансуб муаллим, мутаржим ва олим Асил Рашидов ўз шахсий ибратлари билан илм-фан сирларини, муаллимлик маданияти, мутааллимлик одобларини минг-минглаб толиби илмлар шуурига ярим асрдан буён дадил сингдириб келаётган сиймолардан биридир.

Эллик йиллик муаллимликни, шу серзаҳмат меҳнатга ҳамроҳ яралган қатор илмий тадқиқотларни, ўзбек адабий таржимачилиги тарихида ҳар бири ҳодиса мақомида турувчи талай бадиий дурдоналарни жамланиб эсланар бўлса, устозга хос катта салоҳият идрокланади.

Устозлик дегани эса барқарор фазилатларни ягона шахсиятда мужассам эта олган, давронда дуч келган машаққатларда уларни тоблантириб, голибона олиб ўта олган зотлар хоссаси. Маърифат зиёсини наслларга ташувчилик, таратувчилик. Тўғрилиққа қарши таъқибларга лоқайдлик, бебардошлик, муҳитдаги ноқис эврилиш ва ботил таъсирларга мослашиш, беғубор туйғулардан, ҳаққоний қарашлардан тойилиш устозлик сифатларининг зиддидир. Устоз дегани юксак сифатлар мажмуини синовлар қаърида қолдириб кетмай, уларни ўзлигида соғлом, собит олиб келаётган зот. Устозлик — бу камолотталаб мақом, риёзат-талаб шараф.

Талабаликда Асил Рашидовнинг вазмин, сермазмун маърузаларидан баҳраманд бўлдик. Шунингдек, каминанинг Миртемир шеърияти тадқиқига доир диплом ишимга илмий раҳбарлик қилдилар. Устоз мавзуларнинг оқилона талқининигина эмас, сўзга муносабатнинг дақиқ қоидаларини, сўзнинг мавқеи ва меъёрини, ҳатто битта товуш ёхуд тиниш белгисининг қимматини уқтиришдан эринмасдилар.

Илм-маърифатни таратишда яхши дарслар ўтишнинг ўзи етарли эмаслигини, шогирдларнинг ҳар ҳолати эътиборда бўлиши кераклигини, ҳолатлар ўз ўрнида мақбулланиши ёки ислоҳ этилиши лозимлигини кейин-кейин, мустақил ишлай бошлагач, англадик. Устоз табиатидаги сўзга тежамкорлик, камгапликнинг ҳам, мулоқотга, бирор

масала ифодасига мухтасар ва мўътадил ёндашувларнинг ҳам ҳикмати, менимча, биз кейинроқ тушуниб етдик.

Бошга мусибатлар, мушкулот соя солса, инсон қалбининг мудомий синовда эканлиги одатий кунлардагидан кўра аниқ-равшан аён бўлади. Теграмиздаги одамлар ва яқин қариндошларимиз-да, бу ҳолимизга бўлган ўз муносабат тарзлари ила синалаётган бўлади, бизга синатилади. Бундай кезларда ва умуман, яхшилик қилиб, ортидан ўзинг кўрсатган ҳимматни миннат қилишлик, эслаб юришлик эмас, уни батамом унутмоқ дуруст, бировнинг сенга яхшилигини эса эсдан чиқариш нодуруст.

Устозлар ҳам ҳамиша шогирдларнинг кўз ва дил нигоҳлари остида бўладилар. Асил аканинг ўша қалтис, кескин зиддиятли, зарбалари залворли йиллардаги маҳзун ва лекин саботли кечмишига ҳам, истиқлол аввалидаёқ Ислом Каримов раҳнамолигида қарор топган адолатбахш кезлардаги босиқ ҳолатлари, мўътадил кайфиятларига ҳам кўпимиз гувоҳдирмиз.

Юмушлари доимо кўп бўлса-да, устознинг ўзларида ҳам сафдошлар, ҳамкасблар, бошқалар ташвиши ва дардига эътиборсизлик кўрмадик. Хусусан, ўз ҳаётимда оғир йиллар кечганда, қанча яқинлар, моҳиятни билиб турганлар, ўзим умид қилганлардан эмас, устоздан такрор-такрор таскин сўзлар эшитганман. Энди хотирамда ўша лаҳзалар ёруғ, нурли манзара бўлиб қолган. У сўзлар қувватини ҳамон ҳис қиламан. Ижоди бўйича тадқиқот олиб борганим Асқад Мухторнинг «Кўнгил» деган митти шеъридаги ҳақ таълимот, ҳақ эътиқодга хос улкан маънони шунда, малҳамбахш сўзга чанқоқ кунларда тугал ҳис қилганман:

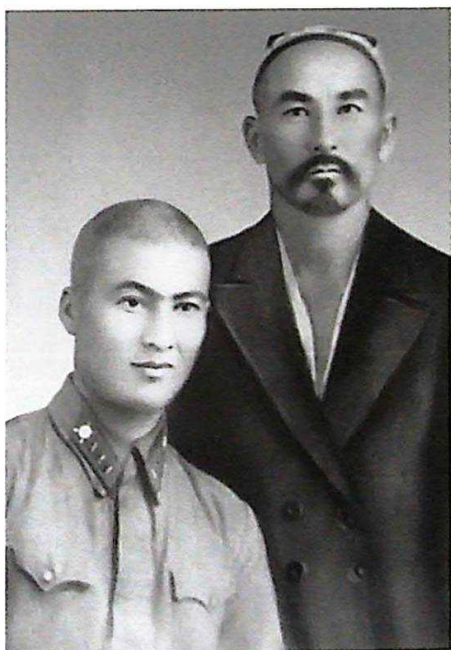
Бирон сабаб билан жонидан тўйиб,
Умидсизлик солганда соя,
Бундай пайтда кўп керак эмас,
Бир ширин сўз унга кифоя.

Асил Рашидов ҳар бир толиби илмнинг фаҳми-ю, ақли миқдорига назар солмоқни, улардаги илм учун ҳимматларни ардоқламоқни, шогирдларни ўз болалари мисоли ўриб, бугуни-ю эртаси учун қайғурмоқни, уларга шафту кечиримлиликни — буларнинг барчасида собитқадам

Ониси Қўйсиной ая
Халилова. 1950 йил

Отаси Рашидов ва
Халилов ва акаси Шароф
Рашидов. 1942 йил

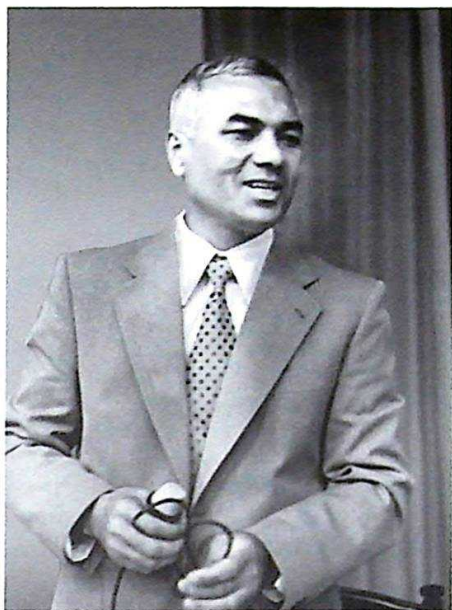

Турмуш ўртоғи Шарваной Рашидова ва ўғли Баҳромдан,
1978 йил

Талабалик — олтин давр. Жиззах педбилим юрти. 1946 йил

Асил Рашидов. 1975 йил

Тошкент Давлат университети филология факультети журналистика бўлимининг биринчи қалдирғочлари. Чапдан ўнгга: (биринчи қатор) В.Абдуллаев, И.Сулаймонов, А.Рашидов, М.Яҳёев, (иккинчи қатор) Я.Тўхтаев, М.Жалолов, С.Тоиров, Т.Нажмиддинов ва Т.Пидиевлар.
1954 йил

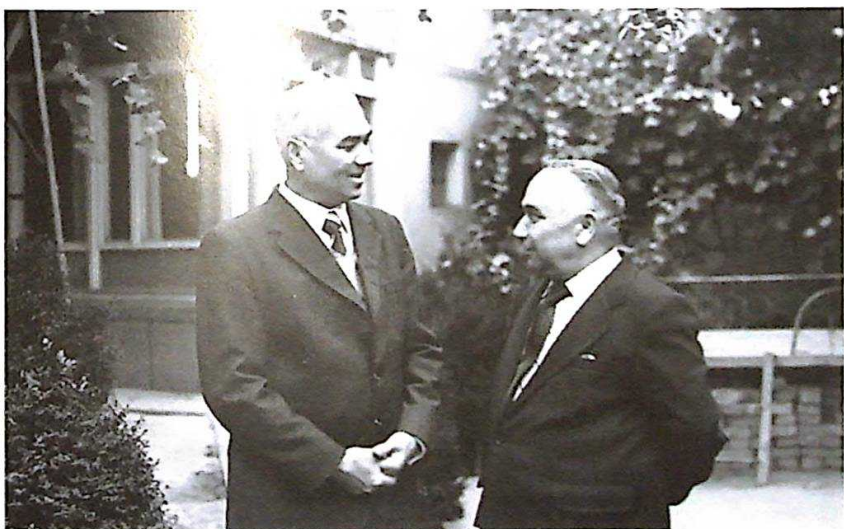
Қаламқаш дўстлар гурунги. А. Рашидов «Қизил Ўзбек» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасидаги касбдонлар билан суҳбатда. 1955 йил

Ёш мухбир (чапда) пахтакорлар билан суҳбатда. 1955 йил

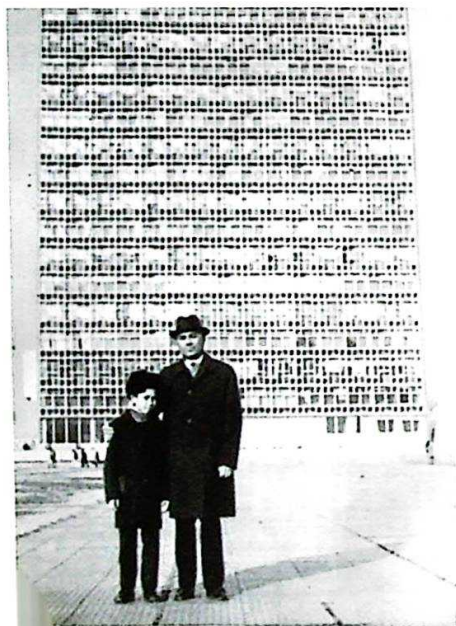
А.Рашидов институтда бирга ишлаган дўстлари
Н.Малласев, О.Шарипов, Ж.Турсунов, О.Шарипов ва
А.Рашидовлар даврасида. 1968 йил

Таниқли журналист Шаҳоб ака Мақсудов билан. 1979 йил

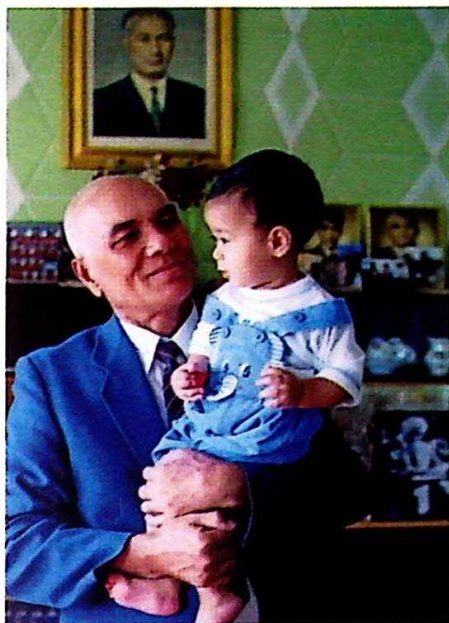

Гоҳида сайру саёҳат
ҳам даркор экан Кисло-
водск. 1957 йил

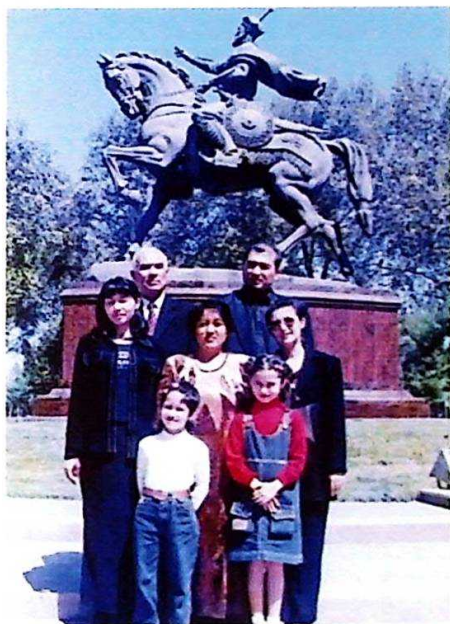

Асил Рашид Ғали
Баҳромжон би. Ғ.
1977 йил

Мевасидан мағзи
ширин.Асил ака набираси
Баҳодиржон билан

А. Рашидовнинг
аъзолари даврасида. Уели,
қизи, келини ва
набиралари билан

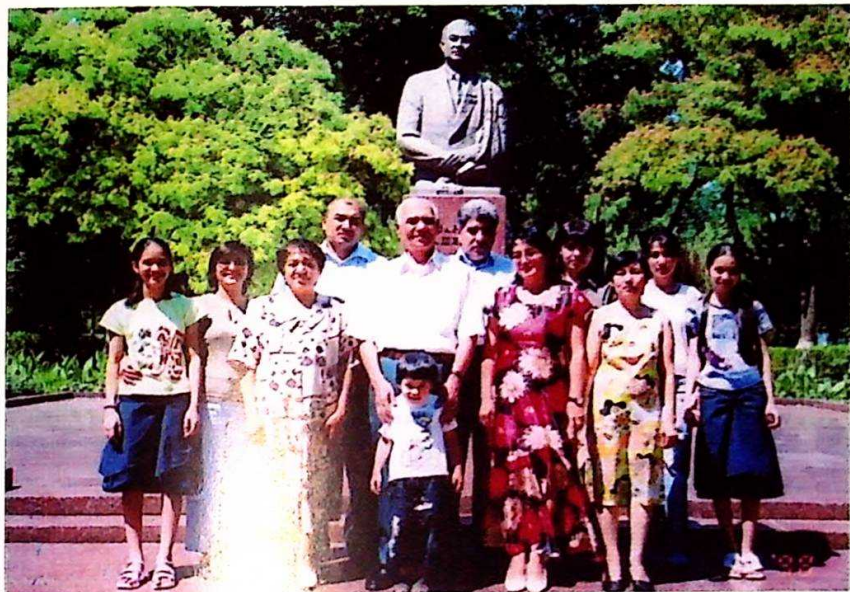

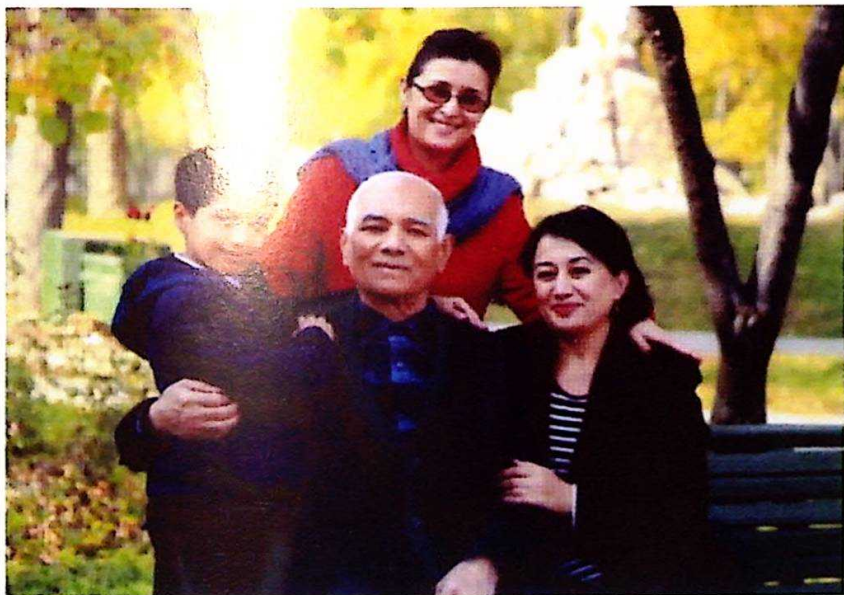
Қизи Қўйсиной билан.
2000 йил 10 март

Жиззах Давлат педагогика институтида учрашув. 1970 йил

Оила ва шари билан жамулжам. 2006 йил

Педагоглар оиласи: Асил Рашидов, қизи Қўйсиной Рашидова, келини Инобат Рашидова ва набираси — бўлажак муаллим Баҳодир Рашидов. 2010 йил

Кафедра аъзолари даврасида. 2009 йил

Она табиатинида
сайр қилишга н. етсин.
2006 йил

Кечаги таланимиз — бугунги бобокалонлар 60 йиллик
дўстлик баҳорини нишонлаш олдида. Чапдан: Наим Каримов,
Асил Рашидов, Муҳаммад Раҳмонов, Жонрид Абдуллахонов.
2010 йил

Ҳамюртлари даврасида. Жиззах. 1990 йил

А.Рашидов садоқатли
дўсти, курсдоши Ўрол
Абдуалимов билан.
2006 йил

Шахмат жанги. «Рақиблар» — академик Б.Назаров ва
профессор А.Рашидов. «Ҳакамлар» — Б.Дўстқораев, С.Умиров,
Т.Қаҳҳор. 2010 йил

Икки элнинг икки машхур ижодкори Чингиз Айтматов
Фурсунбой Адашбоев

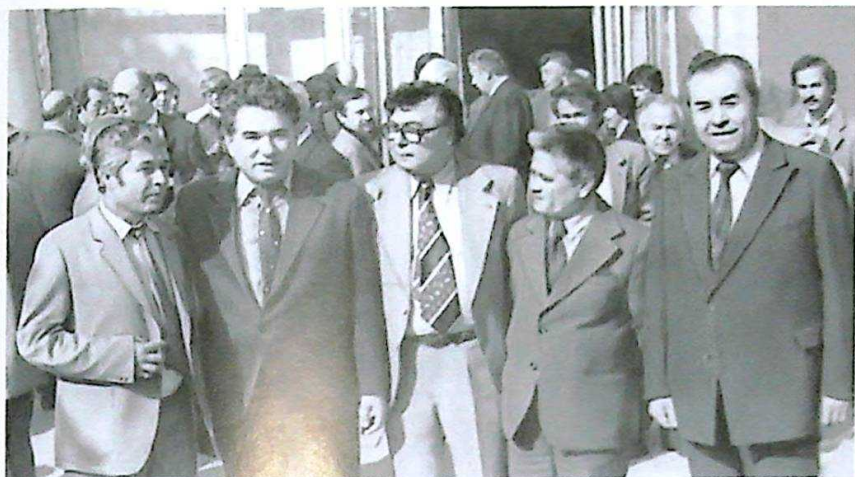
Чингиз Айтматов ўзбек адаблари даврасида

Чингиз Айтматов ўзбек касбдошлари орасида

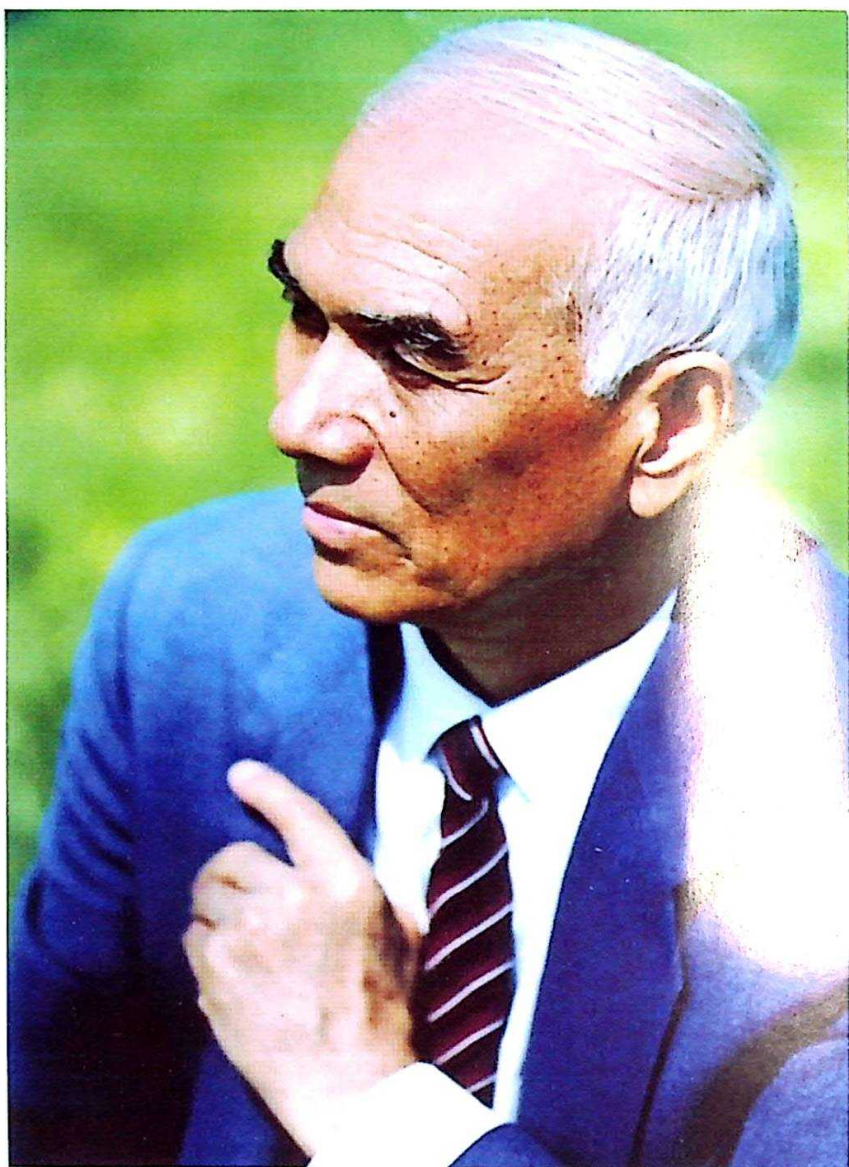
Асил Рашидов ҳамиша касбдош дўстлар ардоғида

Дўстлар инжуман таассуротлари оғушида

Қадрдон дўстлар омон бўлсин. 2002 йил

Хаёл оғушида

бўлишликни кўплаб ҳамкасблар устознинг серибрат ҳаёти-ю, муаллимлик тажрибаларидан ўрганиб келамиз. У киши бир умр олий адабий таълим илмларидан сабоқ бериб келаётган жамода бу салоҳият эгасига дахлдор хосликлар, хислатларнинг доимий эътирофи, ибратларининг бошқалар фаолияти тарзидаги мунтазам файзи ҳисланиб, кўзга ташланиб туради. Бу боралардаги ўттизқирқ йиллик мисоллардан ҳатто гувоҳи бўлганларимизнинг ўзини ҳам ҳеч кимнинг санаб, тавсифлаб бера олмаслиги шубҳасиз. Ҳолбуки, бундай фаолият йўсини устоздаги кундалик табиий, ўта қатъийлашган, жамиятдаги барча тафаккур эгалари масъул бўлган умуминсоний тамойиллардир.

Айни хавотирли ҳоллар ва улардан безовталиқ ҳамма замонларнинг таълим-тарбия жараёнида бор. Даврларнинг оқил, фозил муаллимларидагина касбий масъулликнинг бу жиддий жиҳатга ҳозиржавоблик мудом намоён бўлиб туради. Улар ўзларининг шахсий ибратлари, солиҳ амаллари, тўғри таълимлари ва мақбул тадбирлари билан инсонни йўлдан оғдиришга шай руҳий бўшлиқларни зиёга тўлдирадилар.

Чинакам эътиқод таълимотлари дунёқарашни бузувчи хавфлардан огоҳликка чақириш билан бирга синовларга тўлиқ қилиб қўйилган имоний йўлда ўтмишни, воқеликни, ҳодисаларни, эътиборли устозларнинг ибратли тажриба, сабоқ ва солиҳ амалларини чуқур мулоҳаза қилиб, имонни зийнатлаб боришни тавсия этади.

Олимлик, муаллимлик моҳиятининг мулоҳаза юритганимиз баъзи жиҳатларидан ҳам Асил Рашидовдек эзгуликнинг қийин довонлари оша келаётган устозлар йўл-йўриғи, фазилати, ҳимматларидан баҳрамандликка интилишнинг шогирдлар учун нечоғлиқ бир ифтихор эканлиги равшан.

Қизғин фаолият билан банд, қатор илмий, ижодий режаларни рўёбга чиқариш билан машғул устозимизга элу юрт эҳтироми, шогирдларнинг меҳри ва ардоғи муборак; сиҳат-саломатлик ҳамда барча яхши ниятларнинг ижобати Уларга доимо ҳамроҳ бўлсин.

*Тоҳир ШЕРМУРОД,
филология фанлари номзоди, доцент.
05.09.2010 йил.*

УСТОЗ САБОФИ

Одатда, Асил ака Рашидов ҳақида ёзилган мақолаларда, адабиётшунос олимларнинг кузатишларида, ёр-биродарларнинг дил изҳори битилган битикларда У кишининг етук адабиётшунос, мунаққидлиги, моҳир журналистлиги, истеъдодли мутаржимлиги ҳамда меҳрибон устоз, мураббийлиги, камтар, ҳақгўй, ҳалол инсонлиги алоҳида эътироф этилади.

Талабалик йилларимда устоздан сабоқ олиб, кейинги йигирма йил давомида кафедрада ёнма-ён ишлаб, машгулотларига қатнашиб, тажрибаларини ўрганиб, илмий тадқиқот ишларини ўқиб, шунга амин бўлдимки, улар ҳақида айтилган фикрлар, хулосаларнинг барчаси аини ҳақиқатдир.

Дарҳақиқат, филология фанлари номзоди, Низомий номидаги ТДПУ профессори, Давлат мукофоти лауреати Асил Рашидовнинг қарийб 60 йиллик фаолиятини кўздан кечирсак, ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб матбуот саҳифаларида халқлар дўстлиги муаммоларини ифодаловчи «Қардошлик», «Дўстлик куйлари», «Дўстлик байроғи остида», «Буюк халқ қудрати» каби ўз даври учун муҳим бўлган ижтимоий-маънавий масалалар акс этган публицистик мақолалари билан ўзбек журналистикаси тараққиётига катта ҳисса қўшганлигининг гувоҳи бўламиз. Бу мақолаларда Асил аканинг журналистик маҳорати яққол намоён бўлади.

Асил Рашидов илмий фаолияти асосини «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири», «Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони», «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» каби кўпгина китоб ва монографиялари безаб турибди. Бу тадқиқотларнинг дастлабкиларида ўзбек қиссачилигининг тараққиёт тамойиллари, мавзу кўлами ва қаҳрамон яратиш маҳорати тадқиқ этилган. Албатта, муаммонинг бу шаклда қўйилиши тадқиқ этилаётган қиссаларнинг табиатидан келиб чиқиб танланган. Чунки 30-йиллар ва кейинги даврларда яратилган қиссаларнинг аксариятида бош мавзу меҳнатни улуғлашга қаратилган бўлиб, асосан меҳнаткаш халқимиз образининг яратилишига кўпроқ эътибор қаратилган. А. Рашидов тадқиқотларида ушбу жараён бир тенденция сифатида тадқиқ этилади ва асосий эътибор қаҳрамон яратиш маҳоратига қаратилади.

А. Рашидовнинг таржимонлик фаолияти билан илмий тадқиқотлари айрим нуқталарда бирикиб, бир-бирини тўлдириб кетганлигини кузатиш мумкин. Ўзбек китобхони буюк истеъдод соҳиби Чингиз Айтматов бадиий оламини Асил Рашидов таржималари асосида кашф этган. Ўтган асрнинг 60—70-йилларида Ч. Айтматов ҳикоя ва қиссаларини ўзбек китобхонига бутун гўзаллиги, нафосати билан етказишда А. Рашидовнинг хизмати беқиёсдир.

Ёдимда, 70-йилларнинг бошларида «Оқ кема» ўзбек китобхонлари орасида шунчалик машҳур бўлиб кетдики, худди ўзбек ёзувчиси ёзгандек қабул қилинди. Бу ҳам А.Рашидов таржимонлик маҳоратининг маҳсули эди. Шу боис, ўша кезлари Тошкентга ташриф буюрган буюк ёзувчи ҳам Асил аканинг меҳнатини юксак қадрлаб, У киши фаолият юритаётган Педагогика институтига ташриф буюрганди.

Сўнгги йигирма йил ичида жаҳонда бўлгани каби ўзбек халқи тақдирида ҳам буюк ўзгаришлар даври бўлди. Ўзбек халқи ўз мустақиллигини қўлга киритди ва ўзининг давлатчилигини қайтадан қуришга киришди. Натижада барча йўналишлар бўйича янгиланиш жараёни бошланди. Бу илм-фан ва таълим соҳасида ҳам, барча соҳалар қатори ўз самарасини бера бошлади.

Адабиёт илмида ҳам шўро давридаги синфийлик ва партиявийлик принципларидан воз кечилиб, умумбашарий мезонларга таянила бошланди. Бу ҳолат ҳар бир педагог, зиёли ва олимлардан ўз қарашларини янгилашни, замоннинг илғор ғоялари билан қуролланишини тақозо эта бошлади.

Агар Асил аканинг мустақиллик давридаги илмий-иждоий, мураббийлик фаолиятини кузатсак, замон билан ҳамқадам эканига гувоҳ бўламиз. Энг аввало, адабиёт илмидаги янгиланишларни пухта ўзлаштириб, шўро даврида халқ душмани саналиб, қатагон қурбонлари бўлган жадид адабиёти намояндалари, биринчи галда, Беҳбудий, Қодирий, Фитрат, Чўлпон ҳақидаги янгича қарашларни ўзида шакллантириб, уни дарс жараёнида талабаларга етказиш салоҳияти билан ажралиб туради.

Бундан ташқари, «Ҳозирги ўзбек адабиёти фанидан курс ишлари мавзулари» намунасини яратиб, қайта-қайта нашр эттирди.

А. Рашидов публицист сифатида ҳам йирик давлат арбоби Шароф Рашидов ҳақидаги хотиралари жамланган «Акам ҳақида», қирқ йиллик қадрдон дўсти, йирик адабиёт-шунос олим, таржимашунослик назарияси асосчиларидан бири Файбулла Саломовга бағишланган «Эзгуликка бахшида умр» номли рисоаларини чоп эттирди. Бу рисоаларда Ш. Рашидов ва Ғ. Саломов портретлари ранго-ранг чизгилар, жонли хотиралар, ҳаётий лавҳалар орқали моҳирлик билан самимий тасвирланган.

А. Рашидовнинг мустақиллик давридаги йирик илмий тадқиқоти, узоқ йиллик меҳнати самараси «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» (2008) деб номланган монографиясидир. Бу монография ҳақидаги ҳаққоний баҳолар китобда битилган сўз боши ва сўнгсўзда, матбуотда чоп этилган кўплаб мақола ва тақризларда ўз ифодасини топган.

Асил аканинг шахсияти ҳақида гап кетганда ҳалоллик, камтарлик, саришталик ва принципиаллик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилади. Дарҳақиқат, ушбу фазилатлар Асил ака шахсиятини доимо безаб туради. Ҳар бир ўтилаётган машғулотга, маърузаларга жиддий тайёргарлик кўриш, дарс жараёнида энг майда деталларгача назардан қочирмай ўқувчиларга етказиш, айтини чоғда уларнинг билимни пухта ўзлаштиришига жиддий эътибор қаратиш, талабаларнинг турли хил йўллар, жумладан, таниш-билишчилик, ошна-оғайничилик орқали баҳо олишга уринишларига қарши муросасиз бўлиш, принципиаллик билан ёндашиш Асил ака шахсиятининг муҳим хусусиятларидан биридир.

Асил ака 80 йиллик умри давомида ўз меҳнат фаолиятини ҳалоллик, тўғрилик, принципиаллик ва қатъий интизом асосига қурди, уни характер хусусиятига айлантира олди ва шу билан эл орасида қадр-қиммат топди.

Мен бир шогирд сифатида ушбу қадр-қиммат боқий бўлишини, шогирдларга устоз сабоғи бўлиб қолишини тилайман.

*Қурдош ҚАҲРАМОНОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.
20.03.2010 йил.*

ЭҲТИРОМ

Асил Рашидовни талабалик йилларимдан буён биламан. Доимо ҳаракатчан, талабчан, ғайратли, қатъиятли, ниҳоятда озода ва дид билан кийинган Асил ака биз талабалар учун ҳамиша ўрнак.

Эсимда, устоз маъруза ўқиган пайтлар ҳамма жон қулоғи билан тинглар, дарсда талабалар доимо юз фоиз давомат билан қатнашар, бирор маротаба Асил аканинг дарсларида сабабсиз дарс қолдирган талаба бўлмас эди. Бу жиҳат ҳозир ҳам барчамизга ўрнак. Ўқитувчида меъёридаги қаттиққўллик ва талабчанлик хислати бўлиши керак; бу ҳам ёшлар таълим-тарбиясига ўз таъсирини кўрсатади. Қаерда интизом, тарбия яхши бўлса, у ерда иш муваффақиятли кечади. Бу ҳаётда синалган тажрибадир. Шу боис Асил акани билганлар устознинг бу фазилатларини қадрлашади.

Менга ҳам Асил акадек инсон билан ёнма-ён бир кафедрада ўқитувчилик қилиш насиб этди. Асил аканинг тажрибали педагог сифатида биз ёшларга ибратли фазилатлари жуда кўп. Айниқса, бирор ёзувчи ёки ижодкор ҳаётига оид савол билан мурожаат қилганимда, тўлиқ жавоб бериб, бунга ҳам қаноат қилмасдан эртаси куни уйларидан шунга тааллуқли газета ва китобларни ҳам олиб келганлар.

Очиқ дарслар ёки кафедра, факультет ва университет йиғилиш-тадбирлари бўладими, Асил ака албатта иштирок этадилар. Кези келганда, ўз фикр-мулоҳазаларини очиқ гапирадилар. Кафедра профессор-ўқитувчиларининг изчил очиқ дарс ўтказиб беришлари анъанага айланган. Яқинда мен ҳам Чўлпоннинг ҳаёти ва ижодига бағишланган очиқ дарс ўтказдим. Асил ака дарс бошланмасдан аудиторияга келган эканлар. Улардаги масъулият ва эътибордан киши янада сергаклашади. Дарс ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини билдириб, «баракалла», деган сўзлари устознинг бизга «Оқ йўл»ларидир.

Асил ака сўз одами, кўнгил одами. Донишмандлар сўзга таъриф бериб уни жонга, руҳни эса унинг вужудига ўхшатишади. Шу боис инсон ҳамиша сўзга эҳтиёж сезади. Сўз салтанатидан ҳар ким ўз иқтидори, ақл-тафаккури, қолаверса, дунёқараши даражасида баҳраманд бўлади.

Фақат кўнгил ўтидан сачраган сўзгина кўнгилларни алангалатади, юракларни уйғотади, туйғуларни мавж-лантиради, руҳга қанот бағишлайди. Асил акани журналист ва адабиётшунос, педагог, таржимон ва ижодкор сифатида элга машҳур этган восита — сўз. Чунки ижодкорнинг ҳар бир сўзи қалб ёлқини, ақл — донолик рамзи кўринишида асарларида яшайди. «Адабиёт — сўз санъати» деб айтилиши ҳам бежиз эмас. Асил ака сиймосида сирли сўзларни ва ибораларни кашф этган ижодкорни кўрамыз. Асил аканинг ҳар бир ижодий ишлари-ю, асарларини кўздан кечириб, адабиётимиз тарихидаги ёрқин излари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Саксон йиллик таваллуд айёмлари билан қутлаб, устозимизни илоҳий илҳом завқи тарк этмаслигини тилайман:

Дилда зиё борки, умр сарафроз,
Майли у ҳамиша бахт билан тўлсин.
Эй, азиз муаллим, эй, азиз устоз,
Бу кун байрамингиз муборак бўлсин.

*Гулбаҳор АШУРОВА,
филология фанлари номзоди.
05.04.2010 йил.*

ИСТЕЪДОД ҚИРРАЛАРИ

Асил ака билан 1975 йилда — «Шарқ юлдузи» журнаliga янги ишга келган кезларимда танишган эдим. Баланд бўйли, қотма, сочларига озгина оқ оралаган, истараси иссиқ бу киши таҳририятимизга тез-тез келиб, гурунглашиб ўтирар, кўпинча ишдан бўш пайтларимизда шахмат ўйнар эдик. Оддийлиги, самимийлигига қойил қолардик.

Мен шу кезларда чўзилиб кетган номзодлик ишим билан банд эдим. Кейин билсам, Асил ака ҳам ҳали илмий ишини ҳимоя қилмаган экан. Бу ҳақда кулишиб, бир-биримизга яхши тилаклар билдириб юрдик ва худди келишиб олгандек, бир йилда олдинма-кейин диссертация ёқладик. Буни эслаётганимга сабаб шуки, Асил акадаги катта ички маданият, бир сўзлилиқ, тартиб-интизом

сингари кўзга ҳадеганда ташланавермайдиган, аммо чинакам инсонларгагина насиб этадиган олийжаноб фазилатларга ана шу пайтларда гувоҳ бўлган эдим. Бир мисол келтириб ўтсам.

Асил ака фақат жуда зарур иши бўлгандагина таҳририятга қўнғироқ қиларди. Академик Матёқуб Қўшжонов қизининг тўйига мени ҳам таклиф этган эди. Борсамми, бормасамми, деб иккиланиб юргандим... Қўнғлимдаги гапларни билгандек, Асил ака қўнғироқ қилиб қолди.

— Соат олтида кутинг, тўйга бирга борамиз, — деди у. Узр айтиб, қутулмоқчи бўлдим. — Тўйга айтганми ўзи?.. Айтган бўлса, албатта, бориш керак. Бормасангиз ҳар хил хаёлга боради, мени менсимади, — деб ўйлайди. Гап тамом. Мени кутиб ўтиринг.

Тўйга бирга бордик. Лекин гап бунда эмас. У киши таҳририятимизга яқин жойда турарди. Уйининг ёнига чақириши мумкин эди. Йўқ, Асил ака бундай қилмади. Ёши катталигига қарамай, ишхонамизга эринмай ўзи келди. Чўнтак кавлашимга йўл қўймай, бориш-келиш йўл харажатларини ўзи бажарди. (Матёқуб ака анча узоқ жойда турарди). Тўйда хос меҳмонларга ажратилган ўринга ўтиришни хоҳламасдан кўпчилик қатори мен билан бирга ўтирди. Бу хатти-ҳаракатлар замирида ҳам ҳеч қандай ўзини кўз-кўз қилиш, сохталик йўқ эди. Мана, Асил ака саксон ёшида ҳам ўша-ўша.

Яқинда у таҳририятимизга келиб, Чингиз Айтматов ижодига бағишланган китобини кўрсатди ва бир нусхасига қуйидаги дастхатни ёзиб берди: «Минг йиллик дўстим Ортиқбойга, самимият ила муаллиф». Биронта ортиқча сўз, ортиқча лутф йўқ. Миннатдорчилик билдирдим. Анча гаплашиб ўтирдик.

— «Шарқ юлдузи»даги хонангиз эсингиздами? — У киши кабинетимизда деворга осилган суратдаги қор босган хас-хашаклар орасидан эндиgina ниш уриб, бош кўтараётган баҳор даракчиси — бойчечакларни кўриб қувончга тўлганча: биргина бойчечаклар ҳаёт учун шунчалик курашса, одамлар ҳақида гапирмаса ҳам бўлар экан, деганда дўстимнинг гулларни бунчалар севишини — гул шайдоси эканлигидан ҳайратланган эдим.

— Шулар ҳали ҳам эсингиздами? — ҳайрат билан Асил акага қарадим. Улардан қаттиқ таъсирланган эдим. Кўкламда

юртга борганимда адирлардан излаб топдим. Юзларимга суртдим. Ҳалиям кўз олдимда. Мен эса бу суратларни аллақачонлар унутиб юборган эдим.

Асил Рашидовнинг заҳматкаш адабиётшунос ва тажрибали педагог-мураббий сифатидаги катта хизматларига тан берган ҳолда, очиқ айтиш керакки, халқимиз уни, энг аввало, моҳир таржимон сифатида танийди, ардоқлайди, улуғлайди. Бунининг ўзи ҳам тан олади. «Асли касбим журналист, адабиётшунос, танқидчи, педагог. Таржимачилик эса фаолиятимнинг бир қирраси. Бироқ ижодий тақдиримда таржимачилик чуқур из қолдиради, деб ўйлайман», — деб ёзади у. Дарҳақиқат, Асил ака таржимачиликни ҳаётининг асл мазмунига айлантира олди, шу йўлда сабот билан изланди, заҳмат чекиб меҳнат қилди. Шу ерда Асил ака билан узоқ йиллар қадрдон бўлган уч марҳум адабиётшуноснинг дил эътирофларини келтириб ўтиш ўринли бўлади. «Ижод оламининг яна бир шундай тури ҳам борки, у миллатни миллат билан, халқни халқ билан, тилни тил билан, дилни дил билан боғлайди, дўстлик кўприги сифатида халқлар маънавиятини бойитади. Бу — бадиий таржима санъати. Бу жабҳадаги меҳнат Асил Рашидовнинг бутун борлигини эгаллаб олган. У киши узоқ йиллар мобайнида таржима санъатининг сеҳрли ва сирли чаманзорларидан шу қадар кўп ва ҳўб гулдасталар тузганки, шу хизматнинг ўзиёқ ҳар қандай ижодкор орзу қилса арзигулик». Бу — фан доктори Баҳодиржон Саримсоқов билан Тўхта Бобоевларнинг «Ижоднинг қўш қаноти» мақоласида илгари сурилган эътироф. Энди марҳум таржимашунос Ғайбулла Саломовнинг адабиётшунос Сайди Умиров билан суҳбатида билдирган бир нозик нуқтани ҳам келтириб ўтаман. «Очиғини айтиб қўя қолай. Ўша даврда бориб турган ўзбек истеъдод соҳиби ҳам у (Чингиз Айтматов назарда тутиляпти — О.А.) илгари сурган ғояни унингчалик маҳорат билан кўтариб чиқолмасди. Кўкларга кўтариб мақталган «энг илғор» рус адабиётида ҳам Чингизнинг «юки»ни кўтара оладиган бошқа бир дарғани топиш қийин. Бас, таржима йўли билан биз ўзимиз айта олмайдиган дард-ҳасратларимиз, ғам-андуҳларимизни Чингиз Айтматов тилидан баралла айтдик... Ўтмиш фожиаларини англаб етишни истаган ҳар бир ёш китобхон бугун ҳам унинг ижодига бемалол мурожаат этиши мумкин».

Бу кўчирмада Асил ака давримизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов ижодини нима учун ардоқлагани ва нима учун асарларини ўзбек халқига етказиш машаққатини зиммасига олгани сабаблари очиқ-равшан, лўнда таъриф-лаб берилган. Ҳақиқатан ҳам, шўро давридаги тоталитар тузум одамларни, айниқса, чекка ўлкалардаги фуқароларни қаттиқ хўрлаб ерга урган, манқуртлаштириб ташлаган эди. Бунини деярли биринчи бўлиб Чингиз Айтматов дадил кўтариб чиқди, бу тузумни фош қилиб, бонг урди. Иззат-нафси, эрки, маънавий қадриятлари шафқатсиз топталган кишиларнинг юзига ойна тутиб, улар қанчалик тубанлашиб кетганини ўзларига аниқ-таниқ қилиб кўрсатиб берди. Бу асарлар миллионлаб ўқувчиларнинг дилини ларзага солди. Жамиятда рўй бераётган ноҳақликларнинг асл илдизлари қаерга бориб тақалишини теран ҳис қилган Асил Рашидов мазкур асарлар таъсирида катта жасоратга қўл урди, ўзбек халқи ҳам Айтматов қаҳрамонларига қисматдош, тақдирдош, шерик эканлигига зимдан урғу бериб, дард билан суғорилган бу мунгли асарларни шижоат билан таржима қилишга киришди. Бугунги кунда Асил Рашидов таржимасидаги Айтматов асарлари кириб бормаган ўзбек хонадони йўқ, деб бемалол айта оламиз.

Хуллас, таржима тарихида ноёб бир ҳодиса юз берди. Ёзувчи нияти, ғояси билан таржимон маслағи қовушиб, муштарак бўлиб кетди. Натижада миллионлаб ўзбек ўқувчилари ҳам Асил Рашидовнинг заҳматли меҳнатидан баҳра олиб, Чингиз Айтматов яратган бадиий оламга кириб боришга муяссар бўлди. Адиб қиссаларини ўқиб, оддий қирғиз ва қозоқ фарзандлари Жамила ва Дониёрнинг улкан қалби, оташин муҳаббати, Асал билан Илёснинг ширин, аммо аччиқ изтиробларга тўла қисмати, ҳаётини ёш авлод тарбиясига бағишлаган Дуйшеннинг фидойилиги, оғир уруш йилларида барча азиз фарзандларидан жудо бўлган Тўлғанойнинг метин иродаси, матонати билан танишдик, уларнинг секин ва ташвишларига шерик бўлдик. Буларнинг ҳаммаси Асил аканинг заҳматли меҳнати самараси туфайли эди.

Мен шахсан бир китобхон сифатида, айниқса, «Алвидо, Гулсари!» ва «Оқ кема» қиссаларидан қаттиқ таъсирланганман.

Танабойнинг қисмати билан отам Абдулла Абду-
витовнинг тақдиридаги ўхшашликлар мени ҳайратга
солган эди. Ўн йиллаб колхозга раислик қилган, сўнг яна
ўн йил атрофида йилқичилик фермасига мудир бўлган
отамнинг хизматларини ҳам ичи қора, ҳасадгўй раҳбарлар
етарли қадрламаган эдилар. Отам олтмишинчи йилларнинг
бошида нафақага чиқди. Шунда меҳнат дафтарчасини олди.
Унда 1929 йилда колхозга аъзо бўлган ва бир умр ҳалол
меҳнат билан юртни бошқариб келган одамнинг касби...
«старший конюх» (катта отбоқар) деб белгиланган эди.
Отам кўз қорачигидек авайлаб-асраб, ардоқлаб миниб
юрган, бутун Бўстонлиққа донғи кетган чопқир қашқа
отни — зотдор айғирни бугдой хирмонидаги энг оғир
ишларга қўйиб, хор қилиб ўлдириб юборишганди.
«Алвидо, Гулсари!» айнан отам ҳақида ёзилгандек туюлган
эди менга. Отамнинг табиатида ҳам Мўмин чолниқидек
ювошлик бор эди. У ичидаги дардини бировга айтмади
ҳам, бирон идорага шикоят қилиб бормади ҳам. Орадан
ўн беш йил ўтгандан кейин Бўстонлиқ туманига янги
келган инсофли раҳбарлардан бири отамга нисбатан
қилинган адолатсизликни тузатди. Архив ҳужжатлари
билан танишиб, отамга шахсий пенсия тайинланишига
ёрдам берди. Гапнинг индаллоси, тоғ қишлоғида туғилиб,
катта бўлганман. «Оқ кема»даги воқеалар ва одамлар ҳам
менга жуда таниш эди. Ўрозқул каби ваҳший одамларнинг
тубан қилмишлари, итоатгўй, муте бўлиб, бир умр хўр-
ланиб яшаган Мўмин чолларнинг забун ҳаётини кўра-
вериб, юрак-бағрим хун бўлиб юрган кезларим кўп бўлган.
Шу туфайлими, бу қисса ҳам юрагимга қаттиқ жойлашиб
қолган. Уни ҳамон изтироб билан ўқийман... Буларнинг
ҳаммаси учун Чингиз Айтматов қаторида Асил Рашидов-
дан ва Чингиз оғанинг бошқа таржимонларидан бир умр
миннатдорман.

Асил ака узоқ йиллар ҳалол меҳнат қилиб заҳмат билан
яратган илмий асарлар ва баркамол таржималарнинг умри
узоқ, йўли оқ бўлишига астойдил ишонаман.

*Ортиқбой Абдуллаев,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими,
филология фанлари номзоди.
08.09.2010 йил.*

«ШИКАСТА НАФСЛИҚ ВА КИЧИК КЀНГУЛЛУК...»

Ҳазрат Навоий ўзининг «Мажолис ун-нафоис» асарида подшоҳ Султон Ҳусайннинг неча йиллар Балхда ҳокимлик қилган акаси Бойқаро Мирзо ҳақида гапириб, ёзади: «Ва лекин шикаста нафслиқ ва кичик кўнгуллуқ, тавозуъ ва таъзимлиқ киши эрди». Асил ака ҳақида ўйлаганимда ушбу сўзлар бот-бот ёдимга тушаверадики, мен уларни келтиришга жазм қилдим. Бунда дастлаб эсга келадиган камтарлик, камсуқумлик маъноларидан-да юксакроқ, дақиқроқ бир маънони англагандай бўлдим. Бу нозик ва шикаста қалб эгаси деганидир балки.

Тўлақонли таржима у ёки бу асар ва унинг муаллифи учун янги маънавий макон вужудга келтириш демакдир.

Асил Рашидовга оддий таржимон сифатида қараш унча тўғри эмас. Таржимонлар кўп, хўблари ҳам анча. Лекин бутун таржимонлик салоҳиятини, асосан, битта ижодкорга бағишлагани бармоқ билан санарли. Бунинг устига бу ижодкор Чингиз Айтматов бўлса, Асил Рашидов номи ўзбек бадиий англамида Чингиз Айтматов ижоди билан эш. «Ўзбек халқи Чингиз ижодини Асил Рашидов таржималарида таниди» (Ғ. Саломов). Ўзбек китобхони буюк ёзувчининг бадиий оламига Асил аканинг таржимонлик сўзи орқали кирди.

Чингиз Айтматов қўшни қардош халқ ёзувчиси эсада, табиий ҳолда халқнинг ўз ёзувчиси, ўзбек ёзувчисига айланди. Марказий Осиё ҳудудидаги қўшни элларнинг бошқа биронта ёзувчиси бундай эврилишни бошдан кечирмади, яъни қардош халқ вакили бўлгани ҳолда ўзбек ёзувчисига айлана олмади. Шу ўринда икки буюк номни айтиб ўтиш жоиз. Булар — Фузулий ва Махтумқули. Бу шоирлар она тилимизга жуда яқин лаҳжада ёзганлар. Чингиз Айтматов эса рус тили бойликларини чуқур ўзлаштирган.

Илмий даргоҳда ишлаганимиз боис бир нарсага эътибор қилганман. Ўзбек адабиёти масалаларига бағишланган илмий ишларда Чингиз Айтматов асарлари таҳлили бот-бот учраганда бирон марта бирон олим, у ўзбек ёзувчиси эмас-ку, деганини эшитмаганман. Бундай фикр бировнинг хаёлига ҳам келмаган, ҳойнаҳой.

80-йиллар бошларида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бўлган катта бир йиғинда аллома Иззат Султон қадим ривоятга боғлаб бир гапни айтганди. Эмишки, бир замонда устоз-шогирд усталар баланд бир минора қуришади. Минора замона подшоҳига ёқмайди, усталар ўлимга ҳукм этилади. Улар қочиб ўзлари қурган минорага беркинишади. Сарбозлар эртами-кечми уларни тутиши аниқ эди. Усталар қанот ясаб, учиб кетмоқчи бўлишади. Устоз ўзи ясаган қанот билан парвоз қилади, лекин йиқилиб ҳалок бўлади. Шогирд эсон-омон учиб кетиб тирик қолади. У ўзи ясаган қанотга дум боғлаган, устоз эса буни унутган экан.

Ривоятни айтиб бўлгач, Иззат ака гапнинг қаймоғига келади: «Ўзбек адабиёти Чингиз учун устоз мақомида. Лекин у қанотга дум боғлашни унутмаган шогирддир». Ҳамон ёдимда, гап тугар-туғамас зал гулдурас қарсақдан ларзага келганди.

Чингиз Айтматов — қирғиз ёзувчиси, қолаверса дунё ёзувчиси, лекин шу билан бирга у — ўзбек ёзувчиси. Бу ҳодисани ўзбек адабиётида Чингиз Айтматов феномени деб баҳолаш мумкин. Мазкур феноменнинг яратилишида қўштомонлама, аниқроғи, уч томонлама омил мавжуд. Биринчидан, буюк адиб асарларининг куч-қуввати. Иккинчидан, ўзбек халқининг маънавий қувват ва салоҳияти. Зеро, фақат шундай халқгина бошқа халқнинг катта ёзувчисини ўзиники қатори қабул қила олади.

Буюк адиб билан талай мулоқотлар қилган Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов гувоҳлик беришича, ўз асарларини ўзбек китобхони, ўзбек халқи қандай қабул қилиши Чингиз Айтматовни ҳамиша ўйлантириб келган. У шундай деган экан: «Мен асарларим жаҳонда қандай ўқирилишини яхши биламан. Лекин уларни ўзбек халқи қандай қабул қилади? Чўнг қадимий адабиётга эга бўлган ўзбекнинг нуқтаи назари мен учун жуда қадрли».

Демак, чанқоқлик икки тарафлама — ўзбек китобхони адибга, унинг асарларига чанқоқ, адиб эса ўзбек китобхони, ўзбек нуқтаи назарига чанқоқ. Бундай қўштарафлама чанқоқликни қондиришга хизмат қилган зот Асил Рашидовдир.

Шундай экан, Чингиз Айтматовни ўзбек ёзувчисига айлантирган учинчи омил тўлақонли таржима, яъни Асил Рашидовнинг таржимонлик фаолияти десак муболаға бўлмайди. Такрор бўлса-да, айтамиз. Чингиз Айтматов Асил Рашидовнинг таржимонлик қалами орқали ўзбекча сўзлади. Бу қаламнинг бадиий кучини кўрсатмоқ учун икки мисол билан чекинсам.

«Жаҳонда энг гўзал севги қиссаси» (Луи Арагон) «Жамила»дан: «...Дониёрнинг янгамга бундай зимдан назар ташлаб юриши менга ёқмади, ҳатто иззат нафсимга теккандай бўлди: ҳеч кимга раво кўрмай, қизғаниб юрсаму, Жамилага бошқалар қолиб, Дониёрбой кўз тикса-я». Парчадаги «Дониёрбой» таржимоннинг кашфиёти дегулик. Бу ўринда рус тили (балки қирғиз тили ҳам) ожиз. Ўзбек таржимони рус тили ожиз қолган жойда тилимизнинг имкониятини намоёиш эта олган. Болага хос ушбу оҳанг Асил аканинг ич-ичидан чиққанига аминман.

Иккинчи мисол «Асрни қаритган кун» романидаги Раймали оға ва Бегимойнинг фожеий севгиси ҳақидаги ҳикоятдан: «Сен мени дарахтга боғлаб ташладинг, бироқ мен бу ерда эмасман, укам Абдилхон. Бу ерда жисмимгина банди, холос, жоним-дилим эса сабо каби кенг далани кучиб, ёмғир каби ерга сингиб кетмоқда. Мен ҳар лаҳзада у билан бирга, унинг қони, тандаги жони бўлиб яшайман. Субҳидамда ноз уйқудан турганда ёввойи кийик каби тоғдан сакраб тушаман ва унинг хиромон қадамлар билан ўтовдан чиқишини кутиб қояда интизор бўлиб тураман... Дилбандим куйлаганда мен унинг дилбар кўшиғи бўлиб янграйман...»

Шу каби ва яна бошқа кўплаб шоҳ сатрларни ўқиркансан, Чингиз Айтматов ўзбекча ёзса, шундай ёзарди, деб ўйлаб қоласан беихтиёр.

Одам қанча умр кўриши Тангри таоло измида. Кечмиш йилларини нима билан, қандай безаши эса одамнинг ўз ихтиёрида. Лекин бунда ҳам тақдири азалнинг ҳиссаси бор. Зеро, ўтган умрни сарҳисоб этиб туриб, қаерда эркин ҳаракат, қаерда тақдир ҳукми етакчилик қилганини аниқлаш мушкул. Одам эркин ҳаракат ва тақдир етовининг яхлит маҳсули шекилли. «Ч.Айтматовни таржима қилиш Асил Рашидов учун тақдир ва қисмат,

бамисоли ўзига хос «таъбирнома», «ойнаи жаҳон» эди» (Ғ.Саломов). Менимча, Асил ака чекига тушган тақдир йўлидан рози бўлса арзийди.

*Сувон МЕЛИ,
филология фанлари номзоди, ёзувчи.
28.01.2010.*

ОЛТИН ЗАНГЛАМАС

Бўй-басти, қадди-қомати, касб-кори-ю, қизи-қишлари билан укалари орасида Шароф Рашидовга жуда ўхшаши Асил ака Рашидов эди. Биз, ёш адабиётчилар, «иккинчи Рашидов»га яқин ука, маслакдош бўлишга интилардик.

Мен «Ўқитувчи»да таҳририят мудури бўлиб ишлаган йилларимда ҳаммуаллифим раҳматли Акрам Каттабеков билан тарихий асарлар таҳлилига бағишланган «Олис юлдузлар жилоси» китобини чоп этадиган бўлди, раҳбарим Наримон Ҳотамовнинг тавсияси билан Асил Рашидовни ушбу китобга масъул муҳаррирликка таклиф этдик. Асил ака ўзи яқинда диссертацияси, монографияси — «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири»ни нашр эттириб, бу қора меҳнатнинг заҳматини чеккан, ўша ғайрат ва синчковлик билан бизнинг қўлёзмамизни ҳам кўздан кечириб, таҳрир қилиб берди.

Олим ва адиб Маҳкам Маҳмудов туфайли Чингиз Айтматов асарларининг моҳир таржимони Асил Рашидов билан қадрдонлашиб кетдик. Бу орада беш адабиётчининг Қашқадарёга қилган маччойи сайримиз бизни янада иноқлаштирди. Бу «дарвешлар юриши» саёҳати экипаж аъзолари — Асил ака, Мурод Хидир (ташаббускор), Маҳкам Маҳмудов, мен ва автоулов эгаси — педагог олим Муҳаммади Жумановлар эдик. Бу сафар бир-биримизни кашф этишимизга муҳим омил бўлди. Асил аканинг нозиктаъб ижодкор, принципиал олим, айна чоғда камтарин, оддий инсонлигини ўша сафарда англадик. Бу яқинлик бир-биримизнинг хонадонимизга меҳмон бўлиб бориш-келишда давом этди.

Асил ака мени уйига таклиф қилди. Хонадон саранжом-саришта, ортиқча жиҳоз йўқ. Одатда, ёзув-чизув иши ҳам, суҳбату еб-ичиш ҳам ошхонада, ҳам овқат, ҳам ёзув столи саналмиш тўртбурчак чорси курси устида бўларди. Бир гал менинг келишимга Асил ака шўрва осиб қўйган экан, пишгач, тушлик қиладиган бўлдик. Иккита кулча нон қуриб, қотиб қолган, синдирсак, қарсиллаб қоқ нон бўлакларга бўлиниб кетди. Шунда Асил ака:

— Маҳмуджон, нонни суви қочиб, қоқ бўлибди, ташлаб юборсак увол бўлади, яхшиси, шўрвага тўграб еб қўя қолайлик, — деди.

Мен таклифни бош устига қабул қилдим. Қоқ нонни курсиллатиб еб, ичган ўша кобулий шўрвамизнинг таъми ҳамон оғзимдан кетмайди...

...Тақдир экан, Шароф Рашидов вафотидан кейин бу хонадон оғир синовларни бошидан кечирди. Кўп ўтмай, Асил аканинг рафиқаси жиноятчи талончилар томонидан нобуд этиб кетилди. Кўнгил сўраб, «Болалар дунёси» мавзеига фотиҳага борганимда Асил ака менга айтган бир гапи ҳеч ёдимдан чиқмайди:

— Маҳмуджон, дўстларга айтинг, оёқ узиб кетишмасин, кўрқишмасин. Асил Рашидовдан хазина-ю бойлик, ишкал чиқмайди...

Бу ўзига, ҳақиқатга қаттиқ ишонган одамнинг дил изҳори, сийраклашган дўстларига ҳақли гина-кудурати эди.

Шўро замонида Айтматовнинг асарлари ҳассос таржимони сифатида танилган Асил Рашидов пединститутда домлачилик қилар, бўш вақти журналист, ноширлар билан шахмат тахтаси устида ўтарди... Бир лавҳани яхши эслайман: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида забардаст адибу олимлар, атоқли таржимонлар хизмат қилишар, бу давранинг доимий аъзоси Асил Рашидов, Одил Ёқубов, Иброҳим Ғафуров, Маҳкам Маҳмудов, Мирзиёд Мирзоидов, Ҳасан Тўрабеков ва бошқалар ҳам адабиёт, ҳам шахматнинг атоқли намоёндалари эдилар.

Бир гал санъат дарслигида Венера сурати остига берилган «источник» — «чашма» атамасига кўнглим тўлмади-ю, улуғлар кўмагига кўз тутиб, «Ўқитувчи»дан тепага — бадий адабиёт нашриётига кўтарилдим. Мирзиёд аканинг хонасида шахмат авжида эди. Кабинет эгаси бор дунёни унутиб,

муаллиф — таржимон Асил Рашидов билан курашда қизгин паллага кирган экан. Ҳарб устидаги «саркарда»лардан бирор савол сўраш ҳам амримаҳол эди. Улар тахтадан бош кўтарган пайтларини пойлаб, савол ташлаб қолдим:

— Бошидаги кўзадан сут тўкилаётган Венера сурати остига таржимон «Чашма» деб тагсўз ёзибди. Тўғри таржима бўлса-да, кўнглим тўлмаяпти, — дедим юрак ютиб.

Мирзиёд ака:

— Изоҳли луғатни қаранг, классик адабиёт луғатини ҳам унутманг, — деди.

Асил ака:

— Русча-ўзбекчадан ташқари форсий-арабий атамаларга ҳам мурожаат қилинг, — дея маслаҳат бераркан, «Шоҳ» — деб шеригига кишт берди.

Оқшом уйда лоп этиб миямга «Сарчашма» атамаси урилди. Асил ака мазкур атамани беҳуда форс-араб сўзлари орасидан қидиришни маслаҳат бермаган экан. Яна шуни англадимки, маҳоратли таржимонлар ушбу атама эквивалентини яхши билишса-да, ёш муҳаррир ўзи қидириб топиб, ўрнига қўйсин, деб атайлаб, тайёр жавобни айтмаган эканлар...

2006 йилнинг охирларига келиб таниқли мураббий олимлар Сайди Умиров ва Бойбўта Дўстқораевларнинг чоп этилган «Зиёбахш умр саҳифалари» китоби менинг Асил ака ҳақидаги тасаввурларимни янада ойдинлаштирди. Бу мўъжаз китоб муқовасида узоқдан академик Сахаровни эслатувчи, қадрдонимиз Асил Рашидовнинг ўзига хос ўйчан сиймоси акс этган бўлиб, муаллифлар ўз тадқиқотларини «Асил Рашидов портретига чизгилар» деб аташган эди. Мен бу китобни муҳтарам танишим ҳақида ўзим билмаган маълумотларни ҳаяжон билан мутолаа қилиб, рисола портрети чизгилар эмас, чинакам баркамол инсон портрети эканлигига амин бўлдим. Қаранг, муҳтарам ўқувчи, Асил ака Рашидов Ўзбекистонда илк бор таъсис этилган журналистика бўлимининг биринчи қалдирғочларидан экан. Чингиз Айтматов асарлари таржимасига қўл уришни унга устози, илмий раҳбари академик Воҳид Зоҳидов тавсия этган экан. Китобда катта самимият билан эсланган Ғайбулла Саломов ва Асил Рашидовларнинг қирқ йиллик безавол дўстлигига ўзбек халқининг атоқли фарзанди Шароф Рашидов сабабчи бўлган эканлар...

«Зиёбахш умр саҳифалари» бир пайтлар рус адабиётида машҳур бўлган «ЖЗЛ» («Жизнь замечательных людей») сериясидаги асарлар каби мароқ билан ўқилади. Албатта, унинг қаҳрамони ва унга ёндош сиймолар ҳам биз таниган ва танимаган буюк зотлардан кам эмас. Жаҳон бадииятининг етук арбоби Чингиз Айтматов ўзбек халқи тарихи ва адабиётида нурли из қолдирган Шароф Рашидов, миллий фан ва маданиятимиз буюк сиймоси, академик Иброҳим Мўминов, фалсафа, адабиёт-санъат фидойиси Воҳид Зоҳидов, қомусий-адабиёт илмлари соҳиби, сўнгги ҳужайрасигача ватанпарвар зиёли Ғайбулла Саломовлар қайси халқ ва миллат буюкларидан кам дейсиз?!

Одамларга инъом этилган олий неъматлардан бири дўстликдир. «Дўст — дўстга ойна» дейишади донишмандлар. «Зиёбахш умр саҳифалари»нинг иккинчи қаҳрамони Асил Рашидовнинг беминнат дўсти, бир умрлик ҳамроҳи, салафи, сирдош, фикрдош йўлдоши Ғайбуллоҳ ас-Салом бўлган. Бу икки дўст, Худонинг қудрати билан илму амалда бир-бирини тўлдирган, бойитган — бир-бирига ойна бўлган.

Дўстликнинг безаволлигини қаранг, раҳматли Ғайбулла Саломовни Асил Рашидов ҳақидаги ушбу мазмундор рисоланинг ҳаммуаллифи дейиш мумкин. Китобда келтирилган муросасиз баҳсу мунозаралар, интервьюлар, холис танқидий ва таҳлилий фикр-мулоҳазалар шундай дейишимизга имкон беради.

Қаҳрамонимиз Асил Рашидов саксонни қоралапти. Бу, албатта, кичик ёш эмас. Лекин рисола муаллифлари ҳақли равишда таъкидлаганларидек, адабиётшунос, мунаққид, мутаржим, мударрис, мақоланавис нисбаларига доғ туширмай, ҳалол, бетанаффус, бекаму кўст ижоднинг қора меҳнاتини қилиш ҳар кимнинг қўлидан келадиган иш эмас.

Бу ҳунарни санъат даражасида, олий мақомда ушлаб туриш ижод деҳқонига хос бўлган фазилат. Халқимиз: «Олтин зангламас, асил айнимас» деганда муаззам замондошимиз Асил Рашидов сингари асл зиёли фарзандларини кўзда тутгани аниқ.

*Маҳмуджон САТТОРОВ,
филология фанлари номзоди.
20.04.2008 йил.*

ЎЗИ БИР ОЛАМ

Биз Асил Рашидович билан қадрдонмиз, биринчидан, деярли қурдош, иккинчидан, маълум маънода ҳамкасб-миз — иккаламиз ҳам ҳарф санаб — журналистика — ноширчилик билан, таржимачилик орқасидан кун кўриб келаётирмиз. Лекин касбларимизда фарқ ҳам бор, бу одам ярим асрдан буён университетнинг пешқадам мударриси, мураббийси, қатор-қатор орденлар, нишонлар, унвонлар соҳиби. Таржимачилик бобида ҳам у кишига тенг келиб бўлмайди. Айтматовшунос таржимон. Таржима асарлари 220 босма табоқдан ошиб кетган, адабий-танқидий мақоалари, илмий рисола ва монографиялари эса 120 табоқ атрофида.

Ҳар бир инсон ўзи бир олам. Киши психологияси, ақл-идроки, мушоҳадаси, фикри-зикри ўта мураккаб. Бу одамнинг портрети ҳақида Файбулла Саломов, Исмоил Сулаймонов, Тўра Сулаймон, Сайди Умиров, Бойбўта Дўстқораев, Нўъмон Раҳимжонов каби кўп сонли сирдош-қардош дўстларидан ошириб бир нарса дейиш қийин. Шу ўринда у кишининг қадрдон дўсти Файбулла Саломовга бағишланган «Эзгуликка бахшида умр» китобида ҳақиқий инсон қандай бўлмоғи кераклиги ҳақида Шарқ машойихларининг пандларини келтиришни лозим топдик: «Тўғри яша, ҳаром луқмадан парҳез қил, ҳалол ва ҳалим бўл. Бировларга, ҳатто аҳли байтингга ҳам қаттиқ гапирма, одамларга меҳр-мурувватли бўл. Илмингга амал қил, қўлингга бойлик келганда ҳам, мартабанг ошганда ҳам такаббурликка йўл қўйма. Касбингга фидойи, билганингни бошқаларга ўргатадиган, шукронали, ризо ва қаноатли бўл».

Ана шу хислатларнинг ҳаммаси биродаримизда муҳайё. Мен бу ўринда Асил Рашидовнинг камтарлиги-ю, хокисорлигига алоҳида урғу бермоқчиман.

Мен 2006 йилда Чингиз Айтматовнинг янги романи чиққанини айтиб, «Асил Рашидович, романни таржима қиласизми?» деб сўрадим. У киши: «Йўқ, энди мен Чингизни таржима қилмайман, ёзувчининг тили сайқал топиб, тобора мураккаблашиб бораётир. Мен ўзим рус тилига нўноқман», — деди. Ёпирай, 35 йил давомида Чингиз Айтматовнинг деярли ҳамма ҳикояларини, қиссаларини,

бир романини ўзбекчага дўндириб таржима қилган, профессионал айтматовшунос таржимон «рус тилига нўноқ» бўлса, атак-чечак қилиб юрган таржимонлар не қилсин, деб ҳайрон қолдим. Бу эса аслида шарқона, ўзбекон камтарлик нишонаси эди.

Шу ўринда бир воқеа эсимга тушди. 80-йилларда иш юзасидан Фанлар академиясининг Сейсмология институтига тез-тез бориб турар эдим. Академик Фани Ариф-хонович Мавлонов билан геологик ва гидрологик терминлар луғатлари юзасидан ҳамкорлик қилар эдик. Бир куни мен домлага: «Келинингиз мени ҳарф санашдан бошқа нарса қўлингиздан келмайди, деб айтаяпти», дедим. Академик «шу жумлангизни яна такрорланг», деди. Мен такрорладим, шунда домла: «Ҳарф санашда гап кўп экан-ку, биз ўзбекчасига ҳам, русчасига ҳам ҳарф санай олмай-миз», — дедилар.

Бу энди сейсмология соҳасида улкан тадқиқотлар қилган, лёсс (согтупрок)нинг пайдо бўлиши назариясининг муаллифи, рус ва ўзбек тилларида қатор капитал асарлар яратган, дунёга таниқли олимнинг гапи эди.

Камтарлик йирик олимлар, буюк кишиларнинг хислатидир. Қадимги юнон олими Арасту: «Шунча ўрганиб, мен ҳеч нарсани билмаслигимни англадим», деган экан. Дўстимиз ҳам ана шундай камтарин, хокисор инсонлардан биридир.

Чингиз Айтматов ўзининг бир асарига араб ёзувчиси Жаброн Халилнинг қуйидаги сўзларини эпиграф сифатида келтирган эди: «Буюк кишиларнинг юраги иккита бўлади, биттаси қон талашиб ётса, иккинчиси ҳар қандай шароитда ҳам ҳормай-толмай ишлайверади».

Халқ орасида ўзларининг ҳалол меҳнатлари билан катта обрў-эътиборга сазовор бўлган Рашидовлар оиласи хусусида ҳам шуни айтиш мумкин. Бу даврда уларнинг бошига озмунча бўҳтонлар ёғдирилмадими... Сўзни Асил Рашидовнинг ўзига берайлик: «Акамиз вафот этгандан кейин, бир неча йил давомида бир тўда ёвуз ниятли кимсаларнинг қутқуси билан юзлаб, минглаб ҳалол, меҳнаткаш инсонлар тақдири у кишининг номи билан боғланиб, турли уйдирма, таъқиб ва қувғинларга гирифтор бўлди. «Оқ пахта»нинг «қора меҳнат»ида тобланган жуда кўп одамлар урилди, сурилди, қамалди, отилди.

Афсус ва надоматлар бўлсинким, улар орасида, аксарият «емаган сомсага пул тўлаб» дегандай бегуноҳ қурбон бўлиб кетганлар, обрўсизланган, бола-чақаси дайдиб, рўзгори тўкилган ва соғлиғидан ажраб бир умрга майиб-мажруҳ бўлиб қолганлар ҳам кам эмас. Тухмат балосига йўлиқиб, номусига чидай олмай, ўз жонига қасд қилганлар, дунёдан кўз юмганлар қанча. Худо раҳмат қилсин уларни. Барча жабрдийда оилаларга чин инсоний ҳамдардлик билдирамиз. Турган гап, барчамиз учун мусибатли бўлган ўша оғир йилларда энг кўп жабр кўрган оилалар қаторидан биз ҳам узоқда турмадик». Дарҳақиқат унинг бошидан нималар кечмади. Бу ҳақда сўзни у кишининг қадрдон дўсти Исмоил Сулаймонов «Йигирма саккиз қалдирғочнинг бири» номли мақоласида очиқ ва таъсирли ёзган эди.

*Суюн ҚОРАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими,
география фанлари доктори, профессор.
15.01.2010 йил.*

ЙИГИРМА САККИЗ ҚАЛДИРҒОЧНИНГ БИРИ

«Ўзбекистон овози» рўзномаси кўплар қатори Асил Рашидовнинг ҳам кўз очиб кўрган ижодий даргоҳи. Шу муқаддас қадамжо унга ҳаёт фалсафасидан, инсонийликдан сабоқ берди. У бу даргоҳда жонбозлик кўрсатиб жойларга тез-тез чиқиб турар, ишчилар, деҳқонлар, зиёлилар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, редакцияга бир дунё таклиф-мулоҳазалар, ижодий режалар билан келарди.

Асилжон кейинчалик — Тошкент муаллимлар тайёрлаш олийгоҳига ишга ўтганида ҳам журналистлик фаолиятини тарк этмади. Олийгоҳнинг кўп нусхали газетаси — «Педагог» (ҳозирги «Маърифат йўлида»)га 20 йилдан ортиқроқ давр мобайнида муҳаррирлик қилди. Ҳозир ҳам ўзи учун муқаддас бўлган даргоҳ — «Ўзбекистон овози» билан муносабатларини давом эттириб келмоқда.

Ҳа, бизлар республикада журналистика касби бўйича дорилфунун дипломини олган дастлабки қалдирғоч мутахассислармиз. Мана шунга ҳам ҳадемай 46 йил бўлади. Биз саккиз қиз ва йигирма йигит эдик. Бугун шулардан бири ҳақида ҳикоя қилиб бермоқчиман.

...Кунлардан бирида талабалар ўртасида «Шароф Рашидовнинг укаси бизнинг гуруҳда ўқиркан», деган гап тарқалди ва «Ким экан у?» деб сўрай кетишди. «У ўзини қандай тутаркин, биз билан тенгқур сифатида гаплашармикан?» деганлар ҳам бўлди.

Келди, кўрдик. Оддий, камтар йигит. Ўша пайтларда ҳам, кейинчалик ҳам — Асил Рашидов бирор жойда ўзини бошқалардан ўзгача тутган эмас. Ҳамма ерда эл қатори юрди, курсдошлари билан самимий дўст тутинди. Дорилфунунни тугатдик, ҳаммамиз ҳар қаерга ишга тарқаб кетдик. Лекин ҳар биримиз ким нима билан машғул, қандай иш қиляпти — доимо қизиқиб турамиз.

Асил Рашидовдаги инсоний фазилатлар ва қаламкаш, ижодкор сифатидаги хислатларни алоҳида таъкидлаб ўтишни жоиз деб ҳисоблайман. Бу — камтарлик, хоки-сорлик, ҳалоллик, покизалик, меҳнаткашлик, тўғрисўзлик, принципиаллик, ўта заҳматкашлик, ўз ишидан қаноатланмаслик. Мана, олтмишни ҳатлаб ўтганига ҳам бир-икки йил бўлиб қолди. Лекин у ҳамон ижодий изланишда.

Унда яна кишини ўзига мафтун этадиган бир хислат бор. У ибоби. Унда қандайдир ўзига ярашиқли тортинчоқлик ҳам бор. Асилжон билан танишганимга, боя айтганимдек, қирқ йилдан ошибди. Шу йиллар мобайнида қанча сувлар оқиб кетди. Неларни кўрмади бу бошлар. Ҳаёт йўли деб аталмиш сўқмоқлар бошқалар каби уни ҳам не синовларга солмади, не кунлар тушмади бошига. Ундаги ирода, ўзини қўлга ола билиш туйғуси, қандайдир бир ички, табиий талабчанлик, вазминлик, мулоҳазалик, мушоҳадалик бўронларда, довулларда ҳам ўзини йўқотмасдан ўтиб олишига имкон берди. Ҳар қандай шароитда ҳам у инсон бўлиб қолди. Инсоф ва диёнатини йўқотмади.

Баъзи давраларда унинг раҳматли акаси ҳақида: «Амал курсисида Шароф Рашидов бўлди, заҳматини у чекди, меҳнатини у қилди, лекин даври-давронни қариндош-

уруғлари сурди», деган гаплар ҳам бўлди. Бу нозик масалада мен ўзим билганимни айтай, сизлар эшитинг.

Асилжон биз тенгқурлари билан, юқорида эсланимдек, беш йил Тошкент дорилфунунида таҳсил кўрди. Талабалик йиллари... Унинг кайфи, сурури, айтиш мумкинки, гурури шу даврни бошидан кечирганларга маълум. Ҳаммамиз келгуси парвозга қанот чиқараётгандек сезардик ўзимизни. Ёшимиз улғайиб, ақлимиз тўлишиб қолгандек эди гўё. Ўзаро эмас, баъзан тап тортмай ҳурматли домлаларимиз билан ҳам тортишиб қолардик. Бундай пайтларда Асилжон ҳеч вақт одоб доирасидан ташқарига чиқмасди. У ўзини ҳар қандай шароитда ҳам оғир ва вазмин тутарди.

Яширмайман, ҳа, ўша талабалик йилларида баъзиларимиз ўзгалар билан учрашиб қолганимизда:

— Бу дўстимиз Шароф Рашидовнинг укалари бўладилар, биз бирга ўқиймиз, — деб кўярдик.

Бундай ҳолларда Асилжон хижолат тортиб, юзлари қизариб кетарди. Кейинчалик қатъий равишда шундай деди:

— Мен талабаман, сизларнинг дўстларингиз, бошқасининг аҳамияти йўқ. Илтимос қиламан, бировларга мени боғлаб гапирманглар.

Шу-шу бўлди-ю, юқоридаги гапларга чек қўйилди. Асилжоннинг ўзи ҳам бирор ерда қариндошлари ким эканлиги, уларни пеш қилганлигини биз эшитмаганмиз.

Ўша йилларда — талабалик давримизда Шароф Рашидов республика Олий Кенгаши Раёсатининг раиси эди. Кейинчалик у қарийб чорак аср мобайнида Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетига бошчилик қилди. Тасаввур қилинг, Асилжоннинг ўрнида енгилроқ табиатли, ўз шахсий манфаатини кўзловчи бирор бошқа кимса бўлганида борми — керак-нокерак жойда унинг туғишган акаси ким эканлигини пеш қилавериб, не ҳангомаларни кўрсатмасди. Бундай воқеаларнинг қанчасига ҳар биримиз ўз жойимизда гувоҳ бўлганмиз-ку, ахир. Асилжон нимагаки эришган бўлса, фақат ва фақат ўз меҳнати, заковати, заҳмати туфайлигина сазовор бўлди.

У фан номзоди илмий даражасини олиш учун диссертациясини 1981 йили ёқлади. Эътибор беринг, аспирантурани 1961 йилда тамомлаганди. Орадан 20 йил

ўтди. Бу унинг ночорлигидан эмас, асло бундай деб ўйламанг. Ўша ўзига нисбатан ўта талабчанлик, тортинчоқлик деймизми, баъзи оғзига кучи етмаганларнинг гап-сўзларидан йироқроқ бўлиш ниятидами — ҳар ҳолда шундай бўлди.

Асилжоннинг ўзи бу ҳақда шундай дейди:

— Мен меҳнат қилишни акамдан ўрганганман. Баъзи яқин дўстларим илмий ишимнинг чўзилиб кетганлигини акам билан ҳам боғлайдилар. Бу, бир томондан тўғри. У киши диссертация баҳона, ўз устида ишласин, қаламини чархласин, илмнинг ичига кирсин, деган гапни уқтирдди.

Ваҳоланки, у республика илмий ва ижодий жамоатчилиги ўртасида аллақачон етук адабиётшунос ва таржимон бўлиб танилганди. Даврий матбуотда ҳамда илмий тўпламларда адабиётимиз муаммоларига бағишланган юзга яқин мақолалари чоп этилганди. «Ёрқин истеъдод», «Леся Украинка», «Мухтор Аvezов ва ўзбек адабиёти», «Таржиманинг оидин йўли», «Замонавийлик ва бадиий метод», «Ҳаёт ва нафосат рамзи», «Севги мадҳияси»дан «Оқ кема» гача» каби жамоатчилик эътиборига тушган мақолалар шулар жумласидандир. Асилжон шунгача бир қатор, чунончи, «Инсон ва меҳнат мадҳи», «Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони» каби илмий рисоаларнинг муаллифи бўлишга ҳам улгурганди. 1980 йилда унинг 15 тобоқ ҳажмдаги «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» монографияси «Фан» нашриётида чоп этилди.

Мазкур илмий асари учун дўстимиз Ҳамза номли Ўзбекистон Давлат мукофотида сазовор бўлди. Шунгача у эндиликда жаҳон адабиётининг кўзга кўринган йирик арбобларидан бири Чингиз Айтматовнинг «Жамила», «Сарвқомат дилбарим», «Алвидо, Гулсари!», «Оқ кема», «Соҳил ёқалаб чопаетган олапар» каби машҳур қиссаларини ўзбек тилига қойилмақом қилиб ағдариб, чоп эттирди.

Биз ўзбек ўқувчилари Марказий Осиёдан чиқиб жаҳон тан олган улкан истеъдод соҳиби Чингиз Айтматовнинг дастлабки ҳикояларидан тортиб деярли сўнгги романларигача Асил Рашидов таржимасида ўқидик. Бунининг катта ижодий жасорати, деб бемалол айтиш мумкин. Айни пайтда у қардош халқлар адабиётини, маънавий

ҳаётини ўзбек элига сингдиришда, дўстлик алоқаларини мустаҳкамлашда қалб қўри билан меҳнат қилди, шу жараёнда ўзи ҳам ўсди, қалами чархланди, ҳассос таржимон — ижодкор бўлиб етишди.

Александр Бек, Мирзабек Дуйсенов, Бовуржон Момиш ўғли ва бошқа ёзувчиларнинг асарлари ҳам Асилжон томонидан таржима қилинган. Умуман, ҳозиргача чоп этилган унинг таржима асарларининг саноғи 200 тобоқдан ошиб кетди. Адабий-танқидий мақолалари, илмий рисола ва монографиялари эса 100 тобоқ атрофида бўлибди. Бу айтишгагина осон. Буни ижод машаққатини, ўша, тунлари безовта бўлиш заҳмати тотиётган одам билади. Уйқудан, ҳузур-ҳаловатдан воз кечиб, кунма-кун, ойма-ой, йилма-йил қилинган тинимсиз меҳнат самараси бу.

Бир донишманд айтган экан: ҳаёт — бу силлиқ ва текис йўл эмас. Унинг жарликлари ҳам борки, кутилмаганда инсон боласини тақдир шамоллари унга қулатиши мумкин. Бошқалар бошига тушганидек, дўстим бошига ҳам ҳеч кутилмаганда оғир, ниҳоятда мушкул савдолар тушди. Шароф Рашидов вафотидан кейинги йилларда бўлиб ўтган ҳақсизлик, қатағон, тухмат, таҳқирлаш даврида, Асилжоннинг ўз сўзи билан айтганда, «барчамиз учун мусибатли бўлган ўша оғир йилларда энг кўп жабр кўрган оилалар қаторидан биз ҳам узоқда турмадик. Орадан ўтган йиллар ичида биз, «рашидовчилар» юз йилга қаридик».

Шу ўринда унинг «Акам ҳақида» деб номланган рисоласидан бир парча келтиришни лозим деб топдим, зеро, киши бошидан ўтган воқеаларни ҳеч ким ўзича сўзлаб беролмайди.

«Расмий доираларга келганимизда шуни айтиш керакки, собиқ Давлат хавфсизлиги қўмитаси томонидан Ш.Рашидов оиласи аъзолари, қариндош-уруғлари неча марталаб сўроқ қилинганлиги маълум. Шахсан менга келганда, «резервдаман» деб юрган эдим. Вақти-соати келиб мени ҳам Ш.Рашидов билан боғлиқ масалалар жараёни тугалланиши олдидан бир бор таклиф этдилар. Улар мени чақиртиргунга қадар фаолиятимни обдан текшириб, маълум хулосага келганликларини қалбим сезиб турган эди, албатта. Борсам, Москвадан келган терговчилардан тўрт-

бештаси хавфсизлик қўмитаси биносидаги хоналардан бирига жойлашиб олиб иш кўраётган эканлар...

Терговчининг саволларига жавоб бериб бўлганимдан сўнг, у қизиқиб сўраб қолди: — Нега акангиз катта лавозимда бўла туриб, сиз бундай имкониятдан фойдаланмадингиз?

— Акам ўз йўлига, мен эса ўз йўлимга. Менда ҳақиқатан ҳам на машина, на дала ҳовли бор. Зарурат юзасидан унисини ҳам, бунисини ҳам сўраган пайтларим бўлган. Аммо акам рухсат бермасдилар. Ҳатто юқорироқ лавозимларга ишга таклиф этганларида ҳам розилик бермаган. Билмадим. Нима бўлганда ҳам акам менинг моддий шароитимнинг айтарли даражада яхшиланишига ҳам, лозим кўришган лавозимларга ишга ўтишга ҳам ижозат бермай, тўғри қилган экан, деб ўйлайман. Шу туфайли бўлса керак, менга ҳеч ким ҳеч қачон ва ҳеч қаерда заррача тазйиқ ўтказмаган».

Ҳа, шундай бўлган эди. Дўстларга келганда шуни айтиш лозимки, уларнинг кўпчилиги Асилжонга бўлган муносабатларини ўзгартирмадилар. Ўша, унинг учун ниҳоятда оғир бўлган йилларда дўстлар ўзларини унга аввалгидан ҳам яқинроқ, самимийроқ тутгандек, ўксиган кўнглига далда бергандек бўлдилар. Дўстим эса ҳаётнинг унинг бошига солган энг оғир синовларидан ҳам ўзига гард юқтирмай шараф билан ўтди.

Дарҳақиқат, фидойи муаллимлар — зиёлиларнинг гули, айтиш мумкинки, дўстимнинг катта, олийжаноб хизматларидан яна бири унинг мураббий сифатида 35 йилдан буён ёш авлодга сахийлик билан қалб кўрини сингдириб сабоқ бериб, ҳаётга йўллаб келаётганлигидир. У етиштирган сон-саноқсиз қалдирғочлар эндиликда республикаимизнинг турли бурчакларида, турли лавозимларда меҳнат қилмоқдалар.

Фарзанд дунёга келганда ота-она унга яхши ният билан ном қўяди. Халқда шундай гап бор: қандай ном қўйилса, кейинчалик инсоннинг бундан кейинги ҳаётида ўша исм маъносини ифодалайдиган мазмун акс этармиш. Эҳтимол шундайдир. Жиззахлик Рашид ота билан Қўйсиной ая ўзларининг бешинчи фарзандларига ном қўяётганларида ҳам шундай ният қилган бўлсалар ажаб эмас.

Ҳа, менинг дўстим ҳаётнинг текис йўлларида ҳам, ўнқир-чўнқир жойларида ҳам, қуёшли кунларида ҳам, бўронли тунларида ҳам диёнатли ва имонлилигича қолди. Чунки у чин маънодаги асил Инсондир.

*Исмоил СУЛАЙМОНОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими.
25.05.2000 йил.*

КУРСДОШЛАР САРВАРИ

Биз курсдош бўлсак ҳам ака-укалардек, опа-сингиллардек қондош-жондош, ҳамроз, аҳил муносабатда эдик. Қайдам, мақсадимиз, интилишимиз, изланишимиз бир хил — ижод, яратиш бўлганиданми, гапимиз бир жойдан чиқар, сўзимиз-сўзимизга тўғри келар эди. Меҳнатимиз, ҳаракатларимиз ҳосиласи мақолами, лавҳами, шеърми, ҳикоями, репортажми, кичик бир хабарми матбуотда чиқиб қолса, бир-биримизни табриклаб, масрур бўлардик. Устоз журналистларнинг: «Йиллар ўтса ҳам, тўпламларимиз чиққан бўлса ҳам, ҳамон деворий газетада исм-отимизни кўрсак хурсанд бўламиз», деган пурҳикмат гапларини эслардик. Гапнинг очиги, бошқа факультет, бўлимларда ўқиётган тенгдошларимиз бизга ҳавас билан қарашар, биз бундан ғурурланиб, кўпроқ ёзиб-чизишга, матбуотда кўриниб, радиода (1949 йилда ҳали телевидение йўқ эди) қатнашиб туришга, шунга яраша асар ёзишга уринардик. Чунки, бизлар Ўрта Осиёда илк бор САГУда ташкил этилган, олий маълумотли журналистларни тайёрлашга қаратилган бўлимнинг, танловдан ўтиб, ўқишга кирган биринчи қалдирғоч талабалари эдик-да. Орамизда ушбу машаққатли, ҳамиша беҳаловат, аммо шарафли, самараси сурурли касбни, ўз туғма таланти, истеъдоди билан эгаллаб, халқ тилига тушган курсдошларимиз ҳам бор эди. Улар бизни дадил бўлишга, машқ қилишга, қаламни тинчитмасликка ундашар, озми-кўпми ёзганларимизни кўриб, танлаган касбимизни уддалаб кетишимизга рағбатлантиришарди. Улар ҳаётда ҳам анча нарсаларни кўришга улгурган, уйланган, ота ҳам бўлган, илмга чанқоқ, катта ижод намуналарини яратишга астойдил киришган эзгу

ниятли, меҳнатсевар, меҳрибон, одобли инсонлар эдилар. Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси Ҳошим Абдусаматов, шоир Жонрид Абдуллахонов, мухбир Асатилла Халилов, ҳаваскор Исмоил Сулаймонов шулар жумласидан эди. Улар орасида ўзининг бўй-басти, алп қомати, қорачадан келган, келбатли, кам гапириб, кўпни фикрлашга солиб қўядиган Асил Рашидов босиқлиги, меҳрибонлиги, кечиримлилиги, ўта камтарлиги билан ажралиб турарди... Алоҳида эътиборга ва таҳсинга лойиқ хислати, у ўзлигини таниган, ўзига ишонган мустақил фикрига, матлабига эга бўлган йигит эди. Ўқишида бўладими, ҳаёт тарзида, иш фаолиятида бўладими, аввало, масала, муаммо чиқармасликка, ҳар томонлама меъёрни сақлашга, заковат билан, маънавий ва моддий жиҳатдан имкон қадар нафсини тийиб, умргузаронлик қиларди. Аммо, руҳни туширмай, ақлни маҳкам ушлаб, «сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим» қабiliда иш тутарди. Истиқболли, катта юмушларга, ижтимоий-сиёсий, жамият, насл-насаб, оила билан боғлиқ бўлган вазифаларни ҳал этаркан, етти марта эмас, етмиш марта ўлчаб, ҳар томонлама ўйлаб киришишини ҳам билиб олгандик. Биронта, каттами-кичикми ишга қўл урса, пишиқ-пухта, ўзидан кейин бошқаларнинг аралашуви ёки тўлдиришига ўрин қолдирмай, мукаммал, маромида бажариши, охирига етказиш фазилати, заҳматкашлиги, синчковлиги аён эди.

Шу эзгу феъл-атвори, ҳаракати, ирода-этиқоди билан имтиҳонларга ҳам яхши тайёргарлик билан келар, ўз билимига ишонган ҳолда имтиҳонларга биринчилар қатори кирар, устозларнинг аъло баҳоларига муяссар бўларди. Илдамлигининг яна бир ҳикмати шунда эдики, синовдан вақтли қутулиб чиқиб, кетиб қолмасди. Ҳамкурсларининг саволларига жавоб бериб, ёрдамлашиб турарди. Демокчиманки, одатига кўра атрофидагиларга нафи тегса хурсанд бўларди. Кейин билсам бу бежиз эмас экан. У Жиззахда еттинчи синфни тамомлаб, билим юртида ўқиб юрганида ўқиш билан бирга талабалар касаба уюшмаси раиси сифатида жамоат ишларида фаол қатнашиб, кишиларга ғамхўрлик қилишни ўзига яна бир касб қилиб олган экан. Агар ҳамкурсларимиздан биронтаимиз имтиҳондан ўтолмай қолсак, астойдил куйиниб кетарди. Дарров курснинг сардори Маҳмуд Яҳёевни, комсомол бошланғич ташкилотининг котиби

сифатида мени, касаба уюшмаси раиси Тоҳир Пидиевни чорлаб, бир чорасини кўришни, домлани қайта имтиҳон олишга кўндиришни ўртага ташларди, бунда қатнашишга ўзининг ҳам тайёрилигини айтарди. «Қизигида ҳал этмасак, дўстимиз стипендиясиз қолиб кетади! Моддий жиҳатдан қийналиб қолади. Мен унинг аҳволини биламан, ёрдам берадиган одами йўқ», — деб туриб оларди. «Шу сафар қўллаб юборинглар, кейинги имтиҳонларда ёнимга олиб, бирга дарс тайёрлаб, сизларни безовта қилмаймиз», — деб ўзини ҳеч четга олмасди. Биз имтиҳондан йиқилган дўстимизга ёрдамга тайёргарлигимизни айтиб ишга киришиб кетардик. Бунинг ҳам сабаби бор эди, шошмасак бўлмасди. Юқорида айтдим-ку, бир оила фарзандидек эдик деб. Курсдошимизнинг муваффақиятсизлиги бизники, қолаверса курсимизники, деб билардик.

Курсдошимиз орамизда чидамлилиги билан ҳам ажралиб турарди. Курс иши бўладими, сўзга чиқадими, мақола, лавҳа ёзадими, жамоат ишими астойдил, эринмай, ипидан-игнасиғача ўрганиб, пишиқ-пухта бажариб ўрнига қўярди. Бу менинг ишим эмас, деганини ҳеч эшитмаганмиз. Иш танламасди, берилган вазифани, ёритиш керак бўлган мавзуни вақтида, ўрнига қўйиб адо этарди. Чарчашга вақт йўқ, дейишни яхши кўрарди. Унинг шу чидами, меҳнат-севарлиги, мақсадли интилиши бугун бир эмас, бир неча соҳа йўналишида юксак марраларни эгаллашга муяссар этди, деб ўйлайман. Кўп қиррали зиёли мартабасига олиб чиққанига аминман. Хосатан, унинг камоли инсон, етук шахс сифатида шаклланишида уч муҳим соҳа алоҳида ўрин тутганини таъкидлагим келади. Энг аввало, журналистик фаолияти, кейин Педагогика университетиде адабиёт фанидан дарс бериши, учинчиси, бадиий адабиёт таржимаси билан шуғулланишидир. Бу уч улуғ соҳада фидо-корона, ҳалол пешона тери билан топган обрў-эътибори, чиқарган китоблари, вояга етказган шогирдларидан биргина журналистикага қўшган ҳиссасининг ўзи ҳам, XX асрнинг иккинчи ярми, XXI асрнинг бошларида яшаб, ижод этган қалам аҳлининг дарғалари қаторига қўйса арзигулик деб ҳисоблайман, журналист, курсдошимиз сифатида ардоқлайман, фахрланаман. Уч юздан ортиқ мақола муаллифи Асил Рашидовнинг 22 йил давомида педагогика институтининг кўп ададли газетасига муҳар-

рирлик қилганининг ўзи унинг журналистикадан ажралмай яшаши далилидир. Зотан, газетанинг катта-кичиги бўлмайди. Деворий газетадан бошлаб, барча газета борки, маънавий озиқа бермаса, давр нафасини акс эттирмаса, турфа жанрдаги ижод маҳсулларини қамраб олиб, чиройли ҳарфларда жойига қўйиб ёритилмаса, ҳар жиҳатдан оҳанрабодек тортиб турмаса, унинг мухлиси, ўқувчиси бўлмайди, у матбуот, нашр яшамайди ҳам. Асил Рашидовнинг журналистлик фаолияти ҳақида ўттиз йилдан ортиқ муддатда олийгоҳда журналистларга устозлик қилиб, дарс бериб келаётган таниқли олимлар Сайди Умиров, Бойбўта Дўстқораев «Зиёбахш умр саҳифалари» рисолаларида, унинг кўп қиррали ҳаёти қатори журналист сифатидаги фаолиятига ҳам катта эътибор бериб, атрофлича ёритишган. Шунингдек, унинг адабиётшунослиги, олимлиги, моҳир таржимонлиги, асарлари ҳақида талайгина тадқиқотчилар, қалам соҳиблари ёзишган. Шу сабабли дўстимнинг ижод соҳаларидаги фаолиятига тўхталмайман.

Курсдошларига, эл-улусга беминнат, холис хизмат қилишга ҳамиша тайёр турган Асил Рашидовни метин эътиқод соҳиби дегим келади. У эътиқодига кўра ўз кучи, меҳнати билан талабалик, аспирантлик йилларининг серсамара бўлишига интилиб, мақсадига эришган ҳолда ўтказиб келмоқда.

Асилжоннинг эътиқодида собитлиги, содиқлиги унинг акаси Шароф Рашидовга бўлган муносабтида яққол кўринади. Бу қатъийлигини у «Акам ҳақида» деб аталган рисоласида очиқ-ойдин намоён этган.

«Ўзбекистон овози» — «Голос Узбекистана» газетаси саҳифасида «Шарафнома» рукнини очиб, баъзи «тили куйган, юзи шувит» кимсаларнинг қаршиликлариغا қарамай, Шароф Рашидов ҳақидаги хотираларни тўплаб, ёрита бошлаганимизда, Асилжоннинг ушбу рукн орқали аср фожиасини даф қилишни — «Ўзбеклар иши» деган ёлғон ва тухматларга чек қўйишга қаратилган ушбу саҳифаларни тайёрлашга жамоатчилик асосида ёрдам берганини айтиб ўтмоқчиман. Биз, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, ҳамкурсимиз Исмоил Сулаймонов билан таҳририятга келган хотиралар, мақолалардан саралаб олиб, Шароф Рашидовнинг етмиш

беш йиллик юбилейига бағишлаб чиқарган рисола-мизнинг ташаббускори бўлганлигини айтмоқчиман.

Ҳар бир инсоннинг пири, жамоанинг, касбнинг сарварлари бўлади. Мухтасар бадиямга шу ерда нуқта қўяр эканман, ушбу қисқа баёнларда Асил Рашидов бир умрлик курсдошларимиз сарварларидан бири сифатида ҳурматимизга сазоворлигини айтаман.

*Расул РАҲМОНОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими,
Ўзбекистон халқ академияси академиги.
10.10.2010 йил.*

ТАҚРИЗЛАР СЎЗЛАГАНДА

УЛКАН МЕҲНАТ САМАРАСИ

Биз одатда «яхши асар», деганда кўпроқ бадиий асарларни — қизиқ воқеаларга сероб роман ва қиссаларни, ҳикоя ва дostonларни назарда тутамиз. Лекин бугун фаройиб ҳодисалар асосига қурилган роман ва қиссаларгина эмас, теран фикрларга бой илмий асарлар ҳам китобхонлар даврасида жуда катта қизиқиш уйғотмоқда. Чунки бугунги китобхон умид билан қўлига бирор китобни оларкан, бу китобдан, биринчи навбатда, маънавий озиқа қидиради, ўзи ўйлаб юрган саволларга жавоб излайди, бу жавобларни эса фақат истеъдодли санъат асарларигина эмас, балки бу асарлар тўғрисида ёзилган жиддий илмий китоблардан ҳам топиш мумкин. Ҳар қалай, ҳар бир яхши асар, хусусан, илмий асар, китобхон онгида унинг ўйларига ҳамоҳанг теран ўйлар, чуқур фалсафий фикрлар уйғотмоғи лозим.

Мана, менинг қўлимда таниқли олим ва истеъдодли таржимон Асил Рашидовнинг «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» деган янги илмий асари. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, адабиётимизга, ёзувчи меҳнатига чуқур эҳтиром билан ёзилган бу китоб мени бугунги ўзбек прозаси тўғрисида, хусусан, қиссачилигимиз тўғрисида анчагина ўйга толдирди. Ўйга толдириш эса, яна такрорлайман, фақат жиддий асарларга хос яхши фазиладир.

Сўнгги йилларда матбуот саҳифалари ва адабий йиғинларда адабиётимиз тўғрисида, унинг ютуқ ва камчиликлари тўғрисида анча-мунча мунозаралар бўлиб ўтди. Бу мунозараларда адабиётимиз учун фойдадан холи бўлмаган жиддий гаплар билан бир қаторда унинг ютуқларини инкор этиш, истеъдодли ёзувчиларимизнинг машаққатли меҳнати

билан, пешона тери билан яратилган, энг муҳими, жамоатчилик томонидан тан олинган баъзи асарларни очикдан-очик камситиб гапириш ҳоллари ҳам бўлди. Йўқ, мен ҳеч қачон адабиётимизнинг ютуқларини осмонга кўтариб, унинг нуқсон ва камчиликларини хаспўшлаш тарафдори бўлган эмасман. Биламан, камолотга интилган ҳар бир адабиёт, ҳар қандай жиддий ёзувчи учун қуруқ мақтовлардан кўра жиддий гап, жиддий таҳлил, жиддий танқид минг марта фойдалироқдир. Мен фақат мураккаб адабий жараённинг ичига кирмасдан туриб, уни чуқур ўрганмасдан туриб, сафсата сотишларга, яхши билмасдан, ҳатто ўқимасдан туриб, гапиришларга қаршиман, холос. Асил Рашидов китобининг энг муҳим ва энг катта фазилати ҳам шундаки, танқидчи ўзи қўл урган мавзунинг ичига чуқур кириб, уни ипидан-игнасиғача ўрганиб ёзган. Аслини олганда «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» деган бу асар бир йил-икки йил эмас, кўп йиллик меҳнатнинг меvasидир, кўп йиллик чуқур изланишларнинг яхши самарасидир.

Заҳматкаш халқимиз дунёда ҳеч нарсани меҳнат даражасида улуғламаган, меҳнат даражасида қадрламаган. Ишёқмаслар, дангасалар, такасалтанглардан кулиб, оддий меҳнат аҳлини, қобил фарзандларни доим шарафлаб келган, бу ҳақда юзлаб дostonлар, минглаб эртаклар, ҳикоят ва ривоятлар яратилган, «Ҳамма нарсанинг отаси меҳнат», «Меҳнат, меҳнатнинг таги роҳат», «Текиннинг миннати кўп, меҳнатнинг — зийнати» каби кўплаб доно гаплар, мақол ва маталлар битилган. Табиийки, бадий адабиёт учун ҳам меҳнат мавзуи ҳамма давр, ҳамма замонларда энг шарафли мавзу бўлиб келган, меҳнат кишиси эса доим унинг марказида турган. Меҳнат мавзуи «Фарҳод ва Ширин» каби ўлмас дostonлар, «Уруш ва тинчлик» каби гениал асарларнинг асл маъноси ва бош ғоясини ташкил этган. Шунинг учун ҳам олим ва танқидчи Асил Рашидов ўз асарида, авваламбор, бу мавзунинг жаҳон адабиёти тарихида тутган ўрни ҳақида сўз юритиб, меҳнат ҳақида буюк санъаткорлардан, чунончи, Алишер Навоий ва Носир Хисравдан тортиб, Лев Толстой, М. Шолохов, Ҳамза, Айний ва ҳозирги замон ёзувчиларининг фикрларидан кенг фойдаланади. Энг муҳими, устозлар бисотидан меҳр билан териб

олинган бу доно фикрлар бош мақсад учун, унинг
ғоясини, унинг илмий-назарий мазмунини чуқурроқ
очиш учун хизмат қиладики, бу ҳам асарнинг ижобий
хусусиятларидан биридир.

Асил Рашидовнинг бош мақсади — ўзбек қиссалари,
тўғрироғи меҳнат мавзусига бағишланган ўзбек қисса-
ларининг илмий таҳлилидир. Бироқ олим масаланинг
моҳиятини чуқурроқ ўрганиб, тўғри илмий хулосалар
чиқариш мақсадида гапни халқ ижодидан бошлайди,
классик поэзиямизда, улуғ боболаримиз Навоий, Муқим-
ий, Завқий асарларида меҳнат аҳлининг тақдири
қандай тасвирланганини таҳлил қилиб, кейин янги давр
поэзиясига, Ҳамза, Файратий, Ҳамид Олимжон ва Фафур
Фулом, Ойбек ва Миртемир ижодига ўтади. Бу эса
олимга меҳнатга муносабатларнинг ижтимоий негиз-
ларини очиб кўрсатиш имконини беради. Бу бобларни
ўқиган китобхон эса худди совуқ, файзсиз кулбадан
офтоб чарақлаб турган гўзал бир кенгликларга чиқиб
қолгандек бўлади. Ҳақиқатан ҳам, биз бирда улкан
классик шоиримизнинг:

Қир пастида шўртанг ариғ,
Бир тўп йигит ўрғай тариғ,
Тўнсиз, яланғоч, ҳай дариғ,
Бечора, оч деҳқон экан! —

деган ғамгин мисраларини ўқиб, юрагимиз зирқираса,
бирда Ҳамид Олимжоннинг:

Меҳнат бўлди —
Қаҳрамонлик,
Бирлик,
Омонлик.
Барча бирдан ишга ёпишдик.
Кулбалар ўрнига
Гигантлар қуриб,
Қурмоқ
Одатининг
Ишқида пишдик! —

деган оташ мисралари қалбимизда тамом бошқа, ёруғ ва
чурли туйғулар уйғотади. Энг муҳими, йигирманчи ва

ўттизинчи йиллар поэзиясида туғилган бу жўшқин туй-гулар ўша давр ўзбек прозасига ҳам «юқиб», аста-секин ўсиб борганлигини кўрсатиш имкониятини берганки, бу ҳам олим танлаган йўлнинг тўғрилигини кўрсатади.

Боя юқорида биз олим ўзи қўл урган мавзуни чуқур ўрганиб чиққан, деб айтган эдик. Дарҳақиқат, Асил Рашидов ўз китобида бир юз ўттиздан ортиқ қиссани тилга олади, бу асарларни яратган адибларни ҳурмат билан эслаб ўтади. Албатта, бу деган сўз, муаллиф ҳамма қиссаларга бир хил муносабатда бўлган, ўз китобида ҳамма қиссаларга баробар ўрин ажратган, деган сўз эмас. Аксинча, бу масалада олим бирдан-бир тўғри йўлдан борган, яъни ҳар бир асарга унинг ғоявий ва бадиий қийматига қараб, унинг ўзбек адабиёти тарихида тутган ўрнига қараб жой ажратган. Масалан, айтайлик, йигирманчи йиллар прозаси ҳақида гап кетганда, олим тадқиқот марказига Садриддин Айний қиссаларини ва биринчи навбатда, унинг «Одина» қиссасини олиб чиқади. Айни замонда йигирманчи, ўттизинчи йилларда яратилган энг етук асарлар, шу жумладан, устод Абдулла Қодирий ва Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом ва Ғайратий каби улкан ёзувчиларимиз асарлари ҳам тадқиқотчининг диққат марказидан четда қолиб кетмайди, танқидчи бу асарларга ҳам ҳаққоний ва чуқур баҳо бериб ўтади. Энг муҳими — олим ўзбек қиссачилигини даврларга бўлиб таҳлил қилар экан, фақат асарларнинг ўзига баҳо бериб ўтиш билан кифояланмайди, балки бу асарлар ҳақида билдирилган фикр-мулоҳазаларга ҳам батафсил тўхтаб, уларга ўз муносабатини билдириб кетади, яъни сарагини саракка, пучагини пучакка чиқарадики, бу ҳам китобнинг илмий ва назарий салмоғини оширади. Бу ўринда тадқиқотчининг И. Брагинский ва В. Панкина каби олимлар билан олиб борган мунозараларини эслаб ўтиш мумкин.

Маълумки, И. Брагинский билан В. Панкина «Одина» қиссасига давр нуқтаи назаридан ёндашмай, ортиқча талаблар қўйишган. И. Брагинский: «Садриддин Айний ҳали китобхонга намуна ва ибрат бўла оладиган илҳомбахш ижобий қаҳрамон образини яратишга муваффақ бўла олган эмас, яъни у социалистик реализм адабиётининг энг муҳим вазифаларидан бирини ҳал эта олмаган», деган бўлса,

В. Панкина С. Айний ўз асарида «Қаҳрамонни инқилоб курашчиларидан бири сифатида кўрсата олмади», деган фикрни баён қилган. Тадқиқотчи бу фикрларга эътироз билдириб, «Бизнингча, бу мулоҳазаларга қўшилиб бўлмайди, чунки Одина сингари муайян бир қаҳрамонни ижтимоий-тарихий ва миллий заминдан узиб олиб, ҳар қандай шароитда ҳам уни курашчи қилиб кўрсатишни талаб этавериш ўзи реализм принципларига хилоф бўлса керак», деб ёзадики, танқидчининг бу гапларига қўшилмай илож йўқ.

Асил Рашидов ўз китобида эллигинчи, олтмишинчи ва етмишинчи йиллар қиссачилигига жуда катта ўрин берган. «Ғолиблар» ва «Чўлга баҳор келди», «Синчалак» ва «Ҳилола», «Қорақалпоқ қиссаси», «Қадрим», «Муқаддас», «Оловкор» каби қатор қиссаларни атрофлича таҳлил қилган.

Олим бу асарларга танқидчиликнинг эстетик принципларига суянган ҳолда ёндашади, асарларнинг образлар системаси, тили, композицияси ва сюжет тузилишларига жуда катта эътибор беради. Натижада биз меҳнат мавзуига бағишланган ўзбек қиссачилигининг муваффақиятларигина эмас, камчиликлари тўғрисида ҳам, схематизм, шаблон, сохталик ва юзакилик каби прозамиз тараққиётига тўсқинлик қилиб келган қусурлар ҳақида ҳам кенг ва чуқур тасаввурга эга бўламиз. Ниҳоят, Асил Рашидов тадқиқотининг яна бир фазилати шундаки, олим ўзбек қиссачилиги тараққиётини умумиттифоқ прозаси тараққиёти билан узвий равишда боғлаб таҳлил қилган, бошқа қардош халқлар адабиётидаги шу мавзуга бағишланган асарлар билан солиштирган ҳолда фикр юритган. Бундай қиёсий тадқиқот эса илмда энг самарали йўللاردан биридир.

...Китобни ёпаман. Яна адабий баҳсларимиз, гоҳо билиб-билмай, ҳатто ўқимай туриб адабиёт ҳақида мунозара қилишларимиз ёдимга тушади. Асил Рашидов ҳам ўз асарида жуда кўп олим ва адиблар билан баҳслашган, мунозара қилган. Лекин билиб баҳслашган, олган мавзуини ипидан игнасигача ўрганиб, юзларча асарларни ўқиб чиқиб, ана ундан кейин баҳслашган, шунинг учун ҳам меҳнат мавзуига бағишланган ўзбек қиссачилиги тўғрисида салмоқли ва пухта бир асар вужудга келган,

шунинг учун ҳам ёзувчи меҳнатига нисбатан катта ҳурмат билан ёзилган бу китоб ҳақли равишда Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига тақдим қилинди.

*Одил ЁҚУБОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси,
28.08.1981 йил.*

КИТОБ ҲАҚИДА БИР НЕЧА СЎЗ

Асил Рашидовни республикамизнинг адабий жамоатчилиги ҳам, кенг китобхонлар оммаси ҳам иқтидорли олим ва тажрибали таржимон сифатида тан олишади. Давримизнинг улкан ёзувчиси Ч. Айтматовнинг деярли барча асарлари Асил Рашидов таржимасида ҳар бир ўзбек хонадони китоб жавонидан ўрин олди. Дарвоқе, Асил Рашидов дўстлик, байналмилалчилик туйғуси кучли ижодкор. Унинг ўзбек адабиётининг қатор илмий-назарий масалалари ҳамда ўзбек ёзувчиларининг ижодларига бағишланган мақолалари, қардош халқлар адабиётлари вакиллари тўғрисидаги илмий ишларининг яратилиши ҳам шундан (бу ерда С. Айний, Л. Украинка, Ч. Айтматов ҳақидаги ишларини эслатиш мумкин).

Аммо ҳар бир олим ёки ёзувчининг юракдан мафтун бўлган мавзуси, соҳаси бўлади. Асил Рашидовни меҳнат мавзусининг бадиий талқин этилиши масаласи қизиқтиради. У ўзбек адабиётининг тараққиёт йўллари ва унинг эришган ютуқларига адабиётимизнинг бош, етакчи мавзуси бўлмиш меҳнат кишисининг бадиий тасвирини текшириш орқали назар ташлайди.

Мазкур монография адабиётнинг марказий, бош масаласи — меҳнат ва меҳнаткаш инсон мавзуининг адабиётда тасвири ва талқинига бағишланган. Монографиянинг илмий, назарий ва амалий қимматини белгилайдиган нуқта худди шу ерда.

Муаллиф меҳнат ва меҳнат кишиси хусусидаги кузатишлари, мулоҳазалари, фикр-хулосаларини ўзбек повестлари таҳлили мисолида умумлаштириб, қуввати ва қамрови жиҳатидан, умуман, меҳнаткаш инсон ва адабиёт борасида баҳс юритувчи тўлақонли илмий иш даражасига кўтарган.

Китобнинг бошидан охиригача кўзга яққол ташланиб турган бир муҳим фазилати шундаки, тадқиқотчи адабий характер ва таҳлилга тортган проблемага чуқур ва изчил тарихийлик принципида ёндашади. Бу йўл ижодкорларнинг изланишларини, ютуқ-камчиликларини ҳаққоний баҳолашга кўмак беради, муаллиф меҳнат мавзуининг бадиий талқини тарихига ҳам, повесть жанрининг шаклланиш жараёнларига ҳам шу принцип асосида ёндашади.

Муаллиф ўзбек повестларида меҳнат ва меҳнаткаш инсон талқинига киришмасдан аввал ўзбек халқ ижоди ва классик адабиётимизда меҳнаткаш инсон талқини масаласига ҳам тўхталади. Бу ерда ҳам муаллифнинг меҳнат мавзуи талқинидаги ҳаётий анъаналарни кўрсатишга интилишидан ташқари, ёш ўзбек адабиётининг меҳнаткаш инсон образини яратишига кўмаклашган эстетик заминни таъкидлаши ҳам ётади (ишда рус адабиётига, жумладан, Л. Толстой ёки М. Горький традицияларига мурожаат қилиниши ҳам шундан).

Тадқиқотчи ўзбек фольклори ва классик адабиётимиздаги демократик тенденцияларни жуда тўғри белгилайди. Муаллифнинг «Халқ оғзаки ижоди ўзининг демократик характери билан, оддий меҳнат кишисига, меҳнат аҳлига зўр муҳаббати билан, чуқур халқчиллиги ва юксак ғоявийлиги билан ҳаммавақт муҳим ўрин эгаллаб келди. Катта ижтимоий масалалар, янги ижобий ўзгаришлар ва меҳнат қаҳрамонларининг ёрқин, бадиий мукаммал ишланган образлари ҳам аксарият биринчи бор ўзбек фольклор асарларида акс эттирилди», деган хулосаси ўринли ва тўғри. Айни чоғда тадқиқотчи ўзбек классик адабиётининг Алишер Навоий, Гулханий, Махмур, Муқимий, Фурқат, Завқий каби намояндалари ижоди мисолида, бу улуғ зотлар асарларида меҳнаткаш инсон ҳаёти ва тақдирининг қай даражада ўрин тутишини ёритиб беради ҳамда улар ижодининг халқчиллигини ҳам мазкур сўз санъаткорларининг халқ ҳаётига яқинлиги, халқнинг орзу-истакларини ифодалаганликлари, ноҳақлик, адолатсизликни қоралаб, адолат ва инсонпарварлик ғояларини илгари сурганликларида кўради.

Муаллиф ўзбек повестларида меҳнат ва инсон концепцияси масаласини таҳлил этмасдан аввал китобхончиққатини адабиётда меҳнат ва меҳнаткаш инсон маса-

ласини талқин этиш принципларига қаратади. Энг муҳими, адабиётда реализмнинг ривожланишини меҳнат ва меҳнат кишиси образининг қанчалик чуқур ва ҳаққоний ёритилиши билан чамбарчас боғлиқ эканлигини назарда тутати.

Тадқиқотчи ўзбек повестларининг ривожини ўзбек адабиётидаги бошқа жанрлар тараққиётидан ажратиб талқин қилмайди. У «Меҳнат кишиси образини яратиш йўлида» деган бўлимда меҳнат мавзуининг ўзбек поэзиясида бадий талқини масаласига тўхтайти. Муаллиф янги, эркин ва роҳатли меҳнат мавзуи илк бор ўзбек поэзиясида талқин этила бошлаганини кўрсатар экан, Ҳамза, Файратий, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Ойбек, Уйғун, Миртемир ва бошқа ижодкорларнинг меҳнат ҳақидаги шеърларида ташвиқотчилик, романтик кўтаринкилик ҳоким эканлигини таъкидлайди.

Муаллиф талқинича, шеърятдан кейин ҳикоя, очерк ва айниқса, повесть жанри ўзининг ихчамлиги жиҳатидан янги воқеликка фаол ва тезкорлик билан аралашиб, кириб бориб, даврнинг илғор кишилари характеридаги янгиликларни ҳозиржавоблик билан кўрсатишга интилади. Шу туфайли ҳар бир шахс ҳаёти, таржимаи ҳоли, меҳнат ва кураш йўли маълум маънода шу даврнинг, шу даврдаги халқнинг ҳаёт йўли, таржимаи ҳолидек жаранглади.

Ўтмишда реалистик прозаси оқсаб келган ўзбек адабиётида повесть жанрининг тезкорлик билан ривожланишининг боисларидан бири шунда эди. Муаллиф олдида повесть жанрининг меҳнат ва инсон мавзуини талқин этишдаги қийинчиликлари, изланишларини кўрсатишгина турмайди. Айни чоғда повесть жанрининг туғилиши ва ривождаги оғир, мураккаб, аммо самарали йўлни ёритиш ҳам турарди. Монографияда муаллиф шу икки бир-бирига узвий боғлиқ жараёни — повесть жанрининг туғилиши ва унинг меҳнаткаш инсон мавзуини бадий талқин қилиш жараёнини, бундаги ютуқ ва камчиликларни изчил илмий таҳлил этиб боради. Албатта, бу осонлик билан юзага чиқадиган иш эмас. Ахир, монография таҳлили учун олинган даврда (1915—1965 йиллар) бир юз йигирма бешга яқин повесть эълон қилинган. Ҳар бир даврнинг ўз проблемаси, ўз вазифаси бўлганидек, ҳар бир асарнинг ва ҳар бир ижодкорнинг ўз фазилати бор. Буларни илғаб олиш ва шу

даврнинг бош тенденциясини (меҳнат талқинидаги, албатта), ҳар бир ижодкорнинг меҳнат кишиси образини талқин қилишдаги изланишлари ва кашфиётларини белгилаб бериш тадқиқотчидан катта жасорат, чуқур илм ва узоқ меҳнатни талаб қилади. Дарвоқе, монография муаллифи мазкур мавзу устида ўн беш йилдан буён кунт билан илмий кузатишлар олиб боради. Мазкур китобни ана шу кўп йиллик жиддий ва ҳалол меҳнатнинг самарали якуни дейиш мумкин. Бунинг устига ушбу мавзу ўзбек адабиётшунослигида жуда кам таҳлил этилган. 30-йиллар ўзбек поэзиясида меҳнат мавзуи, баъзи прозаик асарларда ишчи мавзуси ва Навоий ижодида меҳнаткашлар образи хусусидаги номзодлик ишларини эътиборга олмаганда, бу мавзуга махсус бағишланган монографик характердаги йирик илмий тадқиқотлар ҳали яратилганича йўқ. А. Рашидовнинг мазкур монографияси бир жанр тараққиёти мисолида меҳнат ва меҳнат кишиси образининг яратилиш тарихини кенг ва атрофлича таҳлил этади.

Тадқиқотчи ўзбек адабиётида повесть жанрининг ривожини даврлар бўйича текширар экан, умумий, қуруқ мулоҳаза юритишдан қочади. Даврдаги илғор тенденциялар ва меҳнат кишиси талқинидаги янгиликларни повесть жанри тематикаси, мазмун, конфликтлари характери, образлар талқини, сюжетдаги ўзгаришлар ва ёзувчи тасвирида кўради. 20-йиллар повестларидаги ҳоким нарсаси ўтмишдаги оғир, бахтсиз меҳнат натижасида эзилган меҳнаткаш инсоннинг оғир ҳаёти, тақдири ва уларнинг нур, адолат учун интилишини ёритиш ётади. Муаллиф бу ўринда С. Айнийнинг «Одина» қиссасини жуда чуқур илмий таҳлил этади. Асарни ёзувчининг реализмни эгаллашидаги улкан қадами сифатидагина эмас, балки тожик прозасининг тўнғич ютуғи сифатида юксак баҳолайди. Айни чоғда «Одина»нинг, шунингдек, С. Айнийнинг шу даврда ёзган тарихий қиссаларининг ўзбек адабиёти ривожига ролини ҳам тўғри белгилайди.

Асил Рашидов повесть ҳақида бошқалар айтган фикрларни такрорламайди, зарур бўлганда мутахассислар билан баҳс-мунозарага кирилади, ўз қарашларини илмий асослайди, энг муҳими, мазкур повестларнинг очилмаган фазилатларини топади.

Муаллиф бирор давр повестини таҳлил этар экан, жанрдаги янги, ижобий тенденциялар билан бирга, унинг

ривожига ҳалақит берувчи камчиликларни ҳам кўрсатиб ўтади. Масалан, айрим повестларда факт орқасидан қувиш, воқеликнинг ташқи белгилари билан қизиқиш, схематик образлар яратишга йўл қўйиш, тавсифга берилиш, қаҳрамоннинг руҳий дунёсини чуқур психологик таҳлил этолмаслик каби қусурларни кўрсатадики, буларнинг айримлари кейинги давр повестларига ҳам маълум даражада монелик қилиб турди.

Муаллиф ўзбек повестининг ривожини классик адабиётимиз қолдирган энг яхши анъаналар билан боғлаб таҳлил этади. Булар дастлабки повестларимизда классик проза тили элементларининг учраши, қолипловчи композицион йўллар, шеърӣй парчалардан фойдаланиш, воқеа баёнида суҳбат-саргузашт усулидан ёки қаҳрамон номидан ҳикоя қилиш каби воситаларнинг учрашидир. Муаллиф бундай усуллардан фойдаланишдаги манфӣй ва мусбат томонларни далиллар билан кўрсатиб беради.

30-йиллар қиссачилигимизнинг энг характерли томони шундаки, муаллиф А. Қодирий, Ғ. Фулом, А. Қаҳҳор, М. Усмон, Ҳ.Шамс асарлари мисолида халқ повестларимизнинг бош қаҳрамони бўлиб қолгани, айниқса, меҳнатнинг инсон психологиясини, унинг онги ва ахлоқини ўзгартирувчи улуғ қудратли куч эканлиги ҳаққоний ёритилади. Муаллиф тадқиқотчилар кам диққат қилган повестларни («Дип» каби) таҳлилга тортиб, ишчи синфи образининг адабиётга кириб келиш жараёнини текширади ва шу баҳонада ўзбек қиссаларининг мазмуни ва ғоясидагина эмас, балки образлар оламида ҳам байналмилаллашиш кучайганлигини таъкидлайди.

«Тирилган мурда», «Қишлоқ ҳукм остида», «Обид кетмон» каби асарларда ёзувчиларимизнинг меҳнатнинг янги инсонни шакллантиришдаги қудратли куч эканлигини кўрсатади. Ўсувчи, шаклланувчи, янгидан туғилувчи инсоннинг психологик дунёсини теран таҳлил этиш даражасига кўтарилган ўзбек қиссалари, муаллифнинг уқтиришича, шу давр ўзбек прозасининг жиддий ютуқлари сирасига киради. Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги қиссаларни таҳлил этувчи бобда муаллиф ўзбек жангчисининг ватанпарварлиги ва жасоратининг илдизи озод меҳнатга бориб туташади, шу меҳнат букилмас характердаги янги инсонни яратди, деган тўғри фикрни олға суради.

Урушдан кейинги даврнинг ўзида ўзбек адабиётида юзга яқин повесть ёзилди. Тадқиқотчи буларнинг энг етук, характерлиларини таҳлилга тортади ва шулар мисолида ҳозирги қиссаларимизнинг муҳим тенденцияларини белгилаб беради. Бу аввало, повестларнинг тематик кенглигида, конфликтининг ўткирлигида, образларининг қўп қирралилигида, психологик таҳлилнинг чуқурлигида, бадиий-тасвирий воситаларининг ранго-ранглигида кўринади. Улар орасида чуқур психологик повестдан то ўткир драматизмга асосланган ҳужжатли повестгача, сатирик повестдан автобиографик қиссагача ёки воқеликни қамраб олиш кўлами жиҳатидан романга яқинлашган салмоқли қиссалардан тортиб ҳажми ҳикояга яқин, аммо ғоявий-бадиий вазни катта қиссаларгача яратилмоқда. Уларда фалсафийлик, лиризм сезиларли даражада кучайди. Энг муҳими, шароитни ўз идеалига мослаб ўзгартиришга интилган қаҳрамонлар қиссаларимизнинг бош қаҳрамонлари бўлиб қолди. Монография муаллифи меҳнаткаш инсон ва жамоа, шахс ва халқ, инсон ва табиат, меҳнат ва оила, меҳнат ва ахлоқ каби жуда қўп масалалар баҳонасида ҳозирги повестларда меҳнат ва ижобий қаҳрамон проблемасини ёзувчиларимиз қандай бадиий ҳал этаётганлигини ёритиб беради.

Монография китобхонни узоқ, мураккаб йўлни босиб ўтган ва шу жараёнда вояга етган, бой анъаналарни қўлга киритган ўзбек повестлари билан таништиради, унинг ўлмас намуналари боқийлигининг сабабларини тушунишига кўмаклашади, ҳар бир қиссанависнинг бу жанр ривожига қўшган ҳиссасини билишига, айниқса, повесть жанрининг давр проблемаларини, меҳнат кишиси ҳаёти, тақдири, интилиш ва курашларини, уларнинг руҳий оламини кенг ва чуқур, ҳаққоний акс эттириб беришда катта имкониятга эга эканлигини тушунишига ёрдам беради. Зотан, китобнинг ўзига хос хислатларидан бири ҳам шундаки, у фақат адабиёт мутахассисларигагина эмас, балки кенг ўқувчилар оммасига ҳам мўлжаллаб содда, ширали тилда, ўқимишли ёзилган. Чуқур илмий заминга қурилган, муҳим назарий фикр-хулосаларга бой бўлган бу асар китобхонни қиссачилигимиз тарихи, унда меҳнат кишиси образининг яратилиши жараёни билан таништирибгина қолмайди, балки адабиётшуносларни ҳам, қалам соҳиб-

ларини ҳам, ўқувчиларни ҳам қиссачилигимиз ва унинг қаҳрамонлари бўлмиш меҳнат кишилариининг бугуни ва эртаси тўғрисида ўйлашга, уларнинг камолоти хусусида қайғуришга ҳам даъват этади.

*Салоҳиддин МАМАЖОНОВ,
ЎзР ФА академиги, филология фанлари доктори.
1980 йил.*

КАМТАРГА — КАМОЛ

Асил Рашидов ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари бошларида ўзбек адабиётида таржимон сифатида танила бошлаган эди. Бу ҳол, биринчи навбатда, қирғиз адиби Чингиз Айтматовнинг «Жамила» номли қиссаси билан боғлиқ эди. Кейинчалик билдикки, машҳур санъаткор Мухтор Аvezов ёш адиб Чингиз Айтматовга «Оқ йўл» тилаб битган «Сафаринг қутлуг бўлсин» деган мақоласида биринчи бўлиб янги талантни кашф этгани эътиборни жалб қилган эди.

Асил Рашидов «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» (2008 йил) номли тадқиқотида бу асар ҳақида фикр юритганда, табиий бир йўсинда, узукка кўз қўйгандек адибнинг дил изҳорига эътибор беради: «Қирғизчада қиссанинг номи «Обон» эди. Ўзбек ва қирғиз тилларида «Обон» яхши жаранглайди. Лекин рус тилида унчалик яхши чиқмайди: «Папой». Хуллас, қиссага қўйилган биринчи ном анча мавҳум бўлиб, асарнинг мазмун ва моҳиятини англаб олиш қийин эди. Шу боис таржимонга маъқул тушмади. У қиссанинг номи «Жамила» бўлсин, «асарингиз қаҳрамони номи билан аталгани маъқул», деб таклиф қилганда эътироз билдирмадим... «Жамила»ни Москвада, олий адабиёт курсида ўқиб юрган кезларимда ёзган эдим. Табиийки, Москва муҳити, мен танишган рус адиблари, чет эл ёзувчилари менга кўп нарса беришди. Мен гўё янги бир оламга кирган эдим. Шароит кишини, унинг дунёқарашини ва ҳаётга муносабатини ўзгартиради. Мен ўша пайтлар қирғиз даштлари ҳақида, халқим турмуши, дарду дунёси, муҳаббати ҳақидаги қарашларим ўз аксини топган асар ёзиш орзусида эдим. «Жамила» шу изланишларнинг

маҳсули, дейиш мумкин, яъни аввалдан ёзишга чоғланиб юрган ҳаёт материалени янгича нуқтаи назар асосида талқин қилдим».

Худди шу йўналишда тадқиқотчи мазкур асарнинг муайян тарихий шароитда вужудга келиши манбаларини аниқлайди ва кенг китобхонлар оммасининг диққат-этиборини бу зарур муаммоларга жалб этади.

Асарнинг юксак парвози ва жаҳон халқлари томонидан эътироф этилишининг жонли гувоҳи сифатида Асил Рашидов уни алоҳида кучли меҳр-муҳаббат ила тавсиф ва таҳлил қилади. Таҳлил ва тавсифда эса асар сюжети марказини ташкил қилган Содиқ — Жамила — Дониёрнинг жонли, ўзига хос индивидуал белгилари ишонарли кўрсатилади. Айни чоғда, мазкур қаҳрамонларнинг руҳий тебранишлари, характерлари, унинг олмос қирралари, илоҳий куч — муҳаббат туйғуси Содиқнинг укаси, Жамиланинг қайниси ёш Сеит нигоҳида ўзига хос ва мос бир йўсинда қудратли куч билан ифодаланади. Тадқиқотчи бу образга алоҳида аҳамият беради ва унинг ич-ичидан нурланиб туришини асар матни асносида таҳлил қилади.

А. Рашидов китобининг «Насрда битилган дoston ёхуд йўқотилган севги» номли фасли ёзувчининг «Сарвқомат дилбарим» қиссаси таҳлилига бағишланган. Асар қаҳрамонлари Илёс ва Асалнинг турмуш тирикчиликлари ҳамда севги бобидаги ўзига хос интилишлари қуюқ бўёқларда тасвирланади. Тасвирда эса романтик кўтаринкилик ҳам, беҳаловат трагик ҳолатлар ҳам китобхоннинг диққат-этиборини ўзига оҳанрабодек тортиб олади. Мураккаб қайғули ҳолатлар тасвирлари жуда ифодали ва кучли қабарик, таъсирчан акс этган. Асил Рашидов ўз тадқиқотида «Сарвқомат дилбарим»ни таҳлил ва тарғиб қилар экан, адибнинг истеъдоди ва маҳоратига алоҳида бир йўсинда урғу беради. Аслида Илёсдек табиатан мард, жасоратли, ўктам, «жамият, жамоа олдида ўз бурчини аъло даражада бажариб келган» фидойи инсоннинг муайян бир вазиятда худбинлик кўчасига кириб қолиши ҳам, диспетчер қиз Хадичага илакишиши ҳам, Асалнинг исёни ҳам, баҳайбат довонлар, унда — совуқда Асалнинг ёш боласи билан қолиб кетиши ҳам, ниҳоят, Бойтемир хонадонидан жой топиши, устига-устак, Илёснинг тасодифан маст ҳолатда улар яшайдиган масканга бориб қолиши ҳам, буларнинг барчаси

муайян даражада алоҳида-алоҳида картиналарда инкишоф этилган бўлиб, тадқиқотда ҳам ўзининг изчил, гўзал илмий талқинини топган.

А. Рашидов ўз монографиясининг «Садоқат мадҳи» (Танабой ва Гулсари — айрилмас дўстлар) фаслида «Алвидо, Гулсари!» қиссасини таҳлил ва талқин қилган. Муаллифнинг талқинича, ҳаётни кенг қамраб олиши, воқеа-ҳодисаларни ҳаққоний тасвирлаши, турмуш тафсилотларини жонли бўёқларда, жозибали манзараларда чизиб бериши жиҳатидан ёзувчининг мазкур қиссаси ўзигача яратилган барча асарларидан ажралиб туради.

Ч. Айтматов ушбу асар хусусидаги ўз иддаосини шундай изҳор этган: «Эҳтимол, менга қанчадан-қанча илҳом нашидалари-ю, бадий ижод машаққатларини «Алвидо, Гулсари!» келтиргандир. Мен унда олдинги асарларимга қиёслаганда қандайдир янги бир сўз айтишга ҳаракат қилдим. Матбуотда берилган материаллар ҳам, дунёнинг турли бурчакларидаги кўпдан-кўп китобхонлардан келаётган мактублар ҳам менда маънавий қониқиш ҳосил қилибгина қолмай, балки эндиликда ҳаётда ва адабиётда танлаган йўлим ҳақида янада чуқур ўйлашга мажбур этганди.

Мазкур повесть, шахсан мен учун, шуниси билан қимматлики, унда, ўйлашимча, қирғиз халқига хос замонавий миллий манзарани тасвирлашга эриша олдим, деб ўйлайман. Мен миллий ҳаёт «нусхасини» эмас, балки миллий турмушдаги муҳим ижтимоий конфликтлар ва зиддиятларни ёритишга интилдим».

Асарда миллий ҳаёт, ундаги муҳим ижтимоий конфликтлар ва зиддиятлар, энг аввало, асар қаҳрамонлари Танабой, унинг саман йўрға оти — Гулсари, Жўра ҳамда Иброҳим ва Алдинов, прокурор Сегизбоев, райком котиби Қашқатоевлар тасвири ва талқинида мужассамлашган.

Тадқиқотчи ҳаётий муаммоларга алоҳида бир тарзда эътибор беради ва уларни конкрет равишда таҳлил қилиш йўлидан боради. «Асарда тасвирланишича, — деб ёзади тадқиқотчи, — томонлар ўртасидаги рақобат — ҳақ ва ҳақсизлик, инсоф ва виждонсизлик, одамийлик ва ваҳшийлик, соддалик ва дабдабабозлик, самимият ва сохтакорликнинг кучли тўқнашувидан келиб чиқади. Бу курашда эса оддий чўпон, матонатли инсон Танабой ҳам, ҳаётининг

сўнгги дамигача ҳақсизликка қарши курашчи мулоҳазакор раис, сўнгги йилларда колхоз партия ташкилотининг котиби Жўра Саёқов ҳам, ҳалоллик ва садоқат тимсоли бўлган Гулсари ҳам ана шундай курашнинг қурбони бўладилар. Воқеалар ниҳоясида катта қурбонлар берилганига қарамай, адолат тантана қилади». Худди шу тарзда тадқиқотчи асарида ижтимоий таҳлил тамойиллари устувор йўналиш касб этиб боради. Шак-шубҳасиз, Ч.Айтматовнинг юқорида номлари тилга олинган асарлари сингари «Алвидо, Гулсари!» қиссаси ҳам турлича усуллар — қиёсий ва филологик, психологик ва аналитик таҳлил методлари учун бой материаллар беради. «Инсонийлаштирилган» Гулсари образининг ўзи бир олам, унда адибнинг катта бир санъати мавжуд. Тадқиқотчининг тўғри таъкидлашича, «Танабойнинг нигоҳида Гулсарининг қулунлаш пайтидан тортиб то умрининг охиригача ҳаёт йўли унинг кўз ўнгидан ўтади. Ўз навбатида, Гулсари Танабойнинг «кўпгина масрур дамларига шоҳид». Бошқача ифода этганда, улар бир-биридан айрилмас ҳамроҳ. Гулсари — Танабойнинг жони, қони. Гулсарининг тақдири — Танабойнинг тақдири. Балки эриш туюлар, лекин бу бир ҳақиқат. Улар бир-бирининг қалбини, нозик юрак сирларини гўё чуқур тушунадилар. Асар воқеалари давомида Танабой характерининг кўпгина қирралари Гулсари образи билан боғлиқ ҳолда очила боради».

Дарҳақиқат, Ч. Айтматовнинг бу қиссасида фожиавий оҳанг кучли, қаҳрамонлари қисматида қайғу онлари тасвири қудратли куч билан гавдаланади. Бу борадаги тасвир ва талқинда санъаткор маҳорати рўйи-рост намоён бўлади.

А. Рашидов «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» асарида адиб қиссаларида, шу жумладан, «Алвидо, Гулсари!»да халқ оғзаки ижодида мавжуд бўлган, сайқал топиб келган афсоналарда, ривоятларда, эҳтиросли куйлари ва маъюс, қайғули марсиялардан образларни янада қабартиб, янада эмоционал бир йўсинда кўрсатишда бениҳоя моҳирлигига фавқулудда катта аҳамият беради. Биргина мисол. Танабойнинг бутун умри давомида ҳаёт сўқмоқлари, муюлишлари, тубанликларини, турмушнинг барча аччиқ-чучугини бирга кечирган қадрони — Жўра қазо қилади. Танабойнинг бутун руҳида мотам, олам гўё бутунлай қоронғи, чексиз ғам-ғуссага тўлган. Шундай онда аёли Жай-

дар унинг руҳий ҳолатига ва ички изтиробларига мос келадиган, овчининг ўзи отиб қўйган ўғлига бағишлаб айтган марсия — «Кекса овчининг қўшиғи»ни қўбизда куйлайди. Таниқли адабиётшунос ва танқидчи Л.Якименко «Ҳозирги замон романлари поэтикаси ҳақида» мақоласида ёзганидек, «бу жозибатор куй, аслини олганда, Танабойнинг руҳий олами билан бевосита уйғунлашиб кетган ва унинг руҳий ҳолатини ёрқин гавдалантира олган». Ушбу куй матнини келтириб ўтиш жоиз кўринади:

Мен сени ўлдирдим, ўғлим Қорагул,
Ҳолимга ким йиғлар, ўғлим Қорагул,
Тақдир жазолади, ўғлим Қорагул,
Қисмат ўч олди, ўғлим Қорагул.
Овчилик касбига, ўғлим Қорагул,
Оҳ, нега ўргатдим, ўғлим Қорагул?
Қуш-хайвонни қийратдинг, ўғлим Қорагул,
Жониворларни отдинг, ўғлим Қорагул,
Ҳар бир тирик мавжудот, ўғлим Қорагул,
Дастингдан ўлса наҳот, ўғлим Қорагул.
Ёлғиз қолдим оламда, ўғлим Қорагул,
Ҳеч бир инсон шу дамда, ўғлим Қорагул,
Йиғимга солмас қулоқ, ўғлим Қорагул,
Мен сени ўлдирдим, ўғлим Қорагул,
Жонингга қасд қилдим, ўғлим Қорагул...

Худди шу зайлда асарнинг бутун руҳий оламида «Кекса овчининг қўшиғи» ҳам, «Она туянинг бўталоғини излашдаги оҳ-зори» ҳам инсонларни нимагадир чорлайдиган кўнғироқ сингари тебраниб, янграб туради. Поэтик афсоналарнинг қудратли кучи доимо шундай бўлиб келган.

Тадқиқотчи ўз китобида туман хўжайини Қашқатоев, прокурор Сегизбоев, жамоа хўжалиги раиси Алданов сингари расмий мансабдор кимсаларнинг маънавий тубанлиги, қашшоқлиги, худбинлиги-ю, разиллиги китобхонларда нафрат туйғуларини алангалатишини урғулайди.

Монографиянинг «Оқ кеманинг ойдин йўли», «Асрни қаритган кун» («Бўронли бекат») романи ҳақидаги «Инсон меҳнат-ла буюқдир», «Қиёмат» асари хусусидаги «Огоҳликка даъват», «Дўстлик қудрати» номли фасллари қизиқиш билан ўқилади. Муаллиф бу борада ҳам ўқувчиларни буюк санъаткор Чингиз Айтматов бадиий оламига олиб

киришга интилади. Асил Рашидов, олий ўқув юртида адабиёт фанидан муаллимлик қилиб келар экан, минглаб талабаларга бу улкан адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида атрофлича маълумотлар берди, навқирон қалбларни бу сеҳрли ижод оламининг сир-асрорлари билан ошно этди. Демак, тадқиқотчининг бу асари ана шу узоқ йиллар илмий-ижодий изланишлари самараси сифатида вужудга келди. Унинг мазкур асари бу борадаги тадқиқотларининг чўққиси дейишга имкон беради. У ўзининг саксон йиллик таваллудини шундай йирик асар билан нишонлади. Бу ҳол унинг илм соҳасидаги чинакам заҳматкашлигидир.

Истеъдодли адиб сингари истеъдодли адабиётшунос ҳам адабиёт майдонида ўзининг бетакрор ўрнига ва овозига эга бўлади. Асил Рашидов ҳам илмий ижоднинг ана шундай заҳматкашларидан ҳисобланади.

Бу олим адабиётнинг ижтимоий-эстетик оламини кўп йиллардан буён астойдил ихлос билан, кунт ва теранлик билан таҳлил ва тадқиқ этиб келмоқда. Унинг 1981 йил чоп этилган «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» номли монографик асари адабиётимизнинг новаторлик моҳиятини англаб етишда кенг ўқувчилар оммасига яқиндан кўмаклаша оладиган тадқиқотлар жумласига киради. Айни пайтда, ўзбек адабиётида қисса жанрининг босиб ўтган тарихий-бадвий эволюциясини илмий ўрганишда ҳам муҳим қадам ҳисобланган бу асар Ҳамза номидаги республика давлат мукофотида сазовор бўлганлиги ҳам бежиз эмас.

Таржимон Асил Рашидов етук адабиётшунос сифатида кўп миллатли шўро халқлари адабиёти намояндаларининг ижодини илмий таҳлил этиш йўли билан ҳам ижодда кўзлаган мақсад ва интилишларини тасдиқламоқда. Қардош халқлар адабиётларининг хазиналари таҳлиliga бағишланган «Сўнмас юлдузлар» китоби шу жиҳатдан айни муддаодир. Китобнинг шоирона номи унинг моҳиятини ғоятда тўғри ифодалайди: унинг бағридан Садриддин Айний, Леся Украинка, Ҳамид Олимжон, Чингиз Айтматов — тўрт халқнинг тўрт машхур сўз санъаткорларига бағишланган адабий портретлар ва туркум мақолалар ўрин олганки, дарҳақиқат, бу сиймолар фақат ўз миллий адабиётларичинггина эмас, айни чоғда умумбашарий маданиятнинг аҳкашонида нур сочиб турган порлоқ юлдузлардир. униси муҳимки, тадқиқотчи бу улуғ адиблар ижодига

ёндашганда ҳам ана шу юксак мезонларга таяниб иш кўради.

Адабиётшуносликда у ёки бу адиб ижодининг салмоғини, адибнинг ўз даври ижтимоий ҳаёти ва адабиётидаги ўрнини муносиб даражада ойдинлаштириб бериш ғоят оғир, машаққатли ижодий меҳнатдир. Бу соҳада шунчаки таъриф-тавсифлар иш бермайди. Асил Рашидов ўзи таҳлилга асос қилиб олган объектларнинг салмоғини таҳлил этиш учун ғоятда тўғри, методологик жиҳатдан асосли йўл танлайди. У ёзувчининг шахсиятини, ижодининг ўзига хос ғоявий ва маънавий-эстетик концепциясини ҳаёт билан, унинг ўзи мансуб бўлган конкрет тарихий-ижтимоий муҳит билан узвий алоқада кенг, муфассал текширади. Тарих ёки замона фонида сўз санъаткорининг қиёфаси, ижодининг мураккаб дунёсини очиш принципи унинг С. Айний, Л. Украинка, Ҳ. Олимжон ҳақидаги туркум мақолаларида ҳам равшан кўзга ташланади.

Юқорида айтганимиздек, Асил Рашидов Чингиз Айтматов асарларининг моҳир таржимонидир.

Ч. Айтматов ҳақида кўп нарсалар ёзилган. Унинг ҳар бир янги асари собиқ умумиттифоқ адабиётида ўзига хос воқеаларга айланди. Бу адиб ҳақида чет элларда ва янги давр адабиётшунослигида кўплаб тадқиқотлар юзага келди. Булар билан адиб ижодининг қизгин ихлосмандлари бўлган ўзбек ўқувчилари ҳам, албатта, яхши таниш. Шунга қарамай, Асил Рашидовнинг «Чингиз Айтматов» адабий портрети ўз вақтида битилган иш сифатида қимматлидир. Олимнинг янги тадқиқоти ўз она тилида шу буюк санъаткор ҳақида дастлабки энг йирик монографиядир. Бунинг устига, таржима жараёнида унинг Чингиз Айтматов ижодий лабораториясига чуқур кириб борилганлиги, бу борадаги теран ўйлари ва бой кузатишлари тадқиқотга алоҳида салмоқ бағишлаган. Асарда ёзувчининг ҳаёти ва ижодий тақомили изчил, ҳар тарафлама очилади. Янги мулоҳазалар ўртага ташланади. Хусусан, адибнинг кўпгина машҳур қиссалари унинг кичик жанрдаги илк асарлардан ўсиб чиққанлиги масаласига доир факт ва кузатишлар ғоятда қизиқарлидир. Тадқиқотчи адиб ижодини ичдан ва батафсил билади. У ҳақидаги илмий асарлар, мақолалар ва ҳаттоки, тақризлар билан таниш. Мана шундай бой маълумот адабий портретнинг кенг фикрлар кўламини ва, айни пайтда, бадий

киришга интилади. Асил Рашидов, олий ўқув юртида адабиёт фанидан муаллимлик қилиб келар экан, минглаб талабаларга бу улкан адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида атрофлича маълумотлар берди, навқирон қалбларни бу сеҳрли ижод оламининг сир-асрорлари билан ошно этди. Демак, тадқиқотчининг бу асари ана шу узоқ йиллар илмий-ижодий изланишлари самараси сифатида вужудга келди. Унинг мазкур асари бу борадаги тадқиқотларининг чўққиси дейишга имкон беради. У ўзининг саксон йиллик таваллудини шундай йирик асар билан нишонлади. Бу ҳол унинг илм соҳасидаги чинакам заҳматкашлигидир.

Истеъдодли адиб сингари истеъдодли адабиётшунос ҳам адабиёт майдонида ўзининг бетакрор ўрнига ва овозига эга бўлади. Асил Рашидов ҳам илмий ижоднинг ана шундай заҳматкашларидан ҳисобланади.

Бу олим адабиётнинг ижтимоий-эстетик оламини кўп йиллардан буён астойдил ихлос билан, қунт ва теранлик билан таҳлил ва тадқиқ этиб келмоқда. Унинг 1981 йил чоп этилган «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» номли монографик асари адабиётимизнинг новаторлик моҳиятини англаб етишда кенг ўқувчилар оммасига яқиндан кўмаклаша оладиган тадқиқотлар жумласига киради. Айни пайтда, ўзбек адабиётида қисса жанрининг босиб ўтган тарихий-бадий эволюциясини илмий ўрганишда ҳам муҳим қадам ҳисобланган бу асар Ҳамза номидаги республика давлат мукофотига сазовор бўлганлиги ҳам бежиз эмас.

Таржимон Асил Рашидов етук адабиётшунос сифатида кўп миллатли шўро халқлари адабиёти намояндаларининг ижодини илмий таҳлил этиш йўли билан ҳам ижодда кўзлаган мақсад ва интилишларини тасдиқламоқда. Қардош халқлар адабиётларининг хазиначиси таҳлилига бағишланган «Сўнмас юлдузлар» китоби шу жиҳатдан айни муддаодир. Китобнинг шоирона номи унинг моҳиятини ғоятда тўғри ифодалайди: унинг бағридан Садриддин Айний, Леся Украинка, Ҳамид Олимжон, Чингиз Айтматов — тўрт халқнинг тўрт машҳур сўз санъаткорларига бағишланган адабий портретлар ва туркум мақолалар ўрин олганки, дарҳақиқат, бу сиймолар фақат ўз миллий адабиётларининггина эмас, айни чоғда умумбашарий маданиятнинг катта ҳазинасида нур сочиб турган порлоқ юлдузлардир. Ҳимки, тадқиқотчи бу улуг адиблар ижодига

ёндашганда ҳам ана шу юксак мезонларга таяниб иш кўради.

Адабиётшуносликда у ёки бу адиб ижодининг салмоғини, адибнинг ўз даври ижтимоий ҳаёти ва адабиётидаги ўрнини муносиб даражада ойдинлаштириб бериш ғоят оғир, машаққатли ижодий меҳнатдир. Бу соҳада шунчаки таъриф-тавсифлар иш бермайди. Асил Рашидов ўзи таҳлилга асос қилиб олган объектларнинг салмоғини таҳлил этиш учун ғоятда тўғри, методологик жиҳатдан асосли йўл танлайди. У ёзувчининг шахсиятини, ижодининг ўзига хос ғоявий ва маънавий-эстетик концепциясини ҳаёт билан, унинг ўзи мансуб бўлган конкрет тарихий-ижтимоий муҳит билан узвий алоқада кенг, муфассал текширади. Тарих ёки замона фонида сўз санъаткорининг қиёфаси, ижодининг мураккаб дунёсини очиш принципи унинг С. Айний, Л. Украинка, Ҳ. Олимжон ҳақидаги туркум мақолаларида ҳам равшан кўзга ташланади.

Юқорида айтганимиздек, Асил Рашидов Чингиз Айтматов асарларининг моҳир таржимонидир.

Ч. Айтматов ҳақида кўп нарсалар ёзилган. Унинг ҳар бир янги асари собиқ умумиттифоқ адабиётида ўзига хос воқеаларга айланди. Бу адиб ҳақида чет элларда ва янги давр адабиётшунослигида кўплаб тадқиқотлар юзага келди. Булар билан адиб ижодининг қизғин ихлосмандлари бўлган ўзбек ўқувчилари ҳам, албатта, яхши таниш. Шунга қарамай, Асил Рашидовнинг «Чингиз Айтматов» адабий портрети ўз вақтида битилган иш сифатида қимматлидир. Олимнинг янги тадқиқоти ўз она тилида шу буюк санъаткор ҳақида дастлабки энг йирик монографиядир. Бунинг устига, таржима жараёнида унинг Чингиз Айтматов ижодий лабораториясига чуқур кириб борилганлиги, бу борадаги теран ўйлари ва бой кузатишлари тадқиқотга алоҳида салмоқ бағишлаган. Асарда ёзувчининг ҳаёти ва ижодий тақомили изчил, ҳар тарафлама очилади. Янги мулоҳазалар ўртага ташланади. Хусусан, адибнинг кўпгина машҳур қиссалари унинг кичик жанрдаги илк асарлардан ўсиб чиққанлиги масаласига доир факт ва кузатишлар ғоятда қизиқарлидир. Тадқиқотчи адиб ижодини ичдан ва батафсил билади. У ҳақидаги илмий асарлар, мақолалар ва ҳаттоки, тақризлар билан таниш. Мана шундай бой маълумот адабий портретнинг кенг фикрлар кўламини ва, айни пайтда, бадиий

ижодий принципиал мақсадлари бўйича муаллиф баҳсининг теран мазмунини ҳам белгилаган. Баҳс жараёнида ёзувчи ижодида миллийлик ва байналмилалликнинг узвий алоқаси, трагизм элементларининг хусусиятлари ҳақида мунаққид билдирган фикр-мулоҳазалар Ч. Айтматов ижоди билан қизиққан ҳар бир кишининг мушоҳадаларини бойитиши шубҳасиздир.

Йигирма йил муқаддам М. Сафаров билан ҳамкорликда ёзган «Сўнмас юлдузлар даврасида» номли тақризимизда билдирган айрим истакларни яна такрорлашни жоиз деб топамиз. Таниқли олим С. Айний ижодига доир тадқиқотларни давом эттириб, уни адибнинг машҳур романлари, «Эсдаликлар»и ҳамда адабий-танқидий ва публицистик ижоди таҳлили билан бойитса, «Аллома санъаткор» портрети янада мукаммаллик касб этади. Худди Чингиз Айтматов ҳақидаги адабий тадқиқоти кенгайтирилиб, янги асарлари таҳлили билан бойитилиб салмоқли монография вужудга келтиргандай.

Заҳматкаш олимни саксон ёши билан қутлаймиз. Тўқсон билан тўқнашинг, юз билан юзлашинг дея дуо қиламиз...

*Анқабой ҚУЛЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
10.04.2010 йил.*

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВНИНГ БАДИИЙ КАШФИЁТЛАРИ

Беш юз нусхада чоп этилган ушбу нашр халқимизнинг «чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин» ақидасини ёдга солувчи, эгаси томонидан билиб ёзилган теран тадқиқотлиги билан мени ҳайратда қолдирди. Бу эътироф ўқувчи сифатида нафақат менда, балки китобга сўз боши ёзган атоқли адиб Иброҳим Ғафуров, тақризчи Бахтиёр Назаров мақолаларида ҳам ўз инъикосини топган.

Асил Рашидовни ўзбек китобхони биринчи галда моҳир таржимон сифатида яхши танийди. Таржимон бўлганда ҳам туркий қавмлар даҳо адиби Чингиз Айтматов асарларининг заҳматкаш ағдармачиси сифатида қадрлашади. Яқинда улуғ адабнинг инсониятга сўнгги нидоси «Қулаётган тоғлар ёхуд

мангу қайлиқ» романи таржимасини ўқиб, ижодкор бадиий заковатининг нақадар чексиз-чегарасизлигига амин бўлиб юрган кезларимда бу китобнинг қўлимга тушгани олтин узукка қўйилган ёқут кўздай бўлди.

Асил ака, Иброҳим Ғафуров таъкидлаганидек, «йирик ишларга туғилган» инсон даражасида бир умр заҳмат чекиб, меҳнат завқи билан яшаган шахслигини замондошлар яхши билади. Илмий тадқиқотлари ҳам адабиётимизда инсон меҳнати, бунёдкорлиги, ижодкорлик машаққатлари ҳақида. Олим ушбу китобида ёзувчи меҳнати, унинг ўзига хос хусусиятлари, бадиий олами, конкрет олганда жаҳоншумул адиб Чингиз Айтматов ижодий меҳнати самараси — асарлари яратилишининг тадрижий йўли ҳақида қизиқарли, ҳаммабоп ҳикоя қилади. «Чингиз оға чамани» муқаддимаси билан тадқиқотчи ўз ўқувчисини буюк санъаткор бадиий оламга етаклаб киради. «Жамила»нинг яратилиши борасида мазкур асарнинг илк таржимони катта ҳаяжон билан ёзади. Асар ҳақида юксак фикрларини баён қилган оламга машҳур адиблар Луи Арагон, Мухтор Авезов, Константин Симонов мулоҳазаларидан намуналар келтиради. «Жамила»ни ўқидим-у... «Ромео ва Жульетта» ҳам, «Паоло ва Франческо» ҳам, «Эрнани ва донья Соль» ҳам кўзимга илинмай қолди. Чунки мен жаҳонда энг гўзал севги қиссаси «Жамила»ни ўқиган эдим», — дея таърифлаганди Луи Арагон.

«Ч. Айтматовнинг қиссаси психологик таҳлилга бой, табиий, нафис ва соддадир, — деб ёзганди ёш адибнинг устози Мухтор Авезов шогирдига тилаган «Оқ йўл»ида, — у нозик илғаб олинган руҳий ҳолатларнинг ҳаққонийлиги билан дилбар, таъсирчандир...»

Ч. Айтматов бир замонлар адабиётга кириб келишида катта роль ўйнаган «Уч устоз» ҳақида илиқ гаплар айтганди. Булар Шарқнинг забардаст уч санъаткор адиби: тожик Садриддин Айний, ўзбек Муса Ойбек, қозоқ Мухтор Авезов мактаби эканлигини эътироф этганди. Устози Мухтор Авезов таърифини Чингиз Айтматов асарлари: ҳикоя, қисса, романларининг барчасига нисбатан барава қўллаш мумкин.

Асил Рашидов Чингиз Айтматов асарларининг таржимони сифатида уларни сатрма-сатр, жумлама-жумла,

сўзма-сўз билгани боис катта меҳр ҳамда юксак маҳорат билан таҳлил ва талқин қилади. Алоҳида олинган ҳар бир асар жозибасини чуқур очиб беради. Энг муҳими, бу тадқиқотлар олим ақли, адиб ҳиссиёти билан йўғрилгани сабаб худди бадиий асардек шавқ билан ўқилади.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир китобхон «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» тадқиқоти билан танишаркан, илк бор олим таҳлили ва адиб асари парчаларининг, улар нечоғлиқ салмоқли бўлмасин, органик бирикиб кетганига гувоҳ бўлади. Гўёки эт билан тирноқ дейсиз. Асарни ўқимаган одам бўлса, унинг мазмуни, гоёси, қаҳрамонлари ҳаёти билан танишиб, ўқиб чиққандек бўлади. Ўқиган бўлса, санъаткор ҳар бир асари моҳиятини чуқур англаб, бадиий кашфиётлигини теран ҳис қилади.

Асил Рашидов Чингиз Айтматов ижодининг чинакам билимдони даражасида ҳикоя, қисса, романга баҳо берганда, худди муаллифнинг ўзи каби холис, тўғри йўлни танлайди. Айтматов ўқувчилари кўп йиллик китобхонлик тажрибасидан биламизки, машҳур адиб, ҳар гал у ёки бу асари матбуотда кенг муҳокама қилинганда ёзувчи ҳамкасблари, танқидчи олимлар, адабиётшунос мутахассислар фикр-мулоҳазаларига катта эътибор берган ҳолда, асосан, жаҳоннинг турли минтақаларидан унга мактуб йўллаган ўқувчи-китобхонлари таассуротлари, фикр-мулоҳазаларига суянади. Таржимон-тадқиқотчи Асил Рашидов ҳам шу йўлдан боради. Биринчи галда жаҳоншумул ўқувчи фикридан келиб чиқиб, улар дил изҳори — мактуби, хати, фикр-мулоҳазаси, тақризи асосида асарга баҳо беради, таҳлил қилади.

Нафсиламрини айтганда, адиб-танқидчи, адабиётшунос ҳар қанча билимдон, етук мутахассис бўлмасин, ўз шахсий кузатиш ва хулосаларидан келиб чиқиб, муайян асарга ўзининг субъектив баҳосини беради, яъни маълум асар фабуласи, гоёси, қаҳрамонлари ҳаётини ўзича кўради, ҳис қилади. Илмий-назарий баҳолайди, хулосалар чиқаради. Ўқувчилар, китобхонлар оммасининг эса Осиё, Африка, Европа, Америка қитъаларидаги вакилларининг терма фикр-мулоҳазалари жамланса, улкан денгиз каби онгу шуур йиғиндисидан холис, тўғри бадиий хулоса ҳосил бўлади.

Ёзувчи билан ўқувчи муайян асар воситасида мулоқотда бўлганда, адиб билан бирга, китобхон ҳам, ҳар бири ўзича

мазкур асар қаҳрамонлари, мазмуни, ғоясига ҳамоҳанг ўз асарини ярата боради. Ўқиган бадиий маҳсулоти фабуласига янги қўшимчалар, вариант ва версиялар қўшади. Шу йўсин ҳар бир бадиий бақувват, жаҳоншумул асар ўз ўқувчиси ижодкорлиги, бунёдкорлиги, ёндош ривоятлар яратиши билан бадиий кашфиёт даражасига кўтарилади.

Асил Рашидовнинг Чингиз Айтматов асарлари таҳлилга бағишланган тадқиқотларини ҳозирда таомилдан чиқиб кетган юксак савиядаги бадиий иншолар дейиш мумкин. Мен шахсан, бу олиймақом адабий иншолардан таъсирланиб, ўша заҳотиёқ бошловчи адиб Айтматовни жаҳонга танитган «Жамила» қиссасини бир нафасда ўқиб чиқдим. Бу гўзал муҳаббат достонининг сеҳру синоатида осмонларга парвоз қилдим.

Адабиёт тарихи — халқ тарихи деймиз. Асил Рашидов талқинида буюк адиб Чингиз Айтматов асарлари билан танишаркансиз, Сиз эшитган, кўрган, гувоҳи бўлган яхши-ёмон замонлар кўз ўнгингизда қайта жонланади. Ҳаёт ташвишлари ва қувончлари авлодлар тақдирида ишонарли намоён бўлади, инсониятнинг мангу қўшиғи — ошиқ ишқи, маъшуқа муҳаббати қулоқларингиз остида тинимсиз жаранглаб туради. Ўз замонида нафақат қирғиз, балки ўзбек халқининг ҳам суюкли адибига айланиб улгурган жаҳоншумул ёзувчимизнинг улкан адабий сиймоси даражасига кўтарилган ушбу китоб Ч. Айтматов ва ўзбек китобхони ўртасида бадиий нафосат кўприги бўлган ижодкор қаламига мансублиги билан қимматлидир.

*Маҳмуджон САТТОРОВ,
филология фанлари номзоди.
17.07.2009 йил.*

СЎНМАС ЮЛДУЗЛАР НУРИ

Адабиётимизнинг шундай сўнмас юлдузлари борки, уларни қанчалик юқори кўтарсак, шунчалик узоқ-узоқларни ёритади, қанчалик синчиклаб назардан ўтказсак, дилларни шунчалик равшан қилади. Адабиётшунос олим Асил Рашидовнинг «Сўнмас юлдузлар» китобининг мазмуни икки муҳим йўналишдан иборатдир. Биринчидан,

китобда ўзбек адабиётининг шаклланиши ҳамда ривожда юксак ўрин тутган Садриддин Айний ва Ҳамид Олимжоннинг муҳим ижодий хусусиятлари, иккинчидан, ҳаётда ажойиб бир йўсинда таркиб топган янги ҳодиса — адабий қардошлик асосида Леся Украинка ва Чингиз Айтматов ижоди тадқиқ этилади.

Китобда Садриддин Айний реалист қиссанавис сифатида ёритилади. «Бухоро жаллодлари», «Одина», «Кулбобо ёки икки озод», «Судхўрнинг ўлими» ҳақидаги боблар таҳлилнинг чуқурлиги, янги илмий мулоҳазалари билан диққатга сазовор. Муаллиф бу қиссаларни илмий, қиёсий ўрганиш асосида Айний истеъдодининг икки қанотини кўрсатади. «Бухоро жаллодлари» Шарқ классик қиссанавислиги, фольклор анъаналари, айниқса, Аҳмад Донишнинг маърифатпарварлик ғоялари таъсирида ва адибнинг умр тажрибалари асосида ёзилган. «Одина» қиссасида эса, у Шарқ бадиий анъаналарини рус реалистик прозаси хусусиятлари билан боғлашга муваффақ бўлган. «Бухоро жаллодлари»да бош қаҳрамон йўқ, унда нима воқеа бўлганлигини, ҳодисани кўрсатиш, саргузаштларни ифодалаш асосий ўрин тутди. «Одина»нинг Ўрта Осиё адабиётлари тараққиётидаги муҳим янгилиги шундаки, қиссада меҳнаткаш халқ вакили ижобий қаҳрамон қилиб белгиланади. Асарда қаҳрамонни кўрсатиш, воқеа ва ҳодисаларга унинг кўзи ва тушунчаси билан разм солиш, ниҳоят, характерини очиш усуллари устувор даражада инъикос этилган. Тадқиқотчи қиссада меҳнат мавзуи, завод ишчиларининг оғир ҳаёти манзараларини таҳлил этиш асосида ёзувчи услуби, бинобарин, бош қаҳрамон — Одина образининг халқчиллик моҳиятини ёрқин очади. Қисса услубида сармоядорларни, золимларни характерлашда горькийча публицистик фош этиш воситаларидан фойдаланилганлиги диққатга сазовордир. Заводнинг ишчиларни ютиб юбораётган аждаҳога, руҳонийларнинг ҳаромхўр қузғунларга ўхшатилиши ва бошқа шу каби публицистик образлар Максим Горькийнинг «Сариқ иблис шаҳри» публицистик асари руҳига айна ҳамоҳангдир. Адиб турли миллат ишчиларининг қардошлиги ғоясини образли сингдиришга ҳам муваффақ бўлган.

«Одина» ҳақидаги бобда тадқиқотчининг адабий таҳлил маҳорати намоён бўлган. Собиқ иттифоқ ҳамда қардош

адабиётчиларнинг фикрлари билан мунозара, баҳс тадқиқотнинг илмий қувватини оширган. Буюк сўз санъаткорларининг Айний қиссалари, айниқса, «Судхўрнинг ўлими» ҳақидаги юксак баҳслари билан тадқиқотчининг таҳлил ва хулосалари бир-бирини тўлдириб, ўзаро далиллаб, ёзувчи истеъдодининг тадрижий такомилени ишонарли кўрсатишга имкон берган. «Судхўрнинг ўлими»да Айнийнинг реалистик қиссанавислик маҳорати ёрқин акс этган, ўзбек ва тожик адабиётининг шуҳратини халқаро миқёсда намойиш қилган асардир. «Садриддин Айний, — деб ёзади француз адиби Луи Арагон, — ўзининг ўлмас асари «Судхўрнинг ўлими» билан ҳам жаҳон адабиётининг буюк намоёндалари — Бальзак, Шекспир, Гёте қаторида тура олади».

Хуллас, Айний — адабиёт оламига ўз янги воқелигини олиб кирган сўз санъаткори, у бадий адабиёт харитасида батамом янги олам бунёд этди. Маълумки, жаҳон адабиётида азалдан аён сюжет схемаларини қисман ўзгартиришлар билан қайта такрорлаган жуда кўп асарлар мавжуд. Айний бадий адабиёт оламида ўзига хос сюжет кўринишларини яратган санъаткордир. Унинг асарларидаги янги воқеалар тизими, янги қаҳрамонлар қалбимизни забт этади. Муаллиф Садриддин Айний асарлари таҳлилида худди ана шу «забт этувчи куч»ни — адиб маҳоратини кўрсатишга интилган.

Адабиётшуноснинг адабий таҳлил маҳорати замонамизнинг забардаст адиби Чингиз Айтматов асарлари мисолида янада чуқурлашади. Бунинг сабаби шундаки, Асил Рашидов Айтматов асарларига унинг зукко таржимони сифатидаги тажрибалари асосида ёндашади. Бу ҳол ёзувчи ижоди ва адабий маҳоратининг ўзига хос қирраларини илмий кашф этишга ёрдам берган.

Чингиз Айтматов ҳақида кўплаб мақола ва тақризлар, йирик тадқиқотлар мавжуд. Тадқиқотчи бу илмий-танқидий адабиётларнинг билимдони сифатида адиб ижодига ўз адабий диди, тафаккури, ўз таҳлили билан ёндашади.

Мазкур тадқиқотда таҳлил асарнинг мазмуни билан уйғун равишда давом этади. Муаллиф қиёсий таҳлил услубидан муваффақиятли фойдаланиб, Чингиз Айтматовнинг адабий маҳорати сирларини очишга муваффақ бўлган.

«Жамила»нинг бош қаҳрамони фавқулодда ҳодиса бўлган образлардан. Хунук ҳаёт кечиришда инсоннинг ўзи

айбдордир. Шахс ўз ҳаётини гўзаллаштириш учун кураши билан ҳақиқий инсонийликка эришади. Жамила образидаги адиб концепциясини шундай ифодалаш мумкин. Бу ажойиб қирғиз аёлининг ҳаётга қараши, севгиси, орзу-умидларигина гўзал бўлиб қолмай, буларни амалга оширишдаги дадил хатти-ҳаракатлари ҳам гўзалдир. Жамила эскирган қирғиз урф-одатларини рад этиб, ўз бахтини ўзи яратишга киришади.

Жамилада маънавий-руҳий уйғониш юз берган ва бу ҳол унинг ҳаётида, фавқулодда ўзгариш вужудга келтирган бўлса, «Юзма-юз» қиссаси қаҳрамони — рўзгорпарвар аёл Саидада ижтимоий онг уйғониши рўй беради. Саида қочқин эрининг хатти-ҳаракати элга, Ватанга, бинобарин, инсонийликка зид ҳодиса эканини англаб қаттиқ саросимага тушади. «Жамила» билан «Сарвқомат дилбарим» қиссаларининг қиёсий таҳлилидан биз севги, оилавий бахт ўзаро маънавий уйғунликдангина иборат бўлиб қолмай, ижтимоий ҳаётда ҳалоллик, олийжаноб инсонийлик ҳамдир, деган муҳим фикрни англаймиз. Ҳақиқий севги — шеърдай бир латиф гўзаллик оламидирки, унга хиёл бегона иллат аралашса, барбод бўлади. Қисса ана шу ҳақиқатни тасдиқлайди.

Чингиз Айтматовнинг қаҳрамонларидаги сиёсий, маънавий-психологик уйғониш жараёнини ишонтирарли акс эттириш маҳоратида рус классик прозаси анъаналари, биринчи навбатда, Лев Толстой маҳоратининг ижодий таъсирини сезамиз. Адибнинг долзарб даврий муаммоларига алоқадор муҳим ҳаётий ҳақиқатнинг юксак бадий тимсоли бўлган қаҳрамонлари, аввало, ўзига хос рамзий-фалсафий тағзамини билан китобхонларга чуқур таъсир этади. Тадқиқотчилар бундай хусусиятни ёзувчи ижодида романтик услубнинг реализм билан табиий бирикуви, деб баҳоламоқдалар. Романтик-символистик услубда ёзилган «Сомон йўли» қиссаси бош қаҳрамони Тўлғаной образида мужассамлашган ижтимоий-фалсафий мазмун тадқиқотда батафсил очиб берилган. Тўлғаной ҳаётга гўзаллик бағишловчи инсон. Бу жиҳатдан у одамзодга ризқ-рўз берувчи она Ер билан қондош, жондош. Инсон ҳаётининг икки таянчи — Она ва Ер биргаликда гўзалликни ҳимоя қилиб, урушга, ўлимга қарши курашадилар, одамларни тинч-тотув қишаб, Ерни, онани эъзозлашга даъват этадилар. «Сўнмас

юлдузлар» китобида, «Оқ кема», «Соҳил ёқалаб чопаетган олапар» асарларидаги рамзий-фалсафий мазмуннинг тобора чуқурлашиб боргани изчил таҳлил асосида кўрсатилади. «Оқ кема»да ёвузлик ва гўзаллик, бузгунчилик ва яратувчилик, бахиллик ва эзгулик ўртасидаги аёвсиз кураш тасвирланган. Буни ёзувчи Мўмин бува, Бола, Кулибек ҳамда Ўрозкул каби шахслар тимсолида мужассамлаштиради.

Хуллас, инсонпарварлик Чингиз Айтматов ижодидан ўтувчи бош ғоявий йўналишдир. Адиб инсонпарварликка зид, одамзод ҳаётига путур етказувчи ҳар қандай манфий ҳодисага қарши аёвсиз кураш олиб боради. Бюрократизм ёзувчи асарларида изчил ва чуқур фош этилган ижтимоий иллатдир. Бу иллат одамларнинг истеъдоди, эътиқоди, орзу-умидларини барбод этиб қолмасдан, балки кишининг ўзини ҳам жисмоний ҳалок этади. «Алвидо, Гулсари!», «Оқ кема», «Асрни қаритган кун» асарлари бу фикрнинг бадиий исботидир. Адибнинг «Асрни қаритган кун» романида бу мавзу янада чуқурлаштирилди, янги жиҳатлари очилди. Абутолиб Қуттибоев ва Зарифа оиласи бошига тушган фожа шаҳспарастликнинг инсон тақдиридаги ҳалокатли изларини яққол гавдалантиради.

Чингиз Айтматов асарларида табиат ва ҳайвонот тасвири инсоннинг руҳий оламини очиш, унинг табиатга муносабатини кўрсатишда реалистик восита бўлиб қолмасдан, асардаги рамзий-фалсафий мазмунни поэтик чуқурлаштиришда ҳам муҳим роль ўйнайди. Тадқиқотчи адиб услубидаги бу хусусиятга ҳам теран разм солади.

Чингиз Айтматов халқаро миқёсда танилган адиб. Асил Рашидов ёзувчи ҳақида собиқ иттифоқ ва чет элларда олиб борилаётган илмий тадқиқотлар хусусида қимматли маълумотлар келтиради. Адиб ижодининг ўзбек адабиётига таъсири алоҳида тадқиқ қилинганда, бизнингча, айни муддао бўлур эди.

Китобнинг Леся Украинка (1871—1913) ижодига бағишланган қисми, айниқса, қизиқарли ёзилган. Бу ажойиб адиба қиёфасида истеъдод, ҳаётга муҳаббат, ирода кучи бир бутун ҳолда намоён бўлган. Оғир касаллик, қамоқ, полиция назорати унинг метин иродасини бука олмайди. Ҳаётга муҳаббат, воқеликка теран муносабат руҳи, халққа, Ватанга хизмат қилиш туйғуси Лесяга енгилмас куч-қудрат

бағишлайди. Истиқболга қатъий ишонч ва интилиш, матонат, ёрқин оптимизм Леся Украинка ижодининг асосий йўналишини белгилайди. Муаллиф адабий, социологик таҳлил асосида адиба ижодига хос ғоявий-поэтик хусусиятларни мухтасар тарзда изчил очади. Бу хусусиятлар, аввало, Ватанга муҳаббат мотивларида кўрилади. Сургундаги холасига бағишланган дастлабки шеърларидан бошланган бу самимий туйғу унинг ижодида тобора поэтик сайқал топиб, чуқурлашиб борди. Ватанга муҳаббат — унинг истиқболи учун фидокорона кураш демакдир. Шоира ижоди фаол гражданлик руҳи билан сугорилган. Халқни уйғонишга даъват қилиш — Пушкиндан Горькийгача давом этган бутун илғор рус адабиёти мазмунидан ўтган, қардош адабиётларга ҳам келиб етган бу гражданлик руҳи Леся Украинка ижодини халққа яқинлаштирган хусусиятдир. Шоир ўз куйларини «жасур дўстлар қўлида душманга қарши шамшир, курашчига ёр бўлинг» деб ҳаётга йўллайди.

Леся Украинка ижодининг қудратли манбаларидан бири халқ оғзаки ижоди экани, шоирада фольклор мотивларини пушкинона қайта ифодалаш истеъдоди ёрқин намоён бўлганлиги тадқиқотда яхши очиб берилган. Леся Украинканинг тарихий дostonлари, шунингдек, шеърӣ драматургиясига бағишланган боблар адиба ижодига чуқур самимият ва зукко билимдонлик билан ёзилган. Тадқиқотчининг Леся Украинка асарларининг ўзбек тилига таржимасини уюштиришда ташаббускор бўлганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш керак. Уйғун, Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов таржималаридан таҳлилда келтирилган парчалар адибанинг юксак истеъдоди ҳамда таржимонларнинг маҳоратидан далолат берувчи ёрқин шеърӣ лавҳалардир. Хуллас, Леся Украинка ҳақидаги тадқиқот ўзбек адабиётшунослигида янгиликдир.

Юксак ватанпарварлик, оташин жанговарлик, самимий гражданлик туйғулари билан Леся Украинка шеърӣятига ҳамоҳанг бўлган Ҳамид Олимжон ижоди, асосан, поэтик ғоявийлик нуқтаи назаридан текширилган. Муаллиф «Ҳамид Олимжон — бахт куйчиси» деган концепцияни тараққий эттириб, шоирни озод Ватан, халқ, айниқса, эркин меҳнат куйчиси сифатида талқин этади!

«Сўнмас юлдузлар» китоби, биринчи навбатда, олий мактаб талабалари, адабиёт мухлислари, шунингдек, кенг китобхонларга мўлжалланган, муносиб илмий савияда ёзилган тадқиқотдир.

*Очил ТОҒАЕВ,
филология фанлари доктори.
1981 йил.*

МЕҲНАТНИ ШАРАФЛОВЧИ ТАДҚИҚОТ

Истеъдодли адабиётшунос олим, моҳир таржимон Асил Рашидов меҳнат ва меҳнаткаш инсон мавзусини узоқ йиллардан бери тадқиқ этиб келмоқда. Унинг шу мавзу асосида ёзилган мақолалари адабий жамоатчиликнинг диққат-эътиборини тортмоқда. Яқинда мунаққиднинг «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» монографияси босилиб чиқди. Унда меҳнат ва меҳнаткаш инсоннинг ўзбек адабиётидаги бадиий талқини масаласи адабиётшунослигимизда биринчи бор кенг кўламда илмий тадқиқ этилган.

Китобда адабиётимиз тараққиётининг ярим асрлик тарихи асосан қиссачилик материаллари мисолида ёритилади. Тадқиқотчи шу давр ичида яратилган барча қиссаларни бирма-бир ўрганиб чиқишни мақсад қилмайди, балки масалани у ёки бу даражада ёритиш учун материал берадиган, турли хилдаги меҳнат жараёнлари тасвирланган, турли давр ва турли тоифадаги меҳнат кишилари образлари яратилган, шунингдек, адабиётимиз тараққиётида муайян роль ўйнаган, китобхонлар хотирасида маълум ижобий из қолдирган қиссаларнигина таҳлил этади. Ўрни келганда, ўзбек классик адабиётига, бошқа жанрларга, қардош халқлар адабиёти асарларига ҳам мурожаат қилади.

Мунаққид адабиёт тарихининг у ёки бу даврида яратилган асарларни бутун адабий жараённинг муҳим ҳалқалари сифатида талқин этади. Масалан, Навоий асарларидаги меҳнат ва меҳнаткаш образи талқини ҳам ана шундай ўзига хос босқични — ҳалқани ташкил этади. Лекин бу мавзунини Алишер Навоий ўз даври адабиётига хос бўлган шакл ва жанрларда, Муқимий, Фурқат ва бошқалар эса бошқачароқ шакл ва жанрларда бадиий талқин қиладилар. Бу мавзунинг

Садриддин Айний, Фафур Фуломнинг қиссаларидаги талқини билан Ҳамза, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Уйғун ва бошқаларнинг шеърӣ асарларидаги ифодаси мазкур мавзу эволюциясида тамомила ўзига хос, бошқа-бошқа босқичлардир. Асил Рашидов ўзи тадқиқ этаётган проблемани унинг ўз босқичлари билан текширади. Китобда бундай босқичларнинг ўзаро изчил бирикуви туфайли ўзбек адабиётида меҳнат ва меҳнат кишиси тасвирининг бутун тарихи ўзининг чуқур илмий, асосли ифодасини топади. Мунаққид 20—30-йиллардаги ўзбек қиссачилигининг «Одина», «Судхўрнинг ўлими», «Нетай», «Шум бола», «Тирилган мурда», «Мармар лавҳа» сингари муҳим намуналарини таҳлил қила туриб, диққатини бу давр адабиётининг қатор масалаларига қаратади: жумладан, воқеликни бутун борлиғи билан ифодалашда анъанавий жанр — поэзиянинг торлик қилиб қолаётганлиги, адабиётимизга очерк, повесть, роман, драматургия сингари янги жанрлар кириб кела бошлаганлиги, бу жанрларни ўзлаштириш борасидаги қийинчиликлар, яъни ёзувчиларимизнинг проза сирларини эгаллаш йўлидаги изланишлари, қиссачиликнинг жанр сифатида шаклланиши, унда меҳнат жараёнлари, меҳнат кишиси образининг яратилиши хусусида оригинал мулоҳазалар билдиради.

20— ва 30-йиллар ўзбек қиссачилиғи ҳақидаги фикрларини хулосалаб тадқиқотчи бу даврда яратилган ўзбек қиссалари эпик жанр сирларини эгаллаш йўлидаги дастлабки тажриба, ўзига хос босқич бўлганлигини, уларнинг маълум ютуқлари билан биргаликда, баъзи камчиликлари ҳам борлигини қатор фактлар билан исботлайди. Қаҳрамоннинг меҳнат ёки кураш жараёнидаги фаолиятини унинг руҳий олами билан боғлаб кўрсата олмаслик, бадиий умумлаштириш ва типиклаштириш маҳоратининг камлиги, баъзи ҳолларда бадиий конфликтнинг суст ва юзаки бўлиши, ечимининг сунъийлиги ва ҳоказоларни бу давр қиссаларига хос асосий камчилик сифатида кўрсатади. Бундай камчиликлар қисса жанрининг шаклланиш ва тараққий этиш қийинчиликлари ҳамда мураккабликлари билан боғлиқ табиий ҳол эканлигини ҳам мунаққид тўғри изоҳлайди.

50-йилларга келиб қиссачилик адабиётимизнинг етакчи жанрига айланди. Тадқиқотчи бу давр қиссаларининг

аксариятида уруш туфайли чўкиб қолган халқ хўжалигини тиклаш ва янада ривожлантириш йўлида жонбозлик кўрсатаётган меҳнат аҳллари, зиёлиларнинг тўлақонли образларини яратишга интилиш кучли. Шу билан бирга қиссачилигимизнинг ўзига хос камчиликлари, ўсиш қийинчиликлари ҳали ҳам сезилиб турганлигини айтади: «Айрим қиссаларда қаламга олинган ҳарбий воқеалар жараёни бир томонлама, нурсиз ва сийқалашган ҳолда тасвирланади, янгилик билан эскилик ўртасидаги кескин кураш асар сюжетини ҳаракатга келтирувчи куч сифатида изчиллик билан давом эттирилмайди ёки жуда суст ривожлантирилади, қаҳрамонларнинг ички дунёси, қалб диалектикаси чуқур, атрофлича очилмайди. Баъзи бир асарларда конфликтсизлик «назария»сининг зарарли таъсири... сезилади».

Китобнинг «Сувсизликни енгган ғолиблар» қисми урушдан кейинги ўзбек қиссачилигининг муҳим ютуғи бўлган Шароф Рашидовнинг «Ғолиблар» повести таҳлилига бағишланган.

Мунаққид асардаги образларнинг ҳаётийлигини, тўлақонлилигини, китобнинг замонавийлигини таъминлаган қатор воситалар устида тўхталади ва характерли, конкрет мисоллар, далиллар асосида ёзувчи маҳоратининг ўзига хос томонларини ёритади. У «Ғолиблар»даги меҳнат жасоратининг туб асослари, кишиларни фидокорона меҳнатга илҳомлантирувчи манбалар асар қаҳрамонларининг халққа, Ватанга бўлган муҳаббатидан, зўр эътиқодидан эканлигини таъкидлайди. Асар қаҳрамонлари ўз меҳнатлари билан табиатни ўзгартирадилар, жамиятни ривожлантирадилар. Шу жараёнда уларнинг ўзлари ҳам жисмоний ва маънавий камол топадилар. Бу ҳақда тадқиқотчи шундай ёзади: «Ёзувчи кишиларнинг яратувчи — ижодий меҳнатдаги фаоллигини тасвирлар экан, шу билан бирга меҳнат жараёнида улар онгининг ўсишини, маънавий бойиши, характерининг тобланишини кўрсатишга ҳаракат қилган».

Асил Рашидов тадқиқотига хос муҳим хусусиятлардан бири мунаққиднинг таҳлил услуби, бадий асарга муносабатдаги ўзига хос принципларида кўринади.

Тадқиқотчи ҳамма ўринларда ҳам танланган бадий асарни бошдан-оёқ, миридан-сиригача таҳлил этиб чиқишни мақсад қилмайди. Чунки бундай асарларнинг аксарияти ҳақида матбуотда турли муносабатлар билан маълум

фикрлар айтилган. Асил Рашидов кўпинча асарга ўз мақсади, олдида қўйилган проблема нуқтаи назаридан, шунингдек, муайян асарнинг табиатидан, ёзувчи ижодининг характерли хусусиятидан келиб чиқиб ёндашади. Мунаққид «Чўлга баҳор келди» қиссаси таҳлилига тўхталар экан, пейзажнинг асар тўқимасидаги муҳим ўрни, катта ғоявий-бадиий юкка эга эканлиги ҳақида гапирди. Қиссадаги воқеалар ривожининг пейзаж билан мустаҳкам боғлиқликда тасвирланишига аҳамият беради. Қаҳрамонларнинг меҳнат билан банд бўлган картиналарида, ўзлаштирилаётган Мирзачўл манзараси ва Фарғона водийсининг сўлим табиати билан меҳнат кишиси ўртасидаги мутаносибликни, ўзаро алоқаларни топиб тасвирлаш маҳорати ҳақида фикр юритади. Тадқиқотчи масалага чуқурроқ разм солади ва повестдаги чўл манзараси ўзгаришларида, табиат манзаралари янгилашиларида, меҳнат кишиси ҳаётида, унинг маънавий-руҳий дунёсида содир бўлаётган ўсиш ва янгиликларни ҳам кўра олади. Бу эса, ўз навбатида, тадқиқотга илмийлик ва мазмундорлик бахш этади.

Мунаққид айниқса 60-йиллар ўзбек қиссачилигининг юқори босқичга кўтарилган даври бўлганлигини алоҳида таъкидлайди. Қиссанавислар сафи Асқад Мухтор, Иброҳим Раҳим, Сарвар Азимов, Раҳмат Файзий, Мирмуҳсин, Саид Аҳмад, Одил Ёкубов, Пиримқул Қодиров, Миркарим Осим, Суннатулла Анорбоев, Ҳабиб Нуъмон, Саида Зуннунова каби истеъдодли ижодкорлар билан бойиганлигини кўрсатади. Бу даврга келиб тарихий, тарихий-саргузашт, замонавий, илмий-фантастик, автобиографик, мемуар, ҳужжатли повесть, киноповестлар яратилди. Қисса даврнинг энг сезгир, оммабоп ва халқчил жанрига айланди. Муҳим ижтимоий, ахлоқий проблемаларни, янги жамият қураётган кишиларнинг меҳнатдаги жасоратини, маънавий-руҳий оламини кўрсатишни диққат марказида тутди. Қизгин фаолият билан боғлиқ фаол кишилар образини яратиш, жамият ҳаётининг янги томонларини, муҳим проблемаларини акс эттириш бу даврдаги қиссаларнинг характерли хусусияти бўлди.

60-йиллар ўзбек қиссачилигида ҳам айрим етишмовчиликлар мавжудлигини, баъзи асарларда ҳаётдаги ижобий ва салбий кучлар пропорциясини тўғри кўрсата билмаслик, жамиятдаги етакчи тенденцияларни аниқ илғай олмаслик,

ҳаётдаги ўткинчи, тасодифий, салбий ҳодисалар тасвири билан ўралашиб қолиш ҳоллари содир бўлганлигини ҳам мунаққид тўғри кўрсатади.

Қишлоқ кишилари ҳаётидаги ва психологиясидаги чуқур ўзгаришлар, ўзбек аёлининг камолоти «Синчалак», «Ҳилола», «Узоқни кўзлаган қиз» каби қиссалар таҳлилида атрофлича ўрганилади. Хотин-қизлар орасидан етишиб чиққан янги типдаги қаҳрамонлар, илғор, ташаббускор кишилар образи яратилганлигини адабиётимизнинг муҳим ютуқларидан бири сифатида белгилайди. Янгиликларни журъат билан кўтариб чиқиш, уларни ёрқин ифодалашга интилиш, янги кишиларнинг оригинал образларини бутун мураккаблиги билан гавдалантириш — булар ҳаммаси янги даврнинг муҳим белгилари сифатида қаралади: «Саида, Ҳилола ва Турсунойларнинг актив фаолиятини, ирода йўналишини белгилайдиган бош критерийлардан бири — муайян даврда воқеликнинг янги типдаги инсоннинг гражданлик туйғуларига фавқулодда таъсир этишидир. Даврнинг бу характерли хусусияти ҳар бир шахснинг эркин, мустақил ташаббусига кенг йўл очди ва уларнинг шахсий фаолиятида ижтимоий манфаат учун кураши сезиларли даражада кучайди».

Мунаққид ўзбек қиссачилиги тараққиётида рус ва бошқа қардош халқлар ёзувчилари анъаналарининг катта роли борлигини ҳам китобнинг кўп ўринларида мисоллар билан исботлайди.

Монография, гарчи «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» деб аталса-да, унда ўзбек қиссаларида меҳнат ва меҳнат кишиси тасвири қай аҳволда эканлигига кўпроқ диққат қилинса-да, муаллиф бадиий асарда фақат меҳнат тасвири билангина иш битмаслигини, ҳаётни бутун тўлалиги билан тасвирлаш учун яна талай нарсаларга эътибор бериш лозимлигини уқтириб ёзади: «...кишиларни фақат меҳнат жараёнида тасвирлашнинг ўзи етмайди, албатта. Турмушнинг бошқа заруратларисиз меҳнатнинг ўзи завқсиз ва зерикарли бир нарсага айланиб қолиши мумкин». Ўзбек қиссанавислари масаланинг бу томонига ҳам етарлича эътибор бераётганликларини, қиссаларимизда оила, ахлоқ, муҳаббат, халқлар дўстлиги масалалари ҳам ўзининг чуқур ифодасини топаётганлигини айтади.

Асил Рашидовнинг монографиясида шу нарса кўзга яққол ташланадигани, унда мунаққид ҳаётни реал ва

ҳаққоний тасвирлашнинг, қаҳрамоннинг ички, маънавий дунёсини янада тўлароқ, жонли ва таъсирчанроқ кўрсатишнинг қулай имкониятларини, муҳим воситаларини ёзувчи билан биргаликда изланади. Унинг таҳлил услубида, бадиий ижод ҳақидаги фикр-мулоҳазаларида санъаткор билан ана шундай маслаҳатдошлик туйғуси, ёзувчи эътиборини бадиий ҳодисанинг илмий томонларига ҳам қаратишга интилиши яққол сезилиб туради. Шу маънода мунаққиднинг бу тадқиқотини, умуман, танқидий фикрнинг кўплаб бошқа яхши намуналари қаторида бадиий изланишларнинг маълум даражадаги давоми, ривожидеяиш мумкин.

Танқидий фикрни бадиий ижод оламида китобхон қўлидаги компасга қиёс этса бўлади. Бундай компас ёрдамида ўқувчи бадиий ижоднинг, хоҳласа узоқ ўтмишига, хоҳласа яқин тарихи ёки бугунги кунига, хоҳласа келажагига «саёҳат» қилиши мумкин. Асил Рашидовнинг «Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири» монографияси адабий ҳаёти-мизнинг муайян томонларига «саёҳат» қилиш учун адабиёт мухлислари қўлида ишончли компас вазифасини ўтайди. Бу китоб истеъдодли адабиётшунос олимнинг бадиий фактларни ҳаёт ҳодисалари билан узоқ йиллардан бери ўрганиб, қиёслаб илмий тадқиқ этиши натижасида унинг бадиий ижод ва ҳаёт ҳақидаги объектив, мустақил ва оригинал қарашлари сифатида майдонга келган асар. У ўзининг кўп ибратли томонлари билан ҳали бу соҳада ўрганилиши лозим бўлган ишлар, янги илмий тадқиқотлар ва ижодий изланишлар учун қимматли манба бўлиб қолади.

*Пулат ТўРАЕВ,
филология фанлари номзоди.
«Шарқ юлдузи», 1981 йил, 5-сон.*

ҚАРДОШЛИК ҚЎШИҒИ

Ўзбек маданияти, адабиёти ва санъатини халқлар тажрибаси билан бойитиш жараёни ҳозирги кунда кенг кўламда хилма-хил шаклларда давом этмоқда. Ўзбек адабиётининг қардош халқлар адабиёти билан алоқаларини тадқиқ этиш, қардошларимиз тажрибасини ўрганиш,

ютуқларини тарғиб-ташвиқ қилиш ҳам ўша ҳаётбахш жараённинг муҳим бир кўринишидир. Кейинги йилларда бизда қардошларимиз адабиёти, уларнинг улкан намояндалари ҳақида бир қатор мазмундор китоблар чоп этилди. Таниқли адабиётшунос олим Асил Рашидовнинг «Сўнмас юлдузлар» асари шулар жумласидандир.

Бу китобни қардошлик қўшиғи деб аташ мумкин. Китоб ижодининг байналмилал пафоси билан бир-бирига яқин турувчи тўртта миллий ёзувчи — тожик адабиётининг асосчиси Садриддин Айний, украин адабиётининг ифтихори Леся Украинка, доврўғи жаҳонга машҳур қирғиз адиби Чингиз Айтматов ва, ниҳоят, оташин ўзбек шоири Ҳамид Олимжон ҳақидаги мақолалардан ташкил топган. Китоб билан танишганда шундай таассурот туғилади: гўё тўрт миллат адабиётининг вакиллари бир даврда учрашиб, суҳбат қургандай, бир-бирига изҳори дил этгандай бўладилар.

Китобдаги мақолаларнинг характери, жанри ҳам хилма-хил. Садриддин Айний ва Ҳамид Олимжон ҳақидаги мақолалар илмий-проблематик тадқиқот характерида бўлса, Леся Украинка ва Чингиз Айтматов тўғрисидаги ишлар адабий портрет шаклида битилган.

Садриддин Айний ижоди бўйича рус, тожик ва ўзбек тилларида қатор илмий ишлар эълон этилган, бу борада ҳамма гап айтиб бўлингандек туюлар эди. Асил Рашидовнинг «Аллома санъаткор» тадқиқоти билан танишганда шунга иқрор бўламизки, ҳали бу улкан адиб ижодининг адабиётшуносликда кашф этилмаган қирралари беҳисоб экан.

Адабиётшунос олим, аввало, мухтасар тарзда Садриддин Айнийнинг ҳаёт йўлини ёритиб беради, ижодига хос бош хусусиятларни очади, унинг қардош тожик адабиёти ва маданиятининг асосчиси сифатидаги улкан хизматларини кўрсатади.

Тадқиқотчи Айний яратган машҳур асарлар устида тўхталар экан, асосий диққат-эътиборини адибнинг адабиётшуносликда нисбатан кам текширилган ва ҳозиргача мунозараларга сабаб бўлиб келаётган қиссаларига қаратади. А. Рашидовнинг Айний қиссалари, хусусан, «Бухоро жаллодлари», «Одина» асарларини конкрет ва чуқур таҳлил этиш асосида чиқарган хулосалари, бу икки асар

хусусида илгари сурган фикр-мулоҳазалари принципиал аҳамиятга эга. Ҳозиргача бизда «Бухоро жаллодлари», «Одина» қиссалари устида гап борганда кўпроқ уларнинг камчиликлари, адибнинг реализмни эгаллаш йўлидаги қийинчиликлари қайд этилар эди. А.Рашидов бу икки асарда учрайдиган камчиликлар ва реализмни эгаллашдаги қийинчиликларни эътибордан соқит қилмаган ҳолда, кўпроқ бу қиссаларнинг адиб ижодида, қолаверса ўзбек ва тожик адабиётида реализмнинг шаклланишидаги аҳамияти нуқтаи назаридан текширади ва бу икки асарнинг янги давр адабий жараёнида тутган мавқеини тарихан ҳаққоний кўрсатишга муваффақ бўлади.

Ҳақиқатан ҳам, 20-йилларнинг бошларида ёзилган «Бухоро жаллодлари» асари фақат ўзбек ва тожик адабиётида эмас, бутун Ўрта Осиё халқлари янги давр адабиётида яратилган энг йирик ва биринчи реалистик проза намунасидир; Айний бу асари билан ўзбек ва тожик халқлари адабиётида реалистик повесть жанрини бошлаб берди; энг муҳими, адиб бу асарида янги давр ағдариб ташлаган амирлик тузумининг ички иллатларини кескин фош этади.

Маълумки, «Одина» повести ҳақида ҳам адабиётшуносликда кўп чалкашлиklar мавжуд; айрим мунаққидлар асар бош қаҳрамони Одинанинг фаолиятсизлиги тўғрисида бир ёқлама фикр юритиб, унинг маънавиятида ҳеч қандай ўзгариш юз бермайди деб ҳисоблайдилар. Худди шу ҳолатга таяниб бу асарни реализмдан четга суриб қўйиш ва уни танқидий реализм маҳсули деб айтиш ҳоллари ҳам мавжуд. А.Рашидов бу хил қарашларни рад этади. «Одина сингари муайян бир қаҳрамонни ижтимоий-тарихий ва миллий заминдан узиб олиб, ҳар қандай шароитда ҳам уни курашчи қилиб кўрсатишни талаб этавериш реализм принципларига хилоф бўлса керак. Бизнингча, «Бухоро жаллодлари» ва «Одина» қиссаларига ҳам реализмнинг тайёр қонунлари асосида эмас, балки ҳаётий ҳаққонийлик нуқтаи назаридан ёндашиш мақсадга мувофиқ бўларди», деб ёзганида ҳақли эди.

«Одина» повестининг новаторлик хусусияти шундаки, унда меҳнат кишиси асарнинг бош қаҳрамони қилиб олинган ва меҳнатнинг ижтимоий моҳияти бадиий таҳлил этилган.

Ҳамид Олимжон ҳақидаги тадқиқот ҳам ўзининг оригинал, янги концепцияси билан ажралиб туради. Таниқли танқидчи Пирмат Шермуҳамедов «Сўнмас юлдузлар»га ёзган сўз бошисида айтиб ўтганидек, шу пайтга қадар Ҳамид Олимжон адабиётшуносликда кўпроқ «шодлик ва бахт куйчиси» сифатида талқин этилар эди. Асил Рашидов эса шоир ижодига янги томондан ёндашади, шоир асарларида меҳнат мавзуининг ишланишини махсус тадқиқ объектига айлантиради, шоирнинг меҳнатни улуғловчи кўплаб шеърларини нозик дид ва билимдонлик билан таҳлил этади.

Украин халқининг исёнкор адибаси Леся Украинка номи ўзбек китобхонига кўпдан бери таниш, унинг бир қатор драма, дoston ва лирик шеърлари таниқли шоирларимиз томонидан ўзбек тилига зўр маҳорат билан таржима этилган... Мана энди Асил Рашидов қаламига мансуб адабий портрет орқали бу оташнафас адиба ўзбек китобхони учун яна ҳам яқинроқ, азизроқ бўлиб қолиши турган гап.

Адабий портретда шоиранинг ҳаёт йўли ва ижоди анча батафсил баён этилган, эътиборга сазовор жамики асарлари ғоявий-бадий жиҳатдан яхши таҳлил қилинган; шоиранинг украин адабиёти, украин халқининг ижтимоий-маънавий ҳаётидаги роли аниқ-равшан таърифлаб берилган. Адабий портрет муаллифи таъкидлаганидек, Леся Украинканинг ҳаёт йўли, ижоди аёл зотининг мислсиз жасорати намунасидир, аёл зоти нималарга қодир эканлигини намоиш этувчи зўр маънавий маёқдир. Леся бор-йўғи қирқ икки йил умр кўрди, ўттиз йил оғир хасталик азобини чекди; шу қисқа ҳаёт, оғир хасталик ичида у салмоқли адабий мерос қолдирди — икки юзга яқин лирик шеър, йигирмага яқин драма, ўндан ортиқ поэма, кўплаб ҳикоялар, адабий-танқидий, публицистик мақолалар яратишга эришди.

Чингиз Айтматовнинг номи «Сўнмас юлдузлар» китоби муаллифи учун қанчалар азиз ва ардоқли экани маълум. Асил Рашидовнинг таржимонлик фаолияти, асосан, Чингиз Айтматов ижоди билан боғлиқ, мана, йигирма йилдирки, у Айтматов асарларини ўзбек тилига ағдаришдек масъулиятли ижодий иш билан шуғулланиб келади. Айтматовнинг ҳозиргача ўзбек тилида нашр этилган асарларининг аксарияти, жумладан, икки томлик

танланган асарлари, асосан, Асил Рашидов таржимасида чиққан:

Таржима жараёнида муаллифда улкан адиб ижоди ҳақидаги кузатиш, фикр ва мулоҳазаларини китобхонлар билан ўртоқлашиш эҳтиёжи туғилди, матбуотда турли даврларда Айтматов ижодига оид қатор мақолалар эълон этди. Мунаққид ўша мақолаларини бир ерга жамлаб, тубдан қайта ишлаб адабий портрет ҳолига келтирган ва «Сўнмас юлдузлар» китобига киритган.

Чингиз Айтматов ҳақида ёзиш Асил Рашидов учун ҳам осон, ҳам қийин кечганлиги сезилиб турибди. Осонлиги шундаки, Айтматов асарлари таржимон Асил Рашидов учун миридан-сиригача аён, қийинлиги шундаки, Айтматов асарлари собиқ Иттифоқ ва жаҳон миқёсида қизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда, ўнлаб адабиётшуностанқидчилар бу улкан аллома ижодини атрофлича тадқиқ этмоқда, ҳозирнинг ўзида Чингиз Айтматов ижодига бағишланган турли тилларда кўплаб монографиялар, адабий портретлар яратилган. Асил Рашидов мана шу ишларнинг барчасидан хабардор ҳолда Айтматов ижоди ҳақида йирик ишга қўл урган ва бу масъулиятли ишнинг уддасидан чиққан; адабий портрет муаллифи ўзбек китобхонига атоқли адибнинг ижод йўли ҳақида кенг маълумот берган, талай асарларини атрофлича таҳлил этган. Бугина эмас, мунаққид кўп ўринда адиб ижодига оид айрим масалалар бўйича танқидчиликда айтилган фикрлар билан қизғин баҳсга киришади, ёзувчи ижодини бирёқлама танқиддан ҳимоя этади. Чунончи, «Оқ кема» қиссасининг хотимаси, «Олапар» асаридаги шартли-рамзий тасвир хусусидаги баҳслар муносабати билан танқидчи билдирган мулоҳазалар қизиқарли ва ишонарлидир.

Мунаққид Чингиз Айтматов асарлари кўп қардош халқлар адабиёти ёки ўзбек прозасига ҳам самарали таъсир кўрсатаётганлигини, жумладан, Ўлмас Умарбеков, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов, Учқун Назаров каби прозаикларимиз адибнинг улкан тажрибасидан ижодий баҳраманд бўлаётганликларини ҳам эслатиб ўтади.

Қисқаси, тўрт миллий адабиётнинг ёрқин юлдузлари ижоди ҳақида ҳикоя қилинувчи чуқур қардошлик туйғуси билан йўғрилган «Сўнмас юлдузлар» китоби адабиёт

мутахассислари, олий ўқув юртлари талабалари, ўрта мактаб адабиёт ўқитувчилари, қолаверса кўп сонли адабиёт ихлосмандлари учун муҳим қўлланмадир.

Умарали НОРМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор.
«Ўқитувчилар газетаси», 1982 йил, 5 май.

ИНСОН ВА МЕҲНАТ МАДҲИ

Меҳнат мавзуи адабиётимизнинг бош мавзуларидан биридир. Ўз меҳнати билан оламни ўзгартираётган ва шу жараёнда ўзи ҳам ўсиб ўзгараётган инсон, унинг жамият учун фойдали меҳнати, шу йўлдаги уриниши ва орзу-ўйлари бадиий адабиётнинг бош тадқиқ объекти ҳисобланади. Худди шунинг учун ҳам меҳнат мавзуи бадиий асарнинг тарихий ёки замонавий мавзудалигидан, қайси жанрга мансублиги ёки ёзилган давридан қатъи назар, унинг мундарижасига сингиб кирган бўлади. Шунинг учун ҳам адабиётда меҳнат мавзуи ишланиши танқидчилик ва адабиётшуносликнинг ҳамisha диққат марказида бўлиши табиий ҳодиса. Шу нуқтаи назардан адабиётшунос олим Асил Рашидовнинг «Инсон ва меҳнат мадҳи» деб номланган рисоласи бу соҳада айтилган вақтда қилинган фойдали уринишлардан бўлди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мазкур тадқиқот меҳнат мавзуининг бадиий ўзлаштириш тарихи ва маҳоратига бағишланган дастлабки йирик илмий ишдир.

Муаллиф китобнинг кириш қисмида тўғри таъкидлаганидек, барча моддий ва маънавий бойликларнинг ижодкори бўлган меҳнат кишиси ҳамisha адабиётнинг бош қаҳрамони бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Меҳнат кишиси образини яратиш ҳар бир давр адабиётининг фахрли вазифаси бўлган. Рисоланинг хронологик характери, ундаги адабий-тарихий таҳлил принципи мунаққиднинг бош мақсади ана шу тезисни исботлаш эканлигини кўрсатиб турибди.

Дарҳақиқат, шу пайтгача адабиётда меҳнат мавзуи гарчи турли илмий ишларда йўл-йўлакай тилга олинган бўлса ҳам, бу масалалар бош объект қилиб олинган йирик

тадқиқот йўқ эди. «Инсон ва меҳнат мадҳи» маълум маънода шу бўшлиқни тўлдиришга хизмат қилди.

Тадқиқот қатъий хронологик принципга асосланган. Маълумки, бир рисола ҳажмида адабиётимизнинг қадим давридан ҳозирги кунгача унда меҳнат мавзуининг ишланиши масаласини атрофлича ёритиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам олим ўз тадқиқ объектини, асосан, муайян давр ўзбек адабиётидаги фақат қисса жанри билан чегаралаб тўғри қилган. Муаллифнинг турли давр адабиётининг меҳнат мавзуга муносабати, ёзувчиларимизда меҳнат кишисини тасвирлаш маҳоратининг ошиб бориш жараёни кўпроқ қизиқтиради. Шу маънода муқояса мақсадида келтирилган XIX аср рус классик ва демократик адабиёти, шунингдек, ўзбек адабиёти тарихининг баъзи даврларида бу мавзу ишланишининг ўзига хосликлари хусусида қисқача тўхталиб ўтилишини ўринли деб ҳисоблаш керак. Муаллиф рус классик адабиёти ва ўзбек классик адабиётига мурожаат қилар экан, адабиётда яратилган меҳнат кишисининг образида давр белгиларининг кўринишига алоҳида эътибор қилади. Жумладан, XIX аср ўзбек демократик адабиёти ҳақида сўз кетар экан, мунаққид бу давр асарларида «меҳнатнинг ўрни, характери, меҳнатга муносабат, меҳнат билан ҳукмрон жамият ўртасида зиддиятлар бўртиб кўринади», — деб ёзади ва шундай хулосага келади: «Адабиётга меҳнаткаш қаҳрамоннинг кириб келиши бу давр ўзбек адабиётидаги демократлашувнинг муҳим ютуқларидан бири сифатида катта аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак». Меҳнат мавзуини тадқиқ этиш рисоланинг асосий қисмини ташкил этади. Жумладан, «Қувноқ замон ва эркин меҳнат тароналари» бобида 20-йиллар қиссачилиги, унда меҳнат романтикасининг акс этиши лўнда таҳлил этилади. С. Айний, А. Қодирий, Ойбек, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Ҳ. Шамс, З. Башир каби ижодкорларнинг асарларига мурожаат қилган олим, шу давр адабиётининг етакчи тенденцияси ҳақида тўғри ва салмоқли хулоса чиқаради.

Маълумки, меҳнат мавзуи 30-йиллар адабиётимизнинг бош мавзусига, меҳнат кишиси асарларнинг асосий ижобий қаҳрамонига айланди. Бу мавзуда адабиётимизнинг фахри бўлиб қолган бир қатор асарлар яратилди. Ада-

биётимизга индустрлаштириш ҳаракатининг маҳсули бўлган янги қаҳрамон — ўзбек ишчиси образи кириб келди. Ғ. Ғуломнинг «Нетай», Ғайратийнинг «Оқим ҳукми», Мажид Усмоннинг «Дип», Аҳмад Жўранинг «Сиртмоқ қирқилди», Ҳ. Шамснинг «Мармар лавҳа» қиссалари таҳлили мисолида мунаққид шу масалада қўлга киритилган ютуқ ва камчиликларни тадқиқ этади. Шуниси характерлики, бу қиссаларнинг баъзилари ҳали кенг китобхонларга маълум бўлмаган асарлар бўлиб, олим улар ҳақида дастлабки илмий хулосаларни чиқаради. «Дип» қиссасидаги Қумри образини муаллиф дастлабки ишчи аёл образи сифатида 30-йиллар адабиётининг муҳим ютуқларидан бири деб таъкидлайди.

Рисоланинг «Озод меҳнат ва янги инсон» деб номланган бобида А. Рашидов 30-йиллар адабиётида меҳнат мавзуси ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини баён қилади. Бу боб бошқаларга нисбатан таҳлилнинг чуқур ва ҳаққонийлиги билан характерлидир. Муаллиф бу бобда янги тарихий ҳодиса — бир мақсадга бирлашган меҳнат жамоаси фаолияти тасвири адабиёт учун бутунлай янгилик эканлигини алоҳида таъкидлайди. Бу янгиликларнинг ёзувчилар томонидан қай даражада илғаб олинганлиги ва акс эттирилганлигини қатор адабий далиллар ёрдамида таҳлил қилади. Бу фикр А. Қодирийнинг «Обид кетмон», Ғ. Ғуломнинг «Тирилган мурда», А. Қаҳҳорнинг «Қишлоқ ҳукм остида», Ш. Ризонинг «Қор ёғди, излар босилди» қиссалари мисолида тасдиқланади. Бу таҳлилда олим меҳнат жараёнини тасвирлашда конфликтларнинг ҳаққонийлиги ва ҳаётийлигига, давр зиддиятларининг қай даражада акс эттирилганлигига алоҳида эътибор бериб жуда тўғри қилган. Юқорида номлари саналган қиссалар адабиётшунослигимизда озми-кўпми таҳлил қилинган. Лекин олим улар ҳақида айтилган фикрларни такрорламасдан, балки ўз нуқтаи назарини айтишга, қиссаларнинг илгари очилмай қолган қирраларини ёритишга алоҳида эътибор беради. Акмал Пўлат ва Илёс Муслимнинг «Зафар нишони», Мажид Ғайзийнинг «Ҳушёр ёшлар» каби илгари деярли таҳлил этилмаган асарларнинг батафсил таҳлилга тортилиши эса жуда ўринли ҳолдир. Чунки бу қиссаларда йўл қўйилган айрим нуқсонлар — характерларнинг поёнига етмай қолиши, баёнчилик ва схематизмдан холи эмаслиги

билан бирга уларнинг ўша давр қиссачилигида ўз ўрни борлигини ҳам инкор қилиб бўлмайди.

Мазкур бўлимнинг «Тарихга бир назар» деб номланган бобида эса 30-йилларда яратилган ўтмиш ҳақидаги повестлар хусусида айрим кузатишлар баён қилинади. Садриддин Айнийнинг «Эски мактаб», «Судхўрнинг ўлими», Ғ. Фуломнинг «Шум бола», Таласнинг «Партизанлар» каби илгари бизга таниш бўлган асарлари билан бирга Ҳ. Шамснинг «Мармар лавҳа» повестига ўхшаш олимнинг шахсий изланишлари меваси бўлган асарлар таҳлилини ҳам учратамиз.

Уруш даври адабиёти ҳақида гап кетар экан, рисола муаллифи «Алангали йиллар қиссаси» аталмиш жабҳанинг қаҳрамон жангчилари ҳақида, уларнинг шижоатини ва ватанпарварлигини мадҳ этувчи асарлар хусусида тўхталади. Галаба учун меҳнат қилиш мавзуи ишланган қатор бошқа жанрлардаги асарлар ҳақида ҳам маълумот берган. Олим асосий эътиборни уруш даврининг ягона повести А.Қаҳҳорнинг «Олтин юлдуз» асарига қаратади. Таҳлил давомида мунаққид кечаги содда меҳнат кишисининг фронт қаҳрамонига айланиши жараёнини кузатади, асарда меҳнат мавзусининг ўрни ҳақида ўз мулоҳазаларини билдиради.

Меҳнат қаҳрамонлиги, айниқса, бугунги кундаги адабиётимизнинг марказий мавзуларидан биридир. Урушдан кейин ўтган қисқа давр оралигида замондошларимизнинг меҳнат шижоатини тараннум этувчи ўнлаб ғоявий-бадий баркамол қиссалар яратилди. А.Рашидов ана шу асарлар устида тўхталар экан, адабиётимизда меҳнат поэтикасини тасвирлашнинг янги тенденцияларини аниқлашга ҳаракат қилади.

Рисолада Мирзачўл ерларини ўзлаштиришга бағишланган асарлар таҳлили алоҳида ўрин эгаллайди. А.Қаҳҳорнинг «Янги ер», Ш. Рашидовнинг «Ғолиблар», Р. Файзийнинг «Чўлга баҳор келди» асарларида чўл баҳодирлари меҳнати ва ҳаёти қай даражада реал акс эттирилганлиги хусусида тўхталган олим, бу соҳада ҳали қилинажак ишлар кўп эканлигини жуда тўғри уқтиради. Дарҳақиқат, бугунги китобхон ёзувчиларимиздан чўлни бўстонга айлантирган кишиларнинг ирода кучи, мардлиги, яратувчанлик хислатлари, бой ички оламини янада кенгроқ очиб

берадиган янги-янги асарлар кутмоқдалар. Рисола муаллифи меҳнат мавзуини ишлашда адабиётимиз эришган улкан ютуқларни таҳлил қилар экан, бу йўлдаги қийинчиликлар, изланишлар, йўл қўйилган нуқсонларга ҳам алоҳида тўх- талади. Меҳнатни тараннум этишда 20-йиллар адабиёти- даги қатор схематизм иллатлари, 30-йиллардаги айрим бирёқламалик, меҳнатни «идеаллаштириш» кўринишлари, 50-йиллардаги «конфликтсизлик» назариясининг бу масалага салбий таъсири ва унинг оқибатлари сўнгги давр адабиётимизда ҳам баъзан кўриниш бераётган мавзу борасидаги чекланганлик, «ишлаб чиқариш прозаси»даги айрим юзакичилик элементлари конкрет мисоллар ёрдамида ўринли танқид қилинади. Чиндан ҳам, баъзи асарлардагидек, меҳнатни инсон ҳаётининг ягона компоненти қилиб, меҳнат қилишдан бошқа интилиши йўқ қаҳрамонни бизга намуна қилиб кўрсатиш бугунги давр талабига жавоб бера олмайди.

Мунаққид бу хилдаги бошқа бир қатор нуқсонларни ҳам кўрсатиб ўтиши мумкин эди. Лекин адабиётимиз тараққиётининг жуда катта даври қамраб олинганлиги ва материалнинг ўта мўллиги билан рисола ҳажми ўртасидаги номуносиблик айрим ўринларда масалага муфассал ёндашишга монелик қилган. Бу ишни қиссадан бошқа жанрлар мисолида ҳам амалга ошириш имконияти бор эди. Китобда қиёмага етказилмаган фикрлар, давом эттири- лиши лозим бўлган яхлит тезис кўринишидаги саҳифалар борки, муаллиф бу муҳим масала билан шуғулланишни давом эттирса, адабиётшунослигимиз учун жуда фойдали бўлур эди.

Адабиётимизда меҳнат мавзусини тадқиқ қилишда биринчи йирик тадқиқот бўлган «Инсон ва меҳнат мадҳи» рисоласи эса фанимизга қўшилган муносиб улуш эканлиги шак-шубҳасиздир.

Худойберди ДОНИЁРОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

Акрам КАТТАБЕКОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.

Тўра СУЛАЙМОН,
шоир.

«Қишлоқ ҳақиқати», 1978 йил, 20 июль.

ҲАЙРАТ ЁХУД СЕҲРЛИ ҚАЛАМ ҚУДРАТИ

Биз жаҳон тан олган адибнинг асарларини болалигимизнинг сурурга тўла дамларидан бошлаб ўқиб келамиз. Шундай жозибали китоблар бўладики, уларни бир бор ўқишнинг ўзигина кифоя қилмайди. Шунда шайдо бўлган асарингни қайта бор мутолаа қиласан. Ва ҳар гал ўқиганингда адабий салтанатнинг рангин оламини янада теранроқ илғай бошлайсан. Ҳа, мана бу ҳикмат бежиз айтилмаган экан: «Фақат бир бора ўқишга арзийдиган китоб, иккинчи карра ҳам ўқишга арзимайдиган китобдир».

Яқинда «Талабалар дунёси» журналининг тўртинчи сониди таниқли мутаржим ва адабиётшунос олим Асил Рашидовнинг «Чингиз Айтматовнинг бадиий олами» монографиясидан берилган бир фаслни ўқиб қолдик. Дарҳол уни излашга тушдик, омадни қарангки, «Ўқитувчи» нашриёт-матбаа ижодий уйига қарашли китоб дўконидан ушбу асарни топдик. Даставвал сўз бошини (муаллифи Иброҳим Фафуров) ва сўнгсўзини (муаллифи академик Бахтиёр Назаров) ўқиб чиқдик, сўнгра асарни бир бошидан мутолаа қилишга киришдик. Мутолаа жараёнида шуни билдикки, даҳо адибнинг ҳикоя, қисса ва романлари воқеаларига яна бир бор шўнғиб кетгандек бўлдик. Ҳаётнинг ўзидан-да бой, қизиқарли ва мафтункор туюлган адабий манзаралар кўз ўнгимизда бутун кўлами билан гавдаланди. Умрининг эллик йилини Чингиз Айтматов асарларини ўзбек тилига ўгиришга бағишлаган тадқиқотчининг синчков таҳлили ва нозик кузатишларига тан бермасдан бўлмасди. Иброҳим Фафуров сўз бошида тадқиқотчи услуби ҳақида мана бу сўзларни бежиз қайд қилмабди: «Асил муаллимнинг Айтматов асарларига таҳлиллари ва ўзига хос содда, ишонarli талқинлари китобхонни Айтматовга яқинлаштиради. Муҳаббат уйғотади, бу асарларни қайта-қайта ўқишга чорлайди».

Муаллиф рисоласидан олган таассуротимиз оламжаҳон. Биз мухтасар ушбу мақолада ўз таассуротларимизни батафсил баён қилиб беришимизнинг иложи йўқ, албатта. Сўзимизнинг ниҳоясида қалбимизни ифтихор туйғуларига

тўлиб тоширган бир иқтибосни келтирмай ўтолмаймиз. Бу фаранг адиби ва Европада «Жамила» қиссасининг биринчи мутаржими саналган Луи Арагоннинг дил қаъридан отилиб чиққан самимий изҳоридир. Машҳур адиб ғоят тантилик ва мардонаворлик билан шундай дейди: «Мана шу мағрур Парижда, Вийон, Гюго, Бодлер маскани бўлган Парижда, қироллар ва инқилоблар маскани бўлган Парижда, ҳар бир тоши бирор тарих ёки афсонадан шаҳодат берувчи кўп асрли рассомлар маскани Парижда, бошидан кўп савдо-ларни кечирган, кўп нарсани кўрган ва билган шу Парижда «Жамила»ни ўқидим-у, ногаҳон «Вертер» ҳам, «Береника» ҳам, «Антоний ва Клеопатра» ҳам, «Манон Леско» ҳам, «Севги тарбияси» ҳам, «Доминика» — ҳамма-ҳаммаси кўзимга илинмай қолди. «Ромео ва Жульетта» ҳам, «Паоло ва Франческа» ҳам, «Эрнани ва донья Соль» ҳам кўзимга илинмай қолди... Чунки мен жаҳонда энг гўзал севги қиссаси — «Жамила»ни ўқиган эдим».

Шуниси қувончли ва ёқимлики, Европанинг адабиёт ва санъат Маккаси ҳисобланган Парижда яратилган мисли йўқ асарлар ҳам «Жамила» қиссасига соя ташлай олмабди. Эҳ-ҳе, адибнинг ундан кейин яратган қиёси йўқ асарларига нима дейсиз?

Ҳа, бизнинг Чингиз Айтматов янги мазмун ҳамда ўзига хос бадиий кашфиётлари билан жаҳон қиссачилиги ва романчилигини маълум даражада янгиллаган, десак бўлади. Дарҳақиқат, туркий халқларнинг фахри саналган бетакрор истейдод соҳиби Чингиз Айтматов жаҳон адабиётида янги саҳифа очган беназир зот эди.

Кези келганда бир истагимизни баён қилмоқчимиз. Кўпчиликнинг эътироф этишича, Чингиз Айтматовнинг асарлари ўзбек тилига маҳорат ила ўгирилган. Борди-ю, адиб ўз асарларини она тили бўлмиш қирғиз забонида яратганида ҳам, ишончимиз комилки, ўзбек тилидаги ўгирмаси барибир, аслидаги тароватини сақлаб қолаверарди.

Шубҳа йўқки, буюк адибнинг барча асарлари аллақачонлар халқимизнинг маънавий мулкига айланган. Сўнгги йилларда Чингиз оғанинг етти жилдлик асарлари Бишкекда чоп этилган эди. Шундан сўнг адибнинг энг охири

АДАБИЙ СУҲБАТЛАР

ИСТЕЪДОД — БАРЧАГА ТЕГИШЛИ МУШТАРАК НЕЪМАТ

Адабиётлар дўстлиги — халқлар дўстлиги. Ўзбек адабиётининг таниқли вакиллари — академиклар Комил Яшин, Воҳид Зоҳидов ва таржимон Асил Рашидов билан Қирғизистон Республикаси Фанлар академиясининг илмий ходими, адабиётшунос олим Абдилжон Акматалиев қардош икки халқ адабий алоқалари ҳақида суҳбатлашди. Суҳбатни А.Акматалиев олиб борди. Қуйида ана шу суҳбат матнини эълон қиламиз.

Суҳбатимиз мавзуи бир тил оиласига мансуб тилда сўзлашувчи халқлар адабиётининг, аниқроғи қирғиз, ўзбек адабий алоқалари ва ўзаро таъсири ҳақида эканлигини таъкидламоқчимиз. Сиз, азиз ўзбек адиблари ва олимлари қирғиз адабиёти вакиллари билан кўпдан буён ижодий алоқада бўлиб келмоқдасиз. Бу омил қирғиз-ўзбек халқлари ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашнинг бир шакли сифатида хизмат қилмоқда...

Комил Яшин: Баъзан илм билан шуғулланувчи ўртоқларим туркий халқларнинг ўзаро алоқалари қачон бошланган деб сўраб қолишади. Шунда уларга ҳазиллашиб, бу масалани мендан сўраманглар: Сирдарё ва Амударёдан суриштиринг, дейман. Бу ҳазилда жон бор, албатта. Чунки ўзбек, қирғиз, туркман, қорақалпоқ, қозоқ халқларининг дўстлиги, ҳамжиҳатлиги фалон йилда бошланган, деб кўрсатиб бўлмайди. Уларнинг яқинлиги бир булоқдан сув ичиб, ўтроқлашиб яшаган дамлардан бошланган эди.

«Дастлабки қадам», «Чўлпон йўли», «Правда Востока» каби матбуот саҳифаларида босилган материалларда кўҳна тарихимиз, қадимий дўстлигимиз ҳақида ҳикоя қилинади. Дарвоқе, қирғиз халқи маданиятининг тўнғич нашри «Эркин тоо» газетаси дастлабки сонларининг Тошкентда

нашр этилиши, унда Аали Тўкомбоевнинг дўстликни, озодликни тараннум этувчи машхур шеъри эълон қилинганлиги ҳам шундан далолат беради.

Суҳбатимизни узоқдан, умумий тарзда бўлса-да, бошлаб олдик. Энди кейинги сўзларимизни маълум бир масалага қаратсак.

— Тўғри айтасиз, Комил оға, халқларимизнинг ўзаро қадимий иззат-эътиборини бир суҳбат билан ифодалаб бўлмайди. Таниқли адабиётшунос Л.Арутянов «Ўрта Осиё минтақаси шуҳратларга арзигулик номларга эга. У — Айтматовнинг номидир» дейди. Бизнинг суҳбатимиз мавзуи давримизнинг буюк ёзувчиси Чингиз Айтматов ижодхонасига боғлиқ масалалар тўғрисида бўлса...

Комил Яшин: Чингиз Айтматов ҳақидаги дастлабки маълумотни француз ёзувчиси Луи Арагоннинг мақоласидан билдим. «Жамила»ни топиб, қизиқиб ўқиб чиқдим. Менга жуда ёққанлигидан ўзбек ёзувчиларига, маданият ва матбуот ходимларига «Қирғизистонда Чингиз Айтматов деган ёш ёзувчи чиқибди, ўқинглар» деб маслаҳат бердим, беихтиёр унинг тарғиботчиси бўлдим. Дунёни мафтун этган асарни битган ёзувчи қандай экан, деган қизиқиш менга тинчлик бермасди. Кўп ўтмай СССР Ёзувчилар уюшмасининг пленумларидан бирида у билан учрашдим. Бу қуйидагича содир бўлган эди. Пленум кун тартибидаги мавзулардан бири — ёш қаламкашларга ғамхўрлик қилиш масаласи эди. Танаффусга чиққан пайтда бир йигит олдимга келиб ўзини таништириб: «Комил оға, мен сўзга чиқиш учун рўйхатга ёзилган эдим, аммо оқсоқол ёзувчилардан ёшларга сўз тегадиганга ўхшамайди. Пленум қатнашчилари ёшларнинг сўзларини тингласа ёмон бўлмасди», — деди. Қалбимда иссиқ ҳис уйғониб, дарров Г.Марковга бориб учрашдим. Сўзни энди ёш ёзувчиларга берсак, масалан, Ўрта Осиё минтақасидан Чингиз Айтматовга, деб таклиф қилдим. Икки-уч кишидан сўнг унга сўз берилди. У ёшлик шижоати билан жўшиб, мазмунли нутқ сўзлади. Ҳамма унинг сўзларини ҳаяжон билан тингларди. Унинг нутқи қарсаклар билан бўлиниб турди. Айтматовни ҳақиқий байналмилал ёзувчи деган бўлардим. Бадиий асарларида ёки мақолаларида бўлсин, негизини тинчлик, қардошлик, дўстлик, юксак инсонийлик гоёлари ташкил этади. Шу боисдан ҳам ёзувчи асарлари кўплаб дунё тилларига

таржима қилинмоқда. Чет элларда бўлганимда, унинг китобларини сотиб олиб келаман. Айтматовнинг повестлари чуқур инсоний руҳ билан суғорилган. Бу асарлар ўқувчига эстетик ҳузур бахш этади. Унинг қаҳрамонлари бизга таниш ва яқин одамлардир. Серқуёш республикамизнинг китобхонлари Чингиз асарларини яхши билишади. Айниқса, ҳар бир асарини ўзбек тилига таржима қилишда Асил Рашидовнинг хизматлари катта.

— Қаршимизда ўзбек тилига таржима қилинган «Сарвқомат дилбарим», «Сомон йўли», «Алвидо, Гулсари!», «Оқ кема», «Бўта кўз» каби асарлар тахланиб турибди. Бу асарлар қирғиз ёзувчисининг икки жилдли тўпламига жамланган. Ч.Айтматов асарлари ўзбек тилида 128 босма табоқда, 445 минг нусхада босилиб чиқди. Комил оға таъкидлаганидек, Чингиз Айтматов асарларини ўзбек элига доврўғли танитишда Асил оға, сизнинг хизматингиз катта; юқорида саналган повестларнинг барчасини сиз таржима қилгансиз. Дарвоқе, таржимонлик маҳоратингиз ҳақида «Оқ кема», «Жамила», «Алвидо, Гулсари!» каби бир неча асарларимни Асилжон ўзбекчага худди ўзим ёзгандай қилиб таржима қилибди» деб Чингиз Айтматов ҳам юқори баҳо берган эди. Бу асарларни таржима қилишингизга нима сабаб бўлганлиги, таржима жараёни қандай кечганлиги ҳақидаги фикрларингиз билан ўртоқлашсангиз?

Асил Рашидов: — Аввало, сўзни илмий раҳбаримга берсак.

Воҳид Зоҳидов: — Мен ҳам қардош қирғиз халқининг фарзанди Парижни — Луи Арагонни ўзига мафтун этганлигидан чексиз хурсанд бўлдим. Асарни топиб, катта қизиқиш билан ўқиб чиқдим; француз ёзувчисининг адолатли баҳосига ишонч ҳосил қилдим. Қуёшнинг нури янада равшанлашгандай, сайроқи қушлар овози борлиқни тутгандек, ариқдаги сувлар шилдираши бағоят ёқимли туюлгандай бўлди. Фараҳбахш бир кайфиятда турганимда Асил келиб қолди. У аспирантурада таҳсил оларди. Асарга оид фикрларимни айтиб, «Жамила»ни ўзбекчага ағдариш керак, дедим. Мулоҳазаларим Асилга маъқул тушди. Кўп ўтмай ёш олим қирғиз ёзувчиси асарини ўзбек халқининг адабий мулкига айлантирди. Ч. Айтматовнинг кейинги асарлари ҳам ўзбек тилига таржима қилинди, айримлари саҳналаштирилди. Унинг асарлари киши шуурига кучли

таъсир этиб, сеҳрлаб олади. Эсимда, бундан бир неча йил муқаддам ўғлим билан драма театрида саҳналаштирилган «Сомон йўли» пьесасини бориб кўрдим. Залдаги томошабинлар кўз ёшларини тия олмаганлиги гувоҳи бўлдим.

Асил Рашидов: — Чингиз Айтматов асарларига қай тариқа қўл урганлигим юқорида айтиб ўтилди. Уларни рус тилидан ағдаришга тўғри келди. Албатта, бу нарсанинг ўзига яраша мураккаблиги бор. Қолаверса, қирғиз тили лексикасига ҳам эътиборни чуқурлаштириш зарурати бор эди. Халқнинг урф-одати, расм-русумлари, психологияси билан тўлиқ танишмай туриб, таржима қилиб бўлмасди. Хусусан, асарда учраган афоризмлар, мақол-маталлар, фразеологизмлар ва идиомаларнинг қирғиз тилидаги аслиятини излаб топишга тўғри келди. Бу жараёнда таржимон ниҳоятда эҳтиёт бўлиши керак экан. Тиллар қанчалик яқин эса-да, шунчалик ўзгачаликлари бўлади. Оддий бир мисол. Ўзбекчадаги баҳор сўзи (фасл номи) қирғизларда жаз деб айтилади. Таржимон бундай ўринларда хушёрлик қилмаса чалғиб қолиши, бошқача айтганда, сўзма-сўз таржима қилиши сохталикни келтириб чиқариши мумкин.

Чингиз Айтматов асарларини ўзбекчага қилган таржималарим юзасидан анчагина илмий ишлар ҳам яратилди. Чунончи, бу ўринда филология фанлари доктори Файбулла Саломовнинг тадқиқотларини ҳамда Мустафо Каримовнинг «Мухтор Авезов ва Чингиз Айтматов асарларининг ўзбек тилига таржимаси ҳақида»ги номзодлик диссертациясини алоҳида кўрсатиб ўтишни истар эдим.

— Асил оға, Сиз Чингиз Айтматовдан бошқа ёзувчиларнинг ҳам асарларини таржима қилганмисиз?

Асил Рашидов: — Александр Бекнинг «Волоколамск йўлида», Тўхтапўлот Абдимўминовнинг «Севги ва умид», Мирзабек Дуйсеновнинг «Имтиҳон», Хитой ёзувчиси Ма Финнинг «Хан Мэй-Мэй» асарларини таржима қилганман.

— Сиз Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика олийгоҳида йигирма йилдан бўён ўқитувчилик қилиб келясиз. Илмий-педагогик фаолиятингизда Чингиз Айтматов асарларидан фойдаланасизми?

Асил Рашидов: — Дарҳақиқат, кўп вақт китоб ўқишга кетади. Адабиётчи сифатида мени энг кўп қизиқтирган икки масала бор. Биринчидан, бадиий адабиётда инсон концепцияси, иккинчидан, ўзбек қиссаларида меҳнат кишисининг

руҳий олами. Аксар вақтимни талабаларга маъруза ўқишга, уларнинг курс ва диплом ишларини ҳамкорликда тайёрлашга, ўқув куроллари тузишга сарф этаман. Бу ишларнинг барчасида Ч.Айтматов асарлари, уларда илгари сурилган умумбашарий ғоялар ҳамиша менга мадад бағишлайди. Демак, адиб асарларини ўз иш фаолиятим учун дастурил-амал қилиб олганман, десам хато бўлмайди.

— **Айтматовнинг яна қайси асарларини таржима қилишни мўлжаллаяпсиз?**

Асил Рашидов: — Кейинги пайтларда илмий-педагогик ишлар билан банд бўлиб, Ч.Айтматовнинг кейинги асари — нивх халқи ҳаёти ҳақида ҳикоя қилувчи «Денгиз ёқалаб чопаетган олапар» повестини таржима қилишга улгурмадим. Мазкур асарнинг таржимаси хусусида республикаимизнинг турли бурчакларидан хатлар, телеграммалар келди. Ниҳоят асари қўлдан чиқариб, босмахонага топширдим, ҳозир чиқиш арафасида.

Мен учун қувончли ҳодиса — куни кеча ёзувчининг биринчи романи — «Асрни қаритган кун»ни рус тилида ўқиб, беҳад ҳузурландим, уни зўр иштиёқ ва зудлик билан таржима қилишга киришдим. Муаллифнинг айтишича, романнинг қирғизча нашри ҳам чиқиш арафасида экан. Шунини алоҳида айтмоқчиманки, китоблар менинг энг яқин ва энг яхши дўстларим. Демак, таржима жараёнида «Асрни қаритган кун» романининг қирғизча варианты ва ёзувчининг кейинги ёзган янги асарлари билан ҳам ошно бўлиш, тил топиш, таржима қилишга қатъий аҳд қилганман.

Жаҳонда китобдан яхши ёр бўлмас,
Давр ғамхонасида ғамгузор бўлмас.
Ёлғизлик кунда ундан ҳеч қачон
Юз роҳат етар, лек бир озор бўлмас.

(Абдурахмон ЖОМИЙ)

— **Мазмунли суҳбатимиз учун сизларга ташаккур.**

*Суҳбатни А.АКМАТАЛИЕВ олиб борди.
(«Ленинчил жаш» газетасидан). 1982 йил 4 август.
Қирғизистон Республикаси.*

ҲАЁТ — АДАБИЁТ — ТАРЖИМА

Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, Халқаро Бобур мукофоти совриндори, профессор Ғайбулла Саломов билан суҳбат.

А. Рашидов: Атоқли адиб, қардош қирғиз халқининг улкан намояндаси, нафақат туркий халқлар, балки бутун жаҳон китобхонларининг севимли ёзувчиси Чингиз Айтматов ва унинг кўпқиррали ижоди ҳақида мароқ билан гапириш мумкин.

Ғ. Саломов: Чингиз Айтматов ижодини шартли равишда бир бўстон деб олсак, унинг гултожлари нималарда зоҳир бўлади?

А. Рашидов: Даставвал, адибнинг вақт талабига мувофиқ, шу кеча-кундузда айни етилган муаммоларни кўтариб чиқишида, асарларининг чуқур реализм ва юксак халқчиллик ғоялари билан суғорилганида, деб ўйлайман.

Ғ. Саломов: Айни муддао гапни айтдингиз. Шуниси кишини лол қолдирадики, у замона эҳтиёжларини жуда зийраклик билан пайқайди. Гўё давр ва халқ қалбига қулоқ солиб турган донишманд сингари бўлажак ҳодисалар ҳақида пухта «бадий прогноз» беради.

А. Рашидов: «Алвидо, Гулсари!»да — шахс эрки, инсоннинг ҳақ-ҳуқуқи, танқид жамиятни ҳаракатга келтирувчи куч эканлиги хусусида баҳс қўйилган бўлса, «Оқ кема»да — виждон, табиатни муҳофаза қилиш, бунинг чуқур маънавий илдизлари, «Бўтакўз»да — мамлакатда қўриқ ва бўз ерларни очиш қудратли иқтисодий-сиёсий плацдарм, улкан руҳий камолот мактаби эканлиги муаммолари қамраб олинган.

Ғ. Саломов: Шуниси диққатга сазоворки, мазкур масалаларнинг нечоғлиқ долзарблиги, актуаллигини кейинчалик мамлакат миқёсида қабул қилинган қарорлар, муҳим ҳужжатлар, давлат арбобларининг нутқлари ва бошқа амалий тадбирлардан ҳам билса бўлади.

А. Рашидов: Бу эса Айтматов асарларининг ниҳоятда таъсирчан тарбиявий аҳамиятга молик эканлигини белгиловчи бош омилдир.

Ғ. Саломов: Хусусан, ёш авлодни баркамол қилиб тарбиялашда ёзувчининг қисса ва ҳикоялари, таржималари, улар асосида яратилаётган кинофильм ва спектакллар бебаҳо манба бўлиб хизмат қилади.

А. Рашидов: Ўз асарларида махсус ёки муайян муносабат билан «мактаб ва оила», «ўқитувчининг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни», «таълимот, таҳсилот ва баркамол инсон тарбияси» масалалари бадий йўсинда талқин қилинишини ҳам Чингиз оға ижодининг эътиборга лойиқ жиҳати, деб биламан.

Ғ. Саломов: Чингиз Айтматов қамрови кенг адиб. У қиссанавис ва ҳикоянавис, зуллисонайн адиб, таржимон, киносценарист, танқидчи, тарихчи, оташин публицист, жамоат арбоби.

А. Рашидов: Чорак асрлик адабий фаолияти, хусусан, «Жамила» қиссасини чоп эттиргандан сўнг ўтган йигирма йил давомида Чингиз оғанинг ижоди муттасил ўсиб борди, шуҳрати оламга таралди. Эндиликда жаҳоннинг турли бурчакларида яшаётган 83 миллат вакиллари унинг асарларини ўз она тилларида зўр мароқ билан ўқимоқдалар.

Ғ. Саломов: Жаҳон адабиётида ёрқин истеъдодлар кам эмас. Улар орасида Ч.Айтматовнинг ўз ўрни бор. Мен бу ерда ёзувчининг ўз услуби, ўз мавзуи, ўз образлар дунёси борлигини, фақат шунигина назарда тутмайман. Чингиз оға кичик жанр — қисса ва ҳикоя жанрининг моҳир устаси. У бу жанрнинг катта имкониятларидан фойдаланиб, фавқуллодда салмоқдор гаплар айтди ва катта проблемаларни ҳал этди. Айтганда ҳам, ўринлатиб, ишонтириб, қалбларни ларзага келтириб айтди.

А. Рашидов: Ҳа, бошқалар турнақатор қалин китобларда, катта-катта романларда «чиқаролмаётган» муддаони у мўъжазгина ҳикоя ёки жажжи қиссада лўнда қилиб айтиб қўя қолади.

Ғ. Саломов: «Жамила», «Алвидо, Гулсари!», «Оқ кема», «Соҳил ёқалаб чопаётган олапар» сингари қиссаларни ўқиганда, ажиб бир ҳолат содир бўлади кишида. Уларда оқ қоғоз саҳифасига ҳақиқат уруғи бирма-бир қадаб чиқилгандай, мухтасар бадий матн ортида турган катта қалб эгаси сен билан яккама-якка, юзма-юз туриб гаплашаётгандай туюлади...

А. Рашидов: ... Ўқувчи сеҳрлангандай бўлади. Қизиги шундаки, кўз ўнгингда табиат жонлангандай, ҳаракатга келгандай, тилга киргандай, тасвирланаётган реал инсоний воқеаларга «муносабат» билдираётгандай туюлади. Тасвирда абариқлик, манзарадорлик пайдо бўлади. Китобхон

шунчаки китоб ўқиётгандай эмас, Қоратов дарасида, Анорхой даштида, Тиёншон тоғи этагида, Куркуровда, Норинда, Ўшда, Талас водийсида, Сантошда, Иссиққўлда жонли одамлар орасида юргандай...

Ғ. Саломов: Ёки Охот денгизида, даҳшатли тўфон узра Ўрхон, Милгун, Эмрайин, Кириск билан бирга кичик, ясама қайиқда диққинафас бўлиб, томоғи қақраб, сузиб кетаётгандай сезади ўзини.

Ҳали юқорида Айтматов услубининг бир фазилатини қайд этдик: қисқалик, таъбир жоиз бўлса, лисоний мухтасарлик. Ажиб бир ҳолат: сўзлар қанча кам бўлса, маъно шунча чуқур, фикр шунча маънодор. Шундай туюладики, унинг ижобий қаҳрамонлари Бола («Оқ кема»), Жўра Саёқов («Алвидо, Гулсари!»), Ўрхон, Эмрайин («Денгиз ёқалаб чопаетган олапар») гапиришдан кўра кўпроқ мушоҳада юритадилар.

А. Рашидов: Ёзувчи ҳамма гапни айтиб қўймаслиги керак. Агар асар «мурод-мақсадига етди» қабилида иш тугаса, ўқувчига деярли ҳеч нарса қолмайди.

Ғ. Саломов: «Оқ кема», «Денгиз ёқалаб чопаетган олапар» қиссаларини ўқир эканмиз, кўп гапириб, ифодалаб бўлмайдиган фикр ва маънони баъзан «индамай айтиш» мумкиндай, ҳатто бу таъсирчанроқ ва ишонарлироқ чиқадигандай ҳам кўринади. Айтайлик, бу икки асарга шундай «абадий мавзу» асос қилиб олинган ҳолда, гоят муҳим умуминсоний гоё илгари суриладики, бу асосда мазмун ва мундарижа эътибори билан қалин роман, ҳатто кўп серияли романлар ҳам бунёд этиш мумкин эди.

А. Рашидов: Ёзувчи қолипни бу қадар тор олишига қарамай, шу кунги реал ҳаётини воқеалар тасвиридан ташқари, асарга узоқ ўтмиш афсонаси, латифаларни ҳам киритишга имконият топади.

Ғ. Саломов: Бу афсоналар эса замонавий руҳ билан сугорилган.

А. Рашидов: Ёки, аксинча, замонавий ташвишлар тасвири ўтмиш афсонавий воқеаларининг «давомидай» уланиб кетади. «Оқ кема»даги Шохдор она буғу, «Денгиз ёқалаб чопаетган олапар»даги Балиқ-волида афсоналарига китобхон жуда-жуда ишонгиси келади.

Ғ. Саломов: «Оқ кема»да соддадил Бола «Командирлик командирнинг ўзига ҳам ёқса керак-а», дейди. Бу «анойи гап» туюлса-да, ҳаётда шундай ўйловчи кишилар оз бўлмаса

керак. Ҳолбуки, русларда «Мономахнинг бўрки оғир» деган яхши гап бор. Айтматовнинг асарлари ҳам «силлиққина» яратилмаган, баҳслар, мунозаралар, ўз мавқеини ижодий тортишувларда ҳимоя қилиш орқали рўёбга чиқарилган. Шу хусусда сиз қандай фикрдасиз?

А. Рашидов: Фаолиятсиз жойдагина баҳс бўлмайди. Баҳс бўлмаган жойда эса тараққиёт нишонаси йўқ деган гап. Чамаси, сиз гапни «Оқ кема» атрофида матбуотда бўлиб ўтган мунозараларга бурмоқчига ўхшайсиз.

Ғ. Саломов: Турган гап, бу ерда матбуот саҳифаларида асар ҳақида илгари сурилган фикрларни батафсил таҳлил қилишнинг иложи ва зарурати ҳам йўқдир. Лекин баъзи нарсаларга тўхталишга тўғри келади.

А. Рашидов: Эсингизда бўлса керак, бир киши ёзувчига антиқа «маслаҳат» ҳам берган эди. Ўрозкулни қамоққа олинсин, Мўмин чолни пенсияга чиқарилсин, Болани эса болалар уйига топширилсин, деб. Албатта, санъат асарининг ўзига хослигини тушунмайдиганлар учраб туради. Бу унчалик хавфли эмас (кишилар мийиғида кулиб қўя қолади). Лекин гоҳо туппа-тузук мутахассислар ёки адибларнинг ўзлари ҳам чалғитувчи гапларни айтадиларки, буниси ёмон.

Ғ. Саломов: Хонаси келганда, бир нарсани айтмоқчиман. Масков журналларидан бирида (1976 й.) «Эрта қайтган турналар» қиссаси ҳақида икки танқидчининг бир-бирини инкор этувчи тақризлари босилиб чиқди. Бир таниқли мунаққид қиссанинг бадиий безаклари, оҳанги, руҳи, унда муаллиф кўзлаган мақсад-муддао, услуб, афсонавий талқиннинг барчасини «ортиқча» деб билади. Воқеа схемасини асарнинг умумий борлигидан ажратиб олади-да, гўё «бу ерда ҳеч нарса йўқ» демоқчи бўлади. Бориб турган ғалати нуқтаи назар! Бамисоли «нафас олиб турган жонли одамни қўй-да, менга қуруқ скелетнинг ўзини узат», дегандай гап бу.

А. Рашидов: Бундай «усул» билан таҳлил қилинган танқидий ишлар менга ҳам таниш. Аслида эса, бадиий асар яхлит бир организм. Ана шу яхлитлиги, ўз таркибидаги узвларнинг мутаносиблиги, буларнинг барчаси соғлом ғоявий руҳ билан нечоғлиқ озиқлантирилгани учун ҳам маънодор, гўзал, қимматли.

Ғ. Саломов: Аҳён-аҳёнда яна бир хил ғалатироқ фикрлар матбуотда пайдо бўлиб қолади. Уларда айтилишича, Чингиз

Айтматов, шубҳасиз, бақувват ижодкор, аммо барча асарларини ҳам бир текис, зўр деб бўлмас эмиш.

А. Рашидов: Тоғларнинг қоялари ҳам бир текис бўлмайди. Бири паст, бири баланд. Лекин барибир, қоя — қояда!

Ғ. Саломов: Қоялар бир текис бўлганда, у тоғ эмас, ясси тепалик бўларди. Комил Яшин Чингиз оға ижодини кўкўпар Олатов чўққиларига қиёс қилганлиги бежиз эмас.

А. Рашидов: Бу хусусда қирғиз ёзувчиси Мар Бойжиевнинг қуйидаги эътирофи жуда ажойиб (унинг сўзларини айнан келтираман):

«Айрим асарларни китобхон ва танқидчи сифатида идрок этганимизда, фавқуллодда ҳодисаларнинг гувоҳи бўламиз, — деб ёзади у. — Айтматовни ҳаммамиз севамиз, унинг истеъдоди ва маҳоратига қойилмиз. У барчага яқин ва тушунарли. Таъкидлаб айтаман, барчага. Ваҳоланки, бошқа қирғиз ёзувчиларининг ҳам қизиқ, ҳатто талантли асарлари борки, улар бизнинг ўзимизда муносиб бир тарзда эътибор топади-ю, республикадан ташқари чиқса, жарангламай қолади... Шу боисдан, қалам тебратаётганимда, вужудимни турли шубҳалар чулғаб олади. Керакли нарсани ёзаяпманмикан? Шундай ёзишим жоизми? Бу нарса менинг юртдошларим билан бирга, Қирғизистондан хорижда яшаётган одамларга ҳам маъқул бўлармикан, деган андишалар кечади хаёлимдан. Эҳтимол, шу вайдан бўлса керакки, мен ҳозирги даврда яратилаётган асарларни кўп мутолаа қиламан. Бу менга ҳалал ҳам етказди, кўмаклашди ҳам. Чунончи, Айтматовнинг тажрибасига келганда, бу менга ҳалал беради. Ҳалал етказишининг маъноси шуки, Айтматовдан кейин ёзиш мушкуллашиб кетади. Бир неча йиллар илгари ўзимнинг бир китобимни бошлагандим. Шу орада ўзимни чоғлаб, бош қотириб юрган ҳам эдимки, «Алвидо, Гулсари!» қўлимга тушиб қолди. Ўқиб чиқдим. Бошимни кўтармасдан, тин олмай туширдим. Ўқишга ўқиб қўйиб, тарвузим қўлтиғимдан тушди, ҳафсалам пир бўлди. Агар қўлимга қалам оладиган бўлсам, ё шундай қотириб ёзишим, ё бўлмаса супра-ўқловни йиғиштиришимга тўғри келарди». Бир оз қуйироқда Мар Бойжиев яна такрорлайди: «Ёзаман деса, ёзадиган нарсалар бор. Лекин Айтматовдан сўнг шўримиз қуриб қоляпти. Сабаби шуки, у юксалиб бораётган прозамиз тараққиётдан ўн йилларга «сакраб»

ўтиб кетди. Эндиликда бизнинг олдимизда нима ҳақда ёзиш кераклигидан кўра, қандай ёзиш керак, деган муаммо кўндаланг бўлиб қолди».

Ғ. Саломов: Шундай қилиб, бадиий ижодда республика доирасидан ташқарига чиқиш масаласига қадалган эканмиз, Айтматов фаолиятининг яна бир ажойиб, ғоят ибратомуз соҳаси зуллисонайнлик ва таржимага тўхталишга тўғри келади. Чунки устод адиб Комил Яшин таъбири билан айтганда, бадиий асарни четга «экспорт» қилишнинг бирдан-бир йўли таржимадир.

А. Рашидов: Чингиз Айтматов зуллисонайн ёзувчи, таржима борасида «ўз-ўзига хизмат қилади». Бунинг сабаби нимада? Худди шу савол билан адибнинг ўзига жуда кўп мурожаат этадилар.

Ғ. Саломов: Бу Чингиз Айтматовнинг «жонига теккан» сўроқ. Худди овқатланиб турган одамдан «Нега озиқланыпсиз?» деб сўрагандай гап. Нима деб «тушунтирса» бўлади? Ёзувчи бундай кезларда, «очиғини айтсам, бу иш менга хуш ёқади», «икки тилда ёзмай туролмайман», «қирғиз ва рус тиллари мен учун бамисоли икки — ўнг ва чап қўлимдай, бир қўл билан ишлаб бўлмайди», «агар учинчи бир хорижий тил, масалан, инглизчани билганимда, албатта ўша тилда ҳам бирон нарса ёзган бўлардим» қабилида, билса ҳазил, билмаса чин дегандай жавоб қилади. Ўрнига ва одамига қараб, жиддий жавоблар ҳам тайёрлайди. «Бир-бирига яқин соҳалар қовушган жойда жуда қизиқ ҳодисалар рўй беради, — дейди у. — Икки маданият қовушган жойда зуллисонайн ёзувчилар пайдо бўладилар, улар икки тилни бирдай эгаллаганлар».

А. Рашидов: Агар янглишмасам, Чингиз оғанинг бу сўзларини унинг В.Левченко билан қилган суҳбатидан келтирдингиз. Худди ўша ерда у яна мана бундай деганди: «Зуллисонайнлик миллий маданиятнинг янги формаси сифатида воқе бўлади, тилни йўқотган тақдирда, миллий маданият тараққиёти, мустақил маданият хусусида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Бу ерда жуда оқилона, кишиларнинг ҳар томонлама манфаатларини ҳисобга олган ҳолда иш кўриш лозим. Зуллисонайнлик миллий маданиятлар тараққиётига кўмаклашмоғи, лекин уни эзиб қўймаслиги керак, зеро, истаган бир халқнинг тили бу халқ даҳоси билан бунёд этилган

ноёб бойлигидир. Тиллар йўқолиб кетиши мумкин, кўплари йўқ бўлиб кетди ҳам, лекин уларнинг пайдо бўлиши амри-маҳол. Тилларнинг пайдо бўлиш даври такрорланмайдиган бўлиб ўтиб кетди энди. Бориға барака, борини сақлаб қолиш керак. Бу умуминсоний мулк».

Ғ. Саломов: Қизиғи шундаки, Чингиз Айтматов «икки тил аро» таржима қилади, яъни қирғиз ва рус тиллари аро «тўғри» ва «тескари» ўгиради.

А. Рашидов: У рус тилида ёзар ва ўз асарларини қирғиз тилига таржима қилар эди. Буни ўзининг она тили, ватан адабиёти олдидаги муқаддас бурчи деб билади.

Ғ. Саломов: Ўз асарларини рус тилида ёзар ёхуд қирғизчада ёзилган ишларни русчага ўгирар экан, буни ўзининг интернационал бурчи деб тушунади. У рус тили миллий ёзувчиларни кенг қамровли адабиёт бағрига олиб чиқадиган катта, ёруғ йўл эканини жуда чуқур ҳис этади. Мен шу ўринда Чингиз Айтматов ижодий тажрибасининг ҳаётийлиги, ибратомузлиги, таъсирчанлигини забардаст ўзбек романисти Одил Ёқубов фаолиятида кўришни истар эдим. У ўзининг «Улуғбек хазинаси» номли жуда яхши романини Юрий Суровцев билан ҳамкорликда рус тилига таржима қилди.

А. Рашидов: «Улуғбек хазинаси» ўзбек адабиёти май-донида содир бўлган бадиий кашфиёт эди, рус тилига ўгирилиши натижасида энди халқаро адабиёт хазинасини ҳам бойитди, деб айта оламиз.

Ғ. Саломов: Дарвоқе, ана шу салмоқдор роман ҳақида биринчи бўлиб жуда яхши фикр билдирган, уни фақат ўзбек романчилигидагина эмас, балки бутун туркийзабон адабиётда қувончли воқеа деб ғоят юқори баҳолаган адиб ҳам шу Чингиз Айтматов бўлди-да.

Энди ёзувчиларни таржима билан шуғулланишга ундаган зарурат ҳақида гапирайлик. Таржима ёзувчи ёки шоир учун шунчаки бир «хоҳиш», «кўнгил хуши» эмас, балки бўлак ҳеч қандай восита билан алмаштириб бўлмайдиган ҳаётий муҳим эҳтиёж, каттакон ижодий мактаб, ўзини ўзгаларга ҳам танитиш истагидан келиб чиққан бирдан-бир имконият демакдир.

А. Рашидов: «Чингиз Айтматов ва Ўзбекистон» мавзуи ўз мазмуни ва мундарижаси эътибори билан жуда хилма-хил, ранг-баранг. У республикамизга турли муносабатлар билан тез-тез қадам ранжида қилади, адабий анжуман,

кинофестивал, китобхонлар конференцияларида қатнашади.

Ғ. Саломов: Шу йил Тошкентда бўлиб ўтган Осиё ва Африка ёзувчилари анжуманида сўзлаган нутқида Ўзбекистон ва ўзбек халқининг бой маданияти, кўҳна тарихи, ўзбек адабиётининг равнақи ҳақида ҳаяжон ва қардошлиқ меҳри билан суғорилган сўзлари ҳамон қулоқларимиз остида жаранглаб турибди.

А. Рашидов: Хусусан, Тошкент телевидениесида унинг ажойиб шоир, улкан таржимонимиз Миртемир хотирасига бағишлаб гапирган сўзлари, «Манас» таржимасида Миртемир оғанинг қилган ибратли ишлари, бу таржима ўзбек ва қирғиз халқлари бузилмас дўстлигининг бадиий рамзи бўлиб қолганлиги ҳақида сўзлаган ғоят таъсирчан нутқини жон қулоғимиз билан тингладик.

Ғ. Саломов: Мана, олдимизда бир қанча китоблар тахланиб турибди. «Сарвқомат дилбарим» (қиссалар) — 1964—1969 йиллар, «Сомон йўли» (повесть ва ҳикоялар) — 1965 й., «Алвидо, Гулсари!» (повесть) — 1969 й., «Оқ кема» (Эртақдан сўнг) — 1973 й., «Бўтакўз» (қиссалар) — 1977 й. Ниҳоят, мана бу, ҳали босмаҳона бўёғи шундоққина анқиб турган икки жилддан иборат қиссалар ва ҳикоялар мажмуаси. Айтматовнинг аксари асарлари «Шарқ юлдузи» журнали саҳифаларида ҳам босилиб чиқди. Сарҳисоб қилиб қарасак, адиб асарлари ўзбек тилида жами 128 босма тобоқ ҳажмда 445 минг нусхада чоп этилибди. Бунга журнал саҳифаларида босилган нашрлар ҳам қўшилса, Чингиз оғанинг қисса ва ҳикоялари ўзбекчада миллиондан зиёд нусхада жаранглаётгани аниқ бўлади.

Ўз таржималарингиз ҳақида фикрингизни билмоқчи эдим.

А. Рашидов: Очиги, бу ерда қўйилган масалаларнинг ҳаммасига жавоб беришдан ожизман. Аввало, мундарижа шу қадар кенги, булар ҳақида батафсил гаплашадиган бўлсак, суҳбатни бошқатдан бошлашга тўғри келган бўларди. Қолаверса, ўз таржималаримнинг «технологияси», орттирган тажрибам ва бошқалар хусусида, таржимон сифатида, менинг гапиришим ўринли ҳам кўринмайди. Ҳар қалай, баъзи нарсаларни айтишим мумкин.

Ғ. Саломов: Таржимада назария билан амалиётнинг бири-бирига алоқадорлиги ҳақида нима дейишингиз мумкин?

А. Рашидов: Мана, сиз ўз мақола ва тақризларингизда «Оқ кема»даги Бола, «Алвидо, Гулсари!»даги Жўра Саёқов образларининг тил хусусиятларига доир аниқ кузатишларни келтириб ўтгансиз. Аслида, булар тасвирга эмас, балки таҳлилга алоқадор статистика ва мулоҳазалар.

Ғ. Саломов: Тасвирнинг таҳлили, дейлик.

А. Рашидов: Майли, шундай дейлик. Лекин ёзувчи асарни ёзиш, воқеаларни тасвирлаш давомида, албатта, бундай филологик тадқиқот билан махсус шугулланмайди. У интуиция билан ёзади.

Ғ. Саломов: Лекин илмий таҳлилда шу тариқа текшириш шарт. Назариячи асарнинг «анатомияси»ни, ундаги ҳар бир узви бирма-бир кўздан кечиради, текширади, «ҳолатини» аниқлайди.

А. Рашидов: Мен бошқа нарсани айтмоқчи эдим. Фақат назарийчи, стилист, адабиётшуноснига эмас, балки таржимон ҳам ана шундай аниқ ишлаши керак, деб ўйлайман.

Ғ. Саломов: Жуда тўғри фикр. Чунки бадиий таржима бу ижод ва илҳом билан бирга, филологик таҳлилга асосланган иш. Ёзувчи филолог, мутахассис бўлиши шарт эмас, лекин таржимоннинг филологик ихтисосга ҳам эга бўлгани маъқул.

А. Рашидов: Бадиий таржима миллий маданиятлар ҳамкорлигига хизмат қилади, дейдилар. Ҳақ гап. Лекин дўстлик ва ҳамкорлик манфаатларига хизмат қилувчи шу таржиманинг ўзи ҳам, бошқа ҳар қандай ижодий иш сингари, турли соҳа кишилари — муаллифдан тортиб таржимон, танқидчи, муҳаррирлар ҳамкорлигида яратилади. Бу ўринда таниқли таржимон ва муҳаррирлар Миркарим Осим, Мирзиёд Мирзоидов, Илёс Муслим, Фулом Шоди, Холида Мансурова, Эркин Миробидов, Саидаҳмад Худойбергановларнинг хизмати ва кўмагини алоҳида қайд этмоқчиман.

Ғ. Саломов: Дастлабки, «Жамила»ни таржима қила бошлаган кунингиздан бошлаб икки томлик танланган асарлар нашригача босиб ўтилган йўлни мушоҳада этганда яна нималарни айтишни истардингиз?

А. Рашидов: Чингиз Айтматовнинг маҳорати асардан асарга ошмоқда, деймиз. Лекин, айни вақтда, унинг услуби мутгасил мураккаблашиб ҳам бормоқда...

Ғ. Саломов: Бинобарин, бунга мутаносиб ҳолда, Чингиз Айтматовни таржима қилиш қийинчилиги ҳам ортмоқда?..

А. Рашидов: Жуда. Хусусан, кейинги «Оқ кема» ва «Денгиз ёқалаб чопаетган олапар» қиссасини олинг. Фиж-ғиж фалсафа, фикр, рамзий образлар, қайноқ ҳис-туйғулар, мусиқавийлик, манзарадорлик... Бунинг устига, мураккаб синтаксис, нотаниш, янги луғатлар, ғайриодатий сўз бирикмалари. Ва ҳоказо. Бу, ўз навбатида, таржимондан ҳам катта масъулият талаб қилади.

«Ўқитувчилар газетаси», 1978 йил, 14 декабрь.

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВНИНГ АСЛ ТАРЖИМОНИ

С.У.: Бугунги баҳс қалбингизга яқин инсонлардан бири: ўзининг етмиш ёшини қаршилаётган қадрдон дўстингиз ва биродарингиз Асил Рашидов ҳақида.

Ғ.С.: Ҳа, бу мен учун ҳам байрам, ҳам ғалаба. «Дунёда дўст орттирмаган одам ўз-ўзига душман», дейди гуржилар. Асилжон билан икковимиз шаффоф, меҳр-оқибатли, мураккаб ва оғир дўстлигимизни ёмон кўзлардан асраб, қирқ йил мобайнида ўзимиз билан бирга олиб ўтдик...

С.У.: Негаки, бу дўстликка раҳматли Шароф Рашидовнинг ўзлари фатво ва кафолат берган эдилар-да. Шундайми?

Ғ.С.: Баракалло, 1959 йил, 22 декабрда ўзбекча-русча катта луғат чоп этилди. Шароф ака укасига: «Асилвой, бу луғатнинг босилиб чиқиши ўзбек маданияти учун катта воқеа бўлди. Академияга бориб, бирон билагон тилчи билан гаплашгин. Ана шу луғат ҳақида яхши бир тақриз ёзинглар», дебдилар. Илмий раҳбарим Олим Усмон бизни таништириб қўйдилар. Биргалашиб катта бир тақриз ёздик. Дўсту қадрдончилигимиз шундан бошланди. Кейинчалик луғат устига қомус, қомус устига таржима қўшилиб, илмий ва ижодий ҳамкорлигимиз майдони кенгайиб кетди...

С.У.: Эшитувдим. Чингиз Айтматовнинг мароқли «Жамила» қиссасини ўқиган академигимиз Воҳид Зоҳидов шогирди Асил акага: «Бу ажойиб-ғаройиб асарни Сиз ўзбекчага таржима қилинг», деб маслаҳат берган эканлар.

Ғ.С.: Кўпчилик билмаган бир сирни айтайин. Назаримда мен учун дўстим қанчалик адабиётшунос олим бўлса, ундан ўн, юз барабар зиёд таржимонга айланди. Шундай бўлдики, у менинг қиёфамда қанчалик ўзини кашф этган бўлса, мен ҳам унинг сиймосида ўзимни танидим, билдим.

С.У.: Худди тақдирнинг ўзи Сизларни бир-бирингизга инъом этгандай. Сиз таржима назариячиси, ул киши таржимон. Амалиёт билан назария қўшилган. Бунинг устига, ёмон одамга ёмон одам қўшилса, дунё бузилади. Яхшига яхши бақамти келса, олам чароғон...

Ғ.С.: Ёмонлик, ҳасад, ғаддорликнинг бети курсин. Аммо эзгулик хусусида айтмасам бўлмайдиган гапларим бор. Кейинроқ тўхталаман... Асилжон таржима оламига боши билан шўнғиб кетди. Ўнгида ҳам, тушида ҳам Чингиз Айтматов, асарларининг қаҳрамонлари: Саида, Дониёр, Асал, Жонтой, Илёс, Алибек, Самад, Тўлғаной, Алиман, Танабой, Жўра, Эдигей, Қазангап, Абутолиб, Зарифа, Найман она, Жўломон, Раймали оға, Бегимойни «кўради-ган», улар билан «суҳбатлашадиган» бўлиб қолди...

С.У.: Чингиз Айтматов асарлари таржималарининг 80—85 фоизи Асил ака қаламига мансуб. Рўзнома қолмади, ойнома қолмади, радио, ойнаижаҳон, театр... Ҳаммаёқда — Чингиз, Чингиз... ёзувчи асар яратиб чарчамас, Асил ака уларни ўгириб толиқмасди... Аллақанча ҳикоя, қисса ва «Асрга татиғулик кун» романини икки-уч марталаб чоп эттирган. Агар улуг адибнинг Ўзбекистонда бу қадар кенг танилишида икки чинакам фидойи таржимоннинг номини аташга зарурат бўлса, бири Асил Рашидов. Яна бири — Иброҳим Ғафур.

Ғ.С.: Тузуккина айтматовшунос бўлиб қолибсиз сизам, Саиджон...

С.У.: Мен ҳам тушундим, нимага шама қилаётганингизни. Матбуот саҳифаларини варақлаган киши амин бўладики, Ч.Айтматовнинг барча катта-кичик асарлари таржималарига Сиз тақризлар, йирик-йирик мақолалар ёзиб боргансиз. Чингиз мавзуи сизнинг кўп сонли илмий тадқиқотларингизга чуқур сингишиб кетган. Бу ёрқин адиб ўзбек адабиётида бутун даврни ташкил этади. Шунингдек, Сизнинг илмий фаолиятингизда ҳам бу мавзу жуда қамровдор ва катта салмоққа эга. Бунинг сабаблари маълум. Таги зоотехник бўлган бу улкан истеъдод бутун туркийзабон

ўзлаштиришнинг бирдан-бир воситаси бу — бадий таржима. Моҳирона бажарилган таржима аслиятга чексиз яқинлашиб боради... Ажабким, ўзга тилда ёзилган юксак санъат намунасини бошқа тилда айнан ўзидай такрорлаб бўлмайди. Лекин «афсунгар», «хаёлпараст», фидойи мутаржим мардум бундай мақсад-муддаодан воз кеча олмайди ҳам. Лисоний-бадий қайта яратиш санъати — таржима ўзининг худди шу ажиб хусусияти билан гўзал ва жозиб.

С.У.: Шунинг учун экан-да, Чингиз оға бирваракай икки тилда: русча ва қирғизча ижод қилиб, гоҳо ёзганларини ўзи таржима қилиши...

Ғ.С.: Ҳали айтмоқчи бўлганим: икки тиллилик ва таржима, муаллифнинг ўз-ўзини таржима қилиши хусусиятлари қизиқарли, зиддиятли масала. Асил Рашидов рус тилидан пухта таржима қилади. Бироқ муаллиф шу асарини қирғиз тилида ёзган, ё бўлмаса, аввал русча ёзиб, сўнгра ўзи қирғиз тилига ағдарган бўлса-чи?

С.У.: Шубҳасиз, қирғизчадан ўзбек тилига таржима қилган маъқул. Чунки бизга рус тилидан кўра қирғиз тили яқин. Ҳар қалай, ўзбек қирғизни ҳатто таржимасиз ҳам тушунади. Иккаласи ҳам туркий тиллар оиласига киради... Қирғизлар девор-дармиён қўшни. Минг йиллар давомида ёнма-ён яшаб келган халқлар. Дили дилига, тили тилига тутшиб кетган...

Ғ.С.: Бари тўғри. Ҳамма шундай деб ўйлайди. Амалда-чи? Жилла ундай эмас. Дуруст, ҳали сиз айтганингиздай, анча-мунча қулай томонлари ҳам йўқ эмас. Илло қирғизчадан ўгиришнинг «қулайлиги» ҳар қандай моҳир таржимонни ҳам ўсал қилиб юборадиган бир талай жумбоқлар, жиддий ноқулайликларнинг шоҳиди бўлганига қадар. Алдамчи «қулайлик чизиғи»дан ўтганингдан сўнг, нарёғи тубсиз бир лисоний-ифодавий жарликнинг устидан чиқиб қоласан, киши... Олайлик, «жаз» нима? Ҳамма билади: бу ўзимизнинг «ёз»-да. Йўқ, қирғиз «жаз» деб баҳорни тушунади. «Бата» нима? Пешонангни танғиб ҳар қанча ўйласанг-да, бу... ўзимизнинг «фотиҳа» экани хаёлингга ҳам келмайди. «Паноҳ»ни қирғиз... «фаана» дейди. Ол-а!

С.У.: Хуллас, Чингиз оғага ҳурмат юзасидан, Асил ака қирғиз тилини ҳам ўрганишга жазм қилган экан-да?

Ғ.С.: Балли. Муаллифни ҳурмат қилган таржимон унинг она тилини ҳам ўрганади. Менда проф. К.К.Юдахин тузган

ажойиб, қалин, 976 бетлик «Қирғизча-русча луғат» бор эди. Бутун бир хазина. Дўстим Асилжон Чингиз оғанинг асарлари-ю, мен тақдим этган анов луғат асосида қирғиз тилидан «савод чиқазиш»га тушиб кетди. Гоҳи пайтларда мен ҳам қирғизчани ҳижжалаб ўрганишимга тўғри келди. Тасаввур қилингки, қаршимизда бениҳоя бой қирғиз тилининг «Бетпақдала»си ястаниб ётар эди...

С.У.: Ўн марталаб айтгансиз: «Таржиманинг қора нони-ни ейиш ҳар кимга насиб этавермайди» деб. Ҳа, бадий ижоднинг бу соҳасига ўзини бағишлаган инсон қанчалар саховатпеша, фидойи бўлиши керак экан. ...Шу ўринда буюк олмон фарзанди Ҳётенинг сўzlари тилимга келади: «Кимки адибни билишни истаса, унинг ватанига борсин...» Чингиз Айтматовнинг ватани — Қирғизистон.

Ғ.С.: Эътибор қилинг: Чингиз — Қирғиз. Бир-бирига эш, ҳамоҳанг, ҳамқофия. Иккала сўз ҳам олти ҳарфдан таркиб топган.

С.У.: Ажаб.

Ғ.С.: Шунақа. Туркийлар орасида қирғизлар билан уйғурлар энг қадимий қавмлардан. Улар катта маданият соҳиблари, жаҳонга бир қанча улуғ мутафаккирларни етказиб берган халқлар эканини унутмайлик.

С.У.: Яна унутмайлик, устози аввалий. Табаррук номлари жаҳон афкор оммасига танилган, дунё адабиётининг порлоқ юлдузларидан бирига айланган бу зоти калон ўзбекнинг ҳам ўз фарзандидай ардоқли. У халқимизга, Сизнинг таъбирингиз билан айтганда, қалбан, фикран, зикран яқин бир инсон. Ўзбекнинг бориға бор, ўзига ёр, қайғусига қайғудош, ҳамдарду ҳамнафас бўлиб келаётган аллома-ю адиблардан.

Ғ.С.: Хўб айтдингиз. Агар бу мутафаккир адибни яна ҳам «торайтурсак», киндик қони тўкилган жой — Шакар қишлоғи бўлади. Ҳайратга лойиқ: ана шу «қандайдир» Шакар айили, Хизр назарига тушган эканки, малоно Чингиз Айтматов туфайли дунё адабий харитасининг марказларидан бирига айланди. Бироқ булар, таъбир жоиз бўлса, адибнинг заминий Ватани, она макони. Бундан ташқари, унинг адабий «ватан»лари ҳам бор. Булар: Қозоғистон, Орол, Ўзбекистон, Болтиқбўйи давлатлари, Гуржистон, тарихий Бобил, Фаластин ва бошқалар. Нарёғи — то ҳудудсиз коинотга қадар чўзилиб кетган кўз илғамас кенгликлар...

С.У.: Деса бўладики, Чингиз Айтматов — жаҳон фуқароси. Ватани — бутун дунё. Миллати — Инсон.

Ғ.С.: Унинг тимсол ва қаҳрамонлари: Мўминтой, Бола, Она Бугу; Акбар ва Тошчайнар (бўрилар); Найман она, Жўломон, Исо Масиҳ, Гурам Жўҳадзе... Адабий-худудий жўгрофияси: Курраи замин, Само, Сув, Чўлу Сахро-ю Тоғлар... Нега буларни санаяпман? Сабаби, шуларнинг барчаси: адибнинг қаламига илинган қум заррасидан тортиб то Коинотнинг силсабил қатраларигача таржимоннинг ҳам тахайюлот олаmidан сизиб ўтмоғи даркор. Агар бадиий сиғим тор келиб қолса, таржимада муаллиф ўз қиёфаси ва адабий овозидан маҳрум бўлади...

С.У.: Ана шу масъулиятни Асил Рашидов тўла маънода ҳис эта олдими?

Ғ.С.: Мен адибни беш тилда: қирғиз, рус, турк, татар, туркман тилларига қилинган таржималарда ўқиганман. Айта оламанки, Асил Рашидов билан Иброҳим Ғафуровнинг ишлари туркиёна таржималар орасида алоҳида чарақлаб ажралиб туради.

Масъулият хусусида. «Майдонга тушган алп манглайини қашимас», дейдилар. Таржима шундай майдонки, на наслу насабинг, на илму амалинг, на унвону даражаларинг ёрдам бермайди.

С.У.: «Истеъдоднинг 99 фоизи меҳнат» дейишади...

Ғ.С.: Бу гапга унчалик қўшилмайман. Гарчи бунинг аксини ҳам даъво қилиб бўлмаса-да. Мен деган бўлардим: «Истеъдоднинг учдан икки ҳиссаси — меҳнат, бир ҳиссаси — илоҳий зако». Айниқса, таржима маҳорати, таржимон иқтидорига татбиқан дангал шундай деса бўлади.

...Яна масъулият бобида. Таржима санъатини нари қўйинг, борингки, бозор қоровули бўлишнинг ҳам масъулияти бор. Таржима эса, Мирзакалон Исмоилий тили билан айтганда, икки Олам Юки. Бу ерда ўз «бадиий вазни»ни тўғри чамалай олмаган қаламкаш номдор муаллифни ҳам, ўзини ҳам вазнсизлик ҳолатига солиб қўяди.

С.У.: Асил аканинг таржимада қийналган, иккиланган, умидсизланган вақтлари ҳам бўлганми? Ё ҳамма вақт ўзини зўр деб билганми?

Ғ.С.: «Ҳар қандай юмurtқадан ҳам Колумб ёриб чиқавермайди», деган гап бор. Эътибор қилинг. Воҳид Йўлдош ўғли Зоҳидовдай бир аллома Асил Рашидовга

«Жамила» қиссасини таржима қилишда оқ фотиҳа берган экан, бу зоти бокарамнинг Чингиз Айтматовга ҳурматими ёки ўз шоғирдининг қобилиятига ишончими?

С.У.: Ҳар иккаласи ҳам.

Ғ.С.: Сиз масъулият дейсиз. Таржимоннинг қувончи еру кўкка сифмайди. Қачонки ўзи ўгираётган қиссадаги бирон сўзга, жумлага, мақол ёки ҳикматга муқобил бирон нарса топганида; муаллифнинг муддаосини рўёбга чиқаза олганида; ярқираб чиқмаётган бирон жумлага кўнгилдагидай оҳор берганида... Бу жуда қийин. Чунки таржима, кўпчилик ўйлаганидай, фақат тил муаммосигина эмас. Шу боис, ўзини ҳурмат қилган ҳар бир таржимон, қўлига қалам ушлаган ва муаллифга юзма-юз келган ондан бошлаб, унда аланечук «кўрқув», иккиланиш, журъатсизликка ўхшаш бир нарса пайдо бўлади. «Мен дунё танийдиган, номи олқишу шуҳратга бурканган, афсонавор алп адиб билан юзма-юз келиб бўйлашмоқчи ва беллашмоқчи бўляпман. Ё мен унинг курагини ерга теккизаман, ё!.. Айтингки, У менинг кулимни кўкка совуриб юбормасин-да ишқилиб. Шошган ўрдакнинг аҳволига тушиб қолмасам бўлгани».

Ниҳоят, мутаржимга самовотдан ногаҳоний бир далда-журъат келади: «Э, таваккал, манов Чингиздай бир зот билан «жанг»да майдондан чўлоқ бўлиб, икки оёқлаб оқсаб чиқиб кетганим тақдирда ҳам... мен ғолиб бўламан!»

Кафиллик бера оламан: таржимонимиз «шошган ўрдак»нинг ҳолига ҳам тушмади, калом майдонидан «чўлоқ» бўлиб чиқиб кетгани ҳам йўқ. Чингиз Айтматовнинг биринчи, муносиб таржимони бўлиб қолди.

С.У.: Яна бир муаммо: ҳар бир асар — таржимон учун ўзича бир жумбоқ. Масалан: «Юзма-юз», «Жамила», «Бўтакўз», «Сарвқомат дилбарим», «Сомон йўли», «Ал-видо, Гулсари!», «Биринчи муаллим», «Оқ кема», «Рақиблар», «Байдамтол соҳилларида» сингари қиссаларини олайлик. Ва ниҳоят, 1998 йилда босилиб чиққан «Асрга татиғулик кун» романи...

Ғ.С.: Айни муддао. Чингиз Айтматовнинг ҳар бир янги асарини ўгирганида, Асил Рашидов: «Бу охиргиси. Бошқа таржима қилмайман. Менинг ёзувчидан «қарзим» қолмади. Ўзиям роса «ўзгариб кетди». Олдин услуби анча содда эди. Китобдан-китобга тобора мураккаблашиб, чуқурлашиб бораётибди. Фалсафа чунонам теранлашдики... Фикр ва

маънонинг таг-тагига етиб боргунингча дамнинг қайтиб, ўпқонга тушиб кетасан одам... Э бас-е!» деб нолирди. Ҳақиқатан ҳам, олайлик, «Жамила» билан «Сомон йўли», «Биринчи муаллим» ёки «Оқ кема» билан «Денгиз ёқалаб чопаетган олапар», ё бўлмаса «Асрга татигулик кун» романининг салмоғи, услубий-руҳий табиати ҳечам бир хил эмас.

С.У.: Юқорида бошлаган асосий мавзуимизни давом эттирмоқчиман. Дўстлик инсон учун улугъ неъмат. Агар одамлар орасида шундай мусаффо туйғу бўлмаганида, ҳаёт жуда зерикарли ва бемаъни умргузаронликка айланиб қолган бўларди...

Ғ.С.: Қадимги римликларда: «Дўсти йўқ одамни ўлдиринглар», — деган ақида бор экан.

С.У.: 2000 йилда Асил ака билан садоқатли дўст тутинганингларга 40 йил тўларкан. 40 йиллик дўстлик «захира» сига эга бўлган инсон сифатида эшлашга арзигулик нималарни айтган бўлардингиз?

Ғ.С.: Баъзи бир гапларни, майли, айтсам айта қолай. Аввало, ҳар иккаламиз ўз дўстлигимизни ниҳоятда асраб-авайлаганмиз. Ҳеч қандай ғаламис куч иттифоқимизга раҳна сололмаган. Дўстлик нима? Бу шунчаки таниш-билишчилик, ошначилик, улфатчилик эмас. Тепангда қуёш чарақлаб турганида атрофингни ҳар хил дўстлар, садоқатдан қасам ичган одамлар қуршаб ётарди...

Мен сизга айтсам, одамзод табиатида ҳам наботот ва ҳайвонотга дахлдор белги-аломатлар мавжуд бўлади. Масалан: гул ва тикан, майса ва юлғун; илдиз, тана, новда, барг... ғунча ва мева... арслон, шер, қоплон, бўри, тулки, қуён; илон, чаён, типратикон; қарға, мусича, қизилиштон; тўти, қумри, булбул, сассиқпопишак, буқаламун; минг хил товланувчи капалаклар... Бирови фил табиатини намоиш этса, бошқаси — каламуш ёки кўршапалак монанд ишларни қилади...

С.У.: Атрофингда ўралашиб юрганларнинг қайси бири чин дўст, қай бири шунчаки «йўловчи», айримлари, эҳтимол, ғаним эканини фарқлаш қийин, шундайми?

Ғ.С.: Шундай. Ҳаёт бу — ҳаёт. Бошингга бирон ногаҳоний кулфат тушса, қабиҳ тухматга дучор бўлсанг, довдираб, ёлғизланиб қолган чоғларингда, ўзини гаровга қўйиб, елкасини тутиб берган инсон дўст бўлади. Қолганлар бари, ҳали Сиз айтганингиз — «йўловчилар»...

С.У.: Кимгадир — ўнта дўстидан биттаси, кимгадир — юзта дўстидан биттаси чин дўст бўлади.

Ғ.С.: Ҳисоб-китобда хато қилмадингиз, чоғи. Менинг оқибатли дўст-биродарларим, қадрдонларим жуда кўп... биласиз. Улар орасида Асилжон энг яхшиларида бири, асл, чин дўстим.

1969 йил мен учун ниҳоятда оғир келди. (Умуман, бутун оиламга зил-замбил юки билан ёпирилиб келадиган энг қийин сана — 1992 йил ҳали пистирмада пайт пойлаб ётадир...) Фанлар академиясида, Қомус Бош таҳририятида нимаики эзгу иш қилибман, маломатга қолиб турибманда-е... кимгаки бир яхшилик қилибман, эвазига ёмонлик қайтиб турибди... Тухматлар гирдобида ўралашиб қолдим. Шу аснода раҳбариятга уч марта ариза ташладиму, болачақамни тишимга тишлаб, шарт Самарқандга кўчиб кетдим. 37 ёшимда биринчи марта бу аччиқ ҳаёт мени, бутун оиламни шафқатсизларча имтиҳон қилди...

С.У.: Агар сиздан биров: «Дунёда энг мушкул, чидаб бўлмас оғир нарса нима?» деб сўраса, қандай жавоб қилган бўлардингиз?

Ғ.С.: Ҳеч бир ўйлаб ўтирмай дердим: «Ноҳақлик». «Қорнимга йиғламайман, қадримга йиғлайман», деган экан менга ўхшаган бир адашган банда.

Девонанинг ишини Худо ўнглайди, деган гап бор. Бир куни денг, уйда хомуш бўлиб ўтирувдим, «лоп» этиб икки жонажон дўстим — Асил Рашидов билан Тўхтамурод Бобоев мени Тошкентга қайтариш учун атайлаб Самарқандга бориб қолишди. Ўзим жон деб турибману, «нархимни кўтариш» учун... «Қандоқ бўларкин?», «Самарқандга ўрганиб қолувдим», «Бу ернинг об-ҳавоси менга яхшийди...» деб «важ» айтган бўламан... Хуллас, икки дўстимнинг қистови, астойдил даъвати билан жонажон пойтахтимга қайтдим. Тошкент дорилфунунида мен учун атайин таржима назарияси минбаргоҳини очиб беришди. Маълумингизким, ўттиз йилдан буён шу минбаргоҳни тебратиб келаман...

С.У.: Асил ака қилган хатойингизни юзингизга солмадими? «Самарқанднинг иқлими Сизга шунчалик ёқаркан, маза қилиб тоза ҳавосидан симириб юраверинг, ундай бўлса», — дегандир балким?

Ғ.С.: Йўқ, асл инсон ҳеч қачон дўстининг хатосини юзига солмайди. Аксинча, неча марталаб ўзим гувоҳ

бўлганман. Не ажабким, менинг хатоларим, инсоний нуқсонларим ҳам унга «ибрат», ҳатто, алланечук «олий-жаноблик намунаси» бўлиб кўринади.

С.У.: Йўғ-э... масалан, қандай?

Ғ.С.: «Ғайбулла, — дейди бир кун, — неча марталаб одамлар ҳақида ёздингиз, радиода жуда кўп чиқишлар қилдингиз. Барини тинглаб, ўқиб бораман, оғайни... ахир, Сиз кўзда ёш, меҳр-муҳаббат, бутун қалб билан кўкларга кўтариб таърифлаётган ўша кимсалар эмасмиди инсоний нафсониятингизни топтаган, таъқиб этган, хизматларингизни йўққа чиқазган?! Бола-чақангиз билан пойтахтни тарк этишга, беҳонумон бўлишга мажбур этган?! Мен ҳамма гаплардан воқифман-ку, азиз биродарим. Ўзим орага тушиб, уларни инсофга чақиришга ҳаракат қилганман. «Бу афандини тинч қўйинглар. У ҳечам Сиз ўйлаган одам эмас», деганман. Хабарингиз бор-ку. Энди нега уларнинг соясига бу қадар қуллуқ қиласиз? Нима гап?» Шундай деди-ю, жавоб кутгандай, кўзларимга тикилди. Мен бош эгдим... У мутлақо тўғри айтаётган эди. Сўз билан бировга ахбор етказиш мумкин. Аммо эътиқодни, аччиқ ҳаёт ҳақиқатини, мусулмончилиқни сўзда ифодалаб бўлмайди. Агар айтаман, деб жаҳд қилганингда ҳам, кўп гапирасану, ҳеч нарса айтолмайсан. Дўстим аслида, мендан ҳеч нарса кутаётган ҳам эмасди...

Фикрини ўзи давом эттирди: «Барини биламан. Сиз нимаики қилсангиз, тўғри қиласиз. У зотлар вафот этиб кетишди. Оғир кунларингиз ортда қолди... Марҳумлар ҳақида ё ҳеч нарса демаслик керак, ёки хотиранг қаъридан кавлаштириб-кавлаштириб, уларнинг фақат яхши инсоний фазилатларини топиб айтиш лозим экан. Сиздан ўрганадиган нарсам кўп менинг...»

Шу сўзларни айтиб, кўзига ёш олди ва мени қаттиқ кучоқлади.

Томоғимга суяк тиқилгандай бўлди. Қанчалик сўзамол киши бўлмайин, чурқ этиб оғиз очолмадим. Дилим йиғлаётган эди менинг. Яшириб нима ҳам қилдим. Менга: етти йилдан буён қаноти қайрилган, мажруҳ: ўлик бўлиб ўлик эмас, тирик бўлиб тирик бўлмаган бир нотавонга энг яқин дўст бўлган кишининг бу гаплари айни малҳам эди.

«Эй ҳазрати бокарам инсон. Мана етмиш ёшни ҳам кучибсиз. Мен қирқ йиллик содиқ биродарингиз ҳам

ортингиздан изма-из таъқиб этиб келаётибман. Худо умр берса, сал фурсатда — икки йилдан сўнг маррага етиб бораман... товонимиздан ўт чақнаган елдишим йиллар тутқич бермай, ёнгинамиздан «ғув» этиб ўтиб кетди... Эсимиз, икковимизнинг ҳам кексалик чоғимиз аянчли, таҳликали бўлди. Келинг, имонимизни бағримизга маҳкам босиб, қолган умримизни ҳам бус-бутун рўшноликка, эзгу орзумидларга, одамларнинг ўз бахтларини ихтиро этишларига, Ватан мустақиллиги ва равнақига бахшида этайлик», дегим келади.

С.У.: Дўстни таниш, билиш яхши кунда, дориломон замонда қийин кечади. Оғир кунда эса Сиз бировнинг даргоҳига мурувват сўраб бормаёсиз. Дўст ўзи Сизнинг хузурингизга етиб келади. Излаб топади... Рашидовлар оиласининг бошига саксонинчи йилларнинг ўрталаридан бошлаб жуда оғир кунлар тушди...

Бу то Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритган кунларгача давом этди. Бало-қазодай келган хўрликлар мислсиз қийин кечди. Асил Рашидов кейинчалик ўша қўрғошиндай оғир кунларни эслаб, «Акам ҳақида» деган рисола ёзди.

Ғ.С.: Хиёнат ҳам, жиноят ҳам, рисола ҳам ўз йўлига. Халқимизнинг кўп минг йиллик тарихи давомида бундай хўрликлар бисёр бўлган. Бутун тарих садоқат, шон-шараф, фидойилик, зафар ҳамда хиёнат, сотқинлик, мағлубиятлар тарихидан таркиб топган.

С.У.: Тўғри. Алам қиладиган жойи шундаки, ўз халқини, ватанини, адлу адолатни деб азиз бошларини дорга қўйган улуг инсонларнинг пок номларини эллик йил давомида... «душман», «сотқин» деб, юз хил антиқа номлар билан таҳқирладик. Ким? Биз! Ўзимиз!! Мен фидойи жадидлар, ўзбек адабиётининг ифтихорига айланган намояндалари Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Сўфизода, Элбек, Саййид Ризо Ализода, Усмон Носир ва бошқаларни назарда тутаман.

Ғ.С.: Биласизми, ҳаёт кўп қизиқ нарса. Ҳазрати Одамнинг на монанди бору, на қиёси. Бунинг устига, бизнинг ўзбегимиз жуда-жуда ишонувчан келади. Агар ҳаёт адлу адолатга, тенгликка, ҳурфикрликка эмас, фахшу разолатга, жаҳолатга, сўқир зиндиқлик, миллий ва

ижтимоий ғанимлик негизига қурилган бўлса, не ажабким, халқ ўз-ўзига қаттол душман бўлади. Ўз бирлигини йўқотиб, парчаланиб кетади, турли-туман ғоявий ва «синфий» гуруҳлар ва табақаларга ажралиб, ўз-ўзини ич-ичидан емира бошлайди. Бу ўтмиш ҳақида. Лекин ҳатто яқин ўтмиш — саксонинчи йилларда ҳам миллат сифатида унча узоққа кетмаганимиз ошкор бўлиб қолди...

С.У.: «Ўзбеклар иши»... «Кўшиб ёзиш»... «Қаллоблик»... «Миллатчилик»... «Ҳалолликни ташқаридан олиб келишга гўё зарурат борлиги»...

Ғ.С.: Рашидовни — ўзбекларга, ўзбекларни — Рашидовга нисбат беришдан ўша энг камида «ўзбек бўлмаганларнинг» мақсади нима эканини билиб олса бўларди. Мен бугун бояги «ўзбек бўлмаганлар» уларга қўшилиб ўз халқи ва Шароф акага вафотидан кейин «қотиллик» қилган ўзимизнинг қўлбола «ўзбеклар» кимлар эканини айтиб ўтирмайин. Уларнинг башараси, шум ниятларини бугун эл-юрт, халқ яхши билиб олди. Аммо бир гапни айтмаса бўлмас: Шароф Рашидов халқимиз тақдири учун энг мудҳиш бир санада туғилди, энг беҳосият санада ҳалок бўлди.

С.У.: Ленин билан Сталин қатағонида 60 миллион кишининг ёстиғи қуриган. Бу салкам учта ўзбек халқи деган сўз! Кейинги давр «ленинчи»лари билан «сталинчилар» даврида ҳам бундай қатағону қатли омлар бир кун бўлса-да, тўхтамаган.

Ғ.С.: Шахсга сифиниш билан шахсни эъзозлаш бир хил тушунча эмас. Мустабид «даҳо»ларни кўрдик. Халқ «олқишлари» остида халқнинг сопини ўзидан чиқаздилар. Халқларни гиж-гижладилар. «Озодлик»ни рўкач қилиб, зиндонларга ташладилар. Сургун қилдилар. Беаёв қирдилар. Одамларни «гаҳ» деса қўлга қўнадиган муте ва қулларга айлантирдилар.

С.У.: Улар золим қиёфасида тарихга кирди. Шахснинг тарихдаги ўрни беқиёс ва жуда салмоқдор. Йўлбошчилар ҳеч қачон тасодифан, ўз-ўзидан тарих саҳнида пайдо бўлиб қолмайди. Уларни тарих туғади. Қон қақшаган халқда доно, забардаст раҳбар, раҳнамога эҳтиёж пайдо бўлади.

Ғ.С.: Инсон табиасти жуда антиқа, дедим. Чиндан ҳам, ёмон, наҳс ишларни «бировлар» қилгану, яхшиликлар, эзгу ишлар худдики «ўз-ўзидан» бўлаётгандай кўринади кишига. Ҳечам! Ёмонликни содир қилиш осон. Яхшилик қилиш,

вах-вах, қанчалар қийин. Гап бор: «Бир нодон шундай савол берадики, юзта донишманд жавоб тополмайди». Мустабиллик тузумидан Мустақиллик ўлкасига ғоят огир мерос қолди. Одамларимиз бугун ўта мураккаб ўтиш даврида яшаяпти. Яширганда кимдан яширамиз? Бунда вазминчилик ҳам, қўл қисқалиги ҳам бор. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас.

Бугунги покланаётган, юксалаётган, бутун дунёга ўз қудрати, салоҳияти, ҳусн-таровати ва буюк келажак соҳиби бўлишга тарихан ҳақли эканини намойиш этаётган валломат ўзбек халқи, азамат ўзбек диёрининг бутун жаҳон олдида юзи ёруғ экани хусусида гапирганда, ниҳоят: «Мана Сизга Республика Президенти Ислом Каримов раҳнамолигида бораётган ўзбек халқининг иши. Ўзбеклар иши мана бундай бўлади», деб айта оламиз.

С.У.: Ислом Каримов «Халқимизнинг оташқалб фарзанди» деган рисоласи ва нутқида Шароф аканинг қилган улугвор ишлари, миллатпарварлиги-ю, ватанпарварлигини ҳаққоний таърифлаганида, унинг ажойиб шахсий фазилатлари: камтаринлиги, вазминлиги, камсуқумлиги, юксак ахлоқ, юксак маданият эгаси бўлгани ҳақида жўшиб гапираркан, оила аъзолари, фарзандлари ҳам бундай инсоний сифатлардан бенасиб бўлишмаганини алоҳида қайд этганди...

Ғ.С.: Чиндан ҳам, бу сингари одамийлик хислатлари, алалхусус, камтарлик Рашидовлар насл-насабига хос табиий-ирсий фазилат. Илгарилари Асил Рашидов тўғрисида кўп одамлардан тез-тез эшитиб турардим: «Нима учун «шундоқ» раҳбарнинг иниси бўла туриб, қачон қараманг аллақайлардаги кимсалар қуршовида юради?» деб оғриниб гапиришарди. (Чамаси, улар менинг ўзим ҳам фирқасиз, сиёсатдан йироқ шахс эканимни билишмасди!..)

Уларга қолса, «кимсан — Фалончининг укаси»ни ўзларининг «шахсий мулозими» қилиб олишса... «Ҳой, олифталар, сенларга нима! Ким билан хоҳласа, ўша билан чой ичади, жўравозлик қилади», деб кўринг-а...

Менга бўлса унинг айнан шундайлиги, очиқлиги, ҳаммабоплиги тағинам ёқарди. У одам ажратмасди. Кишиларни турфа тоифаларга бўлмасди. Эшиги доим ланг очиқ, ўзи ниҳоятда меҳмоннавоз. Ажабким, умр бўйи пиёда кезди. Машина, мол-давлат, зар-зевар, данғиллама ҳовли-ҳарам кетидан қувмади. Топганини ёру дўстлари билан баҳам

кўрди, насиб этмаганига қаноат қилди. Тамагир бўлмади. Покиза номини булғамади.

Шароф ака Асилжонни айрича яхши кўрарди ва биларди, бундай дарвешона феъл-атвор билан укасига бу мураккаб ҳаётда яшамоқ қийин бўлишини. Шунинг учун бўлса керак, умрининг сўнгги фаслида, бир гал учрашувимиз чоғида, жуда нозик ишора билан, ишонч ва самимий матлаб юзасидан уни менга васият қилиб «топширган» эди.

С.У.: Файбулла ака, «дўст бўлиш осон, уни сақлаш қийин», дейишади. Бунинг сири нимада? Мен Асил ака билан тез-тез учрашиб тураман. Ҳар гал у Сизнинг номингизни қандайдир бошқача ҳурмат ва эътиқод, миннатдорчилик билан тилга олади. Рост, жуда ҳавасим келади. «Эриб» кетаман. Кўп одамлар билан гаплашганда шоҳиди бўласанки, бир-бирларидан нуқул гинахонлик қилишади. Бижиллашгани-бижиллашган. Ҳуда-беҳуда айблагани-айблаган. Хотинчалиш гаплар... Тинглаб тоқатинг тоқ бўлади, киши...

Ғ.С.: Тўғри, осий бандалармиз ва бундай қусур ҳаммамизда бор. Минг афсус. Ваҳоланки, бизнинг аҳли исломда дўст-биродар бўлишнинг бирламчи шарти — бир-бирига яхшиликни соғиниш. Ўзингга раво кўрган рўшноликни бошқаларга ҳам худди шу зайлда, балким бундан-да зиёдроқ раво кўрмоқлик.

Менимча, Халлоқи олам чин дўстларнинг хокини, обу гилини бир-бирига қўшиб, омихталаштириб қўйса керак.

С.У.: Яна бир нарса сўрамоқчийдим. Асил аканинг оиласи ҳақида.

Ғ.С.: Ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида, мен сингари, ўзига насиб этган, тақдирида битилган жами яхши-ёмон, иссиқ-совуқ нарсалардан ўбдан керагини олиб улгурган. Унинг бахти — ёстикдоши, тўрт фарзанднинг онаси, тоғаси Ҳамроқул Носировнинг қизи, раҳматли Шарванбону эди. Фожей қисмат туфайли шаҳид бўлди. Хафа бўлиш нималигини билмас, қачон қарасанг самимий чарақлаб турарди. Мени туғишган акасидай яқин олар, ўзига бирам ярашган содда-қишлоқи, ширин лаҳжасида салмоқдор қилиб: «Ғайбал-ла-ака...» дея мурожаат қилишлари сира қулоқларим остидан кетмайди. Худо раҳмат қилсин.

Тўрт фарзанд: уч солиҳа қиз, бир қобил ўғилнинг отаси. Набираларига суюкли бобо. Пири бадавлат. «Рашидов иши» уни ўша йиллари тегирмон тошидай эзиб юборди. Бор ҳақиқатни тўла рўёбга чиқазгани учун Президент Ислон Каримовга таъзим қилади. Акасининг содиқ сафдошларидан ҳам чексиз миннатдор.

(«Ёзувчи» газетаси, 2000 йил, 9 февраль).

Файбулла ас-Салом билан ҳамкорликда ёзган, «Хуррият» газетасида эълон қилинган «Чингиз Айтматовнинг асл таржимони» мақола-суҳбатимизда Устоз, жумладан, шундай теран фикрлар айтган эди: «Дуруст, Асил Рашидов бўлмаса, бошқа бир қаламзан бундай улкан ёзувчининг ҳикоя, роман, қиссаларини ўзбекчалаштирган бўларди. Муқаддас минбар муҳташам нотиқсиз қолмас. Бироқ... айтишга осон. Чингиз Айтмат ижоди турғунлик, маънавий чиришнинг авж палласига тўғри келади. Мудҳиш мустабид тузум сўқир манқуртчиликка асосланган, ўзининг жароҳатлари-ю, фожиаларини аёвсиз фoш этаётган, ич-ичидан емираётган бу тахлит «шаккок зот»нинг асарларига жа-а «кўзи учиб» ётган эмасди. Шундай бир қалтис шароитда муаллифнинг даҳо ғоялари, теран тафаккурини мураккаб, гўзал бидий-услубий талқинда миллионлаб нусхаларда, кўрсатув ва эшиттиришларда ўз эгалари — халқимизга узлуксиз етказиб бориш учун Асил Рашид бўлиши керак эди. Унинг номи ва қалби кўпгина ошкор ва пинҳона ҳасадларга қалқон бўлди. Бир томликлар, қўшалоқ жилдлар ва алоҳида бўлак нашрлар не ҳасратда китобхонларнинг мулкига айланганини ҳамма ҳам билавермайди...

Асил Рашидов зулнисонайн ёзувчи асарларини рус ва қирғиз тилларидан: асл нусхаларидан ўгирди. Бунда ўзбек, қирғиз, рус тилларининг ўзига хос турфа маъно эврилишлари, улардаги ҳикмат, мақол, тўпори, жайдари ҳамда қайроқи сўзлар, матал, мажоз, атамаларнинг муқобилларини топиш, миллий жавҳарга лат бериб қўймаслик хусусида куйманиб, «коса тагида нимкоса»ларни рўёбга чиқазишда ниҳоятда эҳтиёткорона қалам тебратди.

Кейинроқ Асил Рашидовнинг издошлари орта борди... Уларнинг ҳар бири муаллифни ўзича тушунди, ўз билганича

ўғирди. Улар орасида хийла мароқли таржималарни ҳам учратамиз. Алалхусус, чўнг истейдод соҳиби Иброҳим Фафуровнинг «Қиёмат» таржимаси, чиндан ҳам чингизона қиёмат бир иш бўлди!»

Файбулла ака «Эй, умри азиз» китобида қадрдон дўсти Асил Рашидов ҳақида бир неча ўринда илиқ гаплар айтиб ўтади. Хусусан, тўқсондан ошиб вафот этган дадасига бағишланган саҳифада у киши ўғлининг устозлари, дўстлари, шогирдларини, жумладан, Асил Рашидовни ниҳоятда ҳурматлаши, ардоқлашини таъкидлаганди. Олим 1981—1982 йилларда икки марта Шароф Рашидовнинг қабулида бўлганини эслайди. Биринчи топқир кирганида ўзи чоп эттирган ўнтача китобини у кишига тақдим этади. Ш. Рашидов олим асарларини бирма-бир қўлига олиб, «Мақол таржимаси» (1961 й.), «Тил ва таржима» (1966 й.) сингари китобларини ўқиганини таъкидлаб, варақлай бошлайди. Яхши кутиб олади, «Биздан қандай хизмат» — деб сўрайди. Олим ҳеч нарса керакмаслиги, бари бадастрлигини, ҳаммамизнинг бахтимизга сиҳат-саломат бўлсалар, шунинг ўзи катта давлат эканлигини айтади. Ул зот бениҳоя мутаассир бўлади: «Ҳа, мени дастлаб у кишига укаси Асил Рашидов билан устод Иброҳим Мўминов орқаворатдан таништирганини кўнглим сезарди», — ёзади олим.

Иккинчи учрашувда Ш. Рашидовнинг «Кашмир қўшиғи» асари ва у ҳақда Ф. Саломов ёзган 270 бетлик тадқиқот ҳақида гап боради. Шароф ака ўз ёрдамчисидан нариги хонадаги жавоннинг бурчагида турган китоблар орасидан «Кашмир қўшиғи»нинг венгерча таржимасидан бир донасини келтириб беришни илтимос қилади.

«Ёрдамчи биз ўтирган хонадан чиқиши биланоқ, у овозини пасайтириб менга деди: «Асилжон сизни оғзидан бол томиб мақтайди...»

Шундай деди-ю, жим қолди. Бу билан «мен сени таниб турибман» демоқчи бўлди. Мен ҳақиқатан ҳам ҳайрон қолгандим. Чунки шу тобгача у каминанинг «ўша Файбулла» эканимни билмаса ҳам керак, деб ўйловдим. Бунинг устига, дўстим Асилжон ҳар икки сафар ҳам Шароф аканинг қабулига бораётганимдан тамом беҳабар эди. Қисқаси, у кишининг луқмасига жавобан мен ҳаяжон ичида, шундай пайтда айтилиши керак бўлган эътирофу илтифот сўз-

ларини айтишга журъат этдим (аслида, бу илтифот ҳам эмас, дил сўзлари эди):

— Мен ҳам... у киши энг қадрдон... Боягидай... Дўстим. Қиёматлик...

Жавобимдан ниҳоятда кайфи чоғ бўлди... Охирида ўз ёрдамчисига қаттиқ тайинлади:

— Қачонки бу киши менга киришни ихтиёр қилса, куттириб ўтирманг».

*Файбулла ас-САЛОМ,
Ўзбекистон Республикаси фан арбоби,
Сайди УМИРОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.*

АСИЛ РАШИДОВ АСАРЛАРИ ВА ТАРЖИМАЛАРИ БИБЛИОГРАФИЯСИ

I. МОНОГРАФИЯЛАР

1. Инсон ва меҳнат мадҳи. — Т.: «Ўзбекистон», 1976.
2. Ишчи — қиссаларимиз қаҳрамони. — Т.: «Ўзбекистон», 1980.
3. Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири. — Т.: «Фан», 1980.
4. Герой — человек труда. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. — Т.: 1981.
5. Сўнмас юлдузлар. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1981 й. 14 б.т.
6. Чиниқиш мактаби. Қўлланма қайта нашри. — Т.: «Ўқитувчи», 1984.
7. Ҳозирги ўзбек адабиёти фанидан курс ишлари мавзулари. Қўлланма. — Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2007.
8. Чингиз Айтматовнинг бадиий олами. — Т.: «Ўқитувчи» НМИУ, 2008.

II. РИСОЛАЛАР

1. Леся Украинка (адабий портрет). — Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
2. Асрга тенгдош мактаб (Б.Ўринбоев ва Ҳ.Ҳайдаров билан ҳамкорликда ёзилган). — Т.: «Ўқитувчи», 1983.
3. Чиниқиш мактаби. (З.Ғафуров билан ҳамкорликда ёзилган). — Т.: «Ўқитувчи», 1984 .
4. Акам ҳақида (адабий портрет). — Т.: «Фан», 1992.
5. Эзгуликка бахшида умр (адабий портрет). — Т.: «Тошкент ислом университети», 2001.
6. Леся Украинка (адабий портрет, иккинчи нашри). — Т.: «Sharq» НМАК, 2010.

III. ИЛМИЙ ТЎПЛАМЛАРДА БОСИЛГАН МАҚОЛАЛАР

1. Р.Файзийнинг «Чўлга баҳор келди» повестида пейзаж. — Т.: Низомий номидаги ТДПИ, 29-том, 2-чиқиши, 1961.
2. Янги давр, янги қаҳрамон. — Т.: Низомий номидаги ТДПИ, 43-том, 2-чиқиши, 1965.
3. Меҳнат кишиси образини яратиш йўлида. — Т.: Низомий номидаги ТДПИ, 43-том, 2-чиқиши, 1965.
4. Меҳнат кишиси образини яратиш йўлида. // Адабиётимизнинг ярим асри. — Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
5. 30-йиллар ўзбек қиссаларида меҳнат мавзуси. // Инқилоб ва адабиёт. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
6. Алангали йиллар қиссаси. // Ўзбек жангномаси. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
7. Олам кирмоқдадир шоир қалбига (Н.Каримов билан ҳамкорликда ёзилган). // Ҳаёт кўзгуси. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
8. Эзгуликка бахшида умр. // Файбулла ас-Салом замондошлари хотирасида. — Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2002.
9. Чингиз Айтматов мактаби. // Ҳозирги адабий жараён: таҳлил ва талқин. — Т.: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2005 йил, 1,5 б.т.
10. Ҳамиша қалбимизда. // Ҳозирги адабий жараён: таҳлил ва талқин. — Т.: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2005.
11. «Оқ кема»нинг ойдин йўли. // Анъана ва замонавийлик. — Т.: Алишер навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.

IV. АДАБИЙ ВА ТАНҚИДИЙ МАҚОЛАЛАР

1. Ҳаётни юзаки ёритаётган газета, «Қизил Ўзбекистон», 1952 йил 12 декабрь.
2. Америка прогрессив адабиётида негрлар ҳаётининг акс эттирилиши. «Қизил Ўзбекистон», 1953 йил 21 апрель.

3. Баҳор ўлкасига саёҳат, «Қизил Ўзбекистон», 1954 йил 25 ноябрь.
4. Украин халқининг буюк шоири. «Қизил Ўзбекистон», 1954 йил 1 февраль.
5. Қардошлик. «Шарқ юлдузи», 1955 йил, 2-сон.
6. Дўстлик куйлари. «Шарқ юлдузи», 1955 йил, 2-сон.
7. Халқимизнинг маънавий-сиёсий бирлиги. «Қизил Ўзбекистон», 1955 йил, 9 март.
8. Фаллаоролда. «Қизил Ўзбекистон», 1955 йил 5 ноябрь.
9. Пионерлар ҳақида повесть. «Тошкент ҳақиқати», 1955 йил 17 август.
10. И.Франко. «Қизил Ўзбекистон», 1956 йил 15 август.
11. Дўстлик байроғи остида. «Қизил Ўзбекистон», 1957 йил 10 октябрь.
12. Осиё ва Африка мамлакатларининг ҳамкорлиги мустақамланмоқда. «Қизил Ўзбекистон», 1957 йил 4 декабрь.
13. Ёшларимизнинг авангард отряди. «Қизил Ўзбекистон», 1958 йил 27 февраль.
14. Ўзбек адабиётида меҳнат тасвири. «Шарқ юлдузи» 1958 йил, 3-сон.
15. Студент ёшларни тарбиялаш ишларини юқори даражага кўтарайлик. «Қизил Ўзбекистон», 1958 йил 24 апрель.
16. Меҳнат мавзусига бағишланган асарлар. «Қизил Ўзбекистон», 1958 йил 2 март.
17. Ўзбек адабиётида меҳнат тасвири. «Шарқ юлдузи», 1958 йил 3-сон.
18. Ўзбекистон зиёлилари янги ғалабалар сари бормоқда, «Қизил Ўзбекистон», 1958 йил 13 август.
19. Буюк халқ қудрати. «Тошкент ҳақиқати», 1959 йил 1 май.
20. Ҳ.Олимжон ижодида меҳнат тасвири. «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1959 йил, 4-сон.
21. Меҳнат куйчиси. «Шарқ юлдузи», 1959 йил, 8-сон.
22. Мавзу ва маҳорат. «Қизил Ўзбекистон», 1960 йил 28 январь.
23. Луғатни варақлаганда. «Қизил Ўзбекистон», 1960 йил 21 февраль.
24. «Чўлга баҳор келди» повестида пейзаж. ТДПИнинг илмий асарлари, тил ва адабиёт масалалари, 29-том, 2-чиқиши, Тошкент, 1961 йил.

25. Ўзбек қиссалари тарихига бир назар. «Шарқ юлдузи», 1962 йил, 2-сон.
26. Замондошларимизнинг қалб ҳарорати. «Ўзбекистон маданияти», 1962 йил 20 январь.
27. Леся Украинка. «Ўзбекистон маданияти», 1963 йил 31 июль.
28. Қаҳрамонона характерлар яратайлик. «Қизил Ўзбекистон», 1963 йил 13 декабрь.
29. Ҳаёт — инсон — меҳнат. «Шарқ юлдузи», 1964 йил, 12-сон.
30. Характернинг шаклланишида меҳнатнинг роли. «Ўзбек тили ва адабиёти», 1964 йил, 3, 6-сонлар.
31. Ўзбек қиссалари янги босқичда. «Ўзбекистон маданияти», 1965 йил, 28 апрель.
32. Замон поэзияси, (0,5 б.т), «Ўзбекистон маданияти», 1965 йил 17 ноябрь.
33. Назир Сафаров асарларининг янги нашри (Н. Сафаров танланган асарларига тақриз). «Ўқитувчилар газетаси», 1965 йил 5 сентябрь.
34. Драматургнинг ижодий йўли (Б.Имомовнинг «Замон хизматида» деган китобига тақриз). «Совет Ўзбекистони», 1965 йил 7 октябрь.
35. Ёзувчининг ижод йўли. «Совет Ўзбекистони», 1967 йил 21 сентябрь.
36. Масъулиятсизлик оқибати. «Ёш ленинчи», 1969 йил 18 февраль.
37. Ўтмиш адабиёт қиссаси. «Совет Ўзбекистони», 1970 йил 24 февраль.
38. Олатов куйчиси. «Ўқитувчилар газетаси», 1970 йил 11 июнь.
39. Фольклор ва воқелик. «Шарқ юлдузи», 1970 йил, 7-сон.
40. Чингиз Айтматов. Ўзбек совет энциклопедияси, 1971 йил, 1-жилд, 201—202-бетлар.
41. Курашчан, ҳаётбахш қўшиқ. «Ўқитувчилар газетаси», 1971 йил 25 февраль.
42. Ижодкор ва ҳаёт. («Шарқ юлдузи» журнаliga обзор). «Совет Ўзбекистони», 1971 йил 14 март.
43. Оташқалб шоира. «Шарқ юлдузи», 1971 йил, 11-сон.
44. Ўқувчилар саводхонлигини оширайлик. «Совет Ўзбекистони», 1971 йил 24 август.

45. Изланиш самараси. «Шарқ юлдузи», 1972 йил, 5-сон.
46. Леся Украинка. — Т.: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
47. Ҳаёт ва нафосат рамзи. «Ўзбекистон маданияти», 1972 йил 27 май.
48. Ҳаётдай сертўлқин. «Ёш ленинчи», 1972 йил 31 май.
49. Омюр каби гурьдели иджат. «Ленин байроғи». 1972 йил 1 июнь.
50. Севги гимнидан оқ кемагача. «Совет Ўзбекистони», 1972 йил 2 июнь.
51. Непокой настоящей жизни (личность и творчество Ч. Айтматова). «Звезда Востока», 1973, №12.
52. Меҳнат кишиси образини яратиш йўлида. «Шарқ юлдузи», 1974 йил, 9-сон.
53. Адабиётимиз фахри. «Ўқитувчилар газетаси», 1974 йил 3 октябрь.
54. Қиссаи солохи пуроташ. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 1976 йил 8 январь.
55. Қаҳрамони зодаи мубориза аст. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 1976 йил 24 январь.
56. Алангали йиллар қиссаси. «Меҳнат ва турмуш» журнали, 1976 йил 5-сон.
57. Меҳнат кишиси — қиссаларимиз қаҳрамони. «Шарқ юлдузи», 1976 йил, 10—11-сонлар.
58. Замонавийлик ва бадиий метод, «Совет Ўзбекистони», 1977 йил 30 март.
59. Истеъдодли олим ва моҳир педагог. «Ўқитувчилар газетаси», 1977 йил 17 март.
60. Рус шеърятининг қуёши (А.С. Пушкин). «Совет педагоги», 1977 йил 11 июнь.
61. Мухтор Авезов ва ўзбек адабиёти. «Ўқитувчилар газетаси», 1977 йил 25 сентябрь.
62. Аллома санъаткор. «Шарқ юлдузи», 1977 йил, 12-сон.
63. Машҳур қиссанавис. «Ўқитувчилар газетаси», 1978 йил 9 апрель.
64. Таржиманинг ойдin йўли. «Совет Ўзбекистони», 1978 йил 19 май.
65. Ёрқин истеъдод (Ч. Айтматов 50 ёшда). «Совет Ўзбекистони», 1978 йил 12 декабрь.

66. Рамзи зебои (Ч. Айтматов 50 ёшда). «Ҳақиқати Ўзбекистон», 1978 йил 12 декабрь.

67. Ўзбек адабиётининг катта дўсти (Ч. Айтматов 50 ёшда). «Совет Ўзбекистони санъати», 1978 йил, 12-сон, 1979 йил, 1-сон.

68. Сафарбарлик. «Ўқитувчилар газетаси», 1978 йил 19 ноябрь

69. Қўриқ дурдонаси. «Совет Ўзбекистони», 1978 йил 19 ноябрь.

70. Муқаддас бурч (Ш.Мақсудов ва У.Нурмуҳамедов билан биргаликда ёзилган). «Ўқитувчилар газетаси», 1978 йил 26 ноябрь.

71. Ҳаёт — адабиёт — таржима (Ғ. Саломов билан биргаликда ёзилган). «Ўқитувчилар газетаси», 1978 йил 14 декабрь.

72. Воҳадаги илк маърифат чашмаси (Жиззах области Жиззах районидаги Наримонов номли мактаб 60 ёшда). «Ўқитувчилар газетаси», 1979 йил 13 сентябрь.

73. Студентлар шижоати. «Ўқитувчилар газетаси», 1979 йил 22 ноябрь.

74. Елкама-елка. «Совет Ўзбекистони», 1979 йил 24 ноябрь.

75. Меҳнат шоир таронасида. «Совет Ўзбекистони санъати», 1980 йил, 1—2-сонлар.

76. Ҳамид Олимжон — она Ватан куйчиси, (1 б/т). «Ўқитувчилар газетаси», 1980 йил 27 апрель.

77. Дорилфунун дарғаси (Ғ. Саломов, С. Умиров билан ҳамкорликда ёзилган). «Совет Ўзбекистони», 1981 йил 26 сентябрь.

78. Эзгуликка бахшида йиллар. «Гулистон» журнали, 1981 йил, 12-сон.

79. Проблема духовно-нравственного становления в узбекской повести о рабочем классе (1920—1960 гг.). Автореферат кан. диссертации, Ташкент, 1981.

80. Чўлдаги чаман. «Совет Ўзбекистони», 1982 йил 14 февраль.

81. Етуклик (Тўйхат ўрнида М.Ҳасанов). «Ўқитувчилар газетаси», 1982 йил 26 май.

82. Фоявий-сиёсий чиниқиш мактаби. 3. Фафуров билан ҳамкорликда ёзилган). «Шарқ юлдузи», 1982 йи 5-сон.

83. Взаимовлияние и взаимообогащение языков (А. Балич билан ҳамкорликда ёзилган тақриз). «Учитель Узбекистана», 1982 г., 6 октябрь.

84. Истеъдодли қалам соҳиби (Расул Раҳмонов 50 ёшда). «Ўқитувчилар газетаси», 1982 йил 11 сентябрь.

85. Ёрқин истеъдод (Ч. Айтматовнинг ижодий портрети). «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1982 йил 22 октябрь.

86. Садоқат ва жасорат (Ш. Убайдуллаев ва Я. Тўхтаев билан бирга ёзилган). «Ўқитувчилар газетаси», 1982 йил 30 октябрь.

87. Студент хирмонлари (Я. Тўхтаев, Ш. Убайдуллаев билан бирга ёзилган). «Совет Ўзбекистони», 1982 йил 3 ноябрь.

88. Олам кирмоқдадир шоир қалбига. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1982 йил 17 декабрь (Бу мақола Н.Каримов билан ҳамкорликда ёзилган).

89. Интернациональная сущность узбекской литературы. «Коммунист Узбекистана», 1983 г., №6.

90. Шунчаки ёзмоқ, бу — шоирга ўлим! (Н.Каримов билан ҳамкорликда ёзилган). «Шарқ юлдузи», 1983 йил, 9-сон.

91. Акам ҳақида. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1992 йил 3 июль.

92. Акам ҳақида. «Гулистон» журнали, 1992 йил, 11—12-сонлар.

93. Адиб абадияти. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1998 йил 5 июнь.

94. Муаллимлик бахти. «Маърифат» газетаси, 2001 йил 13 октябрь.

95. Учитель учителей. «Учительская газета», 2001 г., 13 октябрь.

96. Эзгуликка бахшида умр. «Ёзувчи» газетаси, 2001 йил 29 ноябрь.

97. Ҳамиша қалбимизда // Ҳозирги адабий жараён: таҳлил ва талқин. Мақолалар тўплами. Низомий номидаги ТДПУ. — Т.: 2005 йил.

98. Чингиз Айтматов мактаби // Ҳозирги адабий жараён: таҳлил ва талқин. Мақолалар тўплами. Низомий номидаги ТДПУ. — Т.: 2005 йил.

99. Ҳозирги ўзбек адабиёти фанидан курс ишлари мавзулари (қўлланма, иккинчи нашри). Низомий номидаги ТДПУ. — Т.: 2007 йил.

100. «Оқ кема»нинг оидин йўли // Анъана ва замонавийлик. Илмий тўплам. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.

V. ТАРЖИМАЛАР

1. Ч. Айтматов Оқ ёмғир. Рақиблар. Байдамтол соҳилларида ва бошқалар. // Чингиз Айтматов. Қиссалар ва ҳикоялар. Икки жилдлик, иккинчи жилд. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.

2. Ч. Айтматов. Юзма-юз. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1969.

3. Ч. Айтматов. Жамила. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1961.

4. Ч. Айтматов. Бўтакўз. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1969.

5. Ч. Айтматов. Сарвқомат дилбарим. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1969.

6. Ч. Айтматов. Сомон йўли. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1969.

7. Ч. Айтматов. Алвидо, Гулсари!. — Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1969.

8. Ч. Айтматов. Оқ кема. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.

9. Ч. Айтматов. Эрта қайтган турналар. — Т.: «Ёш гвардия», 1988.

10. Ч. Айтматов. Соҳил ёқалаб чопётган олапар. (М. Маҳмудов ҳамкорлигида таржима). — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.

11. Ч. Айтматов. Асрни қаритган кун: Қиёмат: романлар. (И. Фафуров ҳамкорлигида) — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

12. Александр Бек. Волоколамск йўлида. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970—1971.

13. Тўхтапўлот Абдимўминов. Севги ва умид. Шарқ юлдузи, 1967, 2-сон.

14. Мирзабек Дўйсенов. Имтиҳон. — Т.: «Ёш гвардия», 1974.

15. Ма Фин. Хан Мэй-Мэй. Шарқ юлдузи, 1955, 10-сон.

МУНДАРИЖА

<i>Нўъмон Раҳимжонов. Боқий қадрият (Муқаддима ўрнида)</i>	3
--	---

ЗАМОНДОШЛАРНИНГ ДИЛ ИЗҲОРЛАРИ

<i>Чингиз Айтматов. Улкан дўст ва етук таржимон</i>	8
<i>Воҳид Зоҳидов. Давр адаби</i>	9
<i>Абдулла Орипов. Таржимонлик бахти</i>	10
<i>Эркин Воҳидов. Сокин оқувчи дарё</i>	11
<i>Ўткир Ҳошимов. Таржимонлик — жўр овозлик</i>	12
<i>Муҳаммад Али. Илму ижод фидойиси</i>	15
<i>Ғайбулла Саломов. Меҳнат ва иқтидор</i>	17
<i>Мақсуд Қориев. Мен билган Асилжон</i>	21
<i>Ҳафиз Абдусаматов. Бунёдкор меҳнат тарғиботчиси</i>	22
<i>Бахтиёр Назаров. Ижодкорнинг қўш қаноти</i>	25
<i>Иброҳим Ғафуров. Асил муаллим — таржимон ва тадқиқотчи</i>	33
<i>Наим Каримов. Самимий инсон</i>	37
<i>Акмал Саидов. Ёрқин истеъдод тадқиқотчиси</i>	42
<i>Собир Мирвалиев. Заҳматкаш сулола фарзанди</i>	47
<i>Нўъмон Раҳимжонов. Сўз меҳри, сўз сеҳри</i>	49
<i>Мурод Хидир. Умр борки, умрлардан зиёда</i>	55
<i>Сайди Умиров. Мутаржим, мунаққид, мударрис</i>	59
<i>Пирмат Шермуҳамедов. Камолот сари</i>	63
<i>Нажмиддин Комилов. Таниқли адиб, камтарин инсон</i>	68
<i>Аҳмаджон Мелибоев. Бадиий таржима бадиий ижоддир</i>	72
<i>Турсунбой Адашбоев. Ҳайратга солган чўққилар</i>	78
<i>Отаули. Асл инсон</i>	82
<i>Иброҳим Ҳаққул. Кўнгил ҳикмати</i>	86
<i>Ҳамидулла Болтабоев. Чингиз тоғига яқинлашиб</i>	88
<i>Қозоқбой Йўлдош. Асил оға тўғрисидаги ўйларим</i>	91
<i>Абдуғафур Расулов. Иқтидорли ижодкор ва меҳрибон мураббий</i>	94

<i>Ҳамидҷон Ҳомидий. Муштарак жабҳалар</i>	96
<i>Ҳакимҷон Каримов. Бош аъмоли — ҳақиқат</i>	99
<i>Марғуба Мирқосимова. Умр дафтари беазаган адиб</i>	104
<i>Сафо Матҷонов. Сўз эъзози</i>	108
<i>Тоҳир Шермурод. Устозликнинг фазли ва риёзати</i>	110
<i>Қурдош Қаҳрамонов. Устоз сабоғи</i>	114
<i>Гулбаҳор Ашурова. Эҳтиром</i>	117
<i>Ортиқбой Абдуллаев. Истеъдод қирралари</i>	118
<i>Сувон Мели. «Шикаста нафслиқ ва кичик кўнгуллуқ...»</i>	123
<i>Маҳмудҷон Сатторов. Олтин зангламас</i>	126
<i>Суюн Қораев. Ўзи бир олам</i>	130
<i>Исмоил Сулаймонов. Йигирма саккиз қалдирғочнинг бири</i>	132
<i>Расул Раҳмонов. Курсдошлар сарвари</i>	138

ТАҚРИЗЛАР СЎЗЛАГАНДА

<i>Одил Ёқубов. Улкан меҳнат самараси</i>	144
<i>Салоҳиддин Мамаҷонов. Китоб ҳақида бир неча сўз</i>	149
<i>Анқабой Қулҷонов. Камтарга — камол</i>	155
<i>Маҳмудҷон Сатторов. Чингиз Айтматовнинг бадиий кашфиётлари</i>	162
<i>Очил Тоғаев. Сўнмас юлдузлар нури</i>	165
<i>Пўлат Тўраев. Меҳнатни шарафловчи тадқиқот</i>	171
<i>Умарали Норматов. Қардошлиқ кўшиғи</i>	176
<i>Худойберди Дониёров, Акрам Каттабеков, Тўра Сулаймон. Инсон ва меҳнат мадҳи</i>	181
<i>Хуришд Жамолов, Мирзоҳид Хидир. Ҳайрат ёхуд сеҳрли қалам қудрати</i>	186

АДАБИЙ СУҲБАТЛАР

<i>Абдилҷон Акматалиев. Истеъдод — барчага тегишли муштарак неъмат</i>	190
<i>Асил Рашидов, Файбулла Саломов. Ҳаёт — Адабиёт — Таржима</i>	195
<i>Файбулла ас-Салом, Сайди Умиров. Чингиз Айтматовнинг асл таржимони</i>	204
<i>Асил Рашидов асарлари ва таржималари библиографияси</i>	222

Адабий-бадий нашр

**АСИЛ РАШИДОВ САФДОШЛАРИ ВА
ЗАМОНДОШЛАРИ НИГОҲИДА**

Муҳаррир *А. Зиядов*

Бадий муҳаррир *Ҳ. Меҳмонов*

Рассом *Ш. Ходжаев*

Техник муҳаррир *Т. Харитонов*

Мусахҳиҳлар: *Ш. Орипова, С. Салоҳиддинова*

Матн терувчи *Ҳ. Юсупов*

Компьютерда саҳифаловчи *Б. Душанова*

Нашр. лицензияси АИ 158.14.08.09. Босишга 22.03.2011 да
рухсат этилди. Бичими 84×108 1/32. Офсет қоғози. Таймс
гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б.т. 12,18.

Нашр т. 12,28 . Адади 1000 нусха.

Буюртма № 11-31.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100129,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: iptduzbekistan@mail.ru

www.iptd-uzbekistan.uz

